

नेपाल सरकार
बन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय
राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको कार्यालय
कसरा, चितवन

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा
मध्यवर्ती क्षेत्र पर्यटन योजना
(२०७४/७५ - २०७८/७९)

**CHITWAN NATIONAL PARK
AND BUFFER ZONE TOURISM PLAN
(2017/18-2021/2022)**

२०७४

नेपाल सरकार
बन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय
राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको कार्यालय
कसरा, चितवन

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा
मध्यवर्ती क्षेत्र पर्यटन योजना
(२०७४/७५ - २०७८/७९)

CHITWAN NATIONAL PARK AND BUFFER ZONE TOURISM PLAN
(2017/18-2021/2022)

२०७४

आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग
विश्व वन्यजन्तु कोष (डब्लु डब्लु एफ) नेपाल कार्यक्रम
तराई भू-परिधि कार्यक्रम तथा हरियो वन कार्यक्रम

परामर्श सेवा
माउन्टेन हेरिटेज प्रा. लि., काठमाण्डौ

धन्यवाद ज्ञापन (Acknowledgements)

एशियाकै पहिलो सफारी पर्यटन गन्तव्यको पहिचान बनाउन सफल र नेपालको पहिलो संरक्षित क्षेत्रको रूपमा स्थापित यस चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रलाई समुदायमा आधारित पर्या पर्यटन विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापनको नमुना गन्तव्यको रूपमा विकास गर्ने सोचका साथ तयार गरिएको यस चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको पर्यटन योजना निर्माणमा सहयोग पुर्याउनु हुने सम्पूर्ण सरोकारवाला निकायकहरु, व्यवसायीहरु, नागरिक समाज, विज्ञहरु एवं व्यक्तिहरुलाई चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको कार्यालयका तर्फबाट हार्दिक धन्यवाद एवं कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

सर्वप्रथम यस पर्यटन योजना निर्माण कार्यका सम्पूर्ण प्रक्रिया एवं विधिहरुको अपनत्व ग्रहण गरि योजना तर्जुमा कार्यको सहजिकरण गर्नुहुने मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष श्री मधुकर मल्ल लगायतका सम्पूर्ण सदस्यहरु धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ । यसै गरी मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समिति तथा उपभोक्ता समुहका पदाधिकारीहरु, मध्यवर्ती सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिका पदाधिकारीहरु र पर्यटनसंग सरोकार राख्ने अन्य समूह, समिति एवं उपसमितिका पदाधिकारी एवं सदस्यहरुलाई समेत विशेष धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

यसैगरी पर्यटन योजना तर्जुमा प्रक्रियामा सहभागि भई महत्वपूर्ण सुभाब उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष/जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र, सौराह, क्षेत्रिय होटल संघ सौराह, नेचर गाइड एशोसियेशन, रेष्टुरेष्ट एण्ड वार एशोसियेशन सौराह, चितवन हात्ती सहकारी संघ, होटल विकास समिति नवलपुर लगायतका पर्यटन क्षेत्रका व्यवसायीक संगठनहरु र चितवन पर्यटन विकास समिति लगायतका सम्पूर्ण पर्यटन समितिहरुलाई विशेष धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

पर्यटन योजना निर्माणका क्रममा अमलटारी, कसरा, सौराहा र माडीमा आयोजित क्षेत्रिय पर्यटन योजना तर्जुमा गोष्ठीहरु र भरतपुरमा आयोजित केन्द्रीय पर्यटन योजना प्रस्तुती तथा परामर्श गोष्ठीमा सहभागी भई अत्यन्त महत्वपूर्ण सुभाबहरु प्रदान गर्नुहुने सम्पूर्ण राजनैतिक दलका प्रमुख एवं प्रतिनिधिहरु, पर्यटन व्यवसायीहरु, उद्योग वाणिज्य संघका प्रमुख एवं प्रतिनिधीहरु, सरकारी निकायका प्रमुख एवं प्रतिनिधीहरु, नागरिक समाजका अगुवाहरु, सुरक्षा निकायका प्रमुखहरु र मिडियाकर्मीहरु प्रति चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको कार्यालय हार्दिक धन्यवाद एवं कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछ । भरतपुरमा आयोजित केन्द्रीय स्तरीय परामर्श गोष्ठीमा प्रमुख अतिथिका रूपमा सहभागी हुनु भएका संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्ययन मन्त्रालयका सहसचिव श्री सुरेश आचार्य, मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समितिका संस्थापक अध्यक्ष श्री केशव देवकोटा, पूर्व अध्यक्ष श्री कृष्ण प्रसाद भुर्तेल, चितवन पर्यटन विकास समितिका अध्यक्ष श्री दिलीप मैनाली, होटल व्यवसायी महासंघका केन्द्रिय सल्लाहाकार श्री दिनेश कुमार चुके लगायतका महानुभावहरु प्रति विशेष धन्यवाद प्रकट गर्न चाहन्छु ।

यसैगरी यस पर्यटन योजना तयार गर्न माउन्टेन हेरिटेज प्रा. लि. का तर्फबाट खटिनु हुने योजना टोलीका टिम लिडर एवं पर्यटन विज्ञ श्री रामचन्द्र सेढाई, पर्यटन विज्ञ श्री विश्व राज सुवेदी र अनुसन्धानकर्ता द्वय श्री रामकृष्ण ढकाल एवं सुवाष शर्मालाई राष्ट्रिय निकुञ्जको कार्यालयको तर्फबाट विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्तमा, यस पर्यटन योजना निर्माण कार्यको व्यवस्थापन एवं सहजिकरण गर्नु हुने राष्ट्रिय निकुञ्जको कार्यालय कसराका अधिकृत श्री नुरेन्द्र अर्याल, अधिकृत श्री वेद कुमार खड्का, रेन्जर श्री ऋषि राम ढकाल, लेखा तथा प्रशासन शाखाका कर्मचारीहरु, सौराह सेक्टर कार्यालयका अधिकृत श्री अविनास पाठक, कसरा सेक्टर कार्यालयका अधिकृत श्री चन्द्रशेखर चौधरी, बगाई सेक्टर कार्यालयका रेन्जर श्री अविनास थापामगर र अमलटारी सेक्टर कार्यालयका रेन्जर श्री शिवलाल गैरे लाई समेत धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

यस पर्यटन योजना तयार गर्न आर्थिक र प्रविधिक सहयोग प्रदान गर्ने तराई भू-परिधि कार्यक्रम र सम्पूर्ण टिम प्रति पनि चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको तर्फबाट हार्दिक धन्यवाद तथा कृतज्ञता प्रकट गर्न चाहन्छु ।

.....
(राम चन्द्र कडेल)

प्रमुख संरक्षण अधिकृत

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको कार्यालय, कसरा

कार्यकारी सारांश (Executive Summary)

योजनाको नाम	चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्र पर्यटन योजना (Chitwan National Park and Buffer Zone Tourism Plan)
योजना अवधि (Plan Period)	२०७४।७५ देखि २०७८।७९ (2017/018 to 2021/022 AD)
दीर्घकालीन सोच (Vision Statement)	आगामी पाँच वर्षमा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्र समुदायमा-आधारित समावेशी, संरक्षणमूखि र दिगो पर्या.पर्यटन विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापनको उत्कृष्ट नमूना गन्तव्यको रूपमा विकसित हुनेछ। (By the end of coming five year period, Chitwan National Park and Buffer Zone will become one of the best model destinations for development, promotion and management of community-based inclusive and conservation oriented sustainable ecotourism)
योजनाको लक्ष्य (Goal)	समुदायमा-आधारित समावेशी, संरक्षणमूखि र दिगो पर्या.पर्यटन विकास र व्यवस्थापनको माध्यमबाट जैविक विविधता एवं साँस्कृतिक सम्पदा संरक्षणमा उल्लेख्य योगदान पुर्याउनुका साथै स्थानीय समुदायको जीवनोस्तरमा सुधार ल्याउने र राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा योगदान पुर्याउने। (To best preserve the biodiversity and cultural heritages of Chitwan National Park and Buffer Zone and to enhance the livelihood conditions of Buffer Zone communities while significantly contributing to the national economy through the development and management of community-based sustainable ecotourism)
प्रमुख उद्देश्यहरू (Major Objectives)	१. पर्या पर्यटन विकासको माध्यमबाट स्थानीय समुदायको जीवनोस्तरमा सुधार ल्याउने तथा राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा योगदान पुर्याउने। २. पर्यटनको नकरात्मक असर न्यूनिकरण गर्दै जैविक विविधता तथा साँस्कृतिक सम्पदा संरक्षणमा योगदान पुर्याउने।
सहायक उद्देश्यहरू (Other Objectives)	३. पर्या पर्यटनको दिगो विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापनको लागि संस्थागत संरचना सुदृढिकरण तथा क्षमता अभिवृद्धि गर्ने। ४. पर्यटन गन्तव्यको विस्तार गर्ने र पर्यटकीय उत्पादन तथा क्रियाकलापको स्तरोन्नति, विविधिकरण एवं विशिष्टिकरण गर्ने। ५. वातावरण तथा संस्कृति मैत्री पर्यटन पूर्वाधारहरूको विकास, विस्तार तथा स्तरोन्नति गर्ने। ६. बृहत्तर चितवन क्षेत्रको प्रभावकारी प्रवर्धन गर्ने र बजार विस्तार एवं विविधिकरण गर्ने।
प्रमुख रणनीतिहरू (Strategies)	१. पर्या पर्यटनलाई महत्वपूर्ण संरक्षण औजारको रूपमा प्रवर्धन गरिने। २. पर्यटन जोनिङ (Tourism Zoning) का आधारमा पर्यटन उत्पादनको छनौट एवं विकास गर्ने। ३. पर्यटन गन्तव्य उत्पादन तथा क्रियाकलापहरूको विविधिकरण र एवं विशिष्टिकरण गरिने। ४. समन्वय, सहकार्य र साभेदारीको अवधारणा लागु गर्ने। ५. समावेशी तथा संरक्षणमूखि पर्या पर्यटनको विकासको माध्यमबाट संरक्षण सुनिश्चित गर्ने।
प्रमुख कार्यक्रम क्षेत्रहरू (Major Programme and Areas)	१. संस्थागत संरचना सुदृढिकरण तथा क्षमता अभिवृद्धि। २. पर्यटकीय गन्तव्य विस्तार र पर्यटन उत्पादन तथा क्रियाकलापहरूको स्तरोन्नति, विविधिकरण एवं विशिष्टिकरण। ३. वातावरण तथा साँस्कृतिक मैत्री पर्या पर्यटन पूर्वाधारहरूको विकास, स्तरोन्नति तथा विस्तार

Action Areas)	४. पर्यटन सूचना तथा अनुवाद सुविधा विकास । ५. पर्यटन गन्तव्य प्रवर्धन तथा बजारीकरण । ६. पर्यटन उद्यम सृजना, रोजगारी अभिवृद्धि तथा संरक्षणमा समुदायको सहभागिता अभिवृद्धि । ७. जैविक विविधता तथा भू-परिधिको दिगो संरक्षण, प्रवर्धन तथा पहरेदारी । ८. सांस्कृतिक, धार्मिक तथा पूरातात्विक सम्पदाहरुको दिगो संरक्षण, प्रवर्धन तथा पहरेदारी ।		
परिमाणात्मक लक्ष्यहरु (Quntitative Targets)	लक्ष्य/सूचकहरु (Target/Indicators) पर्यटक आगमन आन्तरिक पर्यटक (संख्या) सार्क मुलुकका पर्यटक (संख्या) अन्य विदेशी पर्यटक (संख्या) पर्यटक बसाई अवधि आन्तरिक पर्यटक (दिन) सार्क मुलुकका पर्यटक (दिन) अन्य विदेशी पर्यटक (दिन) औसत पर्यटक खर्च (दैनिक रु.) आन्तरिक पर्यटक (नेरु) सार्क मुलुकका पर्यटक (नेरु) अन्य विदेशी पर्यटक (नेरु) पर्यटनबाट सृजित रोजगारी संख्या (प्रत्यक्ष) पर्यटनबाट सृजित रोजगारी संख्या (अप्रत्यक्ष) होटल र लज र रिसोर्ट (संख्या/रुम/बेड) सामुदायीक होम स्टे (गाँउ/संख्या/रुम/बेड) तालिम प्राप्त नेचर टुर गाइड संख्या साँस्कृतिक/जातिय संग्रहालय साँस्कृतिक/संगीत प्रदर्शनी केन्द्र पर्यटन सूचना केन्द्र/ आखेटोपहार संग्रहालय (संख्या) स्विकृत पदयात्रा मार्ग (संख्या) पर्यटक प्रवेश अनुमती केन्द्र (संख्या) पर्यटक प्रहरी इकाई (संख्या) पर्यटन गुरुयोजना (संख्या) पर्यटन साइट प्लान (संख्या) गाँउ पर्यटन योजना (संख्या) पर्यटनबाट प्राप्त हुने राजश्व (रु.) कुले राजश्वमा पर्यटनबाट प्राप्त हुने राजश्वको योगदान	आधार बर्ष तथ्याङ्क २०,१५५ १४,६८९ १२७,६३९ १.३ १.७५ २.६ २५०० ४५०० ६००० ३००० ९००० १६९/२४७९/ ५४४२ ५/७२/१४९/३१७ ३९० ३ १ ३ ० १० १ ० ० ० ० ० २४६,२३७,६५८ ८५ %	आ. ब. २०७८/७९ ५००,००० ५०,००० २५०,००० २.५ २ ३.५ ४५०० ८००० १०००० ७००० २५००० ३००/४०००/७००० २०/२८०/१०००/ २००० ६४० १० १६ ९ ३ १४ ३ ४ ३९ १५ ५३४,४८७,८४९ ९२ %

प्रस्तावित अनुमानित बजेट (Proposed Estimated Budget)	कार्यक्रम क्षेत्र तथा क्रियाकलापहरू	रकम (रु)	प्रतिशत (%)
	१. सँस्थागत संरचना सुदृढिकरण तथा क्षमता अभिवृद्धि	८८,७००,०००	११.५१ %
	२. गन्तव्य विस्तार र पर्यटन उत्पादन / क्रियाकलापहरूको स्तरोन्नति, विविधिकरण एवं विशिष्टिकरण	८८,०००,०००	११.४२ %
	३. पर्यटन पूर्वाधारहरूको विकास, स्तरोन्नति तथा विस्तार	२६०,१००,०००	३३.७५ %
	४. पर्यटन सूचना तथा अनुवाद सुबिधा विकास	७६,०००,०००	९.८६ %
	५. पर्यटन गन्तव्य प्रवर्धन तथा बजारीकरण	९८,७२०,०००	१२.८० %
	६. पर्यटन उद्यम सृजना, रोजगारी अभिवृद्धि तथा समुदायको सहभागिता अभिवृद्धि	८९,३००,०००	११.५९ %
	७. जैविक विविधता तथा भू-परिधिको दिगो संरक्षण, प्रवर्धन तथा पहरेदारी	३९,१५०,०००	५.०८ %
	८. सांस्कृतिक, धार्मिक तथा पूरातात्विक सम्पदाहरूको दिगो संरक्षण, प्रवर्धन तथा पहरेदारी	३०,७००,०००	३.९८ %
	जम्मा	७७०,६७०,०००	१०० %
योजना कार्यान्वयन गर्ने निकायहरू (Institutions Implementing the Plan)	१. चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको कार्यालय २. मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समिति तथा उपभोक्ता समितिहरू ३. पर्यटन एशोसियशनहरू तथा नीजि क्षेत्रहरू ४. स्थानीय सरकारहरू (गाँउपालिका, नगरपालिका तथा महरनगरपालिका) ५. अन्य सरकारी निकायहरू ६. विकास तथा संरक्षण साभेदारहरू (दातृ निकायहरू) ७. पर्यटन विकास समितिहरू तथा अन्य गैर सरकारी संस्थाहरू ८. नेपाल पर्यटन बोर्ड तथा पर्यटन क्षेत्रका केन्द्रिय व्यवसायिक छाता संगठनहरू		

संक्षिप्त रूपहरू (ABBREVIATION)

शब्द संक्षेप	पूर्ण रूप
वि.स.	विक्रम संवत्
प.स.ने.	पंक्षी संरक्षण संघ नेपाल
म.क्षे.	मध्यवर्ती क्षेत्र
म.क्ष.व्य.स.	मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समिति
सा.आ.प	सामुदायमा आधारित पर्यापर्यटन
सा.व.	सामुदायिक वन
चाल	चितवन अन्नपूर्ण भू परिधि
चि.रा.नि.	चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज
उ.बा.स.	उद्योग वाणिज्य संघ
सवि	सडक विभाग
जिविस	जिल्ला विकास समिति
जिवका	जिल्ला वन कार्यालय
डीएनपीडब्लुसी	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग
इ. आइ. ए.	वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन
सा व उ म	सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघ
एफएनसीसीआइ	नेपाली उद्योग वाणिज्य महासंघ
बृ.लु.क्षे.	बृहत्तर लुम्बिनी क्षेत्र
नेस	नेपाल सरकार
हान	होटल संघ नेपाल
होसान	होमस्टे एसोसियन अफ नेपाल
आइ इ इ	प्रारम्भिक वातावरणीय परिक्षण
आइएनजिओ	अन्तराष्ट्रिय गैर सरकारी संस्था
आइयूसीएन	प्रकृति तथा प्राकृतिक श्रोतहरूको संरक्षणका लागि अन्तर्राष्ट्रिय संगठन
बभूसम	वन तथा भू संरक्षण मन्त्रालय
सपन्ताउम	संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन
समास्थाविम	संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय
एम एस एम इ	लघु साना तथा मझौला व्यवसाय
नाथम	नेपाल पर्यटन तथा होटल व्यवस्थापन प्रतिष्ठान
नाट्टा	नेपाल टुर्स तथा ट्राभल एजेन्सीज एसोसिएशन
एनजीओ	गैर सरकारी संस्था
नेपबो	नेपाल पर्यटन बोर्ड
एनटीएफपी	गैर काष्ठ वन पैदावार
एनटिएनसि	राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष
रेवान	रेष्टुरेण्ट तथा बार एसोसिएशन नेपाल

ताल	तराइ भू परिधि
युएसपी	अनुपम विक्री केन्द्र वा खास विक्रीयोग्य वस्तु
युएनडीपी	संयुक्त राष्ट्र संघीय विकास कार्यक्रम
भीसीए	मूल्य श्रृंखला विश्लेषण
गाविस	गाउँ विकास समिति
भी आइ सी	आगन्तुक सूचना केन्द्र
भीटोफ नेपाल	ग्रामीण पर्यटन प्रवर्धन मञ्च नेपाल
डब्लुएचएस	विश्व सम्पदा सूचीम
डब्लुडब्लुएफ	विश्व वन्यजन्तु कोष
गापा	गाँउपालिका
नपा	नगरपालिका
जिसस	जिल्ला समन्वय समिति
जिप्रका	जिल्ला प्रशासन कार्यालय
पवि	पर्यटन विभाग
माइस पर्यटन	बैठक, प्रोत्साहन, सम्मेलन र पर्दर्शनी पर्यटन
रा.यो.ग.आ.	राष्ट्रिय योजना आयोग
यूनेस्को	संयुक्त राष्ट्रसंघीय शैक्षिक, वैज्ञानिक तथा साँस्कृतिक संगठन
भौ.यो.नि.म.	भौतिक योजना तथा निर्माण मंत्रालय
NATTA	Nepal Association of Travel and Tour Agents
NATO	Nepal Association of Tour Operators
HAN	Hotel Association of Nepal
REBAN	Restaurant and Bar Association of Nepal
HOSAN	Homestay Association of Nepal
VITOF	Village Tourism Promotion Forum Nepal
SOTTO	Society of Travel and Tourism Organization

विषयसूची (TABLE OF CONTENTS)

धन्यवाद ज्ञापन
कार्यकारी सारांश
संक्षिप्त रूपहरु

परिच्छेद १ परिचय

१.१	परिचय	१
१.२	चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्र	१
१.३	नेपालका संरक्षित क्षेत्रहरुमा पर्यटन विकास	७
१.४	चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा पर्यटन विकास	८
१.५	पर्यटन योजना निर्माणको औचित्य	९
१.६	पर्यटन योजना तर्जुमाका उद्देश्य	११
१.७	पर्यटन योजना तर्जुमा प्रक्रिया तथा विधिहरु	११
१.८	पर्यटन योजनाको ढाँचा	१३

परिच्छेद २ पर्यटन विकासको विद्यमान स्थिति

२.१	मुख्य पर्यटकीय आकर्षणहरु एवम् अनुपम व्यवसायिक प्रस्तावहरु	१४
२.१.१	मुख्य पर्यटकीय आकर्षणहरु	१४
२.१.२	पर्यटकका लागि अनुपम व्यवसायिक प्रस्तावहरु	१७
२.२	मुख्य पर्यटन क्लस्टर, उत्पादन र क्रियाकलापहरु	१९
२.२.१	मुख्य पर्यटन उत्पादन तथा क्रियाकलापहरु	१९
२.२.२	मुख्य पर्यटन क्लस्टर (हव) हरु	२०
२.३	चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा पर्यटन विकासका लागि गरिएका प्रयासहरु एवं स्थापित पर्यटनका नमुनाहरु	२४
२.४	विद्यमान पर्यटन बजार खण्ड तथा पर्यटन आगमनको अवस्था	२८
२.५	चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा पर्यटन विकासको नीतिगत आधार	३५
२.६	पर्यटन विकासमा संलग्न संस्थाहरु र मानव संसाधन विकासको अवस्था	३७
२.७	पर्यटन क्षेत्रमा गरिएका मुख्य लगानी एवं पर्यटन पूर्वाधार तथा पर्यटकीय सेवा सुविधाको अवस्था	४२
२.७.१	पर्यटन पहुँच तथा यातायात सुविधाहरु	४२
२.७.२	आवास तथा खानपिन सुविधाहरु	४४
२.७.३	पर्यटन सूचना तथा अनुवाद सुविधाहरु	४५

२.८	पर्यटन प्रवर्धन तथा बजारीकरणका प्रयासहरू	४६
२.९	पर्यटनको असर तथा पर्यटकीय फाइदाको बाँडफाँड	४९
२.१०	पर्यटनका असर व्यवस्थापन तथा पर्यटकीय संपदाको संरक्षण र व्यवस्थापनमा स्थानीय सहभागिता	५२
२.११	पर्यटन विकासका मुख्य सवाल, अवसर तथा चुनौतीहरू	५३
२.११.१	पर्यटन विकासका मुख्य सवालहरू	५३
२.११.२	मुख्य अवसरहरू	५४
२.११.३	मुख्य चुनौतीहरू	५५

परिच्छेद ३ पर्यटन योजनाको सोच, लक्ष्य तथा उद्देश्यहरू

३.१	पर्यटन योजनाको सोच (भिजन)	५७
३.२	पर्यटन योजनाको लक्ष्य	५७
३.३	पर्यटन योजनाको उद्देश्यहरू	५७
३.४	पर्यटन योजनाको अपेक्षित उपलब्धिहरू एवं प्रमुख परिमाणात्मक लक्ष्यहरू	५९
३.५	पर्यटन योजनाका प्रमुख रणनीतिहरू	६४
३.६	पर्यटन गन्तव्यको विकासका चरण अनुसार अबलम्बन गरिने रणनीतिहरू	६६
३.७	प्रमुख कार्यक्रम क्षेत्र तथा क्रियाकलापहरू	६८
३.७.१	संस्थागत संरचना सुदृढीकरण तथा क्षमता अभिवृद्धि	६८
३.७.२	पर्यटकीय गन्तव्य विस्तार तथा पर्यटन उत्पादन तथा क्रियाकलापहरूको स्तरोन्नति, विविधिकरण एवं विशिष्टीकरण	७२
३.७.३	पर्या पर्यटन पूर्वाधारहरूको विकास, स्तरोन्नति तथा विस्तार	७९
३.७.४	पर्यटन सूचना तथा अनुवाद सुविधाहरूको विकास	८२
३.७.५	पर्यटन गन्तव्य प्रवर्धन तथा बजारीकरण	८३
३.७.६	पर्यटन उद्यम/व्यवसाय सृजना, रोजगारी अभिवृद्धि तथा संरक्षणमा स्थानिय समुदायको सहभागितामा अभिवृद्धि	८६
३.७.७	जैविक विविधता तथा प्राकृतिक भू-परिधिको दिगो संरक्षण, प्रवर्धन तथा पहरेदारी	९०
३.७.८	सांस्कृतिक, धार्मिक तथा पूरातात्विक सम्पदाहरूको दिगो संरक्षण, प्रवर्धन तथा पहरेदारी	९३

परिच्छेद ४ योजना कार्यान्वयन अनुगमन तथा मुल्याङ्कन

४.१	योजना कार्यान्वयन व्यवस्था	९४
४.२	बजेट/स्रोत व्यवस्थापन	९७
४.२.१	प्रस्तावित अनुमानित बजेट	९७

४.२.२	स्रोत संभाव्यता प्रक्षेपण तथा नपुग स्रोत परिचालन	९८
४.३	योजना अनुगमन तथा मुल्याङ्कन	९९
४.४	प्रमुख कार्यक्रम, क्रियाकलाप, बजेट तथा कार्यान्वयन जिम्मेवारी तालिका	९९

सन्दर्भ सामाग्रीहरु		१२०
----------------------------	--	-----

अनुसूचीहरु

अनुसूची १	पर्यटन तर्जुमा सम्बन्धी विभिन्न गोष्ठीहरुमा सहभागि विभिन्न व्यक्ति तथा संस्थाहरु	१२२
अनुसूची २	चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रका प्रमुख पर्यटकीय आकर्षणहरु	१३०
अनुसूची ३	चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा संचालित होटल, लज, रिसोर्ट तथा होम-स्टेहरुको विवरण	१४०
अनुसूचि ४	चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रका मुख्य पर्यटकीय स्थानहरुको पर्यटन औषत बसाई अवधि र सरदर दैनिक खर्च विवरण	१५१

तालिकाहरुको सूचि

तालिका १	चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज क्षेत्र अन्तरगत तोकिएका क्षेत्रहरु र सो को व्यवस्थापन उद्देश्य तथा विशेषताहरु	६
तालिका २	मध्यवर्ती क्षेत्र अन्तरगत तोकिएका क्षेत्रहरु र सो को व्यवस्थापन उद्देश्य तथा विशेषताहरु	६
तालिका ३	चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रका प्रमुख पर्यटन उत्पादन तथा क्रियाकलापहरु	१९
तालिका ४	चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको प्रमुख पर्यटन उत्पादनहरु तथा बजार खण्ड मिश्रण तालिका	३४
तालिका ५	मध्यवर्ती क्षेत्रमा स्थापीत होटल, लज, तथा रेष्टुरेण्टको विवरण	४४
तालिका ६	मध्यवर्ती क्षेत्रमा सञ्चालनमा रहेका होमस्टेहरुको विवरण	४४
तालिका ७	पर्यटन योजनाको अपेक्षित उपलब्धिहरु एवं प्रमुख परिमाणात्मक लक्ष्यहरु	६२
तालिका ८	पर्यटन गन्तव्यको विकासका चरण अनुसार अबलम्बन गरिने रणनीतिहरु	६७
तालिका ९	प्रमुख कार्यक्रम तथा प्रस्तावित अनुमानित बजेट	९७
तालिका १०	पर्यटन विकास योजना अनुगमन तथा मूल्याङ्कन तालिका	९९
तालिका ११	प्रमुख कार्यक्रम, क्रियाकलाप, बजेट तथा कार्यान्वयन जिम्मेवारी तालिका	१००
तालिका ११.१	संस्थागत संरचना सुदृढिकरण तथा क्षमता अभिवृद्धि सम्बन्धि कार्यक्रमहरु	१००

तालिका ११.२	पर्यटकीय गन्तव्य विस्तार र पर्यटन उत्पादन तथा क्रियाकलापहरूको स्तरोन्नति, विविधिकरण एवं विशिष्टिकरण सम्बन्धि कार्यक्रमहरू	१०३
तालिका ११.३	पर्या.पर्यटन पूर्वाधारहरूको विकास, स्तरोन्नति तथा विस्तार सम्बन्धि कार्यक्रमहरू	१०६
तालिका ११.४	पर्यटन सूचना तथा अनुवाद सुविधा विकास सम्बन्धि कार्यक्रमहरू	११०
तालिका ११.५	पर्यटन गन्तव्य प्रवर्धन तथा बजारीकरण सम्बन्धि कार्यक्रमहरू	१११
तालिका ११.६	पर्यटन उद्यम सृजना, रोजगारी अभिवृद्धि तथा संरक्षणमा स्थानिय समुदायको सहभागितामा अभिवृद्धि सम्बन्धि कार्यक्रमहरू	११३
तालिका ११.७	जैविक विविधता तथा प्राकृतिक भू-परिधिको दिगो संरक्षण, प्रवर्धन तथा पहरेदारी सम्बन्धि कार्यक्रमहरू	११६
तालिका ११.८	सांस्कृतिक, धार्मिक तथा पुरातात्विक सम्पदाहरूको दिगो संरक्षण, प्रवर्धन तथा पहरेदारी सम्बन्धि कार्यक्रमहरू	११८

चित्र/रेखाचित्रहरूको सूचि

चित्र नं १:	चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्र पर्यटन बजार खण्ड २०७१/०७२	२८
चित्र नं २:	चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा पर्यटन आगमनको स्थिति	२९
चित्र नं ३:	महिना अनुसार पर्यटन आगमनको स्थिति २०७१/०७२	२९
चित्र नं ४:	आ.व. २०७१/७२ मा सौराहबाट चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज प्रवेश गर्ने १० प्रमुख पर्यटक स्रोत बजारहरू	३१
चित्र नं ५:	आ.व. २०७१/७२ मा अमलटारी प्रवेश बिन्दुबाट अनुमति प्राप्त गर्ने १० प्रमुख देशका पर्यटक संख्या	३२
चित्र नं ६:	प्रमुख ५ पर्यटन बजारहरूको महिना अनुसार पर्यटन आगमनको स्थिति	३३

नक्शाहरूको सूचि

नक्शा नं १:	चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको नक्शा	२
-------------	---	---

परिच्छेद १: परिचय (INTRODUCTION)

१.१ परिचय (Introduction)

सन् १९७३ मा नेपालकै पहिलो संरक्षित क्षेत्रको रूपमा स्थापना भएको चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको स्थापना काल देखि नै वन्यजन्तु, जैविक विविधता र पर्यापर्यटनको विकास र प्रवर्धन गर्ने कार्य निकुञ्ज व्यवस्थापनको महत्वपूर्ण उद्देश्यको रूपमा रहि आएको छ । चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको व्यवस्थापन योजनाले समेत पर्यापर्यटनलाई राष्ट्रिय निकुञ्ज र मध्यवर्ती क्षेत्रको महत्वपूर्ण अंगको रूपमा स्वीकार गरेको छ ।

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको कुल राजश्व संकलनमा पर्यटन क्षेत्रको योगदान दुई तिहाई भन्दा बढि हुनुका साथै स्थानीय समुदायको आय आर्जन र रोजगारीमा समेत पर्यटन क्षेत्रको सकारात्मक योगदान रहेका कारण सौराहा, जगतपुर र मेघौलीमा सिमित पर्यटन हालका दिनहरूमा अधिकांश मध्यवर्ती क्षेत्रका समुदायको चाहनाको विषय हुन पुगेको छ । अत विद्यमान पर्यटकीय गतिविधिहरूबाट राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रका जैविक विविधता, भुपरिधि र स्थानीय समुदायको संस्कृति माथि परिरहेका नकारात्मक प्रभाव न्यून गर्ने तथा सौराह लगायतका निश्चित स्थानमा खुम्चिएका पर्यटकीय गतिविधिहरूलाई पर्यटन विकासका दृष्टिकोणले सम्भाव्य मध्यवर्ती क्षेत्रका अधिकतम वस्तीहरूमा विस्तार गरि पर्यटकीय क्रियाकलापहरूलाई समेत विविधिकरण गरी पर्या पर्यटनलाई जैविक विविधता संरक्षणको प्रमुख आधारको रूपमा विकास गर्ने उद्देश्यका लागि यो पर्यटन योजना तयार गरिएको छ ।

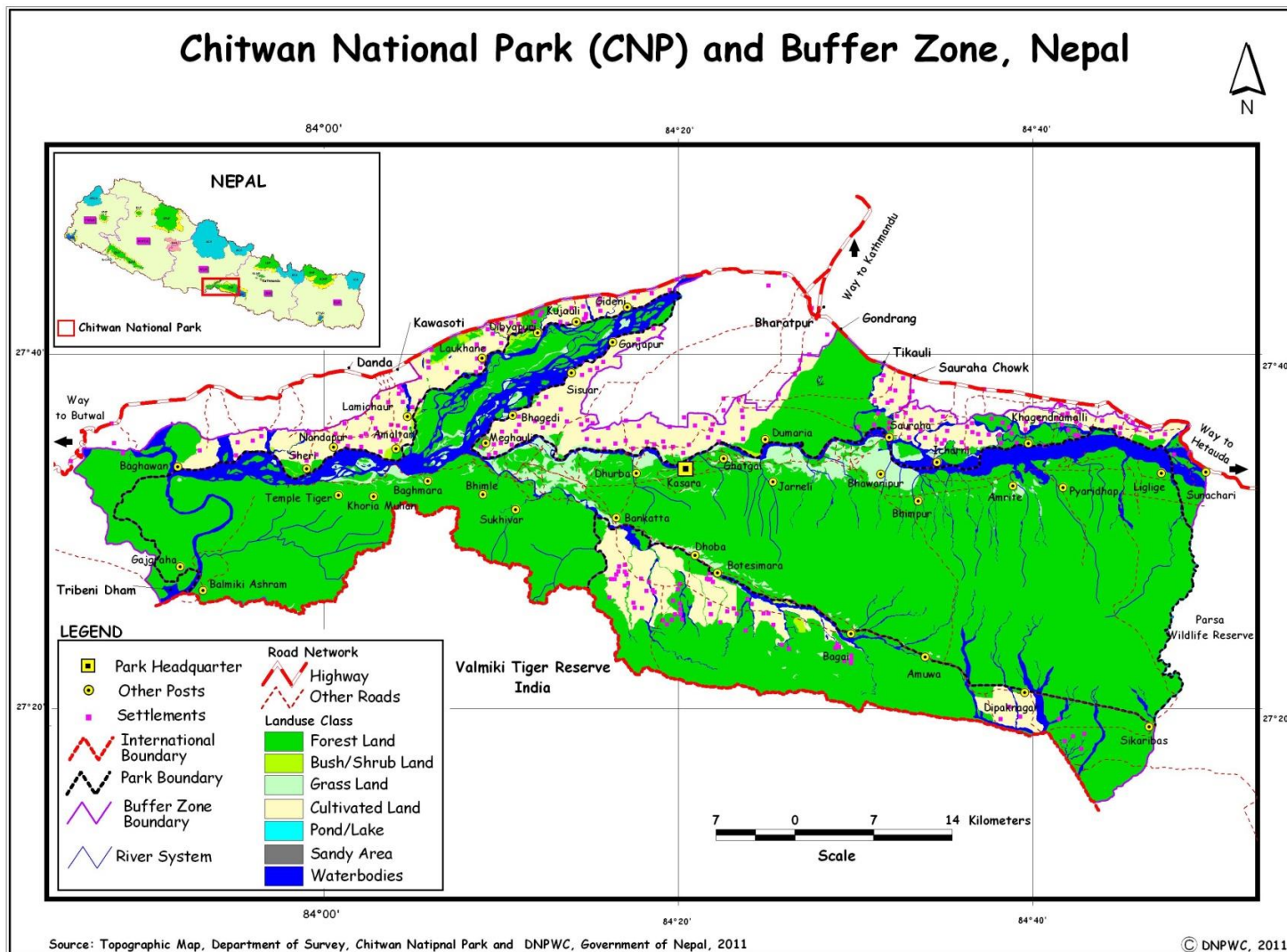
१.२ चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्र (Chitwan National Park and Buffer Zone)

जैविक विविधता संरक्षणको संस्थागत शुरुवातसंगै देशकै पहिलो संरक्षित क्षेत्रको रूपमा वि.सं. २०३० आश्विन ४, तदनुसार १९७३ सेप्टेम्बरमा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको स्थापना भएको हो । मध्य नेपालको दक्षिण भागमा हालको संघीय संरचना बमोजिम प्रदेश नं. २, ३ र ४ मा फैलिएको यो निकुञ्ज चितवन, मकवानपुर, नवलपरासी र पर्सा जिल्लामा फैलिएको छ । स्थापना कालमा कुल ५४४ वर्ग किलोमिटर क्षेत्रफलमा फैलिएको यस निकुञ्जको क्षेत्रफललाई विस्तार गरी वि.सं. २०३४ (सन् १९७७) मा ९३२ वर्ग किलोमिटर पुऱ्याइएको छ । पछिल्लो तथ्याङ्क अनुसार चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको कुल क्षेत्रफल मध्ये चितवन जिल्लाले ७४.०४%, पर्साले १५.४५%, मकवानपुरले ६.९७% र नवलपरासी जिल्लाले ३.५४% हिस्सा ओगटेको रहेको छ । चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज दक्षिणमा नेपाल भारत सिमानासम्म फैलिएको बाल्मिकी टाइगर रिजर्भसँग जोडिएको छ भने पूर्वमा पर्सा वन्यजन्तु आरक्षसँग जोडिएको छ ।

हाल स्थानीय तहको गठन भए पश्चात् मध्यवर्ती क्षेत्रले चितवन जिल्लाको भरतपुर महानगरपालिका तथा अन्य ३ नगरपालिकाहरू, नवलपरासी जिल्लाका ५ वटा नगरपालिकाहरू, मकवानपुर जिल्लाको १ नगरपालिका र पर्सा जिल्लाको १ गाउँपालिकाका पुरै वा आंशिक वडाहरू समेटेको छ । घोषणा गरिएको समयमा मध्यवर्ती क्षेत्रमो जम्मा ४५,६९६ घरधुरी सहित २६०,३५२ जनसंख्या रहेको थियो भने वसाई सराई र जनसंख्या वृद्धिका कारण हाल सो जनसंख्यामा उल्लेख्य वृद्धि भएको अनुमान गर्न सकिन्छ ।

हाल चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जका र मध्यवर्ती क्षेत्र अन्तर्गत एक क्षेत्र मध्यवर्ती व्यवस्थापन समिति, २१ मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समितिहरू र १७१७ उपभोक्ता समूहहरू गठन भई संरक्षण र व्यवस्थापन कार्यमा सक्रिय भइरहेका छन् ।

नक्शा १: चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको नक्शा

राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन २०२९, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण नियमावली २०३०, चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज नियमावली २०३०, मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली २०५२ र मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन निर्देशिका २०५६ लगायतका ऐन, नियम, नियमावली र निर्देशिकाले निर्दिष्ट गरे बमोजिम चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको संरक्षण र व्यवस्थापन को कार्य निकुञ्ज प्रशासन, नेपाली सेना र मध्यवर्ती क्षेत्रका समुदायको प्रभावकारी समन्वयमा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको कार्यालयले गर्दै आइरहेको छ । चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको प्रभावकारी संरक्षण र व्यवस्थापनका लागि निकुञ्जको कसरामा प्रधान कार्यालय रहको छ भने सौराहा, अमलटारी र वगहीमा सेक्टर कार्यालयहरू स्थापना गरिएका छन् । प्रधान कार्यालय तथा सेक्टर कार्यालयहरू अन्तर्गत ५५ वटा पोष्टहरू र १५ वटा हात्तीसारहरू समेत स्थापना गरिएका छन् ।

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज स्थापना गर्नुको प्रमुख उद्देश्य विश्वबाटै लोप हुने अवस्थामा पुगेका दुर्लभ जनावरहरू जस्तै, एक सिंगो गैडा, पाटे बाघ, घडियाल गोही लगायतका जनावर एवं सरिसृप प्रजातिहरूको प्राकृतिक बासस्थानको संरक्षण गर्नु हो । स्थापित मध्यवर्ती क्षेत्रहरूमा राष्ट्रिय निकुञ्जले आम्दानीको गरेको कुल राजश्वको ३० देखि ५०% सम्मको रकमबाट सम्बन्धित मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समिति तथा उपभोक्ता समिति वा उपभोक्ता समूहहरूको प्रत्यक्ष सहभागितामा एकीकृत संरक्षण, सामुदायिक विकास, आय आर्जन, संरक्षण शिक्षा तथा मानव वन्यजन्तु बीचको असमझदारी (द्वन्द) न्यूनीकरण गर्नेजस्ता कार्यक्रमहरू पनि सञ्चालन हुँदै आएका छन् ।

वि.सं.२००७ तिर करीब ८०० को हाराहारीमा रहेको अनुमान गरिएको एक सिंगो गैडाको संख्या राणा प्रधानमन्त्री तथा विदेशी पाहुनाहरूका मनोरञ्जनका लागि गरिने शिकार र पहाडी तथा हिमाली क्षेत्रबाट मधेश बसाइँ सराइ गरी आएका हजारौँ मानिसहरूले बसोबास तथा खानेपानीका लागि गरेका वन फँडानी र जंगल अतिक्रमणका कारण गैडाको संख्यामा गिरावट आई भण्डै १०० को संख्यामा सीमित हुन पुगेपछि गैडा लगायतका वन्यजन्तुहरूको संरक्षणका लागि वि.सं. २०२० (सन् १९६३) मा मकवानपुरबाट चितवन हुँदै बग्ने राप्ती नदीदेखि दक्षिणको क्षेत्रलाई गैडा आरक्ष घोषणा गरी सशस्त्र वन रक्षकबाट गैडा गस्तीको शुरुवात गरिएको पाइन्छ । राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन २०२९ बमोजिम वि.सं.२०३० मा विधिवत् रूपमा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको घोषणा गरिएपछि नेपालकै पहिलो संरक्षण क्षेत्रको रूपमा स्थापित चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जमा एकसिंगो गैडा, पाटेबाघ, जंगली हात्ती, गौरीगाई, घडियाल गोही लगायतका वन्यजन्तु तथा तिनका प्राकृतिक बासस्थानहरूको संरक्षणको प्रयास शुरु भएको हो ।

उष्ण (Tropical) तथा समशीतोष्ण (Sub-tropical) हावापानी भएको र समुद्र सतहबाट १५० मीटर देखि ८१५ मीटरको उचाइसम्म फैलिएको यस राष्ट्रिय निकुञ्जले मुख्यतः नारायणी, राप्ती र रिउ नदीले बनाएका नदी तटीय समथर भूभाग र चुरे क्षेत्रलाई आफूभित्र समेटेको छ । वनस्पतीको आधारमा निकुञ्जलाई हेर्दा यसको ७० देखि ७३ % भाग सालको वन, १२% घाँसे मैदान, ७% नदी तटीय वन, ५% नांगो भूभाग र ३% पानीले ढाकेको छ ।

सिमसार क्षेत्र, सालको जंगल, घाँसे मैदान, नदी तटीय वन, लगायतका विविध भू बनोटको समिश्रण र यस निकुञ्ज क्षेत्रको पारिस्थितिकीय विविधता समेत उच्च रहेको कारणले यो निकुञ्ज विविध प्रजातिका वन्यजन्तु, पंक्षी, उभयचर लगायतका प्रजातिहरूको लागि उपयुक्त बासस्थान मानिन्छ । यस निकुञ्जमा १६ प्रकारहरू Land Cover Types, ४४ वटा सिमसार क्षेत्र र मुख्य ४ किसिमका जंगलहरू पाइन्छन् । यस निकुञ्जमा हालसम्म कम्तीमा ६८ प्रजातिका स्तनधारी जनावरहरू, विश्वमै दुर्लभ मानिएका २२ प्रजाति सहित ५७६ भन्दा बढी प्रजातिका चराहरू (Birds Species), ३९ प्रजातिका सरिसृप तथा उभयचर (Reptiles and Amphibians), १२० प्रजातिका माछा (Fishes) र सयौँ प्रजातिका पुतली (Butterflies) र

कीराफट्याङ्गा जस्ता शरीरमा हाड नभएका वा नरम शरीरधारी जीव प्रजाति (Invertebrate species) हरु पाइएका छन् ।

यस निकुञ्जमा पाइने मुख्य जन्तुहरुमा एकसिंगे गैंडा (One-Horned Rhino), पाटेबाघ (Royal Bengal Tiger), एशियाली हात्ती (Asiatic Elephant), सोंस (Gangetic Dolphin), गौरीगाई (Gaur Bison), भालु (Sloth Bear), चित्तलहरु आदि रहेका छन् । यसैगरी यस निकुञ्जमा पाइने मुख्य पंक्षी प्रजातिमा कालो गरुड (Black Stork), सेतो गरुड (White Stork), सारस (Sarus Crane), ठूलो खरमयुर (Bengal Florican), सानो खरमयुर (Lesser Florican), राज धनेश (Gaint Hornbill), स्लेण्डर बिल्ड भल्चर (Slender Billed Vulture), ह्वाइट रम्पड भल्चर (White Rumped Vulture), रातो टाउके गिद्ध (Red Headed Vulture) आदि छन् । अभिलेखीकृत पंक्षीहरुमध्ये १२० प्रजाति सीमसारमा आश्रित (Wetland Dependant), ८० प्रजाति जाडो याममा बसाइँ सरी आउने (Winter Migrant), ६ प्रजाति गर्मी याममा बसाइँ सरी आउने (Summer Migrant), २८ प्रजाति स्थानीय (Resident) र ६ प्रजातिका अन्य घुमन्ते (Vagrant) प्रजातिका चराहरु छन् ।

प्रमुख ४ प्रकारका वनस्पतिहरु मध्ये **क)** तराई साल जंगल (Terai Sal Forest), **ख)** नदीतटीय जंगल तथा घाँसे मैदान (River Basin Forest and Grassland), **ग)** खयर सिसौ जंगल (Khair-Sissoo Forest) र **घ)** सिमल भेलर जंगल (Simal-Velhar Forest) पर्छन् । सालको जंगल खासगरी पाटेबाघ लगायतका वन्यजन्तुहरुका लागि उत्कृष्ट बासस्थानको रूपमा मानिन्छ, भने नदी तटीय जंगल तथा घाँसे मैदान एक सिंगे गैंडा लगायतका जनावरहरुका लागि उपयुक्त बासस्थान मानिन्छ । बासस्थान विनाश, शिकार लगायत विविध कारणले यस निकुञ्जबाट सन् १९६० सम्म आइपुग्दा जंगली भैंसी वा अर्ना (Wild Water Buffalo) र बाह्रसिंघा (Swamp Deer) भने लोप भइसकेका थिए । यद्यपी यसै आ. व. मा कोशी टप्पु वन्यजन्तु आरक्षबाट केही अर्नाहरु चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको पुरानो पदमपुर क्षेत्रमा ल्याई पुर्नस्थापना गरिएको छ भने शुक्लाफाँटा राष्ट्रिय निकुञ्जबाट बाह्रसिंघा ल्याएर पुर्नस्थापना गर्ने कार्य पनि शुरु भइसकेको छ ।

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जलाई संयुक्त राष्ट्र संघीय शैक्षिक वैज्ञानिक तथा साँस्कृतिक संगठन (UNESCO) ले निम्न लिखित ३ मापदण्डका आधारमा सन् १९८४ मा प्राकृतिक सम्पदा अन्तर्गत विश्व सम्पदा सूचि मा (World Heritage Site) सूचिकृत गरेको छ :

मापदण्ड ७: असाधारण प्राकृतिक सौन्दर्य बोकेका जंगली पहाड, घाँसे मैदान, नदीहरु र हिमाली श्रृंखलाका दृष्यहरु सहितका विशिष्ट प्राकृतिक सम्पदाहरु
मापदण्ड ९: तराई क्षेत्रको प्राकृतिक पारिस्थितिकीय प्रणालीको अन्तिम संरक्षित उदाहरण(Surviving Example)
मापदण्ड १०: विभिन्न सङ्कटापन्न र दुर्लभ प्रजातिहरु जस्तै एक सिंगे गैंडा, पाटेबाघ, घडियाल गोही लगायतका प्रजातिहरुको पर्याप्त वा उल्लेख्य संख्या (Significant Population) ।

यसैगरी मध्यवर्ती क्षेत्रको वरण्डाभारमा अवस्थित ३२०० हेक्टर क्षेत्रफलमा फैलिएको वीसहजारी तथा त्यसका आसपासका अन्य तालहरु (Bis Hazari and Associated Lakes) लाई वि.सं. २०६० (१३ अगष्ट २००३) मा अन्तर्राष्ट्रिय महत्वको सिमसार सूचि (Ramsar) मा समावेश गरिएको छ । चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रकै वरण्डाभार क्षेत्रलाई पनि महत्वपूर्ण चराहरुको क्षेत्र (Important Bird and Bio-diversity Area-IBA) मा समावेश गरिएको छ । यसैगरी सन् २०१५ को फेब्रुअरी ६ देखि सन् २०१८को फेब्रुअरी ६ सम्मका लागि यस चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज बाघ पाइने देशहरुमा “बाघहरुका लागि संरक्षण सुनिश्चित (Conservation Assured Tiger Standards-CATS)” को उपाधि पाउने विश्वको पहिलो निकुञ्जको रूपमा स्थापित भएको छ ।

एक सिंगे गैंडा, पाटेबाघ, जंगली हात्ती, घडियाल गोही, गिद्ध लगायतका वन्यजन्तु एवं पंक्षीहरूको वैज्ञानिक व्यवस्थापन र वासस्थान संरक्षणमा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज विश्वका सर्वोत्कृष्ट संरक्षित क्षेत्रहरूका सूचिमा अग्र स्थानमा रहेको छ । सन् १९७३ बाट नेपाल टाइगर इकोलोजी प्रोजेक्ट शुरु गरी बाघ सम्बन्धि अध्ययन अनुसन्धान शुरु गरेको चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जले सन् १९७८ मा नेपालमै पहिलो पटक घडियाल गोही प्रजनन केन्द्र (Crocodile Breeding Center) स्थापना गर्‍यो । यसैगरी सन् १९८५ मा हात्ती प्रजनन केन्द्रको स्थापना भयो भने सन् १९८६ पहिलो पटक चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जबाट ३ वटा गैंडाहरू सफलतापूर्वक बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्जमा स्थानान्तरण गरियो । यसै गरी केही समय अघि गिद्ध संरक्षण तथा प्रजनन केन्द्र समेत स्थापना गरिसकिएको छ । यस्तै संरक्षणका कदमहरू अन्तर्गत सन् २००० मा एक सिंगे गैंडाको गणना शुरु गरियो भने यसैको निरन्तरता स्वरूप सन् २००२ मा पाटे बाघको गणना, सन् २००५ मा गैंडाको गणना, सन् २००७ मा गौरीगाईको गणना, सन् २००८ मा पुन गैंडा तथा घडियाल गोहीको गणना, सन् २०१० मा पाटेबाघ गणना, सन् २०११ मा फेरि गैंडा, घडियाल गोही, गौरी गाई र सन् २०१५ मा समेत एकसिंगे गैंडाको गणना गरिएको छ ।

वन्यजन्तु संरक्षण र वासस्थान व्यवस्थापनमा अभूतपूर्व र अतुलनीय योगदान पुऱ्याएको चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जले सन् २०१४ देखि गैंडाको चोरी शिकारीको पूर्ण अन्त्य गरि विगत तीन वर्ष देखि लगातार शून्य चोरी शिकारी वर्ष (Zero Poaching Year) मनाउन सफल हुँदै आइरहेको छ ।

संरक्षित क्षेत्रको संरक्षण र व्यवस्थापन पद्धति (Conservation and Management Approach) का लागि समेत चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज संसारमै अग्रपंक्तिमा आउँछ । सन् १९७० को दशकमा नेपाली सेना सहितको सुरक्षामा आधारित संरक्षण तथा व्यवस्थापनको ढाँचा अवलम्बन गरेको चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जले सन् १९९४ मा निकुञ्ज र समुदाय संबन्धि परियोजना (Park and Peoples Programme-PPP) शुरु गरी परियोजनाबाट प्राप्त सिकाईको आधारमा सन् १९९६ मा घोषणा गरिएको मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली १९९६ बमोजिम राष्ट्रिय निकुञ्ज वरपरका ७५० वर्ग किलो मिटर क्षेत्रलाई समेटेर मध्यवर्ती क्षेत्र घोषणा गरी आधिकारिक रूपमा राष्ट्रिय निकुञ्जको संरक्षण र व्यवस्थापनमा स्थानिय समुदायको सहभागिता, क्रियाशीलता र निर्णय प्रक्रियामा सहभागी हुने पद्धतिको शुरुवात गर्‍यो । राष्ट्रिय निकुञ्ज र मध्यवर्ती क्षेत्रको एकीकृत र समन्वयकारी संरक्षण एवं व्यवस्थापन प्रयासको सफल कार्यान्वयनको आधारमा निकुञ्जले तराई भूपरिधि रणनीतिक कार्ययोजना (२००४ देखि २०१४) अन्तर्गत सञ्चालित तराई भूपरिधि कार्यक्रम (Terai Arc Landscape-TAL) र चितवन अन्नपूर्ण भूपरिधि कार्यक्रम (Chitwan Annapurna Arc Landscape) मार्फत भूपरिधिमा आधारित संरक्षण र व्यवस्थापनको पद्धति अवलम्बन गर्दै विभिन्न जैविक मार्गहरू (Biological Corridors) तथा हरित आर्थिक मार्गहरू (Green Economic Corridors) को समेत विकास गरिरहेको छ ।

तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको व्यवस्थापन रणनीति तथा क्षेत्र निर्धारण (Management Strategy and Zoning of National Park and Buffer zone)

राष्ट्रिय निकुञ्ज क्षेत्रमा रहेका महत्वपूर्ण प्रजातिका वन्यजन्तुको वासस्थान संरक्षण गर्ने र वासस्थानको गुणस्तरमा अभिवृद्धि गर्नका साथै राष्ट्रिय निकुञ्जका प्राकृतिक स्रोत एवं साधनहरूको बुद्धिमत्तापूर्ण प्रयोग गर्ने लगायतका फरक फरक उद्देश्यहरू सम्बोधन गर्नका लागि चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज क्षेत्रलाई देहाय बमोजिमको ३ खण्ड/क्षेत्र (Zone) हरूमा विभाजन गरिएको छ :

तालिका-१: चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज क्षेत्र अन्तरगत तोकिएका क्षेत्रहरू र सो को व्यवस्थापन उद्देश्य तथा विशेषताहरू

सि. नं.	तोकिएको क्षेत्र/क्षेत्रफल (Zone/Area)	व्यवस्थापनका उद्देश्य र विशेषताहरू (Management Objectives and Characteristics)	तोकिएका स्थानहरू (Locations)
१	व्यवस्थापन सुविधा क्षेत्र (Management Facility Zone), १.५६ व.कि.मी	—निकुञ्ज क्षेत्रभित्र निकुञ्ज व्यवस्थापनका लागि अत्यावश्यक पूर्वाधारहरू जस्तै : सैनिक क्याम्प, सुरक्षा पोष्ट, हात्तीसार कार्यालय, आवास, आदिले ओगट्ने क्षेत्रहरू ।	अमलटारी, सौराहा, कसरा, वर्गइ आदि ।
२	उपयोगिता क्षेत्र (Utility Zone), १.७८ व.कि.मी.	—निकुञ्ज क्षेत्रभित्र पर्यटकहरूका लागि सीमित मनोरञ्जनात्मक क्रियाकलापहरू र संरक्षण चेतनाका लागि पर्यटन सूचनाहरू अनुवाद गर्ने एवं सूचना केन्द्रका लागि व्यवस्था गरिएको क्षेत्र । —पर्यटन पूर्वाधारहरू जस्तै संग्रहालय, प्रजनन केन्द्र, भ्यू टावर आदि ।	सौराहा, कसरा
३	मुख्य भित्रि क्षेत्र (Core Zone), ९२८.६६ व.कि.मि.	—वन्यजन्तुका लागि उपयुक्त वासस्थान उपलब्ध गराउने । —अनुसन्धान र विज्ञानमा आधारित व्यवस्थापन क्रियाकलापलाई प्रोत्साहन गर्ने ।	—व्यवस्थापन सुविधा क्षेत्र र उपयोगिता क्षेत्र बाहेकका क्षेत्रहरू ।

तालिका २: मध्यवर्ती क्षेत्र अन्तरगत तोकिएका क्षेत्रहरू र सो को व्यवस्थापन उद्देश्य तथा विशेषताहरू

सि. नं.	तोकिएको क्षेत्र/क्षेत्रफल (Zone/Area)	विशेषता/उद्देश्यहरू (Management Objectives and Charistics)	स्थानहरू (Locations)
१	संरक्षण क्षेत्र (Conservation Zone), १३९.८४ व.कि.मि.	—वन्यजन्तुका लागि निकुञ्ज क्षेत्रमा जस्तै सुविधा भएका वन क्षेत्रहरू । —जैविक मार्गका रूपमा सेवा प्रदान गर्न सक्ने । —वन्यजन्तुको वासस्थानलाई विस्तार गर्न मद्दत पुऱ्याउने । —वन पैदावार उपभोग गर्न बन्देज । —नियन्त्रित पर्यटकीय क्रियाकलापका लागि छुट दिइने । —घडियाल गोही र अन्य जलचरको उच्च घनत्व भएका नारायणी र राप्ती नदीका भागहरूमा माछा मार्न, वालुवा गिट्टी जस्ता सामग्री निकाल्न निषेध गरिने ।	—नारायणी र राप्ती नदीका निश्चित खण्डहरू —सौराहा, वरणडाभार, अमुवा (माडी), त्रिवेणी, दुम्कीवास, दाउन्ने वगुवन क्षेत्र
२	दीगो उपयोग क्षेत्र (Sustainable Use Zone), २२८.३ व.कि.मी.	—विचरण गर्ने वन्यजन्तुका लागि बास (Shelter) उपलब्ध गराउने तथा समुदायको वन पैदावार आवश्यकता परिपूर्ति गर्ने दोहोरो उद्देश्य पुरा गर्ने । —नियन्त्रित पर्यटकीय विकासका कार्यक्रम सञ्चालन गर्न पाइने । —तोकिएको समय र स्थानबाट वालुवा गिट्टी ढुंगा आदि उपयोग गर्न पाइने ।	—ठोरी शिकारीवास क्षेत्र, —माडी उपत्यका दक्षिणका चुरे क्षेत्र, —सौराहा र वरणडाभार आसपासका क्षेत्र,

			— तमासपुर वगुवन क्षेत्र, — अमलटारी दिव्यपुरी क्षेत्र
३	सघन उपयोग क्षेत्र (Intensive Use Zone), ३८१.८६ व.कि.मी.	— समुदायको जीविकोपार्जनमा सुधार ल्याउनका लागि वातावरण मैत्री विकासका क्रियाकलापहरू सञ्चालनका लागि छुट्याइएका क्षेत्र । — यस क्षेत्रको प्राकृतिक श्रोतको उपयोगबाट निकुञ्ज क्षेत्रको वन श्रोतमा रहेको निर्भरता घटाउने र संरक्षण कार्यमा जागरण ल्याउने ।	— वस्ती तथा आवादी भएका क्षेत्रहरू, निजी जमीन आदि ।

१.३ नेपालका संरक्षित क्षेत्रहरूमा पर्यटन विकास (Tourism Development in the Protected Areas of Nepal)

नेपालको पर्यटन विकासका प्रमुख धरोहर यहाँका संरक्षित क्षेत्रहरू नै हुन् । हालसम्म स्थापना भएका १२ वटा राष्ट्रिय निकुञ्ज, १ वन्यजन्तु आरक्ष, १ शिकार आरक्ष, ६ संरक्षण क्षेत्र र १३ वटा मध्यवर्ती क्षेत्रहरूले देशको कुल भू भागको २३.३९% अर्थात ३४१४९.७५ वर्ग कि.मि. क्षेत्रफल ओगटेका छन् । प्राकृतिक, भूपरिधि, जैविक विविधता र साँस्कृतिक सम्पदाका दृष्टिकोणले अत्यन्तै धनी भएर पनि ओझेलमा परिरहेका विभिन्न स्थानहरू संरक्षित क्षेत्रको रूपमा घोषणा भइसकेपछि आर्कषक पर्यटकीय गन्तव्यका रूपमा प्रवर्धन गर्न सहज हुन्छ । नेपाल भ्रमणमा आउने विदेशी पर्यटकहरू मध्ये करीव ५०% भन्दा बढीले कुनै न कुनै रूपमा संरक्षित क्षेत्रको भ्रमण गरेको तथ्याङ्कले देखाउँछ । ।

सुन्दर भूपरिधि, साँस्कृतिक एवं धार्मिक सम्पदाहरूको संरक्षण गर्नुका साथै गैंडा, पाटेबाघ, हिउँ चितुवा, हात्ती, रातो हाब्रे (रेड पाण्डा) लगायतका दुर्लभ एवं सुन्दर र आर्कषक जनावरहरूका साथै विभिन्न पक्षी र सरिसृपका प्रजाति एवं माछा प्रजातिहरूको लागि आवश्यक पर्ने उचित वासस्थान प्रदान गर्ने भएका कारण विश्वभर र नेपालमा पनि संरक्षित क्षेत्रहरू प्रमुख पर्यटकीय आकर्षण र गन्तव्यका रूपमा विकास भइरहेका छन् । यसैगरी संरक्षित क्षेत्रहरू प्राकृतिक र साँस्कृतिक सम्पदामै आधारित भइ दीगो र जिम्मेवारपूर्ण तरीकाले विकास गरिने पर्यापर्यटन संरक्षित क्षेत्रको प्रमुख आम्दानीको श्रोतका रूपमा समेत रहेका छन् । संरक्षित क्षेत्रमा विकास गरिने पर्यटन सो क्षेत्रमा आश्रित समुदायको जीविकोपार्जनको प्रमुख आधारको रूपमा विकसित भई समुदायलाई संरक्षण कार्यमा सहभागी गराउने प्रमुख माध्यमका रूपमा समेत रहेका छन् ।

पर्यटन उत्पादन (Tourism Products) र पर्यटन क्रियाकलाप (Tourism Activities) का हिसावले पहाडी र हिमाली क्षेत्रमा अवस्थित संरक्षित क्षेत्रहरू पदयात्रा र साहसिक पर्यटकीय क्रियाकलापका लागि महत्वपूर्ण मानिन्छन् भने तराई क्षेत्रमा अवस्थित संरक्षित क्षेत्रहरू जंगल विचरण (Jungle Safari) र पानीमा आधारित साहसिक क्रियाकलापका लागि महत्वपूर्ण मानिन्छन् । यसका अलावा धार्मिक, साँस्कृतिक र तीर्थाटनका लागि हिमाल, पहाड र तराई क्षेत्रका प्रायः सबै संरक्षित क्षेत्रहरू उत्तिकै महत्वपूर्ण मानिन्छन् । ऐतिहासिक, पूरातात्विक, धार्मिक र साँस्कृतिक सम्पदाले सुसज्जित काठमाण्डौं उपत्यका, प्राकृतिक सुन्दरताले भरिपूर्ण पोखरा उपत्यका र भगवान गौतम बुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनी बाहेक नेपालका प्रमुख पर्यटकीय गन्तव्यहरू संरक्षित क्षेत्र भित्र वा आसपासका क्षेत्रहरूमा नै रहेका छन् ।

नेपाल सरकारको पर्यटन दूरदृष्टि २०२० (Tourism Vision 2020) ले पहिचान गरेका ५ वटा पर्यटन उत्पादन समूहहरू (Tourism Product Clusters) मध्ये नेपालका संरक्षित क्षेत्रहरूले ३ वटा समूहहरू क) प्रकृति तथा वन्यजन्तु अवलोकन (Nature and Wildlife), ख) आउटडोर तथा साहसिक यात्राहरू (Outdoors and Adventure) र ग) धार्मिक तथा तीर्थाटन (Religious and Pilgrimage) मा प्रत्यक्ष वा पूर्ण रूपमा र घ)

सँस्कृति, सम्पदा तथा आम मानिस (Culture, Heritages and People) को समुहहरूलाई परोक्ष तथा आंशिक रूपमा योगदान पुऱ्याइरहेका छन् ।

राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागको तथ्याङ्क अनुसार आ.व. २०७२/०७३ मा कुल ३,८७,३८३ जना विदेशी पर्यटकहरूले नेपालका संरक्षित भ्रमण गरेकाछन् । सँख्याका हिसावले सबैभन्दा बढी पर्यटकहरूले भ्रमण गर्ने प्रमुख ५ संरक्षित क्षेत्रहरूमा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज (८७,३९९ जना), शिवपुरी नागार्जुन राष्ट्रिय निकुञ्ज (९,४३,३५२ जना), अन्नपूर्ण संरक्षण क्षेत्र (८३,४९९ जना), सगरमाथा राष्ट्रिय निकुञ्ज (२७,७९४ जना) वर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्ज (९०,६३८ जना), कृष्णसार संरक्षण क्षेत्र (९४०५०) र लाङटाङ राष्ट्रिय निकुञ्ज (५०९६ जना) पर्दछन् । संरक्षित क्षेत्रमा विदेशी पर्यटकहरूले विताउने दिन वा रात सँख्याको आधारमा सबैभन्दा बढी पर्यटक अन्नपूर्ण संरक्षण क्षेत्रमा जाने गर्दछन् ।

संरक्षित क्षेत्रको पर्यटन विकास तथा व्यवस्थापनमा विशेषतः राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग, राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष र सम्बन्धित संरक्षित क्षेत्रका कार्यालयहरूले नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्दै आइरहेका छन् भने ठूला पर्यटकीय पूर्वाधार विकास तथा पर्यटन प्रवर्धनमा सँस्कृति पर्यटन तथा नागरिक उड्ययन मन्त्रालय र नेपाल पर्यटन बोर्डको समेत भूमिका रहँदै आएको छ । संरक्षित क्षेत्रको पर्यटन विकास र प्रवर्धनमा पछिल्लो समयमा मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन उपभोक्ता समितिको भूमिका पनि उल्लेख्य रहेको छ ।

१.४ चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा पर्यटन विकास (Tourism Development in Chitwan National Park & Buffer Zone)

वन्यजन्तुमा आधारित जंगल सफारी पर्यटन (Jungle Safari) विश्व पर्यटन बजारमा विद्यमान पर्यटकीय क्रियाकलापहरूमध्ये अत्यन्तै रुचाईएको पर्यटकीय उत्पादन (Most Preferred Tourism Product) मध्येमा पर्दछ । चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज वन्यजन्तुमा आधारित सफारी पर्यटनका लागि संसारकै उत्कृष्ट गन्तव्यहरू मध्ये एक र दक्षिण एशियाकै पहिलो सफारी पर्यटन गन्तव्यको रूपमा समेत चिनिन्छ ।

सन् १९६४ मा टाइगर टप्स हन्टिङ्ग कम्पनी (पछि टाइगर टप्स जंगल लजको रूपमा स्थापित) को स्थापना र सन् १९७३ मा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको स्थापनासँगै नेपालको पर्यटन क्षेत्रमा वन्यजन्तुमा आधारित पर्यटनको विधिवत रूपमा शुरुवात भएको हो । यद्यपि यस भन्दा अगाडि पनि नेपालका राणा प्रधानमन्त्रीहरूले विदेशी पाहुनाहरूलाई समेत आमन्त्रण गरी सोखका लागि वन्यजन्तुको शिकार गर्ने गर्दथे । वि.स. १९७४।०७५ मा ३६ जना विदेशी पर्यटकहरूले चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको भ्रमण गरेकोमा आ.व २०७१।०७२ सम्म आइपुग्दा बाषिक १२७, ६३९ विदेशी, ९,४६९ सार्क मुलुकका र २०,९५५ स्वदेशी गरी जम्मा १७८,२५७ पर्यटकले यस निकुञ्जको भ्रमण गरेका छन् । यद्यपि भुकम्प र नाकावन्दीको नकारात्मक प्रभावका कारण आ.व २०७२।०७३ मा निकुञ्ज प्रवेश गर्ने पर्यटकको संख्या घटेर ८७,३९९ मा भरेको छ । स्थापना कालदेखि हालसम्म चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जमा भ्रमण प्रवेश गर्ने पर्यटकको कुल संख्या २७,३३८,८४३ पुगेको छ ।

प्रवेश शुल्क तिरेर राष्ट्रिय निकुञ्ज भित्र प्रवेश गर्ने आन्तरिक पर्यटकहरूको समेत रेकर्ड राख्ने र गणना गर्ने कार्य शुरु गरिएता पनि सौराह लगायतका मध्यवर्ती क्षेत्रको भ्रमण गर्ने तर निकुञ्ज क्षेत्रमा प्रवेश नगर्ने हजारौं आन्तरिक पर्यटकहरू निकुञ्जको पर्यटक अभिलेखमा नसमेटिएको कुरा सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ । जिम्मेवारपूर्ण पर्या पर्यटन विकासका लागि राष्ट्रिय निकुञ्जले स्थापना कालदेखि नै विभिन्न प्रयासहरू गर्दै आइरहेको छ । पर्यापर्यटन विकास र व्यवस्थापनलाई राष्ट्रिय निकुञ्ज व्यवस्थापन तथा मध्यवर्ती क्षेत्र

व्यवस्थापनको महत्त्वपूर्ण व्यवस्थापन रणनीति कै रूपमा लिई सोही अनुरूपको क्षेत्र विभाजन (Zoning) समेत गरिएको छ ।

पर्या पर्यटनबाट प्राप्त हुने राजस्वले राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको आम्दानीको सवैभन्दा ठुलो हिस्सा ओगटेको छ । आ व. २०७२।०७३ मा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जले प्राप्त गरेको कुल आम्दानी रु. २४६,२३७,६५८ मध्ये करिब ८५% आम्दानी पर्यटनसंग सम्बन्धित शिर्षकबाट प्राप्त भएका थिए । राष्ट्रिय निकुञ्जले प्राप्त गर्ने कुल राजस्वको ३० देखि ५०% आम्दानी मध्यवर्ती क्षेत्रले प्राप्त गर्ने र सम्बन्धित मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समिति तथा समुहहरूले सो रकम सामुदायिक विकास, आय आर्जन, संरक्षण शिक्षा तथा संरक्षण कार्यक्रममा खर्च गर्न पाउने भएका कारणले मध्यवर्ती क्षेत्रका समुदायलाई जैविक विविधता संरक्षणमा अभिप्रेरित गर्ने प्रमुख संरक्षण औजारको रूपमा समेत पर्या पर्यटन स्थापित भएको छ ।

पर्या पर्यटनलाई जैविक विविधता संरक्षण र समुदायको जीविकोपार्जन सुधार गर्ने महत्त्वपूर्ण औजारको रूपमा विकास गर्न तथा पर्यटन विकासबाट निकुञ्जको जैविक विविधता र पारिस्थितिकीय प्रणाली एवं सांस्कृतिक सम्पदामा पर्न सक्ने सम्भावित नकारात्मक प्रभाव न्युनिकरण तथा व्यवस्थापन गर्नका लागि चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जले नीतिगत र संस्थागत पूर्वाधार विकास लगायतका प्रयासहरू अगाडि बढाउँदै आइरहेको छ ।

राष्ट्रिय निकुञ्जमा पर्यटकहरूको प्रवेशलाई सहज बनाउने तथा पर्यटकीय क्रियाकलापलाई व्यवस्थित गर्ने उद्देश्य अनुरूप चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जले निकुञ्जको सुनाचुरी खगेन्द्रमल्ली, सौराहा, घटगाई कसरा, वनकट्टा, भिम्ले, कुजौली, लौखानी र अमलटारी गरी १० वटा स्यानमा पर्यटक प्रवेश बिन्दु (Tourist Entry Points) हरूको व्यवस्था गरेको छ ।

स्थापना कालदेखि नै वन्यजन्तुमा आधारित पर्यटन (Wildlife Safari Tourism) राष्ट्रिय निकुञ्जको प्रमुख पर्यटकीय क्रियाकलापको रूपमा रहँदै आएका पनि पछिल्ला वर्षहरूमा डुंगा सयर (Boating and Canoeing), जंगलयात्रा (Jungle Walks), गाउँ भ्रमण (Village Tours), होमस्टे अनुभव (Homestay Experiences), चरा अवलोकन (Bird Watching), तीर्थाटन (Pilgrimage), कृषि पर्यटन (Agri-tourism), खेल पर्यटन (Sports Tourism), हात्तीमा चढेर नुहाउने (Elephant bathing), गोष्ठी सेमिनार तालिम (MICE activities) लगायतका पर्यटकीय गतिविधिहरू समेत सञ्चालन हुँदै आइरहेका छन् । जैविक विविधता संरक्षण र संरक्षण शिक्षाका लागि स्थापित जैविक विविधता सूचना केन्द्र (Biodiversity Information Center), घडियाल संरक्षण तथा प्रजनन केन्द्र (Crocodile Conservation and Breeding Center), हात्ती प्रजनन केन्द्र (Elephant Breeding Center), आखेटोपहार संग्रहालय (Trophy Museum) लगायतका इकाईहरू समेत राष्ट्रिय निकुञ्जको थप पर्यटकीय आकर्षणको रूपमा स्थापित भएका छन् ।

१.५ पर्यटन योजना निर्माणको औचित्य (Rationale for the Preparation of Tourism Plan)

योजनाबद्ध, व्यवस्थित र दीर्घो पर्या पर्यटन नै जैविक विविधता एवं प्राकृतिक/सांस्कृतिक सम्पदा संरक्षणका लागि उपयोगी र बलियो औजार हुन सक्ने कुरा संसारका सफलतम पर्या पर्यटकीय गन्तव्यहरू र स्वयं चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जले हासिल नरेको सफलताबाट समेत प्रष्ट भइसकेको छ । राष्ट्रिय निकुञ्जको स्थापना पूर्व नैसफारी लजको रूपमा टाइगर टप्स जंगल लजको स्थापनासंगै शुरु भएको चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको पर्यटन विकासको क्रम बाघमारा मध्यवर्ती सामुदायिक वनको पर्या पर्यटन मोडल हुँदै अमलटारीमा विकास गरिएको समुदायमा आधारित होम स्टे पर्यटन सम्म आइपुग्दा पर्या-पर्यटनबाट सृजित सकारात्मक एवं नकारात्मक प्रभावहरूको अनुभव समेत निकुञ्ज वरिपरिका समुदाय र व्यवसायीहरूले गरिसकेका छन् ।

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको भ्रमणमा आउने करिब ९० प्रतिशत भन्दा बढि पर्यटकहरु सौराहा, लगायतका केही स्थानहरुको मात्र भ्रमण गर्ने भएकोले एकातिर आन्तरिक एवं बाह्य पर्यटकहरु समेत स्थापित पर्यटकीय स्थल र क्रियाकलापका अलावा नयाँ र थप पर्यटकीय स्थल र क्रियाकलापको अनुभव गर्न लालयित भइरहेको अवस्था सृजना भएको छ भने अर्कोतिर सिमित स्थानमामात्र पर्यटकहरुको चहलपहल हुने र पर्यटकीय मौसममा अत्याधिक पर्यटकको आगमन, पर्यटकीय क्रियाकलापहरुबाट राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रका जैविक विविधता, प्राकृतिक भू परिधि र सास्कृतिक सम्पदामा समेत नकारात्मक प्रभाव पर्न सक्ने जोखिम समेत बढदै गइरहेको छ । यसर्थ उपरोक्त दुवै अवस्थालाई उपयुक्त तवरले संबोधन गर्नका लागि समेत विद्यमान पर्यटकीय स्थलहरुको विस्तार (Expansion) र पर्यटकीय क्रियाकलापहरुको विविधिकरण (Diversification) जरुरी भइसकेको छ ।

यसैगरी राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रका जैविक विविधता र भूपरिधि संरक्षणमा यथेष्ट योगदान पुर्याउने तर मानव र वन्यजन्तुको द्वन्दको मारमा परेका र संभावना हुंदा हुदै पनि पर्यटनको प्रतिफल प्राप्त गर्नबाट बन्चित मध्यवर्ती क्षेत्रहरुमा समेत पर्यापर्यटनको विकास गरी स्थानीय समुदायको जीवनयापनमा सुधार ल्याउनुका साथै जैविक विविधता, संरक्षणमा समुदायका सदस्यहरुको सहभागितालाई लाई थप प्रभावकारी बनाउनका लागि हाल अमलटारी, पिप्रहर लगायतका स्थानहरुमा शुरु गरिएका प्राकृतिक र सास्कृतिक सम्पदामा आधारित होमस्टे र पर्यापर्यटनका क्रियाकलापहरुलाई मध्यवर्ती क्षेत्रका अन्य गाउँहरुमा समेत विस्तार गर्नुपर्ने र विद्यमान होमस्टेहरुको स्तरोन्नति गर्नुपर्ने आवश्यकता महशुस गरिएको छ ।

खासगरी पुर्वी चितवन, मेघौली, माडी उपत्यका, रजहर, दिव्यपुरी, अमलटारी, गोसांईवावा, बगुवन, दाउन्ने त्रिवेणी क्षेत्रमा पर्यापर्यटन विकासका प्रयासहरु अगाडी बढाउनुपर्ने टडकारो आवश्यकता रहेको छ । बढ्दो बसाई सराईका कारण सृजित जमीनको खण्डीकरण र अन्य नकारात्मक प्रभावहरुबाट मध्यवर्ती क्षेत्रका सांस्कृतिक एवं प्राकृतिक सम्पदा र स्रोतहरुको संरक्षण गर्नका लागि होमस्टे पर्यटन लगाएतका समुदायमा आधारित पर्यटन विकासका क्रियाकलापहरुले महत्वपूर्ण योगदान पुर्याउन सक्ने देखिएको छ । योजनावद्ध पर्यापर्यटन विकासको खाका सहित उपरोक्त उद्देश्यहरु प्राप्त गर्नका लागि समेत यो मध्यवर्ती क्षेत्रको पर्यटन योजना तयार गरिएको हो ।

यस पर्यटन विकास योजनाले चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जका २१ वटै मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समिति अन्तर्गत सञ्चालन गरिने पर्या पर्यटन विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापनका क्रियाकलापहरुलाई समेटनुका अलावा मध्यवर्ती क्षेत्रमा विकास गरिने पर्या पर्यटनका क्रियाकलापहरुलाई थप प्रभावकारी बनाउन जैविक विविधतामा असर नपर्ने गरी राष्ट्रिय निकुञ्ज क्षेत्रमा सञ्चालन गर्नुपर्ने नियन्त्रित पर्यापर्यटन विकासका क्रियाकलापहरुको संक्षिप्त खाका समेत यस योजनामा समावेश गरिएका छन् ।

यस बाहेक चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्र आसपासका क्षेत्रहरुमा विकास गरिने पर्यटकीय गतिविधिहरुलाई राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको पर्यटनसँग जोड्नका लागि अवलम्बन गर्न सकिने मुख्य क्रियाकलापहरु समेत यस योजनामा समावेश गरिएका छन् ।

यस योजनाको प्राथमिक उपयोगकर्ता चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज प्रशासन, मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समितिहरु/समूहहरु तथा पर्यटन व्यवसायीहरु भएतापनि सम्बन्धित महानगरपालिका, नगरपालिकाहरु, गाउँपालिकाहरु, जिल्ला समन्वय समितिहरु, विषयगत सरकारी निकायहरु, निजी क्षेत्रका छाता संगठनहरु र विकास एवं संरक्षणका साभेदारहरु समेत यस योजनाबाट लाभान्वित हुन सक्नेछन् ।

नेपाल पर्यटन बोर्ड र पर्यटन क्षेत्रका छात्रा संगठनहरूका लागि समेत चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा आसपासका क्षेत्रलाई पर्यटकीय गन्तव्यका रूपमा प्रवर्धन गर्नका लागि यो योजना उपयोगी सिद्ध हुनेछ । पर्यटन पूर्वाधार विकास लगायतका क्षेत्रमा लगानी गर्नका लागि संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय लगायतका विषयगत मन्त्रालय, राष्ट्रिय योजना आयोग तथा नेपाल सरकारका संबन्धित विभागहरूलाई समेत यो योजना उपयोगी सिद्ध हुनेछ ।

१.६ पर्यटन योजना तर्जुमाका उद्देश्यहरू (Objectives of Formulation of the Tourism Plan)

यस पर्यटन योजना तर्जुमाका मुख्य उद्देश्य चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज मध्यवर्ती क्षेत्रमा आगामी ५ वर्षमा दीर्घो पर्या पर्यटनको विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापनका क्रियाकलापहरू संचालन गर्नका लागि अबलम्बन गर्नु पर्ने लक्ष्य, उद्देश्य र रणनीतिहरू तथा कार्यक्रमहरू सहितको नीतिगत खाका तयार गर्नु हो ।

यस योजना तर्जुमाका अन्तर्निहित उद्देश्यहरू देहाय बमोजिम रहेका छन् :

- क) पर्या पर्यटन विकासका दृष्टिकोणले सम्भाव्य सबै मध्यवर्ती क्षेत्रहरूमा पर्यटन विकास, विस्तार र प्रवर्धन गर्न आवश्यक पर्ने नीतिगत खाका उपलब्ध गराउने ।
- ख) पर्या पर्यटनका सकारात्मक प्रभावहरूलाई अझ सबढाउन र नकारात्मक असरहरू न्यून गर्न आवश्यक पर्ने उपयुक्त नीतिगत खाका तयार गर्ने ।
- ग) पर्या पर्यटन लाई जैविक विविधता संरक्षणको महत्वपूर्ण आर्थिक औजारको रूपमा विकास गर्न र पर्या पर्यटनबाट प्राप्त हुने आर्थिक, सामाजिक एवं साँस्कृतिक फाइदाहरूलाई बढाउने र पर्यटनको लाभलाई समुदायका अधिकतम सदस्यहरू र समाजको तल्लो तप्कासम्म पुऱ्याउन आवश्यक पर्ने नीतिगत खाका तयार गर्ने ।
- घ) पर्या पर्यटनको विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापनका लागि संस्थागत सुदृढीकरण तथा मानव संसाधन विकासका लागि नीतिगत खाका तयार गर्ने ।
- ङ) पर्या पर्यटनको विकासबाट देशको आर्थिक विकास र रोजगारीमा पुऱ्याउने योगदानलाई अभिवृद्धि गर्न आवश्यक पर्ने रणनीति एवं खाका तयार गर्ने ।
- च) चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको मध्यवर्ती क्षेत्रलाई समुदायमा आधारित नमूना पर्या पर्यटन गन्तव्यको रूपमा स्थापित गर्न अबलम्बन गर्नका लागि नीतिगत खाका तयार गर्ने ।

१.७ पर्यटन योजना तर्जुमा प्रक्रिया तथा विधिहरू (Tourism Plan Formulation Process and Methodologies)

सहभागितामूलक योजना तर्जुमाका विविध विधिहरू अबलम्बन गरि चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज मध्यवर्ती क्षेत्रको पर्यटन योजना तर्जुमा गरिएको हो । पर्यटन योजना तर्जुमाको सिलसिलामा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जका पदाधिकारीहरू, मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समिति एवं उपभोक्ता समितिका पदाधिकारीहरू, पर्यटन व्यवसायीहरू तथा व्यवसायीक संगठनका पदाधिकारीहरूसँग निरन्तर रूपमा परामर्श गरी प्राप्त सुझाव एवं निर्देशनहरूलाई योजना तर्जुमाका विभिन्न तहहरूमा समावेश गरिएको छ । पर्यटन योजना तर्जुमाका क्रममा मुख्यरूपमा देहाय बमोजिमका विधि तथा प्रक्रियाहरू अपनाइएका थिए ।

क) सन्दर्भ सामग्रीको अध्ययन तथा विश्लेषण (Review of Relevant Literatures)

योजना तर्जुमाको पहिलो चरणमा संरक्षित क्षेत्रको व्यवस्थापन र पर्यटन विकाससँग सम्बन्धित कानुनी तथा नीतिगत दस्तावेजहरू, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन योजनाहरू, पर्यटन विकास योजनाहरू, जिल्ला विकास योजनाहरू, पर्यटन विकाससँग सम्बन्धित प्रतिवेदनहरू, प्रवर्धनात्मक सामग्रीहरू, पर्यटन सम्बन्धि तथ्याङ्कहरू आदिको विस्तृत अध्ययन गरी चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा

मध्यवर्ती क्षेत्रको पर्या पर्यटन विकासका आधारहरू, पर्यटन विकासका प्रयासहरू, संलग्न साभेदार निकायहरू, पर्या पर्यटन विकासको हालको अवस्था, पर्यटन विकासका अवसर एवं चुनौतीहरू लगायतका सवालहरूका सम्बन्धमा वस्तुगत विश्लेषण गरियो ।

यसका अलावा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज र मध्यवर्ती क्षेत्रमा भ्रमण गर्ने विदेशी तथा स्वदेशी पर्यटकहरूको आगमन र प्रवृत्ति, पर्यटकहरूले गर्ने खर्च, रुची, मौसमी फरक, अन्य संरक्षित क्षेत्रहरूको पर्यटन आगमन स्थिति आदि विषयहरूसँग संबन्धित तथ्याङ्कहरूको समेत संकलन र विश्लेषण गरियो ।

ख) पर्यटन स्रोतहरूको लगत संकलन, मुल्याङ्कन तथा अभिलेखिकरण (Inventory, Assessment and Documentation of Tourism Assets)

सन्दर्भ सामग्रीको अध्ययनबाट पहिचान गरिएका पर्यटकीय स्रोतहरूका अलावा हालसम्म अभिलेखिकरण नभएका थप पर्यटकीय आकर्षण र सेवा सुविधाहरूको खोजी तथा विश्लेषण गर्नका लागि बीस हजारी ताल बाघमारा सामुदायिक वन, सौराहा, पटिहानी, कसरा, मेघौली, रजहर, पिप्रहर, दिव्यपुरी, लामीचौर, अमलटारी, गोसाईं बाबा, दाउन्नेदेवी, त्रिवेणी खगेन्द्रमल्ली, राप्ती ड्याग, लोथर, सुनाचुरी, माडी, वैकुण्ठेश्वर, पाण्डव नगर, सोमेश्वर गढी लगायतका पर्यटकीय स्थलहरूको भ्रमण गरी पर्यटकीय सम्पदाहरूको पहिचान, लगत संकलन, मुल्याङ्कन, विश्लेषण एवं अभिलेखिकरण गरिएको छ ।

यसैगरी मुख्य पर्यटकीय स्थलहरूमा रहेका पर्यटन सम्बन्धि व्यवसायहरू जस्तै होटल, लज, होम स्टे, हस्तकला आदिको बारेमा तथ्याङ्क संकलन गर्नका लागि सौराहा, जगतपुर, मेघौली, अमलटारी लगायतका स्थानका व्यवसायीहरूसँग पर्यटन व्यवसाय सर्वेक्षण गरि प्राप्त तथ्याङ्कहरूलाई योजना तर्जुमा प्रक्रियामा प्रयोग गरिएको छ ।

ग) सरोकारवाला निकायहरूसँगको परामर्श (Consultations with Relevant Stakeholders and Actors)

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा पर्या पर्यटन विकासका लागि गरिएका पहलहरू, पर्यटन विकासका सकारात्मक तथा नकारात्मक असरहरू, पर्यटन विकासका अवसर, चुनौती, कमजोरी एवं समाधानका उपायहरूका बारेमा मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समितिहरू, मध्यवर्ती सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिहरू, होमस्टे व्यवस्थापन समितिहरू, होटल संघहरू, स्थानिय निकायहरू, होटल, लज, होमस्टे, हस्तकला, यातायात सेवा प्रदायकहरू, टुर गाइड लगायतहरूसँग औपचारिक एवं अनौपचारिक रूपमा परामर्श गरि पर्या पर्यटन विकासका लागि आवश्यक सुझावहरू प्राप्त गरियो ।

घ) क्षेत्रिय पर्यटन योजना तर्जुमा गोष्ठी (Sector Level Tourism Planning Workshops)

सन्दर्भ सामग्रीको अध्ययन, पर्यटन स्रोतहरूको अन्वेषण/अभिलेखिकरण तथा सम्बन्धित निकायहरूसँगको परामर्श पश्चात् प्राप्त तथ्यांक एवं नतिजालाई दस्तावेजीकरण गरीसकेपछि अमलटारी, कसरा, सौराहा र माडीमा आयोजना गरिएका इलाका स्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठीहरूमा प्रस्तुत गरियो । गोष्ठीमा सहभागी सदस्यहरूलाई संबन्धित मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समितिहरूले आगामी ५ वर्षमा संचालन गर्नुपर्ने पर्या पर्यटन विकासका क्रियाकलापहरू तयार गरि समुहगत रूपमा प्रस्तुतीकरण गर्न लगाई सहभागीहरूबाट सुझाव प्राप्त गरियो । साथै प्रत्येक मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समितिहरूलाई आगामी ५ वर्षमा सञ्चालन गरिनुपर्ने पर्या पर्यटन विकासका क्रियाकलापहरू तय गर्न ७ वटा क्षेत्रगत विषयहरूमा केन्द्रित भई आवश्यक रणनीति, कार्यक्रम र बजेट तयार गर्न अवसर प्रदान गरियो । मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समितिहरूले प्रस्तुत गरेका कार्यक्रम तथा बजेटमा बाँकी सहभागीहरूको सुझाव लिएर योजनालाई अन्तिम रूप दिइयो ।

ड) केन्द्र स्तरीय पर्यटन योजना प्रस्तुतीकरण तथा परामर्श गोष्ठी (National Park Level Sharing and Consultation Workshop)

इलाका स्तरीय पर्यटन योजना तर्जुमा गोष्ठीहरुबाट प्राप्त पर्या पर्यटन विकासका रणनीति एवं कार्यक्रम हरुलाई पन्च वर्षीय योजनाको खाकामा समावेश गरि तयार गरिएको पर्यटन योजनालाई भरतपुरमा आयोजित केन्द्र स्तरीय परामर्श गोष्ठीमा प्रस्तुत गरियो । संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उडड्यन मंत्रालयका सहसचिव समेतको उपस्थितिमा सम्पन्न सो गोष्ठीमा राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयका पदाधिकारीहरु, सरकारी निकायका पदाधिकारीहरु / प्रतिनिधिहरु, मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समिति तथा उपभोक्ता समितिका पदाधिकारीहरु, पर्यटन व्यवसायीहरु, पत्रकारहरु लगायतका सरोकारवालाहरुको उपस्थिति रहेको थियो । सहभागीहरुद्वारा दिइएको सुझावहरुलाई समावेश गरि योजनालाई अन्तिम रूप दिइएको छ ।

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको पर्यटन योजना निर्माणका क्रममा परामर्श गरिएका र योजना तर्जुमा गोष्ठीहरुमा सहभागि संस्था तथा व्यक्तिहरुको विवरण **अनुसूची नं १** मा समावेश गरिएको छ ।

१.८ पर्यटन योजनाको ढाँचा (Structure of the Tourism Plan)

यस पर्यटन योजनालाई ४ परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छ । परिच्छेद १ मा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको पृष्ठभूमिका साथै संरक्षित क्षेत्रमा पर्या पर्यटन विकासको स्थिति र चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जमा पर्यटन विकासका सम्बन्धमा विश्लेषण गरिएको छ । यसै गरी पर्यटन योजना तर्जुमाको औचित्य, उद्देश्यहरु र विधिहरुका सम्बन्धमा समेत यस परिच्छेदमा व्याख्या गरिएको छ ।

परिच्छेद २ मा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको पर्यटन विकासको विद्यमान स्थिति प्रस्तुत गरिएको छ, जसमा पर्यटन विकासका नीतिगत आधारदेखि संस्थागत संरचना, पर्यटनका श्रोतहरुको स्थिति, पर्यटक आगमनको हालको स्थिति र प्रमुख पर्यटकीय बजारखण्डहरुको बारेमा व्याख्या गरिएको छ । यसै गरी पर्यटन पूर्वाधारहरुको स्थिति, प्रवर्धन तथा बजारीकरणको अवस्था, पर्यटनका प्रभावहरु र पर्यटन विकासका अवसर तथा चुनौतीहरुका बारेमा समेत यस परिच्छेदमा विश्लेषण गरिएको छ ।

परिच्छेद नं. ३ मा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको आगामी ५ वर्षका लागि तयार गरिने पर्यटन योजनाको सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, अपेक्षित प्रतिफल रणनीति, मुख्य कार्यक्रमका क्षेत्रहरु र मुख्य क्रियाकलापहरु प्रस्तुत गरिएको छ ।

परिच्छेद ४ मा पर्यटन योजना तर्जुमाको कार्यान्वयन, स्रोत व्यवस्थापन र अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका विधिहरु र कार्यक्रम, बजेट तथा जिम्मेवारी सहितको तालिका/फ्रेम प्रस्तुत गरिएको छ ।

योजनासँग सम्बन्धित अनुसूचीहरु योजनाको अन्तिम खण्डमा समावेश गरिएको छ ।

परिच्छेद २
पर्यटन विकासको विद्यमान स्थिति
CURRENT STATUS OF TOURISM IN CNP BUFFER ZONE

२.१ मुख्य पर्यटकीय आकर्षणहरू एवम् अनुपम व्यवसायिक प्रस्तावहरू (Major Tourism Attractions and Unique Selling Propositions)

२.१.१ मुख्य पर्यटकीय आकर्षणहरू (Major Tourism Attractions)

प्राकृतिक, साँस्कृतिक, धार्मिक र ऐतिहासिक सम्पदाहरूको अद्वितीय संगम स्थलको रूपमा रहेको चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा रहेका मुख्य पर्यटकीय आकर्षणहरू देहाय बमोजिम रहेका छन् :

(क) प्राकृतिक आकर्षणहरू (Natural Attractions)

नारायणी, राप्ती तथा रिउ नदीले निर्माण गरेको नदी तटीय भू-बनोट र चुरे श्रृंखलाको अवस्थितिका कारण चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज अत्यन्तै सुन्दर भू-परिधि र जैविक विविधताका दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण संरक्षित क्षेत्रको रूपमा लिइन्छ । पूर्वी चितवनमा राप्ती नदीले बनाएको घाँसे मैदानले अफ्रिकी महादेशका घाँसे मैदान (Savanas) को भन्दा बढी दिन्छ । सोमेश्वर गढीको उच्चतम विन्दुबाट उत्तरतिर हेर्दा नदी तटीय भूपरिधि तथा चुरे र महाभारत श्रेणीका पहाडहरू र पर क्षितिजमा देखिने विश्वकै उच्च हिमाली हिमश्रृंखला र शिखरहरू अवलोकन गर्न सकिन्छ । सोमेश्वर पहाड र दाउन्ने पहाडको बीचमा त्रिवेणी नजीक नारायणी नदीले बनाएको २५ कि.मि. चौडो गल्ली र नागवेली पर्दे बगेको नारायणी नदीको दृश्यले समेत पर्यटकलाई मोहित बनाउँछ ।

नदी तटीय भू-परिधि र चुरे पहाडको अनुपम समिश्रणले पैदा गरेको अनुकूल हावापानी र पारिस्थितिकीय प्रणालीका कारण चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जमा प्रचुर संख्यामा वानस्पतिक र वन्यजन्तुका विविध प्रजातिहरू पाइन्छन ।

विश्व प्रसिद्ध एक सिंगे गैडा, पाटे बाघ लगायतका थुप्रै जनावरहरू र दुर्लभ चराहरूको अवलोकनका लागि अत्यन्तै महत्वपूर्ण वासस्थानका रूपमा मानिने ४० भन्दा बढी सिमसार ताल एवं घोलहरू समेत राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा रहेका छन् । यसमध्ये बीस हजारौं तथा सम्बद्ध सिमसार तालहरू १३ अगस्ट २००३ मा रामसार सूचीमा समेत सूचीकृत भइसकेका छन् । हाल सम्म रेकर्ड गरिएका ४४ सिमसार ताल/घोलहरूमध्ये ३३ वटा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज भित्र र ११ वटा मध्यवर्ती क्षेत्रमा रहेका छन् ।

वानस्पतिक समिश्रणको आधारमा १६ प्रकारका Land Covers हरू भएका कारण यस निकुञ्ज तथा आसपासका क्षेत्रमा विविध प्रकारका वन्यजन्तु तथा पंक्षी प्रजातिहरूको बाहुल्यता रहेको पाइन्छ । मुख्यगरी तराई साल फरेष्ट (७०-७३%), घाँसे मैदान (१२%), नदी तटीय वन (७%) र पानीले ढाकिएको क्षेत्र (३%) मा वर्गीकृत यस निकुञ्जमा हालसम्म १९६ प्रजातिका वनस्पतिहरू रेकर्ड गरिएका छन् । नेपालका कुल वन्यजन्तु र पन्छी प्रजातिको ठूलो हिस्सा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा पाइने भएकोले पनि यो क्षेत्र अत्यन्तै महत्वपूर्ण पर्यटकीय आकर्षणको रूपमा रहेको छ । एक सिंगे गैडा र पाटे बाघका अतिरिक्त गौरी गाई, एशियाली जंगली हात्ती, साँस, रतुवा, चित्तल, लगुना, जरायो, काठे भालु, चौसिंगा, बाँदर, लंगुर लगायतका ६८ प्रजातिका स्तनधारीहरू चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा पाइन्छन् जसले देशको कुल स्तनधारी प्रजातिको ३७% हिस्सा ओगट्दछ । नेपालमा पाइने सबैभन्दा ठूलो जंगली एशियाली हात्ती देखि सबैभन्दा सानो स्तनधारी जनावर पिग्मी सिउ समेत

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जमै पाइन्छन् । यसैगरी घडियाल गोही, मगर गोही, अजिंगर लगायत ४९ प्रजातिका सरिसृपहरू यहाँ पाइन्छन् जसले हाल नेपालमा पाइने कुल सरिसृप प्रजातिको ३४% हिस्सा ओगट्छ । नेपालमा पाइने कुल माछा प्रजातिको ६५% अर्थात् १२० प्रजातिका माछाहरू र १२० प्रकारका पुतलीहरू चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा मात्र पाइन्छन् । विविधतायुक्त पारिस्थितिकीय प्रणाली, वानस्पतिक समिश्रण र वन्यजन्तुका लागि अनुकूल वासस्थानका कारण देशको कुल पंक्षी प्रजातिको ६५% अर्थात् ५७६ प्रजातिका चराहरू समेत चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा पाइन्छन् । रेकर्ड गरिएका चराहरूमध्ये १२० प्रजातिका चराहरू सिमसारमा आश्रित, ८० प्रजातिका चराहरू हिउँदमा बसाइँसराइँ गरी आउने र ६ प्रजातिका चराहरू वर्षायाममा बसाइँसराइँ गरी आउने गर्दछन् । मुख्य संरक्षित पंक्षीहरूमा ठूलो खरमयूर, सानो खरमयूर, राजधनेश, सारस, सेतो गरुड, कालो गरुड लगायत हुन् । यसै गरी राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा किड कोब्रा लगायत १९ प्रजातिका सर्पहरू पाइन्छन् भने, अजिङ्गर, घडियाल गोही, सुन गोहोरो गरी ३ प्रजातिका संरक्षित सरिसृपहरू सहित जम्मा ४९ प्रजातिका सरिसृपहरू चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा पाइन्छन् ।

विभिन्न उचाइ र प्रजातिका घाँसहरू पाइने घाँसे मैदान, घोल/ताल र नदी तटीय जंगल भएका स्थलहरू एकसिँगै गैँडाका लागि उपयुक्त वासस्थानका रूपमा मानिन्छन् । खगेन्द्रमल्ली क्षेत्रको कुमरोज तथा इचनी, सौराहा क्षेत्रको बाघमारा मध्यवर्ती सामुदायिक वन, पटिहानी क्षेत्रको राप्ती किनार, सुखीवार क्षेत्र, पिप्रहर क्षेत्रको सिसवार वन, अमलटारी/लामीचौर क्षेत्रको नमूना सामुदायिक वन, गोसाइँ बाबा क्षेत्रको गुलेली घाट, चिसापानी क्षेत्र र दाउन्नेदेवी क्षेत्रको ठूलो पोखरा क्षेत्रहरू सधैं गैँडा देख्न पाइने क्षेत्रको रूपमा परिचित छन् । गोसाइँबाबा उपभोक्ता समिति अन्तर्गतको घाँसे मैदान क्षेत्रमा सन् २०१५ को गैँडा गणना गर्दा एउटै भ्रुण्डमा २८ वटा गैँडाहरू रेकर्ड गरिएका थिए ।

यसैगरी सालका जंगल र नदी तथा ताल/घोल युक्त क्षेत्रहरू पाटे बाघको लागि राम्रो वासस्थान मानिन्छन् । निकुञ्जको चुरेफेदी आसपासका क्षेत्रहरू खास गरी माडी सोमेश्वर क्षेत्र, देवीताल, डुमरिया, कछुवापानी बरण्डाभार क्षेत्र, मेघौली, सुखीवार क्षेत्र, सुनाचरी तथा गोसाइँ बाबा तथा नन्दभाउजू उपभोक्ता समिति आसपासका क्षेत्रहरू र बगुवन त्रिवेणी क्षेत्र पाटेबाघ देख्न सकिने स्थानहरू हुन् ।

तुलनात्मक रूपमा सफा पानी भएका र माछा पाइने नारायणी र राप्ती नदी घडियाल गोहीका राम्रो वासस्थानका रूपमा मानिन्छन् । गोसाइँबाबा देखि बगुवन हुँदै त्रिवेणीघाट सम्मको नारायणी नदीको क्षेत्रलाई घडियाल गोही देख्न सकिने अत्यन्तै राम्रो वासस्थानका रूपमा चिनिन्छ । यसैगरी नारायणी नदीको बगुवन-त्रिवेणी खण्ड नेपालमा सोंस वा डल्फिन पाइने एकमात्र वासस्थानको रूपमा चिनिन्छ । हाल यहाँ ३ वटा डल्फिनहरू रहेका छन् ।

(ख) साँस्कृतिक तथा धार्मिक आकर्षणहरू (Cultural and Religious Attractions)

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्र रैथाने भूमीपुत्र एवं आदिवासी थारु जातिको साँस्कृतिक र रहनसहनका हिसाबले समेत अत्यन्तै धनी मानिन्छ । प्रकृतिलाई पूजा गर्ने र वन्यजन्तुसँग मिलिजुली बस्न सक्ने यस भेगका थारु जातिहरूको रहन सहन, भेषभुषा, खानपिन, नाचगान संगीत, जीवनचर्या र प्रकृतिसँग निकट रहेर बाँच्ने विधिहरू पर्यटकहरूका लागि चाखलाग्दा विषयहरू मानिन्छन् ।

हाल सौराहा क्षेत्रमा थारु साँस्कृतिक कार्यक्रम (लड्डी नाच, मयूर नाच आदि), थारु संग्रहालय अवलोकन र थारु गाँउको भ्रमण लगायतका माध्यमबाट पर्यटकहरूले थारु साँस्कृतिक र परम्पराको अनुभव गर्ने गरेका छन् भने पछिल्लो समयमा मेघौली, पिप्रहर र अमलटारी क्षेत्रमा समेत थारु साँस्कृतिकमा आधारित होमस्टे

र पर्या पर्यटन प्याकेज नै निर्माण गरिएका छन् । थारु बाहेक कुमाल, दराई, मुसहर, चेपाड लगायतका जातिहरु समेत निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रका विभिन्न स्थानमा बस्दै आइरहेका छन् ।

पछिल्लो समयमा पहाडबाट बसाइँसराइँ गरी आएका मगर, गुरुड, तामाड, राई सुनुवार लगायतका जनजातिहरु र ब्राम्हण क्षेत्री समुदायका बस्तीहरु समेत थप साँस्कृतिक आकर्षणका रुपमा विकास भइरहेका छन् ।

क्षेत्रगत हिसाबले पूर्वी चितवनका मृगकुञ्ज, खगेन्द्रमल्ली, बूढीराप्ती र लोथर मध्यवर्ती उपभोक्ता समिति अन्तर्गत पर्ने क्षेत्रहरु थारु, तामाड, चेपाड, गुरुड, सुनुवार साँस्कृतिक लागि धनी मानिन्छन् । हाल खगेन्द्रमल्ली समिति अन्तर्गत गाउँमा तामाड होमस्टे स्थापनाको प्रयास समेत थालिएको छ । यसैगरी कसरा सेक्टर अन्तर्गत पटिहानी देखि मेघौली सम्मको क्षेत्र थारु, दराइ, कुमाल, गुरुड, खस ब्राम्हण लगायतका जात जातिको साँस्कृति र रहनसहनका लागि धनी मानिन्छ । मेघौलीको थारु होमस्टेको अलावा पटिहानी क्षेत्रमा पनि थारु होमस्टेको स्थापना गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

यसै गरी निकुञ्जको पश्चिम क्षेत्र अमलटारी सेक्टर अन्तर्गत रजहर देखि अमलटारी गोसाइँबाबा हुँदै त्रिवेणीसम्म थारु, गुरुड, घले, मुसहर, कुमाल, माभी र खस ब्राम्हणहरुको रहन सहन र साँस्कृतिको अनुभव गर्न पाइन्छ । हाल अमलटारी र पिप्रहरमा थारु होमस्टे पर्यटन सफलतापूर्वक शुरु भइसकेको छ ।

निकुञ्जको दक्षिणी क्षेत्रमा रहेको बगइ सेक्टर अन्तर्गतको माडी उपत्यका मगर, दराइ, बोटे, गुरुड, र थारु एवं ब्राम्हण साँस्कृति र रहनसहनका लागि महत्वपूर्ण मानिन्छ । पछिल्लो समय माडी, अयोध्यापुरीको शिवद्वारमा मगर बाहुल्य रहेको होमस्टे सञ्चालनमा ल्याइएको छ । यसै गरि ठोरी क्षेत्रमा पनि होमस्टे सञ्चालनमा ल्याइएको छ ।

आदिवासी थारु लगायत अन्य जात जातिसँग जोडिएका प्रसिद्ध धार्मिक स्थलहरु समेत निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रका पर्यटकीय आकर्षणका रुपमा रहेका छन् । खासगरी कसरामा अवस्थित विक्रमबाबा, पटिहानीमा रहेको सीतामाई, खगेन्द्रमल्ली चिसापानी क्षेत्रमा रहेको देवीथान मन्दिर, मेघौलीको भोजराज बाबा र माडी क्षेत्रमा रहेका पाँच पाण्डव क्षेत्र, गोधक नाथ, सोमेश्वर काली मन्दिर, बराह धुनी, बैकुण्ठेश्वर लगायतका धार्मिक स्थलहरु प्रमुख पर्यटकीय आकर्षणका रुपमा रहेका छन् । यसैगरी दाउन्ने पहाडमा रहेका दाउन्ने देवी मन्दिर तथा गुम्बाहरु र त्रिवेणीमा रहेका त्रिवेणीधाम, गजेन्द्रमोक्ष धाम र बाल्मिकी आश्रम निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा पर्यटक आकर्षित गर्नसक्ने संभावना बोकेका धार्मिक स्थलका रुपमा मानिन्छन् ।

(ग) ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक आकर्षणहरु (Historical and Archaeological Attractions)

राष्ट्रिय निकुञ्ज अन्तर्गत पूर्वी माडी उपत्यकाको पाँच पाण्डव क्षेत्र, दक्षिण माडीको सोमेश्वर क्षेत्र र त्रिवेणी तथा बाल्मिकी क्षेत्र विशेष ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक महत्व बोकेका क्षेत्रका रुपमा मानिन्छन् । रामायण तथा महाभारत कथाका पात्रहरुको जीवनसँग जोडिएका यी ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक महत्वका क्षेत्रहरु धार्मिक रुपले समेत अत्यन्तै पवित्र र महत्वपूर्ण मानिन्छन् ।

हिन्दूहरुको पवित्र धार्मिक ग्रन्थ रामायणका रचयिता एवं साँस्कृत भाषाका साधक तथा महर्षि बाल्मिकीले ब्रम्हज्ञान प्राप्त गरेको तथा समाधि लिएको रामायण कालिन बाल्मिकी आश्रम माडी नगरपालिकाको पश्चिमी सीमानामा त्रिवेणी क्षेत्रमा रहेको छ । यस बाहेक लवकुशको जन्म भएको स्थल, सीतामाताले

पानी भर्ने अमृतकुवा (ढुंगाद्वारा निर्मित), ढुंगे सिलौटो, हवन कुण्ड, सीता पाताल प्रवेश स्थल लगायतका ऐतिहासिक, पुरातात्विक एवं धार्मिक संरचनाहरू बाल्मिकी आश्रममा अवलोकन गर्न पाइन्छन् ।

माडी नगरपालिकाकै पाण्डव नगर क्षेत्रमा भीमसेन इनार, परशुराम कुण्ड, द्रौपदी ताल, भीम मन्दिर, अष्टभुज शिव मन्दिर लगायतका प्राचीन महाभारतकालीन संरचना एवं स्थलहरू रहेका छन् । यसैगरी सोमेश्वर गढी क्षेत्रमा रहेका ऐतिहासिक गढी, ऐतिहासिक कुवा (पाताल गंगा), रावणले तपस्या गरेको भनिएको नातानचुली पर्वत लगायतका स्थलहरू समेत ऐतिहासिक र पुरातात्विक दृष्टिकोणले अत्यन्तै महत्वपूर्ण मानिन्छन् ।

कसरामा अवस्थित थारु जातिहरूको मुख्य इष्ट देवताको रूपमा पुजिने विक्रम बाबा मन्दिर हालका वर्षहरूमा अन्य जात जाति र समुदायका लागि समेत प्रमुख आकर्षणको केन्द्र बनेको छ । चैते दशैंका अवसरमा करिब १५ दिनसम्म लाग्ने विक्रमबाबा मेलामा चितवन र छिमेकी जिल्लाहरूबाट लाखौंलाख दर्शनार्थीहरू आउने गर्दछन् । शिवरात्रीका अवसरमा माडी उपत्यकाको पाण्डव नगर क्षेत्रमा लाग्ने मेला, सोमेश्वरगढीमा लाग्ने चैते दशैंको मेला, त्रिवेणी धाममा ठूला एकादशी र माघे सङ्क्रान्तिमा लाग्ने मेला यस क्षेत्रका प्रमुख पर्वका रूपमा परिचित छन् । माघे औंसी, चैते दशैं लगायतका पर्वको समयमा लाग्ने मेलाका अवसरमा नेपालका विभिन्न जिल्लाहरू र छिमेकी मुलुक भारतबाट समेत यी स्थानहरूमा लाखौं लाख श्रद्धालुहरूको घुँइचो लाग्छ ।

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रका प्रमुख पर्यटकीय आकर्षणहरूको विवरण **अनुसूची नं २** मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

२.१.२ पर्यटकका लागि अनुपम व्यवसायीक प्रस्तावहरू (Unique Selling Propositions)

आन्तरिक एवं बाह्य पर्यटकहरूलाई चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको भ्रमणका लागि प्रेरित गर्ने मुख्य अनुपम व्यवसायीक प्रस्तावहरू देहाय बमोजिम रहेका छन् :

(क) विश्वव्यापी पहिचान बनाउन सफल संरक्षित क्षेत्रमा सफारी पर्यटन अनुभव (Pioneer Safari Destination at a Globally Recognized World-class Protected Area)

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जमा सफारी पर्यटनमा सहभागी हुन पाउनु पर्यटकहरूका लागि गर्व महशुस हुने क्रियाकलाप हो । सम्भवतः एशियाकै पहिलो वन्यजन्तुमा आधारित सफारी पर्यटन गन्तव्यको रूपमा पहिचान बनाएको चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज समुदायमा आधारित संरक्षण र पर्या पर्यटनको विकासको क्षेत्रमा आफैमा एउटा उत्कृष्ट नमुना पनि हो । अनुपम भू-परिधि, विविधतायुक्त भौगोलिक वनावट, अद्वितीय जैविक विविधताका कारण **विश्व सम्पदा सूचीमा सूचिकृत** (सन् १९८४), विश्वव्यापी महत्व बोकेको सिमसारहरूको सूची **रामसारमा सूचिकृत** (सन् २००३), **महत्वपूर्ण चराहरूको क्षेत्रमा सूचिकृत** (सन् २००५), पाटेबाघ संरक्षणका लागि सन् २०१५को फेब्रुअरी देखि सन् २०१८ को फेब्रुवरी सम्मका लागि **बाघहरूका लागि सुनिश्चित संरक्षण (क्याट्स)** लगायतका उपाधि पाउने बाघ पाउने देशहरूमा पहिलो निकुञ्जमा समावेश भएका कारण चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको भ्रमण गर्नु पर्यटकहरूका लागि जीवनको एक अनुपम र उत्कृष्ट अनुभव हुन सक्दछ ।

(ख) विश्वकै ख्याति प्राप्त वन्यजन्तु, सरिसृप तथा चराहरूको अवलोकन गर्ने अवसर (Opportunity for Observing Some of the World's Largest and Flagship Mammals, Reptiles and Birds at a Single Protected Area)

विश्वमै ख्याति प्राप्त र ठूला जनावरका रूपमा चिनिने एक सिंगे गैंडा, पाटे बाघ, एशियाली जंगली हात्ती र गौरी गाई, घडियाल गोही लगायतका सरिसृप र सारस, खरमयूर, राज धनेश, गरुड लगायतका चराहरु एकै ठाउँमा र सजिलै देख्न सकिने विश्वका केही सिमित संरक्षित क्षेत्रहरु मध्यमा पर्ने चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको भ्रमण गर्न पर्यटकहरु लालायित हुने गर्दछन् । संख्याको हिसावले समेत चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज एक सिंगे गैंडा र पाटे बाघका लागि भारत पछि दोस्रो ठुलो वासस्थानको रूपमा चिनिन्छ ।

(ग) थारु लगायतका जनजातिहरुको जीवन्त साँस्कृतिको अनुभव (Experiencing the Living Culture of Tharu and Other Mixed Ethnic Groups)

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको भ्रमण गर्ने पर्यटकले जंगल सफारीका अलावा रैथाने थारु जातिको जीवित साँस्कृतिको समेत अनुभव गर्न पाउँछन् । प्रकृतिको पूजा गर्ने र वन्यजन्तु तथा वनस्पतिसँगै घुलमिल भइ आफ्नो जीविकोपार्जन गर्ने भएका कारण थारु समुदायका सदस्यहरु वन्यजन्तुका विशेषज्ञ र संरक्षक समेत मानिन्छन् । थारु जातिको जीवन्त साँस्कृतिको अनुभव गर्दै थारु नेचर गाइडकै नेतृत्वमा वन्यजन्तु सफारी लगायतका पर्या पर्यटनका क्रियाकलापमा सहभागी हुनका लागि पनि पर्यटकहरु लालायित हुन्छन् । यसबाहेक रैथाने जाति मानिने चेपाङ, दराङ, कुमाल, बोटे, माभी लगायतका आदिवासी र पहाडबाट बसाइँ सरी आएका गुरुङ, मगर, तामाङ, राई, सुनुवार लगायतका जनजातिहरुको जीवन्त साँस्कृति र परम्पराहरु पनि पर्यटकीय आकर्षण बनेका छन् ।

(घ) सफारी, साँस्कृतिक, धार्मिक र प्राकृतिक अनुभवहरुको अनुपम संगम (Unique Combination of Safari, Natural, Cultural and Religious Experience)

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको भ्रमण गर्दा वन्यजन्तु सफारीका अलावा अन्य प्राकृतिक, साँस्कृतिक, प्राकृतिक र धार्मिक अनुभव समेत हासिल गर्न पाइने हुनाले थोरै खर्च र छोटो समयमा अधिकतम सन्तुष्टि प्राप्त गर्नका लागि समेत यस क्षेत्रको भ्रमण गर्न पर्यटकहरु लालायित हुन्छन् । हात्ती सफारी, जीप सफारी, डुङ्गा सफारी, जंगल वाकका साथ साथै थारु, चेपाङ, तामाङ, मगर, गुरुङ जातिका साँस्कृति र रहन सहनको समेत अनुभव गर्न पाइन्छ ।

यसैगरी प्रस्तावित सौराहा माडी ट्रेकिङ्ग सफारी पदयात्रा मार्ग र माडी सोमेश्वरगढी पदयात्रामार्गको भ्रमणमा पर्यटकहरुले वन्यजन्तु सफारीको आनन्द लिदै तराई, चुरे, महाभारत र उच्च हिमश्रृंखलाहरुको दृश्यावलोकन गरेर आनन्द लिन पाउँछन् । साथै विक्रम बाबा, सोमेश्वर कालिका, बैकुण्ठेश्वर, पाँच पाण्डव, त्रिवेणी र बाल्मिकी आश्रम लगायतका धार्मिक स्थलहरुको भ्रमणको अवसर समेत उपलब्ध हुने भएकाले आन्तरिक र भारतीय पर्यटकका लागि चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको भ्रमण थप अविस्मरणीय हुने गर्दछ ।

(ङ) समुदायमा आधारित वन्यजन्तु पर्यटनको अनुभवको अवसर (Opportunity for Experiencing the Community Based Safari and Cultural Tourism)

रैथाने थारु आदिवासी समुदायकै अगुवाईमा वन्यजन्तु सफारी र साँस्कृतिको समिश्रण गरेर तयार पारिएको समुदायमा आधारित पर्या पर्यटनको अनुभव गर्नका लागि समेत पर्यटकहरु चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा आउन लालायित हुने गर्दछन् । समुदाय द्वारा विकास र व्यवस्थापन गरिएका बाघमारा मध्यवर्ती क्षेत्र सामुदायिक वन, पर्या पर्यटन तथा अमलटारी मध्यवर्ती सामुदायिक होम स्टे पर्यटन संसारमै समुदायमा आधारित नविनतम् पर्या पर्यटनका रूपमा विशिष्ट पहिचान बनाएका छन् ।

२.२ मुख्य पर्यटन क्लस्टर, उत्पादन र क्रियाकलापहरू (Major Tourism Clusters, Products & Activities)

२.२.१ मुख्य पर्यटन उत्पादन तथा क्रियाकलापहरू (Major Tourism Products & Activities)

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रलाई वन्यजन्तुमा आधारित पर्यटन गन्तव्यको (Wildlife Safari Tourism Destination) रूपमा चिनिन्छ । यद्यपी पर्यटन उत्पादन र क्रियाकलापहरूको विविधिकरण र विस्तार गर्ने क्रममा यस क्षेत्रमा प्रकृति, सस्कृति र ऐतिहासिक एवं धार्मिक सम्पदाहरूमा आधारित पर्यटन उत्पादन तथा क्रियाकलापहरू समेत विकास भइसकेका छन् । चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको प्रमुख पर्यटन उत्पादन तथा क्रियाकलापहरूलाई देहाय बमोजिम प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

तालिका ३: चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रका प्रमुख पर्यटन उत्पादन तथा क्रियाकलापहरू

सि. नं.	पर्यटन उत्पादनहरू (Tourism Products)	पर्यटन क्रियाकलाप (Tourism Activities)
१	प्रकृति तथा वन्यजन्तुमा आधारित पर्यटन उत्पादन (Nature and Wildlife Based Product)	हात्ती सफारी (Elephant Safari), जीप सफारी (Jeep Safari), हात्ती स्नान (Elephant Bathing), हात्तीवाक (Elephant Walking/Trekking), मचान बसाई (Machan Stay), चरा अवलोकन (Bird Watching), जंगल वाक (Jungle Walk), डुंगा सयर (Boat Riding), हाइकिङ (Hiking), टेकिङ (Trekking), पौडी (Swimming), फोटोग्राफि (Photography), आखेटोपहार संग्रहालय अवलोकन (Trophy Museum Observation), वन्यजन्तु प्रजनन केन्द्र अवलोकन (Trophy Museum Observation), वन्यजन्तु खेल पर्यटन (Wildlife Sports), जैविक विविधता अध्ययन (Biodiversity Research) आदि ।
२	साँस्कृतिक सम्पदामा आधारित पर्यटन उत्पादन (Culture, Heritages and People Based Product)	आदिवासि तथा जनजाति होमस्टे अनुभव (Ethnic Homestay Experience), गाँउ भ्रमण (Village Walks), जातिय संग्रहालय अवलोकन (Cultural Museum Visits), साँस्कृतिक कार्यक्रम अनुभव (Culture, Music and Dance), परम्परागत हस्तकला (Traditional handicrafts), सम्पदा क्षेत्रको अवलोकन (Heritage sightseeing), शैक्षिक भ्रमण (Educational tours), कथा कथन (Story telling) स्वयंसेवा पर्यटन (Volunteering) आदि ।
३	धार्मिक तथा आध्यात्मामा आधारित पर्यटन उत्पादन (Religion, Pilgrimage and Spirituality Based Product)	धार्मिक क्षेत्रको भ्रमण (Pilgrimage), पुजाआजा (Worship), स्नान (Taking holy bath), प्रवचन श्रवण (Listening the preaching), योगा (Yoga), ध्यान (Meditation), मेला महोत्सव अवलोकन (Obseration of events and festival) आदि ।
४	मनोरञ्जन, वैठक, सभा सम्मेलनमा आधारित पर्यटन उत्पादन (Leisure, Outdoors and MICE based Product)	तालिम (Training), अध्ययन भ्रमण (Exposure/study visits), सम्मेलन (Convention/conference), गोष्ठी (Workshop), विवाह (Wedding), मसाज स्पा (Massage/Spa), समान किनमेल (Shopping), मनोरञ्जनात्मक क्रियाकलाप (Entertainment) आदि ।

उल्लेखित पर्यटन उत्पादन र क्रियाकलापहरू मध्ये प्रायः सबै खालका पर्यटन उत्पादन र क्रियाकलापहरू हाल सौराह तथा आसपासका क्षेत्रहरूमा केन्द्रित छन् भने बन्धुजन्तु र प्रकृतिमा आधारित पर्यटन उत्पादन पटिहानी, जगतपुर र मेघौली क्षेत्रहरूमा समेत शुरु भइसकेका छन् । सांस्कृतिक सम्पदामा आधारित पर्यटन उत्पादन र क्रियाकलापहरू प्रायः सबै क्षेत्रहरूमा शुरु भइसकेका छन् । यसैगरी धार्मिक तथा आध्यात्मिक पर्यटन उत्पादन र क्रियाकलापहरू अमलटारी सेक्टर अन्तर्गतको दाउन्ने एवं त्रिवेणी र वाल्मिकी आश्रम क्षेत्रमा बढी मात्रामा अनुभव गर्न पाइन्छ, यद्यपि पछिल्लो समय माडी उपत्यकाको पाँच पाण्डव, वैकुण्ठेश्वर र सोमश्वर क्षेत्रमा समेत धार्मिक र आध्यात्मिक क्रियाकलापहरू प्रति आन्तरिक पर्यटकको चासो बढ्दै गइरहेको देखिएको छ ।

२.२.२ मुख्य पर्यटन क्लस्टर (हब) हरू (Major Tourism Clusters/Hubs)

राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापनको प्रशासनिक संरचनाको बनावट पर्यटकीय स्थलहरूको भौगोलिक अवस्थिति र विद्यमान पर्यटन उत्पादन तथा र क्रियाकलापहरूको वितरणको आधारमा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको पर्यटनलाई देहायको ४ वटा पर्यटकीय क्लस्टर (हब) हरूमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

- क) सौराहा तथा आसपासका क्षेत्रहरू (Sauraha and Surrounding Areas)
- ख) कसरा मेघौली तथा आसपासका क्षेत्रहरू (Kasara-Meghauri and Surrounding Areas)
- ग) अमलटारी त्रिवेणी तथा आसपासका क्षेत्रहरू (Amaltari-Triveni and Surrounding Areas)
- घ) माडी हरित उपत्यका तथा आसपासका क्षेत्रहरू (Madi, Green Valley and Surrounding Areas)

क) सौराहा तथा आसपासका क्लस्टर/क्षेत्रहरू (Sauraha and Surrounding Areas)

भरतपुरबाट १७ किमी र रत्ननगर टाँडी बजारबाट ६ किमीको दुरीमा रहेको सौराहा क्षेत्र चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको पर्यटनको केन्द्र बिन्दु मानिन्छ । प्रशासनिक हिसावले चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको पूर्वी सेक्टरको रूपमा रहेको यस पर्यटन क्लस्टर अन्तर्गत पर्यापर्यटनको विकास, व्यवस्थापन र प्रवर्धन गर्ने कार्य मृगकुञ्ज, बुढीराप्ती, खगेन्द्रमल्ली र लोथर मध्यवर्ती उपभोक्ता समितिहरू मातहत हुँदै आइरहेका छन् । यद्यपि बरण्डाभार कोरिडोर जंगलक्षेत्रको संरक्षण र पर्यटन विकासमा समेत सौराहाको भूमिका रहेको छ । राष्ट्रिय निकुञ्जमा पर्यटक प्रवेश गर्ने १० वटा प्रवेश बिन्दुहरू मध्ये यस क्लस्टर अन्तर्गत सुनाचुरी, खगेन्द्रमल्ली र सौराहा गरी तीनवटा प्रवेश बिन्दुहरू पर्दछन् ।

आ.व २०७२/०७३ मा ३०,५९२ नेपाली ६,६०६ सार्क मुलुकका नागरिक र ५०,५९२ अन्य विदेशीहरू गरी जम्मा ८७,३९१ पर्यटकहरू चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको भ्रमण गरेकोमा सौराहा तथा आसपासका क्षेत्रहरूमा मात्रै २५,९६७ नेपाली, ५,७७५ सार्क मुलुक र ४४,६७८ अन्य विदेशी गरी जम्मा ७६,४२० पर्यटकहरू अर्थात ८७.४५% पर्यटकहरूले भ्रमण गरेका थिए । जसमध्ये सुनाचुरी प्रवेश बिन्दुबाट प्रवेश गर्ने पर्यटकहरूको संख्या शून्य थियो । यस क्लस्टर अन्तर्गत पर्यटकहरूलाई आकर्षण गर्न सक्ने मुख्य आकर्षणहरूमा सौराहा पर्यटन बजार, बाघमारा मध्यवर्ती सामुदायिक वन, थारु संग्रहालय, कुमरोज सामुदायिक वन, कठार सामुदायिक वन, देवीस्थान सामुदायिक वन, चेपाङ संग्रहालय, थारु साँस्कृतिक केन्द्र, राप्ती नदी, निकुञ्ज क्षेत्र भित्रका महत्वपूर्ण घाँसे मैदानहरू, पुरानो पदमपुर, घाँसे मैदानयुक्त सामुदायिक वनहरू, रात्री वास सहितका मचानहरू, खोरसोर, बाघमारा, इचार्ने पोष्ट, वीस हजारी ताल, दराईवोटे ताल, डुम्रीघोल ताल, देवीथान चिसापानी १४ कि.मि. लामो राप्ती डयाग, लोथर-मनहरी-राप्ती संगम स्थल, थारु गाँउ, बैरिया तामाङ गाउँ, सुनुवार गाँउ, घोकेला दराई गाँउ आदि पर्दछन् ।

पर्यटकीय क्रियाकलाप एवं पर्यटन सेवा सुविधाको हिसावले यो सबैभन्दा ठुलो पर्यटन क्लस्टर मानिन्छ । यस क्लस्टर अन्तर्गत उपलब्ध मुख्य पर्यटकीय सेवा सुविधाहरूमा होटल, लज, रेष्टुरेष्ट, होमस्टे, साँस्कृतिक संग्रहालय, हात्ती सफारी, जीप सफारी, डुगाँ सफारी, तालिम प्राप्त नेचर टुर गाइड, हस्तकला, चियापसल, कोल्ड स्टोर पर्यटन सूचना केन्द्रहरू आदि रहेका छन् । चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको पूर्वोत्तर सेक्टर हेर्ने कार्यालयका अलावा राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष अर्न्तगतको जैविक विविधता तालिम केन्द्र, क्षेत्रिय होटल संघ नेपाल, सौराह लगायत संस्थाहरू समेत यसै क्लस्टर अर्न्तगत पर्दछन् ।

यसै क्लस्टर अर्न्तगत ४ वटा मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समितिहरू पर्दछन् । यस पर्यटकीय आकर्षणहरूको समुह अन्तर्गत रहेको बाघमारा मध्यवर्ती सामुदायिक वन समुदायमा आधारित सफारी पर्यापर्यटनको अग्रणी एवं नमुनाको रूपमा परिचित छ ।

ख) कसरा मेघौली तथा आसपासका क्लस्टर/क्षेत्रहरू (Kasara-Meghauri and Surrounding Areas)

भरतपुर विमानस्थलबाट १७ कि.मि. को दुरीमा रहेको पटिहानी, २० कि. मि. को दुरीमा रहेको कसरा र ३२ कि.मि. को दुरीमा रहेको मेघौली लगायतका क्षेत्रहरू यस पर्यटन क्लस्टरका प्रमुख पर्यटकीय केन्द्रहरू हुन् । चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको मुख्यालय समेत रहेको कसरालाई माडी उपत्यका हुँदै ठोरी सम्म पुग्ने सडक खण्डको प्रवेश विन्दुको रूपमा समेत चिनिन्छ । चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज अन्तर्गत कसरा सेक्टर अन्तर्गत रहेका बरण्डाभार, पटिहानी, केरुङ्गा, मेघौली तथा कालावन्जर गरी ५ वटा मध्यवर्ती उपभोक्ता समितिहरू यस क्लस्टर अन्तर्गत पर्दछन् ।

पर्यटक संख्या र उपलब्ध सेवा र सुविधाका हिसावले यो क्लस्टर सौराहा पछिको दोस्रो स्थानमा पर्दछ । निकुञ्ज प्रवेशका लागि छुट्ट्याइएका १० मध्ये ३ वटा पर्यटक प्रवेश विन्दुहरू (घटगाई, कसरा र भिमले) यस अन्तर्गत पर्दछन् । आ.व. २०७२/०७३ मा यस क्लस्टर अन्तर्गत ४,००५ नेपाली, ७७३ सार्क मुलुक र ४,१२३ अन्तर्राष्ट्रिय गरी जम्मा ८,९०१ पर्यटकहरूले भ्रमण गरेका थिए । संख्याका हिसावले सबैभन्दा बढि अर्थात ५,३०८ पर्यटकहरू कसरा प्रवेश विन्दुबाट र ३,३५२ पर्यटकहरू घटगाई प्रवेश विन्दुबाट निकुञ्ज प्रवेश अनुमति लिएका थिए ।

यसै क्लस्टर अन्तर्गत सन् १९६४ मा स्थापना भएको टाइगर टप्स जंगल लजका कारण चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज नेपालकै पहिलो र एशियाकै पुरानो मध्यको एक वन्यजन्तु सफारी गन्तव्यको रूपमा समेत चिनिन सफल भएको हो । रिउ, राप्ती तथा नारायणी नदीको वहाव क्षेत्र एवं संगम स्थल भएको र नदी तटीय एवं चुरे पहाड समेतको उपस्थिति भएका कारण यो क्षेत्र एक सिंगो गैडा, पाटे बाघ, जंगली हात्ती, घडियाल गोही लगायतका महत्वपूर्ण वन्यजन्तु, सरिसृप र पंक्षी प्रजातिहरूको दृश्यावलोकनको लागि अत्यन्तै महत्वपूर्ण मानिन्छ ।

टाइगर टप्स जंगल लजका अलावा यस क्लस्टर अर्न्तगत रहेका अन्य महत्वपूर्ण पर्यटकीय आकर्षणहरूमा बरण्डामार जविक कोरीडोर जंगलमा रहेको बीसहजारी ताल लगायतका तालहरू, लामीताल, तमोर ताल, नन्द भाउजु ताल (भिमले क्षेत्र), वाटुली पोखरी, कमल पोखरी, नदी तटीय घाँसे मैदानहरू, राप्ती तथा नारायणीको संगमस्थल, गोलाघाट (उत्कृष्ट सुर्यास्त अवलोकन विन्दु), दराई (पटिहानी), कुमाल (गोलाघाट), गुरुड (बुद्धनगर) लगायतका आदिवासी जनजातिहरूको संस्कृति, थारु संग्रहालय तथा थारु होमस्टे (मेघौली) आदि पर्दछन् । यसका अलावा कसरा क्षेत्रमा अवस्थित विक्रम बाबा र मेघौलीमा अवस्थित भोजबाबा रैथाने थारु जातिका अलावा अन्य जातजातिका लागि समेत प्रमुख धार्मिक आकर्षणका रूपमा रहेका छन् । प्रत्येक वर्ष चैते दशैमा १५ दिनसम्म लाग्ने विक्रमबाबा मेलामा लाखौं तीर्थालु एवं पर्यटकहरूले विक्रमबाबाको दर्शनका लागि भ्रमण गर्दछन् । यसका अलावा टिकौलीमा स्थापना गरिएको जैविक विविधता सूचना केन्द्र, कसरा स्थित निकुञ्ज मुख्यालय हातामा रहेका

आखेटोपहार संग्रहालय, घडियाल संरक्षण तथा प्रजनन केन्द्र, गिद्ध संरक्षण केन्द्र र मेघौलीमा स्थापित शिवालय पार्क समेत पर्यटकीय आकर्षणका रूपमा रहेका छन् । यसका साथै २१ कि.मी. लामो मेघौलीको पश्चिमी सिमाना हुँदै बग्ने नारायणी नदीको तटबन्ध समेत पर्या पर्यटन क्षेत्रको रूपमा विकास गर्न सकिन्छ । वाराही लज तथा सिजी सराई होटलको स्थापनाले मेघौलीलाई उच्च स्तरका पर्यटकहरू (High-End Visitors) को गन्तव्यको रूपमा चिनाउने प्रयास शुरु भएको छ ।

पर्यटकीय प्रयोजनकै लागि मेघौली मा सानो जहाज अवतरण गर्न सक्ने एयरपोर्ट समेत रहेको छ । टाइगर टप्स जंगल लजको स्थापना संगै वि.स. २०२६ सालमा स्थापना भएको यस एयरपोर्ट वि.सं.२०६३ सम्म सञ्चालनमा रहेको थियो । वि.स.२०६३ सालदेखि बन्द भएको यो एयरपोर्ट पुन सञ्चालनमा ल्याउने प्रयास भईरहेको छ ।

ग) अमलटारी, त्रिवेणी तथा आसपासका क्लस्टर/क्षेत्रहरू (Amaltari, Triveni and Surrounding Areas)

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको पश्चिमी सेक्टरको रूपमा संरक्षण एवं व्यवस्थापन हुँदै आएको नारायणी नदी पारी पट्टि नवलपरासी जिल्लामा रहेका सिखौली, सिसवार, लामिचौर, अमलटारी, नन्दभाउजु, गोसाइवावा, दाउन्नेदेवी तथा त्रिवेणी गरी जम्मा ८ वटा मध्यवर्ती उपभोक्ता समिति अन्तर्गतका क्षेत्रहरू यस क्लस्टर अन्तर्गत पर्दछन् ।

राष्ट्रिय निकुञ्ज क्षेत्रभित्र सञ्चालित ७ वटा होटल लजहरू बन्द हुने क्रमसंगै मध्यवर्ती क्षेत्रमा स्थापना भएको थारु कटेज र आइल्याण्ड जंगल रिसोर्ट लगायतका ठुला पर्यटकीय होटलहरूको स्थापना भए संगै यो क्लस्टर समुदायमा आधारित सांस्कृतिक र प्राकृतिक पर्यापर्यटनको उत्कृष्ट गन्तव्यको रूपमा विकसित भइरहेको छ । पर्यटक संख्या र पर्यटकीय सेवा र सुविधाका हिसावले यो क्लस्टर सौराहा र कसरा-मेघौली पछि तेस्रो स्थानमा पर्दछ । आ. व. २०७२/०७३ मा यस क्लस्टर अन्तर्गत ५४६ नेपाली, ५६ सार्क मुलुक र १,२५७ अन्य विदेशी गरी जम्मा १,८५९ पर्यटकहरूले भ्रमण गरेका थिए ।

उपरोक्त तथ्याङ्कमा त्रिवेणी तथा वाल्मिकी आश्रमको भ्रमणमा आउने स्वदेशी तथा भारतीय पर्यटकहरू समावेश नभएको कुरा सहजै अनुमान लगाउन सकिन्छ । पर्यटकहरू निकुञ्ज प्रवेशका लागि यस क्लस्टर अन्तर्गत लौखानी, अमलटारी र कुजौली गरी ३ वटा प्रवेश विन्दुहरूको व्यवस्था गरिएको छ । उल्लेखित प्रवेश विन्दुहरूमध्ये आ.व. २०७२/७३ मा अमलटारीबाट १,५२४, लौखानीबाट २०२ र कुजौलीबाट १३३ पर्यटकहरूले निकुञ्ज प्रवेश अनुमति पत्र लिएका थिए ।

जैविक विविधता संरक्षणमा समुदायको सक्रिय सहभागिता, मध्यवर्ती सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिहरूको संरक्षण प्रतिको प्रतिवद्धता, वन क्षेत्रका घाँसे मैदानहरूको संरक्षण तथा स्तरोन्नति आदिका कारण एकसिंगे गैडा, पाटे वाघ, घरियाल गोही, डल्फिन लगायतका जीव जन्तुहरू सजिलै देख्न सकिने भएकोले पछिल्लो समय यो क्लस्टर समुदायमा आधारित पर्या पर्यटन र धार्मिक पर्यटनका हिसावले महत्वपूर्ण गन्तव्यका रूपमा विकसित भइरहेको छ ।

यस क्लस्टर अन्तर्गत स्थापना भएको अमलटारी थारु मध्यवर्ती सामुदायिक होमस्टे हाल देशकै नमुना सामुदायिक होमस्टेको रूपमा स्थापित भइसकेको छ भने पिप्रहर होमस्टेले हालसम्म स्थापित होमस्टेहरू मध्ये सबैभन्दा सुविधायुक्त सामुदायिक होमस्टेको रूपमा पहिचान बनाउँदैछ । लामिचौर तथा अमलटारी उपभोक्ता समिति अन्तर्गत रहेका नमुना, कृष्णसार र गुन्द्रही ढकाहा करीडोर मध्यवर्ती सामुदायिक वन क्षेत्रहरू सजिलैसंग गैडा देख्न पाइने सामुदायिक वनको रूपमा विकास भएका छन् भने नमुना सामुदायिक वनमा स्थापित गिद्ध संरक्षण रेष्टुरेण्टले विदेशमा समेत प्रसिद्धी कमाएको छ । यसवाहेक हालसम्मको ठुलो भुण्डमा गैडा भेटिएको गोसाइवावा उपभोक्ता समिति अन्तर्गतका गुलेलीघाट र

डल्फिन, घडियाल गोही र पाटे बाघ सजिलै देख्न सकिने वगुवन देखि त्रिवेणीसम्मको नारायणी नदिको खण्ड, त्रिवेणी गजेन्द्र मोक्ष धाम, वाल्मिकी आश्रम, दाउन्ने मदरवावा लगायतका स्थलहरु यस क्षेत्रमा पर्यटक आकर्षण गर्न सक्ने प्रमुख स्थलहरु हुन् ।

यसवाहेक रजहरको सिसवार क्षेत्र, दिव्यपुरी क्षेत्र र दाउन्ने क्षेत्रको ठुलोपोखरा क्षेत्रहरु समेत यस क्लस्टर अन्तर्गतका प्रमुख पर्यटकीय क्षेत्रहरु हुन् ।

घ) माडी हरित उपत्यका तथा आसपासका क्लस्टर/क्षेत्रहरु (Madi Green Valley and Surrounding Areas)

माडी हरित उपत्यका तथा ठोरी क्लस्टर/क्षेत्र पर्यटन विकासको हिसावले सबै भन्दा कान्छो तथा पर्यटन सेवा सुविधाको हिसावले सबैभन्दा सानो पर्यटकीय क्लस्टरको रूपमा चिनिन्छ । चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको दक्षिणी सेक्टर वा वगाई सेक्टरको रूपमा रहेको यस पर्यटकीय क्लस्टरमा सांस्कृतिक, धार्मिक, पदयात्रा पर्यटन र खेल पर्यटनको अत्यन्तै राम्रो सम्भावना रहेको छ ।

यस क्लस्टर अन्तर्गत पाँच पाण्डव, वघौडा, रेवा, आयोध्यापुरी र निर्मलठोरी गरी ५ वटा मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समितीहरु पर्दछन् । निकुञ्जमा पर्यटक प्रवेशका लागि स्थापना गरिएका १० वटा प्रवेश बिन्दुहरु मध्ये यस क्लस्टर अन्तर्गत वनकट्टा प्रवेश बिन्दु मात्र पर्दछ । आ. व. २०७२/०७३ मा यस प्रवेश बिन्दुवाट प्रवेश अनुमति पत्र लिई भ्रमण गर्ने पर्यटकहरुको संख्या ७४ नेपाली, २ सार्क मुलुक र १३५ अन्य मुलुकका गरी जम्मा २११ रहेको थियो जुन कुल पर्यटन संख्याको १ प्रतिशत भन्दा पनि कम हुन आउँछ । चारै तर्फ चुरे पहाडले घेरीएर रहेको माडी उपत्यका हरित उपत्यकाको रूपमा समेत चिनिन्छ । हरित वातावरण, अनुकूल हावापानी, उद्योग तथा कलकारखानाको अनुपस्थिती तथा तुलनात्मक रूपमा शहरी वातावरणको प्रभाव नपरेको कारण माडी उपत्यकालाई अर्गानिक कृषि, प्रकृति र संस्कृतिमा आधारित विशिष्ट पर्यटकीय गन्तव्यको रूपमा विकास गर्न सकिन्छ ।

यस क्लस्टर अन्तर्गत रहेका प्रमुख पर्यटकीय आकर्षणहरुमा रिउ नदी र यसले बनाएका महत्वपूर्ण घाँसे मैदान, राप्ती र रिउ नदीको बीचमा रहेको चुरे श्रृंखला, माडी उपत्यकाको दक्षिणी भागमा रहेको सोमेश्वर गढी सहितको चुरे श्रृंखला, बैकुण्ठेश्वर ताल एवं बैकुण्ठेश्वर भरना आदि रहेका छन् । मुख्य धार्मिक एवं ऐतिहासिक महत्व बोकेका सम्पदाहरुमा महाभारत र रामायणकालीन बैकुण्ठेश्वर धाम, पाँच पाण्डव क्षेत्र, परशुराम कुण्ड, गोचकनाथ, वाल्मिकी आश्रम आदि रहेका छन् । यसैगरी मुख्य सांस्कृतिक आकर्षणहरुमा आदिवासी थारु तथा बोटे लगायत पछिल्लो समयमा पहाडवाट वसाई सराई गरी आएका मगर, गन्धर्व, गुरुङ, खस, ब्राम्हण लगायतका समुदायहरुका संस्कृति एवं रहनसहन प्रमुख रूपमा रहेका छन् । ठोरी क्षेत्रमा रहेका प्रमुख पर्यटकीय आकर्षणहरुमा भरना, सेतोभीर, सीता गुफा, अमृत धारा, शिकारीवास क्षेत्र, सीता निवास आदि रहेका छन् ।

पर्यटकीय क्रियाकलापका हिसावले यो क्षेत्रमा सबैभन्दा न्युन पर्यटकीय क्रियाकलापहरु सञ्चालनमा छन् । पर्यटकहरु टेकिङ, हाइकिङ, होमस्टे अनुभव, गाउँ भ्रमण, पिकनिक तथा तीर्थाटनका लागि आउने गर्दछन् । वाल्मिकी आश्रमको भ्रमणमा आउने पर्यटकहरु त्रिवेणीवाट डुंगा चढेर वा भारत भूमी हुँदै आउने भएकोले माडी क्षेत्रले त्यसका फाइदा पाउन सकेको छैन ।

गोधक क्षेत्रमा बोटे समुदायले होमस्टेको शुरुवात गरेका छन् भने अयोध्यापुरीमा मगर समुदायले होमस्टे शुरु गरेको छन् । निकुञ्जको संरक्षण तथा व्यवस्थापन कार्यका लागि वगाई उपत्यकामा स्थापित सेक्टर कार्यालयका अलावा मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता, समितिहरु, पर्यटन विकास समितिहरु र धार्मिक स्थल संरक्षण समितिको पहलमा माडी उपत्यकामा पर्या पर्यटन विकासका पहलहरुको शुरुवात गरिएको छ ।

२.३ चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा पर्यटन विकासका लागि गरिएका प्रयासहरु एवं स्थापित पर्यटनका नमुनाहरु (Tourism Development Initiatives and Models in CNP Buffer Zone)
पर्यटन विकासका लागि गरिएको लगानी, पर्यटन क्रियाकलापहरुको व्यवस्थापन, पर्यटकीय अनुभव, सरोकारवाला निकायहरुको भूमीका, पर्यटकीय लाभहरुको बाँडफाँड लगायतका आधारमा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको पर्यटन विकासको क्रमलाई मोटामोटी रूपमा देहाय वमोजिमका ३ वटा चरण वा नमुनाहरु (Tourism Stages or Models) मा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

क) निकुञ्ज प्रशासन नियन्त्रित तथा निश्चित व्यवसायी द्वारा संचालित वन्यजन्तुमा आधारित पर्यटन (Park Controlled and Selected Entrepreneurs Led Safari Tourism Model)

सन् १९६४ मा टाइगर टप्स हन्टिङ कम्पनी (पछि जंगल लजको रूपमा विकसित भएको) स्थापना गरिए संगै शुरू भएको चितवन क्षेत्रको वन्यजन्तुमा आधारित पर्यटन सन् १९७३ मा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको स्थापना गरिएसंगै संस्थागत रूपमा अगाडि बढ्न थालेको हो ।

राष्ट्रिय निकुञ्जले तोकेका संरक्षण र व्यवस्थापनका शर्तहरुको पालना गर्ने गरि निकुञ्ज प्रशासन र लजहरुको बीचमा निश्चित अवधिका लागि गरिने करार संभौता को अधिनमा रहि टाइगर टप्स जंगल लज लगायत सुनाचुरीको मचान वाइल्ड लाइफ रिसोर्ट, सौराहको गैंडा वाइल्डलाइफ क्याम्प, अमलटारी मेघौलीको आइल्याण्ड जंगल रिसोर्ट, टेम्पल टाइगर जंगल रिसोर्ट, चितवन जंगल लज लगायतका ७ वटा होटल लजहरु सरकारले वि.स.२०६६ सम्म सञ्चालनमा रहेका थिए । होटल/लज सञ्चालकहरुले तोकिएको स्थान र रुटहरुमा पर्यटकहरुलाई जिप तथा हात्ती सयर, जंगलमा हिंडडुल गर्ने, डुंगा सयर गर्ने, चरा, अवलोकन गर्ने, क्याम्पिङ लगायतका क्रियाकलापहरु सञ्चालन गर्न पाउने व्यवस्था गरिएको थियो ।

उपरोक्त नमुना अर्न्तगत पर्यटन व्यवसाय संचालन र पर्यटनवाट प्राप्त हुने फाइदामाथि समुदायको पहुँचको कुनै गुञ्जायस थिएन । यद्यपि स्थानीय वन्यजन्तुको आनीबानी एवं बासस्थानको ज्ञान भएका थारु युवाहरुलाई हात्ती माउते, डुंगा चालक, चौकिदार लगायतका सिमित रोजगारीका अवसरहरु भने प्राप्त भएका थिए । साथै उपरोक्त नमुना अर्न्तगत पर्यटक र निकुञ्ज क्षेत्र वरिपरिका समुदायका बीचमा हुने अन्तर्क्रिया नगन्य भएका कारण पर्यटकहरु पनि स्थानीय संस्कृति र रीतिरिवाजको अवलोकन गर्नबाट वञ्चित हुने अवस्था थियो ।

वन्यजन्तुको महत्वपुर्ण बासस्थान रहेका क्षेत्रहरुमा नै लजहरु स्थापना गरिएकाले पर्यटकका वन्यजन्तुको बासस्थान, प्रजनन र हिंडडुलमा समेत असर पर्ने तर्क सरकारी पक्ष र समुदायवाट गरिएतापनि लजहरु सञ्चालन हुंदा वन्यजन्तु चोरी शिकारी नियन्त्रणमा सकारात्मक योगदान पुगेको दावी सञ्चालकहरुले गर्दै आइरहेका छन् ।

निकुञ्ज क्षेत्र भित्र संचालित लजहरु बन्द हुंदा विश्व पर्यटन वजारमा नकरात्मक सन्देश गएको, चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जमा आउने स्तरीय पर्यटकहरुको आगमनमा कमी आएको र वन्यजन्तु पर्यटनका लागी नेपाल भ्रमणमा आउने पर्यटकहरु वैकल्पिक गन्तव्यको रूपमा विकास भइरहेको बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्ज भ्रमणमा जाने गरेको र अझ नेपाल आउने चाहने धेरै पर्यटकहरु छिमेकी मुलुक भारतको काजिरङ्गा राष्ट्रिय निकुञ्ज लगायतका गन्तव्य तर्फ जाने गरेको दावी संबन्धित व्यवसायी तथा स्थानीय समुदाय समेतको रहेको छ ।

सात वटा जंगल लज/रिसोर्टहरु राष्ट्रिय निकुञ्ज क्षेत्रभित्र सञ्चालनमा रहेकै अवस्थामा निकुञ्ज बाहिरको सौराहमा समेत निजी स्वामित्वका जमिनमा होटल/लज निर्माण गरी निकुञ्जले तोकेको निश्चित स्थान र रुटहरुमा पर्यटकीय गतिविधिहरु सञ्चालन गर्ने कार्यको शुरुवात भएको थियो । तुलनात्मक रूपले कम खर्च गर्ने विदेशी तथा स्वदेशी पर्यटकहरु भने सौराहमा अवस्थित होटल तथा लजहरुमा बस्ने क्रम बढ्दै गयो ।

उक्त नमुना अन्तर्गत राष्ट्रिय निकुञ्जले राजश्व बापत होटल तथा लजहरुबाट निश्चित रकम प्राप्त गरेतापनि स्थानीय समुदाय, साना पर्यटन व्यवसायीहरुले पर्यटनबाट प्राप्तहुने प्रत्यक्ष र परोक्ष फाइदाबाट वञ्चित हुनुपरेको थियो । यद्यपि पछिल्लो समयमा निकुञ्जको आम्दानी मध्येबाट मध्यवर्ती क्षेत्रमा आउने ३० देखि ५०% सम्मको राजश्वमा निकुञ्ज भित्र सञ्चालित ७ वटा होटल लजको पनि योगदान रहेको थियो ।

ख) मध्यवर्ती सामुदायिक वन, होटल व्यवसायी र निकुञ्ज प्रशासनको साभेदारीमा आधारित पर्या पर्यटनको नमुना (Eco-tourism Model based on Partnership Between Tourism Entrepreneurs, Buffer Zone Community Forest and National Park)

राष्ट्रिय निकुञ्ज भित्र स्थापित ७ वटा लजहरुको सञ्चालनको क्रममा पर्यटक प्रवेश विन्दुको रूपमा विकास भएको सौराहाका पर्यटन व्यवसायी, बाघमारा मध्यवर्ती सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह र राष्ट्रिय निकुञ्जको साभेदारीमा विकास भएको पर्यापर्यटनले चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको दोस्रो पुस्ताको पर्या पर्यटन विकास नमुनाको प्रतिनिधित्व गर्दछ, जसले हाल चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा सञ्चालित पर्यटनको करिव दुई तिहाई भन्दा बढी हिस्सा ओगट्दछ ।

यस नमुना अन्तर्गत प्रवर्धकको भूमिकामा सौराह केन्द्रित होटल व्यवसायीहरु पर्यटन उत्पादन व्यवस्थापकको भूमिकामा मध्यवर्ती सामुदायिक वन उपभोक्ता समिति र नियमक निकाय एवं सहजकर्ताको भूमिकामा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज रहेका छन् । साविक वच्छयौली गाविस अन्तर्गत राप्ती नदि किनारमा रहेको अतिक्रमित बाघमारा क्षेत्रमा २०४२।०४३ मा स्थानीय समुदायको अगुवाई र तत्कालीन महेन्द्र प्रकृति संरक्षण कोष (हालको राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष) चितवनको सहयोगमा वृक्षरोपण अभियान शुरु गरिए पछि वि.स.२०४७।४८ मा बाघमारा जंगलमा एलिफेन्ट क्याम्प सौराहाबाट सफारी पर्यटनको शुरु गरिए पश्चात् पर्यापर्यटनको यो दोस्रो नमुनाको शुरुवात भएको हो । स्थानिय बासिन्दाको अगुवाईमा वृक्षरोपण गरिएको जंगललाई वि.स. २०५२ (सन् १९९५) मा सामुदायिक वनको रूपमा समुदायलाई हस्तान्तरण गरिए पश्चात पर्या पर्यटनको संस्थागत रूपमा विकास शुरु भएको हो । वृक्षरोपण र संरक्षण गरि हुर्काइएको कुल २१५ हेक्टर क्षेत्रलाई हाल स्थानीय समुदायले मध्यवर्ती क्षेत्र सामुदायिक वनको रूपमा संरक्षण र व्यवस्थापन गरि पर्या पर्यटनको विकास एवं प्रवर्धन गरिरहेका छन् ।

राप्ती नदीको वाढीले वगर बनाएको यस क्षेत्रमा वृक्षरोपण र संरक्षण गरेपछि गैडा लगायतका जंगली जनावरहरु र पक्षीहरुले बाघमारा सामुदायिक वनलाई उपयुक्त बैकल्पिक बासस्थानको रूपमा प्रयोग गर्न शुरु गरेसंगै बाघमारा सामुदायिक वनको पर्यापर्यटन विकासले गति लिएको हो ।

बाघमारा सामुदायिक वनमा पर्यटकीय क्रियाकलापहरुको शुरु भएपछि चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज, राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष र मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समितिहरु लगायतका निकायहरुबाट संरक्षण शिक्षा, पर्यापर्यटन अभिमुखीकरण, पुर्वाधार विकास, संस्थागत विकास, सीप विकास, पर्यटन प्रवर्धन लगायतका सहयोगहरु उपलब्ध गराउँदै आइरहेका छन् भने क्षेत्रिय होटल संघ सौरह, रेष्टुरेण्ट तथा वार एशोसिएसन

नेपाल (रेवान), सौराह लगायतका निजी संघ संस्थाहरूले बाघमारा सामुदायीक वनमा पर्यटक भित्र्याउने, प्रवर्धन र बजारीकरणको कार्य गरिरहेका छन् ।

हाल सामुदायीक वनमा जीपमा चढेर जंगलमा गात्रा गर्ने, हात्ती सयर, डुंगा चढी जंगलमा वाक गर्ने, चरा अवलोकन लगायतका पर्यटकीय क्रियाकलापहरू सञ्चालन हुदै आइरहेको छन् । सामुदायीक वनभित्र पर्यटन पुर्वाधारको विकास गर्ने र पर्यटन व्यवस्थापन गर्ने कार्यको नेतृत्व मध्यवर्ती सामुदायीक वन उपभोक्ता समितिले गर्दै आइरहेको छ भने प्रवर्धनका माध्यमबाट सौराहा र बाघमारा सामुदायीक वनमा पर्यटक ल्याउने र घुमाउने कार्यको नेतृत्व सौराहा केन्द्रित होटल व्यावसायीहरू, टुर अपरेटरहरू, टुर गाइड हरूले गर्दै आइरहेका छन् ।

हाल मध्यवर्ती सामुदायीक वनले राष्ट्रिय निकुञ्जबाट जारी गरिएको प्रवेश शुल्कमा प्रति पर्यटक रु. १०० थप गरी प्रवेश शुल्क लिदै आइरहेको छ । यसका अलावा समितिले हात्तीको रजिस्ट्रेशन एवं प्रवेश शुल्क तथा डुंगा सञ्चालन र मचान सञ्चालनबाट समेत आम्दानी गरिरहेको छ ।

बाघमारा मध्यवर्ती सामुदायीक वनले वार्षिक रु. २ करोड २७ लाख २७ हजार आम्दानी गर्न सफल भएका छन् । सामुदायीक वनले प्राप्त गर्ने वार्षिक आम्दानीको करिव ९५% रकम पर्यटनसंग संबन्धित गतिविधिहरूबाट नै उठने गरेको छ । सो मध्ये रु. ७७ लाख ४ हजार हात्ती सयर बापत, रु. ५३ लाख २४ हजार, डुंगा सयर बापत र रु.६२ लाख ९२ हजार पर्यटन शुल्कबाट प्राप्त भएको थिए ।

हाल राष्ट्रिय निकुञ्जबाट जारी गरिएको पर्यटक प्रवेश शुल्क मध्यबाट अधिकतम ५०% सम्मको रकम मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समिति मार्फत पुन समुदायमा आँउछ भने सामुदायीक वन उपभोक्ता समितिले आम्दानी गर्ने संपूर्ण रकम वन संरक्षण, पर्यटन प्रवर्धन र समुदायको जीवीकोपार्जनसंग संबन्धित कार्यक्रममा लगानी हुने गरेको छ । बाघमारा मध्यवर्ती क्षेत्र सामुदायीक वन उपभोक्ता समितिले पर्यापर्यटन मार्फत प्राप्त गरेको आम्दानीबाट वायो ग्यास लगायतका वैकल्पिक उर्जा प्रवर्धनमा समुदायलाई सहयोग गर्ने, सामुदायीक सिचाई प्रणाली र पुर्वाधारमा सहयोग गर्ने, पशु खोप लगायतका सुविधा विस्तारमा सहयोग गर्ने, संरक्षण शिक्षामा सहयोग पुऱ्याउने, हस्तकला तथा आय आर्जनका क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने, गैडाबाट मारिएका वा बाली नालीमा नोक्शान बेहोरेका समुदायका सदस्यहरूलाई राहत उपलब्ध गराउने, मुसहर वस्तीहरूमा स्वास्थ्य जाँच तथा औषधी वितरण अभियान सञ्चालन गर्ने, महिला सशक्तिकरण तथा सीप विकासका अभियान सञ्चालन गर्ने लगायतका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्दै आइरहेको छ ।

स्थानीय समुदायका सदस्यहरूले सौराहा केन्द्रित होटल तथा रेष्टुरेन्टहरूमा रोजगारी पाउनुका साथै सामुदायीक वनको पर्या पर्यटन व्यवस्थापनका लागि आवश्यक पर्ने विभिन्न रोजगारीका अवसरहरू समेत प्राप्त गरेका छन् ।

बाह्य पर्यटन वजारसम्म बाघमारा सामुदायीक वन उपभोक्ता समितिको सिधा सर्म्पक स्थापना नभईसकेकाले सौराहा केन्द्रित पर्यटन व्यवसायी माथि निर्भर हुनु पर्ने र अन्य सामुदायीक वनहरूमा समेत यस्तै खालका पर्यटन उत्पादनहरूको विकास भएको अवस्थामा हालको पर्यटन वजारमाथि असर पर्न सक्ने जोखिम यस मोडलमा रहेको छ । मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावलीको अधिनमा रही स्वीकृत मध्यवर्ती क्षेत्र सामुदायीक वन व्यवस्थापन कार्य योजना बमोजिम पर्या पर्यटन विकासका क्रियाकलाप अगाडि वढाउनुपर्ने नीतिगत व्यवस्था यस मोडलमा रहेको छ । यस मोडलमा आधारित पर्यापर्यटन हाल निकुञ्जको मध्यवर्ती क्षेत्रको खगेन्द्रमली वुढीराप्ती, पटिहानी, कसरा क्षेत्र, मेघौली तथा रजहर क्षेत्रमा समेत विस्तार हुदै गइरहेको छ । पर्यटन व्यवसायीको अनुरोध एवं पर्यटकहरूले प्राप्त गर्ने सन्तुष्टीको

स्तरमा समेत वृद्धि गर्ने उद्देश्यले राष्ट्रिय निकुञ्जले वन्यजन्तुको वासस्थान, ओहोरदोहर र पारिस्थितीकीय प्रणालीमा असर नपर्ने गरी मध्यवर्ती सामुदायिक वन क्षेत्रका अलावा राष्ट्रिय निकुञ्ज भित्रका निश्चित सफारी रुटहरु तथा नदीहरुमा पर्यटकीय गतिविधिहरु गर्नसक्ने अनुमति प्रदान गरेको छ ।

ग) **समुदाय, मध्यवर्ती सामुदायिक वन र राष्ट्रिय निकुञ्जको साभेदारीमा आधारित पर्यापर्यटन विकास नमुना (Eco-tourism Model based on Partnership between Communities, Buffer Zone Community Forest and National Park)**

मध्यवर्ती क्षेत्रका स्थानीय समुदायको नेतृत्व र व्यवस्थापनमा मध्यवर्ती क्षेत्र सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिहरु र राष्ट्रिय निकुञ्जसंगको सहकार्यमा पर्या पर्यटनको पछिल्लो र तेस्रो पुस्ताको नमुनाको विकास भइरहेको छ । चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको पश्चिम सेक्टर अन्तर्गत अमलटारीमा विकास गरिएको अमलटारी मध्यवर्ती थारु सामुदायिक होमस्ट पर्यटनलाई यस अन्तर्गतको उत्कृष्ट नमुनाको रूपमा लिन सकिन्छ ।

यस नमुना अन्तर्गतका पर्यटकीय उत्पादनका रूपमा वन्यजन्तु र प्रकृतिमा आधारित पर्यटकीय गतिविधिहरुका अलावा सांस्कृतिक पर्यटन उत्पादनलाई समेत मुख्य आर्कषणका रूपमा विकास र प्रवर्धन गरिएको छ । यस नमुना अन्तर्गत समुदायका सदस्यहरुले नै व्यवसाय सञ्चालक, प्रवर्धक, व्यवस्थापक र संरक्षकको बहुपक्षीय भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने र पर्यटनको प्रतिफल प्रत्यक्ष रूपमा समुदायका सदस्यहरुले नै पाउने भएकोले पर्यापर्यटन विकासको माध्यमबाट जैविक विविधता एवं र भू-परिधि संरक्षणमा समुदायका सदस्यहरुको सहभागितामा व्यापकता आउनुका साथै पर्यटनबाट पर्न सक्ने नकरात्मक प्रभावका वारेमा पनि समुदाय सचेत हुने देखिन्छ ।

होम स्टे संचालनबाट प्राप्त हुने आम्दानी सिधै समुदायका सदस्यहरुले पाउने र मध्यवर्ती सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिहरूसंग सहकार्य एवं साभेदारी गरी जीप सफारी, हात्ती सयर, चरा अवलोकन, डुंगा सञ्चालन, जंगल वाक लगायतका पर्यटकीय क्रियाकलापहरु सञ्चालन गर्दा प्राप्त हुने आम्दानी जैविक विविधता संरक्षण, जनचेतना अभिवृद्धि, सीप विकास, व्यवसाय विकास एवं सामुदायिक पूर्वाधार विकासमा लगाउन सकिने भएकोले स्थानीय समुदायले पर्यटनबाट पाउने प्रतिफलको दायरा फराकिलो हुने देखिन्छ । अमलटारी मध्यवर्ती सामुदायिक होमस्टेकै कुरागर्दा गुन्द्रही ढकाहा, नमुना र कृष्णसार सामुदायिक वनहरूसंग सहकार्य गरी कोरिडोर सामुदायिक वनको रूपमा पर्यापर्यटनको विकास गरिएको छ । जसले गर्दा पर्यटनबाट प्राप्तहुने आम्दानी अमलटारी मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समितिका अलावा लामीचौर मध्यवर्ती क्षेत्रका उपभोक्ता समितिले समेत प्राप्त गरिरहेको छ ।

पर्यटन व्यवसाय विकास एवं उद्यमशिलताको पूर्ण ज्ञान नहुनु, कमजोर पर्यटन पूर्वाधार र पर्यटन बजार सम्मको सिधा पहुँच एवं सम्बन्ध स्थापित नभइसकेका कारण हाल यस नमुना अन्तर्गत अमलटारी, प्रिपहर (रजहर), मेघौली, अयोध्यापुरी (पूर्वी माडी) लगायतका क्षेत्रमा स्थापित पर्यटकीय होम स्टेहरुमा विदेशी पर्यटक भन्दा स्वदेशी पर्यटकहरु (समुहगत) को आगमन बढि भएको पाइएको छ ।

संरक्षणमा समुदायको प्रत्यक्ष चासो र संलग्नता हुने भएकाले यस नमुना अन्तर्गत संचालन गरिने पर्यटन विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापनमा राष्ट्रिय निकुञ्ज र संरक्षणमा सरोकार राख्ने अन्य निकायहरुले समेत रुचिपूर्वक लगानी गरीरहेका छन् । कतिपय पर्यटकहरु उच्च गुणस्तरका पर्यटकीय सेवा सुविधा उपभोग गर्न लालायित हुने हुनाले यस नमुना अन्तर्गत विकास गरिएका होम स्टेहरुले दोस्रो नमुना अन्तर्गत विकास भएका सौराहा, कसरा, मेघौली, रजहर लगायतका स्थानहरुमा स्थापित पर्यटकीय होटलहरूसंग सहकार्य गर्दै अगाडि बढ्नु वाञ्छनीय देखिन्छ ।

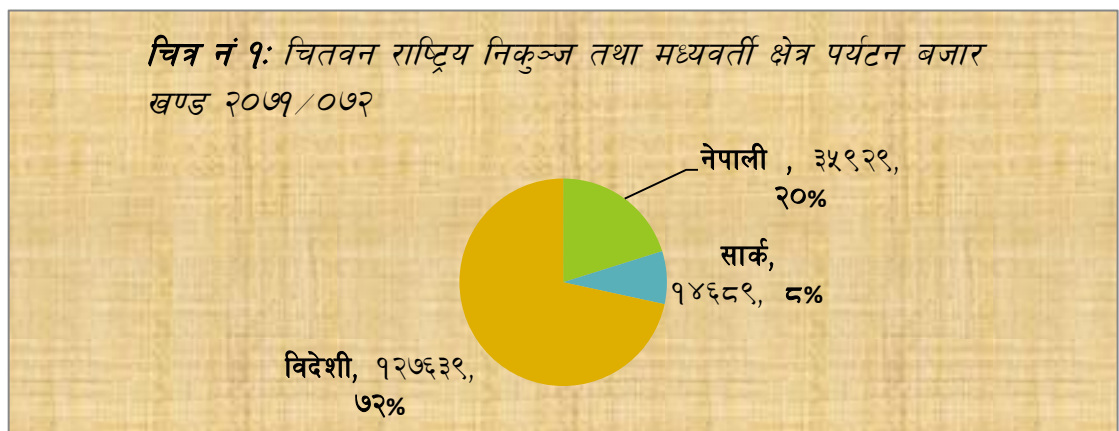
२.४ **बिद्यमान पर्यटन बजार खण्ड तथा पर्यटन आगमनको अवस्था (Current Market Segments and Visitor Growth Pattern)**

पर्यटकको उद्गम स्थल एवं राष्ट्रियताका आधारमा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा भ्रमण गर्ने पर्यटकहरूलाई निम्न ३ वटा प्रमुख बजार खण्डहरूमा विभक्त गर्न सकिन्छ ।

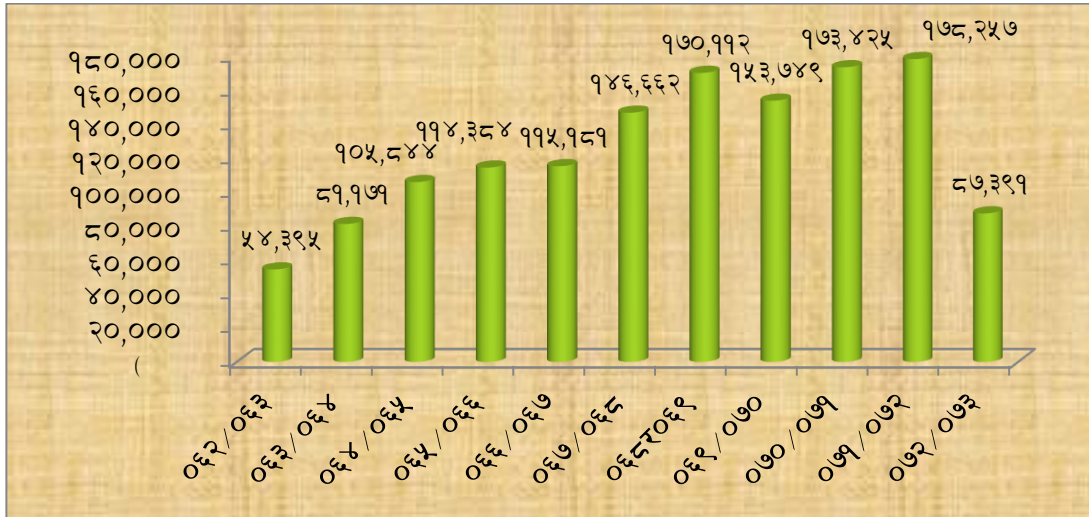
- क) आन्तरिक पर्यटक (Domestic Visitors))
- ख) सार्क मुलुकबाट आउने पर्यटक (SAARC Nationals)
- ग) अन्य मुलुकबाट आउने पर्यटक (Other Foreign Visitors)

आ. व. २०७२/०७३ मा ३०,५९२ (३५%) नेपाली, ६,६०६ (८%) दक्षिण एशियाली मुलुकका र ५०,१९३ (५७%) अन्य विदेशी पर्यटकहरू गरि जम्मा ८७,३९१ पर्यटकहरूले चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको भ्रमण गरेका थिए । यो संख्या अघिल्लो वर्ष अथवा आ. व. २०७१/०७२ को तुलनामा ५०.९७% कम हुन आउँछ । तराई मधेश आन्दोलन र नाकाबन्दीका कारण आ. व. २०७२/०७३ मा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा प्रवेश गर्ने पर्यटकको संख्या घटेर १० वर्ष अगाडिकै स्थानमा पुगेको कारण यस पर्यटन योजना तर्जुमा प्रयोजनका लागि अघिल्लो वर्ष अथवा आ.व.२०७१/०७२ को पर्यटक तथ्यांकलाई आधार बनाई पर्यटन आगमन् स्थिति र बजारखण्डको विश्लेषण गरिएको छ भने अमलटारी इलाकाको हकमा आ. व. २०७२/०७३ को तथ्याङ्क समेत विश्लेषण गरिएको छ ।

आ व २०७१/०७२ मा २०,१५५ नेपाली १४,६८९ सार्क मलक र १२७, ६३९ विदेशी गरी जम्मा १७८,२५७ पर्यटकहरूले चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको भ्रमण गरेका थिए जुन कुल पर्यटक संख्याको क्रमशः २०%, ८% र ७२% हुन आउँछ । यद्यपि यो रेकर्डमा निकुञ्ज प्रवेश अनुमति नलिईकनै मध्यवर्ती क्षेत्रको भ्रमण गर्ने लाखौं संख्याका आन्तरिक पर्यटकहरू र विदेशी पर्यटकहरूको समेत तथ्यांक समावेश नभएको अनुमान गर्न सकिन्छ । पर्यटकहरूले अमलटारी लगायतका स्थानहरूका वनहरूमा सामुदायिक वनको प्रवेश अनुमतिपत्र लिई भ्रमण गर्ने गरेका छन् भने त्रिवेणी लगायतका स्थानहरूमा भ्रमण गर्ने लाखौं नेपाली र भारतीय पर्यटकहरूको संख्या पनि रेकर्डमा समावेश छैन ।

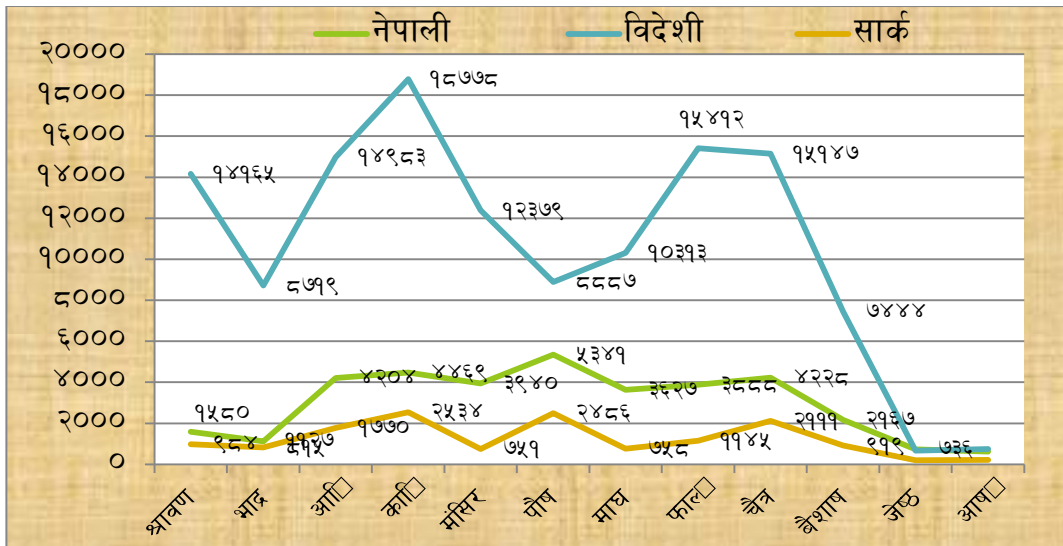

२०५९/०६० देखि आ व २०७१/०७२ को १३ वर्षको अवधिमा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको वार्षिक सरदर पर्यटक बृद्धि दर १०.४६% रहेको छ। चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा भ्रमण गर्ने पर्यटकको संख्या आ. व. २०५६/०५७ मा ११७,५१२ रहेकोमा देशको आन्तरिक राजनीतिक द्वन्दका कारण पर्यटकको संख्यामा गिरावट आई आ व २०६१/०६२ सम्म आइपुग्दा ४२,६५६ मा सिमित हुनपुगेको थियो। आ. व. २०६४/०६५ मा १०५,८४४ पर्यटकले निकुञ्ज क्षेत्रको भ्रमण गरी पर्यटकको संख्यामा बृद्धि हुने क्रम शुरु भएको हो। स्थापनाकाल देखि हालसम्म चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको भ्रमण गर्ने कुल पर्यटकहरू ५०.१४% रहेका थिए।

चित्र नं २: चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा पर्यटन आगमनको स्थिति

पर्यटन आगमनको तथ्यांक विश्लेषण गर्दा लिङ्गका आधारमा आ. व. २०७१/०७२ मा राष्ट्रिय निकुञ्जको भ्रमण गर्ने पर्यटकहरू मध्ये ५०.१४% पुरुष पर्यटकहरू र ४९.८६% महिला पर्यटक रहेका थिए।

चित्र नं ३: महिना अनुसार पर्यटन आगमनको स्थिति २०७१/०७२

यसैगरी मौसमका हिसाबले सबैभन्दा बढी अर्थात १४.४६ % पर्यटकहरु कार्तिक महिनामा र सबैभन्दा कम अर्थात ०.८९% पर्यटकहरुले जेठ महिनामा निकुञ्जको भ्रमण गरेको पाइन्छ । अधिकतम संख्यामा पर्यटकहरु बढी भ्रमण गर्ने मुख्य ५ महिनामा क्रमश कार्तिक (१४.४६%), चैत्र (१२.०५%), आश्विन (११.७५ %), फागुन (११.४६%) र मंसिर (९.५७%) रहेका छन् ।

हवाईमार्गको प्रयोग गरि भरतपुर अवतरण गर्ने कुल हवाई यात्रु मध्ये ६५% यात्रुहरुलाई पर्यटक मान्ने हो भने चितवन भ्रमणमा आउने करीब १० % पर्यटकले हवाईमार्गको प्रयोग गरेको पाइन्छ । सन् २०१५ मा कुल ११७० वटा उडानहरुबाट भरतपुर भित्रने यात्रुको संख्या २५,६४७ रहेको थियो ।

क) आन्तरिक पर्यटक (Domestic Visitors)

आ.व. २०७१/०७२ मा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा जम्मा २०,१५५ आन्तरिक पर्यटकहरुले भ्रमण गरेका थिए । यद्यपि यो रेकर्डमा निकुञ्ज प्रवेश अनुमतिपत्र नलिईकनै निकुञ्ज प्रवेश गर्ने, मध्यवर्ती सामुदायिक वनको प्रवेश अनुमतिपत्र मात्र लिई मध्यवर्ती क्षेत्रमा घुम्ने र कुनैपनि प्रकारको अनुमतिपत्र नलिई धार्मिक तथा सांस्कृतिक उद्देश्यका लागि निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको (त्रिवेणी, विक्रमवावा, बाल्मिकी आश्रम आदि) भ्रमण गर्ने लाखौं आन्तरिक पर्यटकको संख्या नसमेटिएको सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ ।

मौसमका हिसाबले सबैभन्दा बढी आन्तरिक पर्यटकहरुले (१४.८७%) पौष महिनामा र सबैभन्दा कमले (१.७३%) असार महिनामा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको भ्रमण गरेको पाइन्छ । अधिकतम संख्यामा राष्ट्रिय निकुञ्जको भ्रमण गर्ने अन्य ४ महिनामा कार्तिक, चैत्र, आश्विन र मंसिर रहेका छन् । आन्तरिक पर्यटकहरु खासगरी दशैं, तिहार, नेपाली नयाँ वर्ष तथा अंग्रेजी नयाँ वर्ष लगायतका लामो विदाका समयमा निकुञ्जको भ्रमणमा आउने गरेको देखिन्छ ।

यसैगरी प्रवेश अनुमति पत्र लिएर राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको भ्रमण गर्ने आन्तरिक पर्यटकहरु मध्ये करीब ८४% पर्यटकहरुले सौराहा भ्रमण गर्ने गरेको पाइएको छ । आन्तरिक पर्यटकहरु द्वारा भ्रमण गरिने अन्य स्थानहरुमा कसरा क्षेत्र (९%), मेघौली क्षेत्र (४%) र अमलटारी (१.४७%) रहेका छन् । घटगई, वनकट्टा, लौखानी र कुजौली प्रवेश बिन्दुबाट निकुञ्ज प्रवेश अनुमतिपत्र लिई भ्रमण गर्ने आन्तरिक पर्यटकको संख्या अत्यन्तै न्यून रहेको छ भने सो संख्या सुनाचुरी र खगेन्द्रमल्ली पोष्टमा शून्य रहेको छ । पर्यटकीय क्रियाकलापका हिसाबले आन्तरिक पर्यटकहरु खासगरी वन्यजन्तु अवलोकन, सभा सम्मेलन, मनोरञ्जन र धार्मिक वा तीर्थाटन प्रयोजनका लागि भ्रमणमा आउने गरेको पाइएको छ ।

आन्तरिक पर्यटकहरु नारायणगढ, भरतपुर, हेटौडा, काठमाण्डौ, पोखरा, नेपालगञ्ज र विराटनगर जस्ता शहरहरुबाट आउने गरिएको पाइएको छ । आन्तरिक पर्यटकहरुले एक दिनमा सरदर रु. १५०० खर्च गर्ने गर्दछन् ।

ख) दक्षिण एशियाली देशहरु वा सार्क मुलुकका पर्यटकहरु (SAARC Nationals)

आर्थिक वर्ष २०७१/०७२ मा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा कुल १४,६८९ अर्थात (८.२४%) पर्यटकहरु मित्रराष्ट्र भारत लगायतका दक्षिण एशियाली मुलुकहरुबाट आएका थिए । सार्क मुलुकहरु मध्ये भारतीय पर्यटकहरुको संख्या अत्यधिक रहेको छ । निकुञ्ज प्रवेश अनुमति पत्र लिएर भ्रमण गर्ने पर्यटकहरु बाहेक त्रिवेणी, बाल्मिकी आश्रम लगायतका धार्मिक तथा ऐतिहासिक स्थलहरुमा भारतबाट लाखौं पर्यटकहरु आउने गरेता पनि त्यसको रेकर्ड राख्ने व्यवस्था नहुँदा संख्या यकिन हुन सकेको छैन ।

सार्क मुलुकहरुबाट आउने पर्यटकहरु मध्ये सबैभन्दा बढी अर्थात् करीब १७% पर्यटकहरु कार्तिक महिनामा आएको पाइन्छ भने जेठ महिनामा सबैभन्दा कम अर्थात् १.३३% पर्यटकहरु आएको पाइएको छ । सार्क मुलुकबाट अधिकतम संख्यामा निकुञ्ज भ्रमणमा आउने अन्य चार महिनाहरु पौष, चैत्र, आश्विन र बैशाख हुन् ।

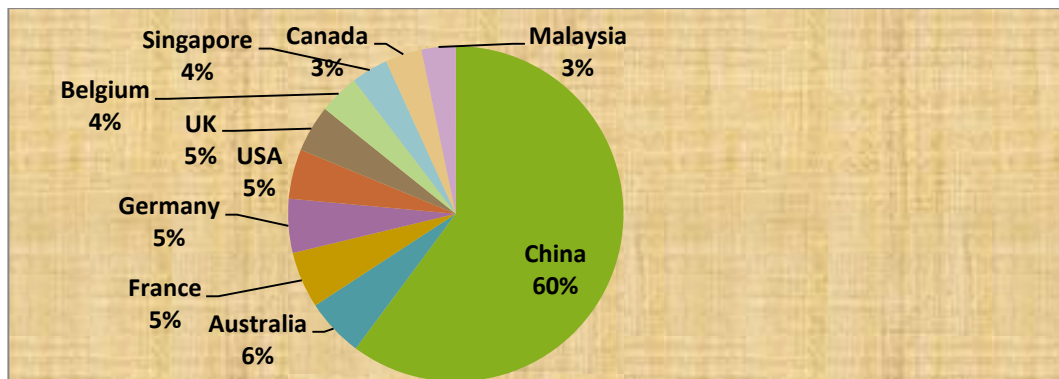
सार्क मुलुकहरुबाट चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको भ्रमणमा आउने पर्यटकहरु मध्ये करीब ९५% पर्यटकहरुले सौराह स्थित निकुञ्ज प्रवेश बिन्दुबाट प्रवेश गरी भ्रमण गरेको पाइएको छ । सौराहा पछि ठूलो संख्यामा सार्क मुलुकका पर्यटकहरु प्रवेश गर्ने प्रवेश बिन्दुहरुमा क्रमशः कसरा, भिम्ले, अमलटारी, घटगाई, लौखानी, कुजौली र वनकट्टा रहेका छन् । आर्थिक वर्ष २०७१/०७२ मा सौराह प्रवेश बिन्दुबाट अनुमतिपत्र लिइ घुम्ने सार्क मुलुकका १४,१९७ पर्यटकहरु मध्ये करीब ८५% भारतीय, ९% बंगलादेशी, ४% श्रीलङ्काली र न्यून संख्यामा भुटानी र अफगानी पर्यटकहरु रहेका छन् । आर्थिक वर्ष २०७२/०७३ मा अमलटारी प्रवेश बिन्दुबाट प्रवेश अनुमति लिई निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको भ्रमण गर्ने सार्क मुलुकका पर्यटकहरुमा ५४ जना भारतीयहरु मात्र थिए ।

सार्क मुलुकबाट आउने पर्यटकहरु खासगरी जंगल सफारी (हात्ती वा जीप चढेर जंगल घुम्ने), डुङ्गा सयर लगायतका विदा मनाउने तथा मनोरञ्जनका क्रियाकलापमा सहभागी हुने गरेको पाइन्छ । सार्क मुलुकबाट आउने पाहुनाहरु प्रायः समूहमा आउने, पारिवारिक सदस्यहरु हुने र चितवनका अतिरिक्त काठमाण्डौं, पोखरा, मनकामना लगायतका स्थलको समेत भ्रमण गर्ने गरेको पाइएको छ ।

ग) अन्य विदेशी पर्यटकहरु (Other Foreign Visitors)

आर्थिक वर्ष २०७१/०७२ मा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको भ्रमण गर्ने जम्मा १२७,६३९ अर्थात् कूल पर्यटक संख्याको ७२% पर्यटकहरु सार्क मुलुक बाहेकक अन्य देशहरुबाट आएको पाइएको छ । राष्ट्रिय निकुञ्जको भ्रमण गर्ने विदेशी पर्यटकहरु मध्ये सबैभन्दा बढी अर्थात् करीब १५% पर्यटकहरु कार्तिक महिनामा आएको पाइएको छ भने सबैभन्दा कम अर्थात् ०.५२% पर्यटकहरु जेठ महिनामा भ्रमण गरेको पाइएको छ । कार्तिक पछि सबैभन्दा बढी पर्यटकहरु भ्रमण गर्ने अन्य महिनाहरुमा फागुन, चैत्र, आश्विन, मंसिर, माघ प्रमुख रहेका छन् । आर्थिक वर्ष २०७१/०७२ मा सौराहा प्रवेश बिन्दुबाट प्रवेश अनुमतिपत्र लिई निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको भ्रमण गर्ने जम्मा ११०,२०१ विदेशी पर्यटकहरु मध्य ४७.७% महिला र ५२.३% पुरुषहरु थिए ।

चित्र नं ४: आ.व. २०७१/७२ मा सौराहबाट चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज प्रवेश गर्ने १० प्रमुख पर्यटक स्रोत बजारहरु

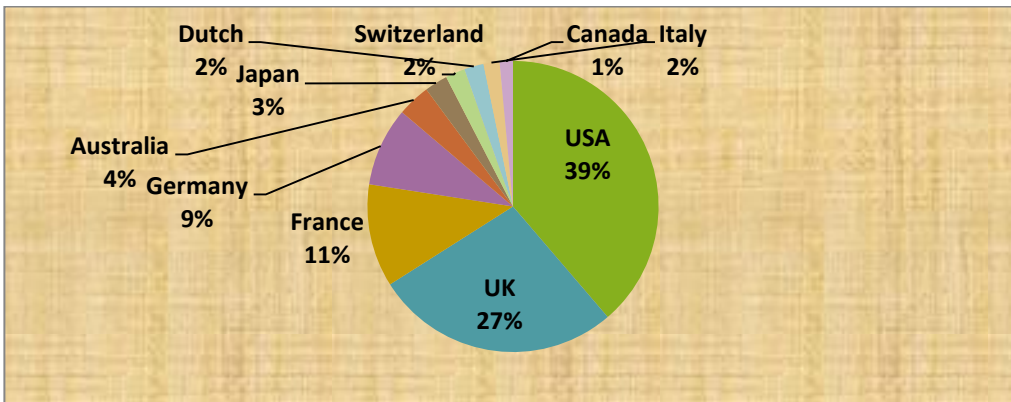

सौराहा प्रवेश बिन्दुबाट निकुञ्ज प्रवेश गर्ने ५४ मुलुकका ११०,२०१ पर्यटकहरू मध्ये सबैभन्दा बढी अर्थात् करीब ४४% पर्यटकहरू चिनियाँ थिए भने अन्य ९ प्रमुख मुलुकहरूमा अष्ट्रेलिया (४.०८%), फ्रान्स (३.९३%), जर्मनी (३.७७%), संयुक्त राज्य अमेरिका (३.४६%), बेल्जियम (२.७९%), सिंगापुर (२.५८%), क्यानाडा (२.५४%) र मलेशिया (२.३८%) रहेका छन् ।

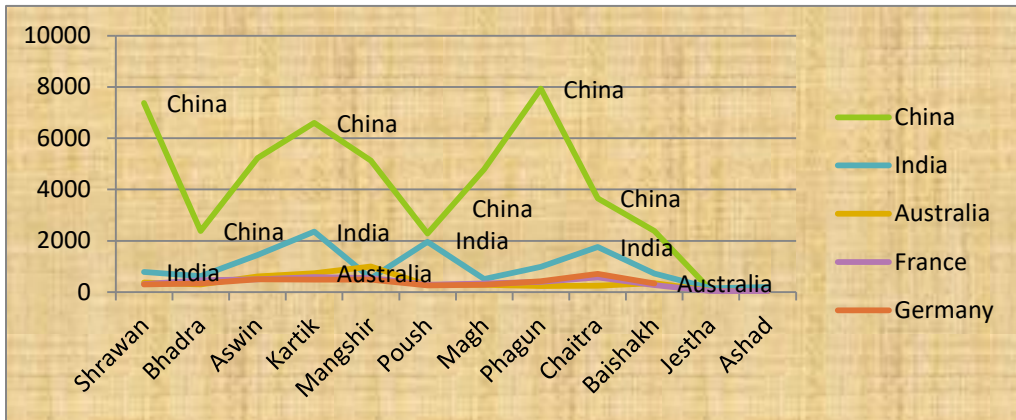
यसैगरी आर्थिक वर्ष २०७२/०७३ मा अमलटारी पोष्टबाट प्रवेश अनुमति पत्र लिई निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको भ्रमण गर्ने कुल २२ राष्ट्रका १०६५ पर्यटकहरू मध्ये १० प्रमुख देशहरूमा संयुक्त राज्य अमेरिका (३७%), बेलायत (२६%), फ्रान्स (११%), जर्मनी (८%), अष्ट्रेलिया (३.४७%), जापान (२.४४%), स्वीटजरल्याण्ड (२%), निदरल्याण्डस् (२%), इटली (१.६९%) र क्यानाडा (१.४०%) रहेका छन् ।

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जमा प्रवेश गर्ने स्वदेशी तथा विदेशी पर्यटकहरूले प्रत्येक दिन निकुञ्ज प्रवेश अनुमतिपत्र लिनुपर्ने भएकोले चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा पर्यटकको बसाइ अवधिको यकीन गर्न अप्ठ्यारो छ । यद्यपि यस क्षेत्रको भ्रमणमा आउने करीब ९०% भन्दा बढी पर्यटकहरूको बसाइ कम्तीमा १ रात, करीब ४०% भन्दा बढी पर्यटकको बसाइ कम्तीमा २ रात र करीब २०% भन्दा बढी पर्यटकहरूको बसाइ कम्तीमा ३ रात र सो भन्दा माथि रहने अनुमान गरिएको छ । विदेशी पर्यटकहरूले अधिकतम ३५० अमेरिकी डलरसम्म प्रतिव्यक्ति प्रतिदिन खर्च गर्ने गरेको पाइएको छ ।

चित्र नं ५: आ.व. २०७१/७२ मा अमलटारी प्रवेश बिन्दुबाट अनुमति प्राप्त गर्ने १० प्रमुख देशका पर्यटक संख्या

विभिन्न उद्देश्यहरूका लागि चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको भ्रमणमा आउने पर्यटकहरू मध्ये चरा अवलोकन र स्थानीय सँस्कृतिमा रुची राख्ने पर्यटकहरूको बसाइ अवधि लामो भएको पाइएको छ ।

चित्र नं ६: प्रमुख ५ पर्यटन बजारहरूको महिना अनुसार पर्यटन आगमनको स्थिति २०७१/०७२

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको भ्रमणमा आउने पर्यटकको प्रकार, बजार खण्ड, पर्यटन उपजको रोजाइ र क्रियाकलापहरू तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ४: चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको प्रमुख पर्यटन उत्पादनहरू तथा बजार खण्ड मिश्रण तालिका
(Matrix for Product-Market Mix for Chitwan National Park and Buffer Zone)

बजार खण्ड (Market Segments)	मुख्य बजार उद्गम स्थल (Major Source Markets)	पर्यटन उत्पादनका विशेषताहरू (Product Features)	आगन्तुकहरूको विशेषता (Visitor Profile)	मुख्य पर्यटकीय स्थलहरू (Major Tourist Sites)
उच्च मूल्यका सफारी पर्यटक (High-end Comfort Safari Visitors)	यूरोप, अमेरिका, जापान, चीन, अष्ट्रेलिया, सिंगापुर	<ul style="list-style-type: none"> एक सिंगे गैडा पाटेबाघ लगायतका जनावरहरू सजिलै देख्न सकिने स्थानहरू सुविधायुक्त पहुँचको माध्यम एवं स्तरिय होटल रिसोर्टहरू बन्यजन्तु र निकुञ्जको गहकिलो जानकारी राख्ने पथप्रदर्शक सहितको भ्रमण कार्यक्रम 	<ul style="list-style-type: none"> राम्रो मूल्य तिर्ने तर कम समयमा धेरै कार्यक्रम रहेको व्यस्त समय तालिका व्यक्तिगत एवं सामूहिक दुवै खालका पर्यटकहरू सुविधायुक्त यातायातको साधन एवं बसोबास मनपराउने ट्राभल कम्पनी वा होटल मार्फत अगाडी नै कार्यक्रमहरू तय गर्ने (Visitors make pre-arrangements of everything) 	मेघौली, अमलटारी थारु कटेज, सौराहा (निश्चित होटलहरू/स्थानहरू)
निश्चित वा कम रकम खर्च गर्ने सफारी पर्यटक (Budget Safari)	नेपाल, भारत, बंगलादेश, चीन (आंशिक) ।	<ul style="list-style-type: none"> हात्ती सयर, डुंगा सयर लगायतका क्रियाकलाप प्रचलित मार्ग र पर्यटकहरू खचाखच हुने स्थलहरू गहकिलो जानकारी राख्ने भन्दा अनुभव र मनोरञ्जनात्मक क्रियाकलापमा आधारित पर्यटक उपज 	<ul style="list-style-type: none"> सामान्य भ्रमण प्याकेज वा समय तालिका पथप्रदर्शक सहित वा बाहेक, दुवै खालका दिन मात्र बिताउने र एवं बास बस्ने दुवै अन्य समूहसँग समेत मिल्न सक्ने 	सौराहा, कसरा, अमलटारी होम स्टे, रजहर, पिप्रहर, पटिहानी
साधारण खालका खोजकर्ताहरू (General Explorers)	यूरोप, अमेरिका, जापान, अष्ट्रेलिया थाइल्याण्ड, मलेशिया	<ul style="list-style-type: none"> विविधतायुक्त उत्पादन (सफारी, सँस्कृति आदि) औसत मूल्यका बसोबास स्थल सामान्य भ्रमण प्याकेज, स्थानीय खानेकुरा, रहनसहन, हस्तकलामा बढी रुचि चल्तीका मार्ग एवं नयाँ मार्गहरू 	<ul style="list-style-type: none"> सामान्यतया लामो समय बिताउने होमस्टे लगायतका समुदाय केन्द्रित आवासको प्रयोग औसत खर्च गर्ने 	मेघौली, पटिहानी, माडी, खगेन्द्रमल्ली, अमलटारी सौराहा
विशिष्ट पर्यटकीय कार्यक्रम मनपराउने (Special Interest Visitors)	जापान, यूरोप, जर्मनी, फ्रान्स, बेलायत, अमेरिका	<ul style="list-style-type: none"> जैविक विविधता एवं पारिस्थितिकीय प्रणाली वा बन्यजन्तुको बासस्थान शान्त वातावरण भएका स्थलहरू उच्च स्तरको सूचना एवं पथप्रदर्शक सहितको भ्रमण प्याकेज विविधतायुक्त पहुँच एवं बसोबास र खानपिनको सुविधा 	<ul style="list-style-type: none"> विशिष्ट पर्यटकीय क्रियाकलापमा अभिरुचि (चरा अवलोकन, साइकल यात्रा, सँस्कृति अध्ययन, जंगलमा वनस्पति तथा फुलको अध्ययन आदि) छोटोदेखि लामो समय खर्चने विशेष रुचीका विषयमा यथेष्ट रकम खर्चन सक्ने 	माडी, मेघौली, अमलटारी, वगुवन, सुखीवार आदि
तीर्थयात्रीहरू (Pilgrims)	नेपाल (चितवन, नवलपरासी, रुपन्देही, पाल्पा, धादिङ, मकवानपुर), भारत (पटना गोरखपुर, मुजफ्फरपुर, चम्पारन.)	<ul style="list-style-type: none"> परम्परागत मेला पर्व स्थल स्नान तथा पूजाआजा गर्ने सुविधा साधारण हैसियतका होटल, लज, रेष्टुरेण्ट, पाटी, सत्तल, चिनो, प्रसाद 	<ul style="list-style-type: none"> दिन मात्र बिताउने र एवं बास बस्ने दुवै कम खर्च गर्ने, समूहमा भ्रमण गर्ने, आँफूले बोकेर ल्याएको खानेकुरा खाने, धर्मप्रति आस्थावान् वातावरण प्रति कम सचेत 	विक्रम बाबा, त्रिवेणी, वाल्मिकी आश्रम, सोमेश्वर गढी, वैकुण्ठेश्वर, पंच पाण्डव क्षेत्र

२.५ चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा पर्यटन विकासको नीतिगत आधार (Policy Framework for the Development of Tourism in Chitwan NP and BZ)

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा विकास गरिने पर्यटनको प्रमुख नीतिगत आधार राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन २०२९, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण नियमावली २०३०, चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज नियमावली २०३०, मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली २०५२ लगायतका संरक्षित क्षेत्रसंग सम्बन्धित ऐन, कानून, नियमावली तथा निर्देशिकाहरु नै हुन् । उपरोक्त ऐन तथा नियमावलीहरुले नै पर्यटनलाई राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको व्यवस्थापनका एउटा महत्वपूर्ण उद्देश्यको रूपमा आत्मसात गर्दै व्यवस्थापन क्षेत्र (जोन) हरुको (Management Zone) माध्यमबाट राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा सञ्चालन गर्न सकिने पर्यटनको प्रकृति तथा प्रस्तावित स्थानहरुको समेत व्यवस्था गरेको छ । उपरोक्त ऐन, नियम तथा निर्देशिका बमोजिम राष्ट्रिय निकुञ्जका सम्भावित क्षेत्रमा पर्यटनसंग संबन्धित व्यवसाय सञ्चालन गर्नका लागि कबुलियती तथा करार सम्भौता गर्न सक्ने, पर्यटकीय पूर्वाधार निर्माण गर्ने तथा पर्यटन व्यवस्थापनका कार्य संचालन गर्ने लगायतका कार्यहरु प्रमुख संरक्षण अधिकृतले आवश्यकता अनुसार राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग तथा वन तथा भू संरक्षण मन्त्रालय समेतको स्वीकृति लिई गर्नसक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

यसैगरी मध्यवर्ती क्षेत्रको हकमा समेत मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली २०५२, मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन निर्देशिका २०५६, मध्यवर्ती क्षेत्र (उद्योग स्थापना र सञ्चालन) मापदण्ड २०६२ को अधिनमा रही तोकिएको व्यवस्थापन जोनहरुमा तोकिए बमोजिमका पर्यटकीय क्रियाकलाप एवं व्यवसाय संचालन गर्नका लागि सम्बन्धित मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समिति, मध्यवर्ती सामुदायिक वनहरु तथा उप-समितिहरु (पर्यटन समितिका रूपमा) लाई अनुमति दिने, अभिमुखिकरण एवं क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, तथा नियमन गर्ने अधिकार राष्ट्रिय निकुञ्जलाई दिइएको छ । सोही बमोजिम मध्यवर्ती क्षेत्रमा स्थापना गरिने निजी पर्यटन व्यवसायका लागि चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको सिफारिसमा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागले स्वीकृति प्रदान गरेपछि मात्र उक्त व्यवसाय सम्बन्धित उद्योग कार्यालय वा कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा दर्ता गर्न सकिने प्रावधान रहेको छ । राष्ट्रिय निकुञ्जले मध्यवर्ती क्षेत्रमा जाने ३० देखि ५०% सम्मको राजश्व रकमलाई समेत तोकिएको मापदण्ड बमोजिम पर्या पर्यटनको विकास र प्रवर्धनमा समेत प्रयोग गर्दै आइरहेको छ ।

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा सञ्चालन गरिने पर्यटनको विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापनका कार्यहरु समग्र रूपमा वनक्षेत्र रणनीति २०७२, वन नीति २०७१, नेपालको जैविक विविधता रणनीति तथा कार्यान्वयन योजना २०७१, राष्ट्रिय सिमसार नीति २०६९, संरक्षित क्षेत्र अनुसन्धान कार्यविधि २०६९, तराई भू परिधि रणनीति र कार्ययोजना (२०१५-२०२५), वन डडेलो रणनीति २०६८, संरक्षित क्षेत्रभित्र भौतिक पूर्वाधारहरु निर्माण एवं सञ्चालन सम्बन्धित कार्यनीति २०६५, हात्तीको व्यवस्था गर्ने नियमहरु २०२२, वन्यजन्तुबाट हुने क्षतिको राहत सहयोग निर्देशिका २०६९ (पहिलो संशोधन २०७२) लगायतका ऐन, नियम, निर्देशिका, रणनीति एवं कार्यनीतिहरु द्वारा निर्देशित हुन्छन् ।

यस बाहेक चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा सञ्चालन गरिने पर्यटन विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापन गर्दा नेपाल सदस्य राष्ट्र भई हस्ताक्षर गरेका चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जसँग संबन्धित अभिसन्धि तथा सम्भौताहरु जस्तै: विश्व सम्पदा सूचीसँग सम्बन्धित नियमहरु, रामसार महासम्मेलनसँग सम्बद्ध नियमहरु, लोपोन्मुख वा खतराको सूचीमा परेका वन्यजन्तु तथा वनस्पतिहरुको व्यापार सम्बन्धित महासन्धि (साइटिस) सँग सम्बद्ध नियमहरु आदिको समेत अधीनमा रही गर्नु पर्दछ । यस बाहेक संयुक्त राष्ट्र संघ र अन्तर्गतका विश्व पर्यटन संगठन लगायतका निकायहरुद्वारा तयार गरिएका जिम्मेवार पर्यटन संबन्धित आचार संहिताहरुको समेत ख्याल गरी दिगो पर्यटन विकासका लक्ष्यहरु हासिल गर्ने गरी पर्यटन व्यवसाय

सञ्चालन गराउने र पर्यटन पूर्वाधार विकास गर्नुपर्ने दायित्व राष्ट्रिय निकुञ्ज प्रशासन, मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समितिहरू र स्वयं व्यवसायीहरूको समेत हुन आउँछ । यस बाहेक संयुक्त राष्ट्रसंघको आह्वानमा नेपाल सरकार समेतले हस्ताक्षर गरेको दिगो विकास लक्ष्य २०३० का १७ वटा लक्ष्यहरूमध्ये गरिवी निवारण, आर्थिक वृद्धि, जलवायु क्रियाकलाप, जैविक विविधता संरक्षण, दिगो बन व्यवस्थापन लगायतका लक्ष्यहरू राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा सञ्चालन गरिने पर्यटन संग समेत प्रत्यक्ष सम्बन्धित हुने भएकोले दिगो विकास लक्ष्य २०३० का लक्ष्य तथा कार्यक्रमहरूले समेत पर्यटन विकासमा दिशा निर्देश गर्दछन् ।

मध्यवर्ती क्षेत्र लगायतका स्थानमा सञ्चालन गरिने पर्यटन विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापनमा पर्यटन क्षेत्रसंग सम्बन्धित ऐन, नियम, निर्देशिका, कार्यविधि तथा निर्देशिकाहरू समेत लागू हुन्छन् । खासगरी पर्यटन दुरदृष्टि २०२०; पर्यटन ऐन २०३५; पर्यटन नीति २०६५; होटल, लज, रेष्टुरेण्ट, बार तथा टुर अपरेटर नियमावली २०३८ (संशोधन २०१३); जलयात्रा नियमावली (सन् १९९६) ; नागरिक उड्ययन नीति (सन् १९९६) र घरबास सञ्चालन कार्यविधि २०६७ लगायतका नीतिगत दस्तावेजहरूले पर्यटन व्यवसायको स्थापना, सञ्चालन, नियमन र व्यवस्थापन एवं प्रवर्धनका पक्षहरूलाई दिशानिर्देश गर्दछन् । यस बाहेक विभिन्न विषयगत क्षेत्रहरूलाई समेटेने अन्तर क्षेत्रगत नीतिहरू (Cross-Sectoral Policies) व्यवस्थाको रूपमा रहेका जलवायु परिवर्तन नीति २०११, राष्ट्रिय भू-उपयोग नीति २०१२ लगायतका दस्तावेजहरूले समेत चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा सञ्चालन गरिने पर्यटनको पर्यटन विकास, व्यवस्थापन र प्रवर्धनमा महत्व राख्छन् ।

पर्यटन दुरदृष्टि २०२० ले रणनीतिक रूपमा छनोट गरेको ५ विकास क्षेत्र र ३ इकोलोजिकल बेल्डलाई प्रतिनिधित्व गर्ने १८ पर्यटन केन्द्र (टुरिजम इपिसेन्टर) मध्ये मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्र अन्तर्गतको तराई इकोलोजिकल बेल्डमा चितवनलाई छनौट गरिएको छ । यसैगरी उक्त दस्तावेजले प्रवर्धनका लागि पहिचान गरेका आउटडोर, साहसिक र विशिष्ट बजार (Niche) उत्पादनहरूमा वन्यजन्तुमा आधारित पर्यटन गतिविधिहरू, हात्तीपोलो, क्यानोइङ्ग, डुङ्गा सयर, पर्या पर्यटन, विशेष रुचिका भ्रमण (Special Interest Tours) लगायतका उत्पादन चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा विद्यमान छन् । यसका साथै नेपाल सरकारले हालैमात्र पारित गरेको राष्ट्रिय पर्यटन रणनीतिक योजना (National Tourism Strategic Plan, 2016-2025) ले पनि चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रलाई बृहत्तर लुम्बिनी क्षेत्र (Greater Lumbini Area) अन्तर्गत समावेश गरि प्राथमिकता किटान गरेको छ ।

स्थानिय निकायका हकमा स्थानिय शासन ऐन २०५२ र स्थानिय शासन नियमावली २०५२ र मातहतका विनियम तथा निर्देशिकाहरू बमोजिम पर्यटन विकास र व्यवस्थापनका कार्यहरू निर्देशित भइरहेकोमा मुलुक गणतन्त्र संघीयतामा प्रवेश गरिसकेको अवस्थामा अब नयाँ संघीय संरचना र संघीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय कानून तथा नीति नियमहरूले स्थानीय तहमा सञ्चालन गरिने पर्यटन विकासका क्रियाकलापलाई नीतिगत मार्ग निर्देशन प्रदान गर्नेछन् ।

यसैगरी वातावरण संरक्षण ऐन २०५२ र वातावरण संरक्षण नियमावली २०५२ मा व्यवस्था भए बमोजिम ५० देखि १०० बेड क्षमताका होटल स्थापना, ५ किलोमीटर लम्बाइ सम्मका जंगल मार्ग निर्माण लगायतका पूर्वाधार निर्माणमा प्रारम्भिक वातावरणीय परिक्षण (आईई) गर्नु पर्ने प्रावधान रहेकोछ भने १०० भन्दा बढी बेड क्षमताका होटल निर्माण लगायतका पूर्वाधार निर्माणमा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन (इआइए) गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था समेत रहेको छ ।

उपरोक्त नीतिगत तथा कानूनी व्यवस्थाहरूको अधिनमा रही राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको समग्र संरक्षण एवं व्यवस्थापन गर्नका लागि चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जले राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्र

व्यवस्थापन योजना तयार गरी स्वीकृत व्यवस्थापन योजना अनुरूप संरक्षण र व्यवस्थापन (पर्यटन समेत) का विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आइरहेका छन् ।

सन् १९७३ मा स्थापना भएको चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जले निकुञ्जको वैज्ञानिक व्यवस्थापनका लागि सन् १९७५ मा पहिलो व्यवस्थापन योजना तयार गरी कार्यान्वयन गरेको थियो भने सन् २००१ मा दोश्रो व्यवस्थापन योजना (२००१ देखि २००५) र सन् २००६ मा तेश्रो व्यवस्थापन योजना (२००६ देखि २०११) तयार भइ कार्यान्वयन भइसकेको छ । सन् २०१३ मा तयार भएको चौथो व्यवस्थापन योजनाको अवधि समाप्त हुन गइरहेको अवस्थामा निकुञ्जले पाँचौ व्यवस्थापन योजना तयार गर्ने कार्य अगाडी बढाइरहेको छ । चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जले मध्यवर्ती क्षेत्रको पर्यटन विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापन लाई केन्द्रित गरि तयार गरिएको यो नै पहिलो पर्यटन योजना हो ।

२.६ पर्यटन विकासमा संलग्न सस्थाहरू र मानव संसाधन विकासको अवस्था (Institutions Involved in Tourism Development and Condition of Human Resource Development)

क) चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको कार्यालय (Chitwan National Park Office)

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको स्थापना कालदेखि नै यस क्षेत्रको पर्यटन विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापनको नेतृत्व राष्ट्रिय निकुञ्जको कार्यालयले गर्दै आइरहेको छ । राष्ट्रिय निकुञ्जको कार्यालयको मुख्यालय कसरा, माताहतका ४ वटा सेक्टर कार्यालयहरू (पुर्वी, कसरा, अमलटारी र वगई) र सो अन्तर्गत रहेका ५५ वटा पोष्टहरूवाट निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको संरक्षण र व्यवस्थापनका कार्यहरू भइरहेका छन् । जसमा पर्या पर्यटन विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापन समेत महत्वपूर्ण अंगको रूपमा रहदै आएको छ । राष्ट्रिय निकुञ्जले वन्यजन्तु र प्रकृतिमा आधारित सफारी र पर्यापर्यटन विकासको आफ्नै अनुभववाट सिक्दै व्यवहारिक रूपमा विशिष्ट खालको पर्यटन विकासका नमुनाहरूको विकास गर्दै अगाडी बढिरहेको अवस्था छ ।

राष्ट्रिय निकुञ्जले पर्यापर्यटन विकास, व्यवस्थापन र प्रवर्धनका लागि १० वटा पर्यटक प्रवेश बिन्दुहरूको व्यवस्था गर्नुका साथै पर्यटन सूचना केन्द्र, आखेटोपहार संग्राहालय, घडियाल संरक्षण तथा प्रजनन केन्द्र, हात्तिसार, पर्यटन सूचना तथा साइन बोर्डहरूको स्थापना, नेचर टुर गाइड तालिमको आयोजना, प्रवर्धनात्मक पुस्तिका प्रकाशन र पर्यटकीय महत्वका वन्यजन्तु, पंक्षी, सरिसृप जस्ता जनावरहरूको वासस्थान सुधार लगायतका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आइरहेको छ । यसबाहेक राष्ट्रिय निकुञ्जले वन्यजन्तु अवलोकन गर्ने मार्ग, पर्या पर्यटन मार्ग, मचान, पुल, कल्भर्ट, डुङ्गाघाट, विश्रामस्थल लगायतका पर्यटकीय पूर्वाधारहरू समेत निर्माण र मर्मत संभार गर्दै आइरहेको छ ।

यसैगरी मध्यवर्ती क्षेत्रमा सम्बन्धित मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समिति, समुह एवं व्यवसायीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, सहजीकरण गर्ने तथा नियमन गर्ने कार्य समेत निकुञ्जले गर्दै आइरहेको छ । निकुञ्ज क्षेत्रको समग्र प्रवर्धनका लागि अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरूमा यहाँका जैविका विविधता, भुपरिधि र संस्कृति एवं साँस्कृतिक र धार्मिक सम्पदाहरूको बारेमा जानकारी दिने र अनुभव आदान प्रदान गर्ने कार्य समेत निकुञ्ज कार्यालय र राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग वाट हुदै आइरहेका छन् ।

राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा सफारी र पर्या पर्यटनका क्रियाकलापहरू गर्दै आइरहेको चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जलाई समुदायमा आधारित साँस्कृतिक पर्यटन, कृषि पर्यटन, धार्मिक पर्यटन लगायतका विविध पर्यटकीय क्रियाकलापहरूको सहजीकरण, व्यवस्थापन र प्रवर्धन गर्ने कार्या भने थप चुनौतीपूर्ण बन्दै गइरहेको अवस्था छ । पर्यटन सम्बन्धि यथेष्ट तालिम, भ्रमण एवं अभिमूखिकरणको अभाव, पर्यटन क्षेत्रका

संगठनहरू क्षेत्र तथा स्थानीय सरकारसंगको कमजोर साभेदारी एवं पर्याप्त बजेट तथा मानव संशोधनको अभावमा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको पर्यटनको विकास, व्यवस्थापन र प्रवर्धनको कार्य थप चुनौतीपूर्ण बन्दै गइरहेको छ। यद्यपी राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष/जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र सौराहा, विश्व वन्यजन्तु कोष नेपाल लगायतका निकायहरू द्वारा सञ्चालित कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनबाट निकुञ्जले यस दिशामा प्रगती हासिल गर्दैआइरहेको छ।

ख) नेपाली सेना (Nepal Army)

राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको संरक्षण प्रयासमा राष्ट्रिय निकुञ्जको कार्यालयलाई सघाउने जिम्मेवारी पाएको नेपाली सेनाका गण तथा गुल्म स्तरीय संरचना मार्फत चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको कार्यालयसंग सहकार्य गर्दै आइरहेको छ। हाल ५५ वटा सुरक्षा पोष्टहरूमा खटिएका नेपाली सेनाका सुरक्षाकर्मीहरूबाट पर्यटकीय महत्व बोकेका महत्वपूर्ण वन्यजन्तु र उनीहरूको वासस्थान संरक्षण, चोरी शिकारी नियन्त्रण, आपतकालीन उद्धार, पर्यटक सुरक्षा, सरसफाई लगायतका क्रियाकलापहरूमा समेत सघाउदै आइरहेका छन्। निकुञ्ज प्रशासनद्वारा प्रदान गरिने अभिमुखिकरण र आफ्नै कार्य अनुभवका आधारमा नेपाली सेनाले पर्यटन सम्बन्धी जिम्मेवारीहरू पुरा गर्दै आइरहेको अवस्था छ।

ग) मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समिति, उपभोक्ता समिति तथा समुहहरू (Buffer Zone Management Committee, User Committees and User Groups)

वि.स.२०५३ देखि नै मध्यवर्ती क्षेत्रमा संचालन गरिने पर्या पर्यटन विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापन गर्ने कार्यको समायोजन र नेतृत्व मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समिति अर्न्तगतका २२ वटा मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समितिहरू तथा समुहहरूले गर्दै आइरहेका छन्। मध्यवर्ती सामुदायिक वन क्षेत्रमा पर्या पर्यटन विकास, प्रवर्धन तथा व्यवस्थापन गर्ने कार्य सम्बन्धित मध्यवर्ती उपभोक्ता समितिको अधिनमा रही सम्बन्धित मध्यवर्ती सामुदायिक वनहरूले गर्दै आइरहेका छन्। हालसम्म चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज अन्तर्गत पूर्वी सेक्टरमा १५, कसरा सेक्टरमा १३, पश्चिम सेक्टरमा २२ र वगई सेक्टरमा १ गरि जम्मा ६० वटा मध्यवर्ती सामुदायिक वनहरू दर्ता भई क्रियाशिल रहेका छन्। बाघमारा मध्यवर्ती सामुदायिक वन (सौराहा, चितवन), नमुना मध्यवर्ती सामुदायिक वन (लामीचौर, नवलपरासी), गुन्द्रही ढकाहा मध्यवर्ती सामुदायिक वन (अमलटारी, नवलपरासी) आदि पर्यापर्यटन विकासमा सक्रिय रहेका केही उदाहरणीय मध्यवर्ती सामुदायिक वनहरू हुन्।

मध्यवर्ती क्षेत्रमा आउने राष्ट्रिय निकुञ्जको कुल राजश्वको ३० देखि ५०% रकम मध्ये संरक्षण (३०%), सामुदायिक विकास (३०%), आय आर्जन (२०%), र संरक्षण शिक्षा (१०%) लगायतका कार्यक्रममा खर्च गर्न पाउने भएकाले पर्यटन विकासको सम्भावना भएका अधिकांश उपभोक्ता समिति तथा समुहहरूले सो रकम पर्या पर्यटन विकाससंग सम्बन्धित सम्पदाहरूको संरक्षण, पर्यटनमा आधारित उद्भमशिलता विकास तथा सीप विकास र पर्यटनसंग सम्बन्धित पुर्वाधार विकासमा समेत खर्च गर्दै आइरहेका छन्।

निकुञ्जबाट प्राप्त हुने राजश्वको प्रमुख स्रोत पर्यटन भएका कारण मध्यवर्ती क्षेत्रको संरक्षण र पर्यटन विकास एक आपसका परिपुरकका रूपमा देखिएका छन्। संबन्धित उपभोक्ता समिति तथा समुहहरूले स्वीकृत राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन योजना र स्वीकृत वार्षिक योजनाको अधिनमा रही पर्यापर्यटनसंग सम्बन्धित कार्यक्रमहरू तय गर्ने, पेशगर्ने, स्वीकृत गराउने र स्वीकृत कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्ने गर्दछन्। मध्यवर्ती क्षेत्र अन्तर्गत दर्ता भएका मध्यवर्ती सामुदायिक वनहरूमा पर्या पर्यटन विकासका कार्यक्रमहरू तर्जुमा गर्ने, कार्यान्वयन गर्ने र व्यवस्थापन गर्ने कार्य स्विकृत सामुदायिक वन कार्य योजना बमोजिम लागि संबन्धित मध्यवर्ती सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिहरूले नै गर्दछन्।

यसवाहेक स्थानीय संस्कृतिमा आधारित होमस्टे पर्यटन लगायतका पर्यटन उत्पादनहरूको विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापन गर्नका लागि उप समितिको रूपमा होमस्टे पर्यटन व्यवस्थापन समितिहरू गठन गर्ने र उपरोक्त समितिहरू मार्फत संस्कृति र प्रकृतिमा आधारित ग्रामिण पर्यटन एवं पर्यापर्यटनको योजना तर्जुमा गर्ने र कार्यान्वयन गर्ने कार्यको सहजीकरण र अनुगमन गर्ने कार्य समेत सम्बन्धित मध्यवर्ती उपभोक्ता समितिहरूले गर्दै आइरहेका छन् ।

हाल मध्यवर्ती सामुदायिक थारु होमस्टे (अमलटारी), प्रिपहर मध्यवर्ती सामुदायिक होमस्टे (रजहर), शिवद्वार मध्यवर्ती सामुदायिक होमस्टे (अयोध्यापुरी, माडी), पाण्डव नगर होमस्टे (माडी), वरौली सामुदायिक होमस्टे (गोच्छडा, कावासोती), मेघौली थारु होमस्टे लगायतका होमस्टेहरू सञ्चालनमा छन् । पर्यापर्यटन विकास र प्रवर्धनका लागि एक भन्दा बढि मध्यवर्ती उपभोक्ता समितिहरू मिलेर कोरिडोर सामुदायिक वनहरूको विकास गर्ने तथा सिमसार क्षेत्रको प्रवर्धन गर्ने कार्य समेत गरिरहेका छन् । वरण्डाभार कोरिडोर वन (चितवन) तथा गुन्द्रही ढकाहा, कृष्णसार एवं नमुना मध्यवर्ती सामुदायिक वन कोरिडोर (नवलपरासी) यसका सफलतम् उदाहरणहरू हुन् ।

मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समितिहरूले राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयका अलावा संबन्धित गाँउ पालिकाहरू नगरपालिकाहरू तथा अन्य सरकारी, गैरसरकारी र निजी संस्था र विकास साभेदार निकायहरूसंग समन्वय गरी पर्यटन पूर्वाधार विकास, सीप विकास तालिम संचालन र पर्यटन प्रवर्धन तथा बजारीकरणका कामहरू समेत गर्दै आइरहेका छन् ।

पहिला वर्षहरूमा सामुदायिक होमस्टेहरूले निकुञ्ज , एनटिएनसि WWF, नेपाल पर्यटन बोर्ड, लगायतका निकायहरूबाट कुनै होमस्टे व्यवस्थापन, कुकिङ, हाउस किपिङ लगाएतका सीप विकास तालिमहरू पाएका छन् । यद्यपि पर्यटन उत्पादनको प्याकेजिङ , प्रवर्धन बजारीकरण, सम्बन्धमा यथेष्ट सीप र ज्ञानको अभाव रहेको छ ।

घ) पर्यटन संबन्धि व्यवसायीक संघ/संगठनहरू (Tourism Industry Associations)

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको पर्यटन विकास, प्रवर्धन, व्यवस्थापनमा सक्रिय पर्यटन संबन्धि व्यवसायीहरूको संगठनमा सौराहा केन्द्रित व्यवसायी संगठनहरू अग्र स्थानमा रहेका छन् । हालसम्म क्षेत्रीय होटल संघ सौराहा, रेष्टुरेण्ट तथा बार एशोशिएसन (रेवान) सौराहा; युनाइटेड हात्ती सञ्चालन सहकारी सौराहा; नेचरगाइड एशोशिएसन सौराहा; डुंगा घाट व्यवस्थापन संघ सौराहा लगायतका व्यवसायिक संगठनहरू सौराहामा सक्रिय रहेका छन् । उपरोक्त संगठनहरूले राष्ट्रिय निकुञ्ज, मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समितिहरू, नगरपालिकाहरू, मध्यवर्ती सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिहरू आदिसंग सहकार्य गरी पर्यटन उत्पादनहरूको विकास, विस्तार र विविधिकरण गर्ने, पर्यटन सेवा र सुविधाहरूको विकास गर्ने, पर्यटकीय पूर्वाधार विकासमा सहकार्य गर्ने, संरक्षण गतिविधिहरूमा सहकार्य गर्ने, सौराहा र समग्र निकुञ्ज क्षेत्रको प्रवर्धन र बजारीकरण गर्ने लगायतका कामहरू गर्दै आइरहेका छन् । यद्यपि सौराहा बाहेकका स्थानमा भने पर्यटन क्षेत्रका व्यवसायिक छाता संगठनहरू स्थापना हुन सकिरहेका छैनन् वा स्थापना भएर पनि सक्रिय हुन नसकिरहेको अवस्था छ । उपरोक्त पर्यटन गठनहरूले चितवनलाई गन्तव्यको रूपमा राष्ट्रिय तथा विश्व बजारमा प्रवर्धन गर्नका लागि अझ धेरै कामहरू अगाडी बढाउनुपर्ने देखिन्छ ।

पर्यटन संघ/संगठनहरूका अलावा नारायणी उद्योग वाणिज्य संघ, रत्ननगर उद्योग वाणिज्य संघ, खैरहनी उद्योग वाणिज्य संघ, चित्रवन उद्योग वाणिज्य संघ, होटल व्यवसायी संघ चितवन, गैडाकोट उद्योग वाणिज्य संघ, कावासोती उद्योग वाणिज्य संघ लगायतका व्यवसायिक छाता संघ/संगठनहरूले समेत

पर्यटन विकास, विस्तार र प्रवर्धनमा आ-आफ्नो सामर्थ्य र प्राथमिकता अनुसार महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दै आइरहेका छन् ।

निकुञ्ज एप्टिएनसि लगाएतका निकायहरूबाट नेचर टुरगाइड, फोहरमैला व्यवस्थापनका तालिम सञ्चालन गरिदै आएका छन् । यद्यपि Advanced cooking training, Chinese Language Training, Marketing/Branding Training, Digital Promotion, Professional Events संचालन लगाएतका विषयमा यथेष्ट सीप र ज्ञानको अभाव रहेको छ ।

ड) पर्यटन विकास तथा संरक्षण समितिहरू (Tourism Development and Conservation Committees)

पर्यटन विकासको सम्भावना भएका चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रका खास खास क्षेत्रहरूमा गैह्र सरकारी स्तरमा विभिन्न पर्यटन विकास समितिहरू तथा धार्मिक क्षेत्र संरक्षण तथा प्रवर्धन समितिहरू समेत स्थापना भइ क्रियाशील रहेका छन् । यस्ता समितिहरूमा त्रिवेणीधाम पर्यटन विकास समिति (त्रिवेणी), नवलपरासी पर्यटन विकास समिति (रजहर, नवलपुर क्षेत्र), मेघौली पर्यटन विकास समिति (मेघौली), वीसहजारी ताल व्यवस्थापन समिति, पटिहानी पर्यटन विकास समिति (पटिहानी), कठार पर्यटन बोर्ड (कठार), भण्डारा पर्यटन विकास समिति (भण्डारा), गोच्चक पर्यटन विकास समिति (पश्चिम माडी), सोमेश्वर पर्यटन विकास समिति (मध्य/दक्षिण माडी), वैकुण्ठेश्वर पर्यटन विकास समिति (पूर्वी माडी) आदि रहेका छन् । उपरोक्त समितिहरूले आ-आफ्नो क्षेत्रका मध्यवर्ती उपभोक्ता समितिहरू, नगरपालिकाहरू, वाणिज्य संघहरू तथा व्यवसायी र समुदायसँग सहकार्य गरी पर्यटन सम्बन्धि जनचेतना जगाउने, क्षमता विकास गर्ने, पर्यटकीय श्रोतहरूको खोजी र अभिलेखीकरण गर्ने, पर्यटन पूर्वाधार विकासका लागि पहल गर्ने, पर्यटकीय सम्पदाहरूको संरक्षणमा सहभागी हुने र स्थानिय मेला तथा पर्वहरूको आयोजना गर्ने कार्यहरू गर्दै आइरहेका छन् ।

यस बाहेक जिल्ला स्तरमा चितवन पर्यटन विकास समिति, चितवनले जिल्ला विकास समितिहरू, चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको कार्यालय, नेपाल पर्यटन बोर्ड, सुरक्षा निकायहरू, विकास साभेदार संस्था लगायतका जस्ता निकायहरूसँग सहकार्य तथा समन्वय गरि जिल्लाको समग्र पर्यटन विकास प्रवर्धन, व्यवस्थापनका निमित्त विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आइरहेको छ ।

यद्यपि जिल्ला-क्षेत्रीय तथा केन्द्रीय स्तरका निकायहरूसंगको प्रभावकारी अग्रगामी सम्बन्धको अभाव लगायतका कारणले समेत यी समितिहरूले उल्लेख्य रूपमा पर्यटन विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापनका कार्यहरू अगाडि बढाउन सकिरहेका छैनन् ।

च) स्थानिय निकायहरू (गाउँपालिकाहरू, नगरपालिकाहरू, जिल्ला समन्वय समितिहरू (Local Government Bodies))

मध्यवर्ती क्षेत्रको आंशिक वा पुरै वडाहरू समेट्ने गाउँपालिकाहरू, नगरपालिकाहरू, उपमहानगरपालिकाहरू र चितवन, नवलपरासी, मकवानपुर र पर्साका गरि ४ बटै जिल्ला समन्वय समितिहरू समेत प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको पर्यटन विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापनमा संलग्न रहँदै आएका छन् । मध्यवर्ती क्षेत्रमा पर्यटन विकासको सम्भावनाको हिसाबले चितवन र नवलपरासी जिल्लाका स्थानीय तहहरूको भूमिका बाँकी दुई जिल्लाका स्थानीय तहहरूको तुलनामा अझ बढी रहेको छ ।

उपरोक्त स्थानिय तहहरूले पर्यटकीय संभाव्यता र श्रोत एवं आकर्षणहरूको खोजी तथा अभिलेखीकरण गर्ने प्रवर्धनात्मक सामग्रीहरू (वृत्तचित्र, ब्रोसीयर आदि) प्रकाशन गर्ने, रेडियो, टेलिभिजन मार्फत प्रचार प्रसार गर्ने, सम्बन्धित क्षेत्रका व्यवसायी तथा व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीहरूको, क्षमता तथा सीप विकासका लीग तालिम संचालन गर्ने, सडक, पुल, कल्भर्ट, विश्राम स्थल, पर्यटन सूचना केन्द्र, खानेपानी लगायतका सामुदायिक पूर्वाधारहरूको निर्माण गर्ने, सौन्दर्य बाटिकाहरू निर्माण गर्ने, फोहोरमैला व्यवस्थापनका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, स्थानिय स्तरमा पर्यटन प्रवर्धन मेलाहरू आयोजना गर्ने लगायतका कार्यमा सघाउँदै आइरहेका छन् ।

अधिकांश स्थानिय तहहरूमा हालसम्मपनि पर्यटन क्षेत्र हेर्ने सम्पर्क नतोकिनु र तोकिएका सम्पर्क व्यक्तिहरूको पर्यटन विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापन सम्बन्धि यथेष्ट ज्ञान एवं अनुभव नहुनुका कारण पनि अपेक्षित मात्रामा स्थानिय तहहरूले पर्यटन विकासमा योगदान पुर्याउन नसकिरहेको अवस्था छ । पर्यटन क्षेत्रका लागि न्यून रकम विनियोजन गरिनु स्थानिय तहहरू, निजी क्षेत्र तथा राष्ट्रिय निकुञ्जका बीचमा घनिभुत रुपमा समन्वय र सहकार्य हुन नसक्नु आदि कारणले पर्यटन सम्बन्धि कतिपय योजनाहरूको कार्यान्वयनमा ढिलाइ समेत भइरहेको अवस्था छ ।

छ) अन्य सरकारी निकायहरू (Other Government Line Agencies)

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको पर्यटन विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापनमा अन्य सरकारी निकायहरूको समेत महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । खास गरी जिल्ला वन कार्यालयले कोरिडोर जंगलको संरक्षण, वन्यजन्तु बासस्थानको संरक्षण र चोरी शिकारी नियन्त्रणमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दै आइरहेको छ । जिल्ला प्रशासन कार्यालय, जिल्ला प्रहरी कार्यालय र प्रशासन मातहतका सुरक्षा इकाईहरूले मध्यवर्ती क्षेत्रमा शान्ति सुव्यवस्था कायम गराउने तथा पर्यटन व्यवसाय एवं पर्यटन व्यवसायमा संलग्न श्रमिक तथा व्यवसायीहरूको सुरक्षा गर्ने कार्यमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दै आइरहेका छन् । यसका साथै पर्यटन प्रहरीले सौराह क्षेत्र तथा आसपासका पर्यटकीय क्षेत्रहरूमा पर्यटक र व्यवसायीहरूको लागि सुरक्षा प्रदान गर्दै आइरहेको छ ।

यसैगरी जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, पशु विकास कार्यालय र घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालयहरूले पर्यटन क्षेत्रमा आवश्यक पर्ने ताजा तरकारी, फलफूल लगायतका अर्गानिक खाद्य पदार्थ र हस्तकलाजन्य सामग्रीको उत्पादनका लागि सीप विकास तालिम, प्रविधि एवं सामग्री उपलब्ध गराउँदै आइरहेका छन् । यस बाहेक भरतपुर विमानस्थल कार्यालय, मेघौली विमानस्थल कार्यालय, सडक विभाग, खानेपानी तथा सरसफाइ डिभिजन कार्यालय, विद्युत प्राधिकरण, नेपाल टेलिकम लगायतका निकायहरूले समेत पर्यटन विकासका लागि आवश्यक पर्ने तत्तत् पूर्वाधार तथा सेवाहरू उपलब्ध गराउँदै आएका छन् ।

ज) विकास तथा संरक्षण साझेदार निकायहरू (Development and Conservation Partners)

विकास तथा संरक्षण साझेदार निकायहरू अन्तर्गत सौराहा स्थित राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष अन्तर्गतको जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र (Bio-diversity Conservation Centre) अग्रस्थानमा आउँदछ । यसले जैविक विविधता संरक्षण र पर्या पर्यटन सम्बन्धि तालिम, प्रविधि तथा ज्ञान प्रदान गर्दै आइरहेको छ । खासगरी बाघमारा मध्यवर्ती सामुदायिक वनलाई पर्या पर्यटन स्थलको रुपमा विकास गर्नमा कोषको महत्वपूर्ण योगदान रहेकोछ । यसैगरी वरणडाभार कोरिडोर क्षेत्रको संरक्षण/व्यवस्थापन, नेचर गाइडहरूका लागि तालिम प्रदान गर्न र वन्यजन्तुको बासस्थान संरक्षण तथा सुधार अभियानमा कोषको महत्वपूर्ण भूमिका रहँदै आएको छ ।

यसैगरी विश्व वन्यजन्तुकोष (डब्लु डब्लु एफ) नेपाल कार्यक्रमले चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय र जिल्ला वन कार्यालयहरूसँग मिलेर तराई भू-परिधि कार्यक्रम (Terai Arc Landscape-TAL) तथा हरियो वन

कार्यक्रम (Hariyo Ban Program) सञ्चालन गरिरहेको छ । कोषले ताल तथा हरियोवन कार्यक्रम अन्तर्गत अमलटारी, पिप्रहर, अयोध्यापुरी लगायतका स्थानहरूमा सामुदायिक होमस्टे स्थापना, सञ्चालन, व्यवस्थापन र प्रवर्धनमा सघाउनुका अलावा पर्यटकीय महत्वका वन्यजन्तु तथा पंक्षीहरूको बासस्थान संरक्षण तथा सुधार, साना पर्यटन पूर्वाधार निर्माण, सीप विकास तालिम एवं संस्थागत क्षमता विकास अभिवृद्धि तालिम लगायतका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आइरहेको छ । कोषले पछिल्लो समयमा माडी उपत्यकामा विशेष पर्या पर्यटन प्याकेज विकास गर्ने कार्यक्रम समेत अगाडी बढाएको छ ।

यसैगरी संयुक्त राष्ट्रसंघीय विकास कार्यक्रम (UNDP), प्राक्टिकल एक्शन नेपाल लगायतका निकायहरूले संरक्षण, जलवायु परिवर्तन, विपद् व्यवस्थापन, जीविकोपार्जन लगायतका कार्यक्रममा सघाउ पुऱ्याउँदै आइरहेका छन् ।

भ) केन्द्रीय स्तरका निकायहरू (Central Level Stakeholders)

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको पर्यटन विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापनमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने केन्द्रीय स्तरका सरकारी निकायहरूमा वन तथा भू संरक्षण मन्त्रालय, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग, संस्कृति पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, नेपाल पर्यटन बोर्ड, पर्यटन विभाग आदि पर्दछन् । यस्तै केन्द्रीय स्तरका पर्यटन छाता संगठनहरूमा होटल एशोशिएसन नेपाल (HAN), नेपाल एशोशिएसन अफ टुर एण्ड ट्राभल एजेन्ट्स (NATTA), रेष्टुरेण्ट एण्ड बार एशोशिएसन नेपाल (REBAN), होमस्टे एशोशिएसन नेपाल (HOSAN), गाउँ पर्यटन प्रवर्धन मञ्च नेपाल (VITOF Nepal), टुर गाइड एशोशिएसन नेपाल (TURGAN) आदि रहेका छन् । नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ (FNCCI) लगायतका निजी क्षेत्रका छाता संगठनहरूले पनि चितवन लगायतका पर्यटकीय गन्तव्यहरूको प्रवर्धनमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दै आइरहेका छन् ।

२.७ पर्यटन क्षेत्रमा गरिएका मुख्य लगानी एवं पर्यटन पूर्वाधार तथा पर्यटकीय सेवा सुविधाको अवस्था (Investment in Tourism Sector and Conditions of Tourism Infrastructure, Facilities and Services)

२.७.१ पर्यटन पहुँच तथा यातायात सुविधाहरू (Tourism Access and Transportation Facilities)

क) हवाई मार्गको पहुँच (Air Access)

नेपालको एकमात्र अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल हुँदै नेपाल प्रवेश गर्ने पर्यटकहरू हवाई मार्ग वा सडक मार्गको प्रयोग गरी चितवन पुग्न सक्दछन् । आन्तरिक विमानस्थलको रूपमा भरतपुर विमानस्थल र मेघौली विमानस्थल (मौसमी) गरी २ वटा विमान स्थलहरू रहेका छन् । १ कि मी लामो पक्की धावन मार्ग भएको भरतपुर विमान स्थलमा एभ्रो जहाज सम्म अवतरण गर्न सक्छ । हाल बुद्ध एयर र यति एयरलाइन्सले दैनिक उडानहरू गर्दै आइरहेका छन् । भरतपुरबाट ३२ कि मी दक्षिण मेघौलीमा कच्ची धावन मार्ग रहेको मेघौली विमान स्थल वि.सं. २०३० सालमा स्थापना भएको हो ।

टाइगर टप्स जंगल लजको स्थापनासँगै प्रयोगमा आएको मेघौली विमानस्थल निकुञ्ज भित्रका होटलहरू बन्द गरिएपछि २०६६ सालबाट बन्द अवस्थामा रहेकोमा हाल मेघौली सेराइ (सिजि) तथा बाराही जंगल लज जस्ता गुणस्तरीय होटलहरू सञ्चालनमा आए सँगै यसै वर्षबाट पुनः सञ्चालनमा आउन थालेको छ । यसमा थोरै सीट क्षमताका विमानहरूले चार्टर उडान शुरु गरेका छन् ।

हाल भैरहवामा स्तरोन्नति हुँदै गरेको गौतम बुद्ध अन्तर्राष्ट्रिय विमान स्थल, निर्माण शुरु भएको पोखरा क्षेत्रीय अन्तर्राष्ट्रिय विमान स्थल (पोखरा) र प्रस्तावित दोश्रो अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल (निजगढ) समेत चितवनबाट नजीकको दूरीमा रहेका छन् । स्तरोन्नति हुँदै गरेको गौतम बुद्ध अन्तर्राष्ट्रिय विमान स्थल (३००० मी. धावन मार्ग) चितवनबाट सबभन्दा नजिकको अन्तर्राष्ट्रिय विमान स्थल हुनेछ र यसले विश्व सम्पदा सूचीमा सूचिकृत भगवान गौतम बुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनीमा आउने पर्यटकहरुलाई चितवन ल्याउन मद्दत पुग्नेछ ।

ख) जलमार्ग (Waterways)

आन्तरिक रुपमा त्रिशूली, मर्स्याङ्दी र काली गण्डकी नदीहरुमा ज्यापिटङ्ग र क्यानोइङ्ग सञ्चालन गरी चितवन पुग्न सकिएता पनि हालसम्म चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज पुग्नको लागि जलमार्गको विकास भएको छैन ।

ग) स्थलमार्गको पहुँच (Land Access)

देशका प्रमुख सडक संजालसंग चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज जोडिएको छ । पूर्व पश्चिम महेन्द्र राजमार्गले मध्यवर्ती क्षेत्रका अधिकांश भागलाई छोएर गएको छ भने काठमाण्डौ- पोखरा पृथ्वी राजमार्गको मुग्लिनलाई ३६ किलो मीटर लामो सडकले नारायणगढसंग जोडेको छ । मुग्लिन-नारायणगढ खण्ड सडकको स्तरोन्नति गर्ने काम विश्व बैंकको सहयोगमा भइरहेको छ । राष्ट्रिय निकुञ्जको प्रवेशद्वारको रुपमा रहेको सौराहलाई १८ कि.मि.सडक संजालले नारायणगढसंग जोडेको छ । यसैगरी एशियाली विकास बैंकको लगानीमा नारायणगढ-बुटवल सडकलाई स्तरोन्नति गर्ने प्रक्रिया पनि शुरु गरिएको छ । चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको त्रिवेणीलाई २३.कि मी लामो सडक संजालले नवलपरासीको सदरमुकाम परासी बजारसंग जोडेको छ । निकट भविष्यमै निर्माण हुन गइरहेको हुलाकी राजमार्गले लुम्बिनी- देवदह र रामग्रामलाई त्रिवेणी हुँदै अमलटारी, मेघौली, माडी लगायतका पर्यटकीय स्थलसंग जोडने छ ।

आन्तरिक सडक संजालको हकमा भरतपुर मेघौली (३२ कि मी) सडकको स्तरोन्नति गर्ने कार्य भइरहेको छ भने टाँडी चोकबाट सौराह पुग्ने ६ कि.मि.सडक पनि कालोपत्रे भइसकेको छ । भरतपुर-कसरा-माडी-ठोरी सडकले ठोरी र माडीलाई भरतपुरसंग जोडेको छ । कसरादेखि रिउ नदीसम्मको सडक राष्ट्रिय निकुञ्जभित्र पर्ने भएकोले हाल सम्म कच्ची अवस्थामा रहेको छ । माडी उपत्यका भित्रै पनि ठूला खोलाहरुमा पक्की पुल बनाउने कार्य नहुँदा वर्षातको समयमा माडी-ठोरी यातायात अवरुद्ध हुने गर्दछ ।

१४ किलो मीटर लामो राप्ती नदी किनारको ड्याग (तटबन्ध) ले पूर्वी चितवनका मध्यवर्ती क्षेत्रलाई सौराहासंग जोडेको छ । सौराहाबाट पर्यटक स्तरीय बसहरु काठमाण्डौ र पोखरासम्म सीधा सञ्चालनमा रहेकाछन् भने जगतपुर र मेघौलीबाट समेत काठमाण्डौका लागि स्तरीय बसहरु सञ्चालनमा रहेकाछन् । त्रिवेणीबाट काठमाण्डौसम्म साधारण बसहरु सञ्चालनमा रहेका छन् । पूर्व पश्चिम राजमार्गका प्रमुख बजारहरुबाट काठमाण्डौ, पोखरा, भैरहवा, बुटवल, हटौडा, विरगञ्ज पुग्ने साधारण बस तथा माइक्रो बस सेवाहरु उपलब्ध छन् । ठोरीबाट माडी हुँदै भरतपुर र काठमाण्डौ पुग्ने बसहरु समेत सञ्चालनमा आइसकेका छन् ।

सडकको कमजोर अवस्था र गुणस्तरयुक्त यातायातका साधनको अभावमा महेन्द्र राजमार्गका प्रमुख विन्दुहरुबाट मध्यवर्ती क्षेत्रका पर्यटकीय स्थलहरुसम्म पुग्न र प्रमुख पर्यटकीय स्थलहरुलाई आपसमा जोड्ने आन्तरिक सडकमा आवत जावत गर्नका लागि भने अझै असुविधा रहेको छ । भर्खरै सञ्चालनमा ल्याइएका ई रिक्सा र टेम्पोहरुले यात्रालाई केही सहज बनाएका छन् । मुख्य पर्यटन स्थलहरुमा सुविधायुक्त बसपार्कहरुको निर्माण हुन अझै सकेको छैन ।

२.७.२ आवास तथा खानपिन सुविधाहरु (Accommodation and Food Facilities)

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्र अन्तर्गत सौराह, पूर्वी चितवन, कसरा, मेघौली, रजहर, अमलटारी, त्रिवेणी, माडी लगायतका स्थानहरुमा हाल ५४०४ बेड र २४७९ कोठा क्षमताका २२३ होटल, लज तथा होमस्टेहरु सञ्चालनमा रहेकाछन् ।

यसैगरी सो स्थानहरुमा ६० भन्दा बढी रेष्टुरेण्ट तथा चियापसलहरुले पर्यटकहरुलाई सेवा पुऱ्याइरहेका छन् । मध्यवर्ती क्षेत्रमा सञ्चालित होटल, लज तथा होम स्टेहरुको विवरण तालिका नं.५ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ५: मध्यवर्ती क्षेत्रमा स्थापीत होटल, लज, तथा रेष्टुरेण्टहरुको विवरण

क्र. सं.	स्थान	होटल/लज/होम स्टे			ए सी भएका		ए सी नभएका		कामदार/कर्मचारी/मजदूर		
		संख्या	कोठा	बेड	कोठा	बेड	कोठा	बेड	जम्मा	पुरुष	महिला
१	सौराहा	११६	१८५२	३४६६	१३५५	२५१५	४९७	९५१	१०९५	९२१	१७४
२	पटिहानी										
३	जगतपुर	१०	१०९	२१६	२३	४६	८६	१७०	१४०	१२४	१६
४	खगेन्द्रमल्ली	१०	७०	१६७			७०	१६७	१९	१९	
५	मेघौली	११ (+६ होम स्टे)	१५५	३३२	५४	१३६	१०१	१९६	१७८	१५३	२५
६	रजहर/ पिप्रहर	८ (+१८ होम स्टे)	१०५	२१०	५३	१०६	५२	१०४	५२	४४	८
७	अमलटारी/गोछडा	८ (+३७ होम स्टे)	११८	३४०	३८	११०	८०	२३०	१५७	१४८	९
८	वरण्डाभार	२	२७	६६	१९	५०	८	१६	१५	८	७
९	त्रिवेणी	३	२१	४२			२१	४२	११	११	
१०	माडी/बसन्तपुर	१ (+११ होम स्टे)	२२	४४							
जम्मा		१६९ (+७२ होम स्टे)	२४७९	५४०४	१५४२	२५३६	९३७	१९२०	१६६७	१४२८	२३९

तालिका नं. ६: मध्यवर्ती क्षेत्रमा सञ्चालनमा रहेका होमस्टेहरुको विवरण

क्र. सं.	होमस्टेको नाम र ठेगाना	होमस्टेको संख्या		दर्ता विवरण		क्षमता	
		सामुदायिक	नीजि	दर्ता छ	दर्ता छैन	कोठा	बेड
१	अमलटारी मध्यवर्ती सामुदायिक होम स्टे, बाघखोर	२२		छ		४४	८८
२	बरौली होमस्टे, गोछडा	१२		छ		१५	५१
३	पिप्रहर सामुदायिक होम स्टे, रजहर	१८				३६	७२
४	मेघौली थारु होम स्टे, मेघौली	६		छ		२२	४४
५	बोटे होम स्टे, गोधक (पाण्डव नगर)	३				९	१८
६	शिवद्वार मगर सामुदायिक होम स्टे, माडी	११		छ		२२	४४
७	पटिहानी						
जम्मा		७२				१४९	३१७

उपरोक्त होटल, लज, होमस्टे तथा रेष्टुरेण्टहरूमा निजि क्षेत्रले अरबौंको लगानी गरिसकेका छन् । हाल सौराह, मेघौली, रजहर र अमलटारी क्षेत्रमा सामान्य देखि स्तरीय होटल/लजहरू सञ्चालनमा छन् । बाराही जंगल रिसोर्ट र सिजीको मेघौली सेराइ लगायतका होमस्टेहरूको सञ्चालनले मेघौली क्षेत्रलाई पुनः स्तरीय सफारी पर्यटन गन्तव्यको रूपमा प्रवर्धन गर्न मद्दत पुऱ्याएको छ ।

पटिहानी, जगतपुर/कसरा क्षेत्रमा मध्यम खालका पर्यटकीय होटलहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । त्रिवेणी, माडी, कठार र भण्डारा क्षेत्रमा हालसम्म स्तरीय पर्यटकीय होटल/लजहरू स्थापना हुनसकेका छैनन् । अमलटारी, पिप्रहर, मेघौली अयोध्यापुरी (माडी) लगायतका सामुदायिक होम स्टेहरूको पूर्वाधार एवं सेवा सुविधाहरू हद आधारभुत स्तरका मात्र छन् र प्रायः आन्तरिक पर्यटकलाई लक्षित गरि स्थापना गरिएका छन् । होटल, लज, होमस्टे लगायतका पूर्वाधारको अभावमा पूर्वी चितवन, माडी उपत्यका, नवलपुर र दाउन्ने क्षेत्रहरूले पर्यटकलाई आर्कषित गर्न सकिरहेका छैनन् ।

२.७.३ पर्यटन सूचना तथा अनुवाद सुविधाहरू (Tourism Information and Interpretation Facilities)

पर्यटकीय सम्पदा र सेवा सुविधा एवं नीति नियमका बारेमा पर्यटक एवं टुर अपरेटर गाइड, पर्यटन यातायात सेवा सञ्चालक, पर्यटन व्यवसायी र स्वयं समुदायका सदस्यहरूलाई जानकारी गराउनका लागि पर्यटन सूचना बोर्ड, संकेत चिन्हहरू, पर्यटन सूचना केन्द्र र अनुवाद गर्ने सुविधाहरूको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ ।

यस्तै पर्यटन सूचना र सन्देशहरू पर्यटकहरूले बुझ्ने भाषा वा माध्यमबाट प्रस्तुती गर्ने कार्य (Interpretation) को समेत पर्या-पर्यटन विकासमा अत्यन्तै महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । तालिम प्राप्त गाइडहरूको माध्यमबाट वा वृत्तचित्र, टेलिभिजन र रेडियो कार्यक्रम, मोवाईल एप्स र सामाजिक संजालहरूको उपयोग गरि चाखलाग्दा र महत्वपूर्ण सूचनाहरूको विभिन्न भाषामा अनुवाद गरि पर्यटकहरूसम्म पुऱ्याउन सकिन्छ ।

हाल सम्म चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा देहाय बमोजिमका पर्यटन सूचना एवं अनुवाद सम्बन्धी सुविधाहरूको व्यवस्था गरिएको छ :

- क) चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयको आफ्नो वेभ साइट र कार्यालयद्वारा नियमित रूपमा प्रकाशन गरिने बुलेटिन, रिपोर्ट आदिका माध्यमबाट चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रका प्रमुख पर्यटकीय आकर्षणहरू र गतिविधिका बारेमा संक्षिप्त विवरणहरू उपलब्ध गराउने व्यवस्था रहेको छ ।
- ख) चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय तथा मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समितिहरूद्वारा सौराह, जगतपुर, मेघौली, अमलटारी लगायतका पर्यटकीय स्थानहरूमा प्रवेश द्वार, संकेत चिन्ह, सूचनो बोर्ड लगायतका सूचनामुलक सामाग्रिहरू स्थापना गरिएका छन् । यसैगरी राजमार्ग आसपासमा समेत संरक्षण सम्बन्धि सूचनामुलक र चेतनामुलक बोर्डहरू राखिएका छन् ।
- ग) राष्ट्रिय निकुञ्जको मुख्यालय कसरामा आखेटोपहार संग्राहलय र सौराहमा जैविक विविधता तथा आखेटोपहार सूचना केन्द्रको स्थापना गरिएका छन् । दुवै स्थानहरूमा निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा पाइने स्तनधारी, सरिसृप उपयचर, पंक्षी लगायतका धेरै वन्यजन्तुहरूको जीवन चक्रको बारेमा समेत जानकारी दिइएको छ ।

- घ) राजमार्गसंग जोडिएको वरण्डामार जंगलको टिकौलीमा जैविक विविधता सूचना केन्द्रको स्थापना गरिएको छ । वि.स.२०६३ सालमा विश्व वन्यजन्तु कोषको आर्थिक सहयोगमा स्थापना गरिएको सो केन्द्रको तल्लो तलामा जैविक विविधता सम्बन्धि सूचनामूलक सामग्रीहरू र संरक्षण ऐन तथा अर्न्तराष्ट्रिय सन्धिहरूको बारेमा सामग्रीहरू राखिएका छन् भने माथिल्लो तलामा नेपालका दुर्लभ वन्यजन्तुहरूको आखेटोपहारहरू जस्तै गैंडाको खुर, खाग, दाह्रा, खप्पर, पाटेबाघका छाला, दाह्रा, खप्पर, कस्तुरीको विना, भालुको पित्त, हात्तीको दाह्रा, नीलगाई, अजिंजर, चितुवा आदिका छाला राखिएका छन् ।
- ङ) यस बाहेक राष्ट्रिय निकुञ्जले हालसालै निकुञ्ज मुख्यालय कसरामा संरक्षण चौतारीको स्थापना गरी संरक्षण सम्बन्धि अद्यावधिक जानकारी लिन सकिने सुविधा उपलब्ध गराएको छ ।
- च) कसरा स्थित घडियाल संरक्षण तथा प्रजनन केन्द्रमा घडियाल हेर्न व्यवस्था हुनुका साथै घडियालको प्रजनन प्रक्रिया प्रत्यक्ष रूपमा अवलोकन गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । साथै सोही स्थानमा स्थापित सूचना केन्द्रमा घडियालको जीवन प्रक्रियाको बारेमा जानकारी लिन पाउने व्यवस्था गरिएको छ । यसैगरि सोही स्थानमा शुरु गरिएको कछुवा संरक्षण कार्यक्रम अर्न्तगत कछुवा संबन्धि थप जानकारी उपलब्ध गराउने व्यवस्था शुरु गरिएको छ ।
- छ) निकुञ्ज प्रवेश गर्ने प्रत्येक बिन्दुहरूमा पर्यटन र संरक्षण सम्बन्धि आधारभूत सूचनाहरू सहितका बोर्डहरू समेत राखिएका छन् ।
- ज) यसबाहेक मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समिति, मध्यवर्ती सामुदायिक वन उपभोक्ता समिति र सामुदायिक होम स्टे व्यवस्थापन समितिका कार्यालयहरू, सामुदायिक भवनहरू, साँस्कृतिक केन्द्रहरू र गिद्ध रेष्टुरेण्ट (संरक्षण केन्द्र) आदिमा समेत यस क्षेत्रका जैविक विविधता, थारु संस्कृति, पर्या पर्यटन आदिका बारेमा जानकारीमूलक सूचना बोर्डहरू, पेन्टिङ्ग, पोस्टर आदि राखिएका छन् ।
- झ) सौराहका होटल व्यवसायी, ट्राभल/टुर अपरेटर तथा टुर गाइडहरूले नीजि पर्यटन सूचना केन्द्र स्थापना गरि तालिम प्राप्त नेचर टुर गाइडहरूद्वारा निशुल्क: सूचना प्रदान गर्ने व्यवस्था मिलाएका छन् ।
- ञ) निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रका होटल तथा लजहरूमा प्रमुख पर्यटकीय आकर्षणहरू झल्कने वन्यजन्तु, पंक्षी, गोही, नदी, सिमसार क्षेत्र, थारु संस्कृति आदिका फोटो तथा भित्ते पेन्टिङ्गहरू राखिएका छन् ।

स्थापित पर्यटकीय स्थानहरूमा उल्लेखित पर्यटन सूचना तथा अनुवादका सेवाहरू उपलब्ध भएतापनि नयाँ पर्यटकीय स्थानहरूमा उपरोक्त सेवा सुविधाहरू विकास हुन सकेका छैनन् । यसैगरी नयाँ र संभाव्य पर्यटकीय स्थानहरू जस्तै माडी उपत्यका, सोमेश्वर हिल, अमलटारी, गोसाइबाबा, दाउन्ने, वगुवन, त्रिवेणी, बाल्मिकी आश्रम, होम स्टे प्याकेज आदिका बारेमा नेचर गाइड तथा अन्य सेवा प्रदाई निकायलाई यथेष्ट र अद्यावधिक ज्ञानको समेत अभाव रहेको छ ।

२.८ पर्यटन प्रवर्धन तथा बजारीकरणका प्रयासहरू (Tourism Promotion and Marketing Efforts)

विश्व पर्यटन बजारमा चितवनलाई वन्यजन्तु सफारी गन्तव्य (Wildlife Safari Destination) को रूपमा स्थापित गर्ने कार्यको शुरुवात सन् १९६४ मा टाइगर टप्स जंगल लजको स्थापनासंगै शुरु भएको हो । सन् १९७३ मा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको स्थापना गरिएसंगै निकुञ्ज क्षेत्र भित्र स्थापित थप ६ वटा जंगल लजहरू वाट चितवनलाई अझ व्यापक रूपमा प्रवर्धन गर्ने कार्य वि.स. २०६६ सम्म नै रहयो । ती

होटल तथा लजहरूले चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जलाई धेरै रकम खर्च गर्न सक्ने पर्यटन बजार (High-end Tourist Markets) माभन्नु अनुपम सफारी पर्यटन गन्तव्य (Premier Safari Tourism Destination) को रूपमा प्रवर्धन गर्न सफल भएका थिए ।

सौराह क्षेत्रमा पर्यटकीय होटल तथा लजहरूको स्थापना भए संगै चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जलाई तुलनात्मक रूपले मध्यम र कम खर्च गर्ने भारत लगायतका स्रोत बजारहरूमा समेत प्रवर्धन गर्ने कार्य सौराहका होटल व्यवसायी, नेचर टुर गाइड, ट्राभल तथा टुर एजेन्सीहरूबाट शुरु गरियो ।

सन् १९९० को मध्यतिर सौराहका व्यवसायीहरूद्वारा आन्तरिक पर्यटन बजार खण्ड खासगरी तालिम, सभा सम्मेलन लगायतका बजारलाई लक्षित गर्दै प्रवर्धन गर्न शुरु गरियो भने द्वन्दकालमा विदेशी पर्यटकको आगमनमा कमि आएसंगै काठमाण्डौ, पोखरा लगायतका शहर केन्द्रित आन्तरिक पर्यटकहरूलाई आकर्षण गर्ने गरी प्रवर्धनका कार्यक्रमहरूको शुरुवात गरियो । चितवन पर्यटनको प्रमुख ब्राण्ड (Major Brand Element) का रूपमा एकसिंगै गैडा, पाटे वाघ, घडियाल र विश्वमा नै दुर्लभ मानिएका चराहरू रहेका छन् । आदिवासी थारु जातिको संस्कृति र थारु नाचगानलाई चितवनको बन्धुजन्तु पर्यटनको परिपुरक ब्राण्ड (Supplimentary Brand Element) का रूपमा प्रवर्धन गरिँदै आइएको छ ।

राष्ट्रिय निकुञ्ज भित्रका होटल तथा लजहरू वन्द भएसंगै चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको ब्राण्ड इमेज कमजोर हुन पुगेको तर्कहरू पनि सुनिने गरिन्छ । बन्धुजन्तुमा आधारित पर्यटकीय गतिविधिहरूलाई देशकै महत्वपूर्ण पर्यटन उत्पादनको रूपमा विश्व पर्यटन बजारमा प्रवर्धन गर्ने कार्य नेपाल पर्यटन बोर्डले गर्दै आएका पनि चितवनलाई गन्तव्यको रूपमा प्रचार प्रसार गर्नका लागि पर्यटन ब्राण्ड बनाउने र सोही ब्राण्डलाई प्रवर्धन गर्ने पुस्तिका, वृत्तचित्रहरू, गाइडबुक लगायतका प्रवर्धनात्मक सामग्रीहरू तयार गर्ने कार्य हालसम्म भएको छैन । काठमाण्डौमा रहेका होटल तथा ट्राभल टुर एजेन्सीहरूले पनि काठमाण्डौ, पोखरा, लुम्बिनी र चितवनलाई संयुक्त भ्रमण प्याकेजको रूपमा आफ्ना वेबसाइट तथा प्रवर्धनात्मक सामग्रीहरू मार्फत प्रवर्धन गर्दै आइरहेका छन् ।

यद्यपी पछिल्लो समय सञ्चालनमा आएका थारु जंगल कटेज (अमलटारी), वाराही जंगल लज (मेघौली), सिजी सराय मेघौली र सौराहका केहि ठुला होटलहरूबाट विश्व पर्यटन बजारमा चितवनको प्रवर्धन गर्ने कार्य पुनः शुरु भएका छन् । पछिल्लो समयमा स्थापना भएका होमस्टेहरूको प्रवर्धन र वजारीकरण गर्ने कार्य पनि अपेक्षित रूपमा हुन सकेको छैन । खासगरी सामुदायिक वन, सहकारी, स्कुल, कलेज लगायतका आन्तरिक पर्यटक र तालिम तथा गोष्ठीमा भाग लिन आउने सहभागीहरूलाई होमस्टेले लक्षित गरेको छ । होमस्टे प्रवर्धनका लागि तराई भूपरिधी (Terai Arc Landscape) तथा हरियोवन कार्यक्रमद्वारा पिप्रहर, अमलटारी लगायतका होमस्टेहरूको प्रवर्धनात्मक ब्रोसियर समेत तयार गरिएका छन् ।

चितवनलाई विश्व पर्यटन बजारमा प्रवर्धन गर्ने र अफ सिजनमा समेत पर्यटकहरू आकर्षण गर्नका लागि सौराह अवस्थित क्षेत्रिय होटल संघ र रेवान लगायतका संस्थाहरूबाट राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा अन्य निकायहरूसंग सहकार्य गरि देहायका प्रवर्धनात्मक कार्यक्रमहरू गर्दै आइरहेका छन् :

- क) अन्तर्राष्ट्रिय हात्ती पोलो प्रतियोगिता (International Elephant Polo Competition) मेघौली (हाल अमलटारीमा, ३५ औं संस्करण सम्पन्न भएको छ)
- ख) सौराहा हात्ती महोत्सव (Sauraha Elephant Festival)
- ग) सौराहा रोपाई विशेष कार्यक्रम (११ औं संस्करण सम्पन्न)
- घ) चितवन सौराहा खाना महोत्सव (१० औं संस्करण)
- ङ) नेपाली नयाँ वर्ष संस्कृतिक महोत्सव (रेवान, सौराहको आयोजना)

- च) चितवन महोत्सव (भरतपुर चितवन उद्योग वाणिज्य संघको आयोजनामा गरिने)
- छ) रत्ननगर टाँडी महोत्सव (रत्ननगर उद्योग वाणिज्यको संघका आयोजनामा गरिने)
- ज) मेघौली तोरी महोत्सव (मेघौली पर्यटन विकास समितिको आयोजनामा गरिने)
- झ) पटिहानी पर्यटन महोत्सव (राष्ट्रिय भलिबल प्रतियोगिता लगायतका क्रियाकलापहरु संचालित)

अन्तर्राष्ट्रिय हात्ती पोलो प्रतियोगिताले चितवनलाई अन्तर्राष्ट्रिय रूपमै चिनाएको छ भने सौराह खाना महोत्सवमा संचालन गरिने Waiters/Waitress दौड, पर्यटक दौड, पत्रकार चेर गेम, हात्ती सयर, डुङ्गा सयर, साँस्कृतिक कार्यक्रमहरुले आन्तरिक पर्यटन प्रवर्धन गर्न सघाउ पुर्याएको छ ।

आन्तरिक पर्यटन प्रवर्धन गर्नका लागि रेवान सौराहाले पहिलो पटक १० औँ सौराहा खाना महोत्सवको मौका पारेर कावासोती, भैरहवा बुटवल रुपन्देही, पोखरा, मकवानपुर काठमाण्डौ लगायतका प्रमुख शहरहरुमा पत्रकार सम्मेलन समेत गरेको थियो ।

२.९ पर्यटनको असर तथा पर्यटकीय फाइदाको बाँडफाँड (Impacts of Tourism and Distribution of Tourism Benefits)

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज क्षेत्रको करिव ४० वर्ष भन्दा लामो र मध्यवर्ती क्षेत्रको करिव २० वर्ष लामो पर्यटन विकासका कारण यस क्षेत्रमा सकारात्मक एवं नकारात्मक दुवै खालका असरहरु देखा परिसकेका छन् । पर्यटनका सकारात्मक असरहरुलाई आगामी दिनमा अझ बढाउनका लागि यथार्थपरक एवं दिगो पर्यटन व्यवस्थापनका पद्धतीहरु अपनाउनु पर्ने अवस्था आइसकेको छ । चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको पर्यटनवाट सो क्षेत्रमा परेका वातावरणीय, आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक असरहरु देहाय वमोजिम रहेका छन् :

क) वातावरणीय असरहरु (Environmental Impacts)

सकारात्मक असरहरु

- १) पर्यटनका कारण चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रका जैविक विविधता, प्राकृतिक भू-परिधि, पारिस्थितीकीय प्रणाली र वासस्थानहरुको महत्व स्थानिय, क्षेत्रिय, राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय स्तरमा नै बढेको छ, जसले संरक्षण अभियानमा सबै तहका सरोकारवालाहरुलाई उत्प्रेरणा जगाएको छ ।
- २) निकुञ्जको प्रमुख आम्दानीको स्रोत पर्यटन रहेकाले मध्यवर्ती क्षेत्रमा जाने ३० देखि ५० % सम्मको रकमको स्रोत पनि अप्रत्यक्ष रुपमा पर्यटन नै भएका कारण मध्यवर्ती क्षेत्रका समुदायलाई संरक्षण कार्यमा सहभागी गराउन पर्यटनले महत्वपूर्ण उत्प्रेरकको भूमिका खेलेको छ । जसका कारण मध्यवर्ती उपभोक्ता समितिहरु, मध्यवर्ती सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहहरु स्वतः स्फुर्त रुपमा संरक्षणमा सहभागी भएका छन् ।
- ३) चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको प्रतिकको रुपमा चिनिने एकासिङ्गे गैडा, जंगली हात्ती, पाटेवाघ, गौरी गाई लगायतका जनावरहरु नै चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रका पर्यटनका प्रमुख आकर्षण एवं आधार भएकाले यी वन्यजन्तुहरुले मध्यवर्ती क्षेत्रमा पुरयाउने मानवीय एवं भौतिक क्षतीका बावजुद पनि यी जनावरहरुको संरक्षणमा स्थानिय समुदायको सहभागिता बढदो छ ।
- ४) बाघमारा मध्यवर्ती सामुदायिक वन, नमुना मध्यवर्ती सामुदायिक वन लगायतका वन क्षेत्रहरुमा पर्यटक आकर्षित गर्नका लागि जंगल संरक्षण, घाँसे मैदान स्थापना / सुधार, सिमसार क्षेत्र संरक्षण / सुधार लगायतका क्रियाकलापहरु संचालन गरि मध्यवर्ती सामुदायिक वन क्षेत्रलाई वन्यजन्तु र पंक्षीहरुको वैकल्पिक बासस्थानको रुपमा विकास भएको छन् ।
- ५) पर्यटनका विकासका स्थानिय स्तरमा आय आर्जन र रोजगारीको सृजना भएकाले थारु, चेपाङ लगायतका आदिवासी जनजातिहरुको निकुञ्जका प्राकृतिक स्रोत र साधन माथिको निर्भरतामा कमी आउनुका साथै गरीबीका कारण वन्यजन्तु र वन पैदावारको अवैध संकलन र चोरी शिकारी कार्यमा संलग्न हुने अवस्थामा समेत क्रमशः सुधार हुँदै आएको छ ।
- ६) अपवादको रुपमा सौराह लगायतका केहि पर्यटकीय स्थानहरु बाहेक मध्यवर्ती क्षेत्रका अन्य स्थानहरुमा पर्यटनका कारण हरियाली कायम रहने, जमीनको खण्डीकरण हुने क्रम रोकिने र स्वच्छ, पारिस्थितीकीय प्रणालीको विकास हुने क्रम उत्साहजनक रुपमा बढदो छ ।

नकारात्मक असरहरु

- १) सौराह लगायतका स्थानहरुमा खास पर्यटकीय मौसम र निश्चित रुटहरुमा मात्र पर्यटकको अधिक चाप पर्नुका साथै यथोचित पर्यटन व्यवस्थापन संयन्त्रको अभावमा वन्यजन्तुको वासस्थान र क्रियाकलापमा नकारात्मक प्रभाव परेको छ ।
- २) होटल, लज, सवारी साधन र स्वयं पर्यटक र पर्यटकका सहयोगीहरुका कारण निस्कने ठोस फोहोर पदार्थ (Solid Waste) तथा ढल एवं रासयनिक पदार्थ (Sludge and Chemicals) का कारण राप्ती लगायतका अन्य नदी, सिमसार क्षेत्र, सामुदायिक वन क्षेत्र र निकुञ्ज क्षेत्रमा प्रदुषण बढ्दै गइरहेको छ । जसका कारण जलचर प्रजातिको वासस्थान, प्रजनन क्षमता, हिंडडुल गर्ने आनीबानी लगायतका पक्षमा नकारात्मक असर पर्नुका साथै दृश्य प्रदुषण (Visual Pollution) पनि बढ्दै गइरहेको छ ।
- ३) ठुला होटल, लज तथा रेष्टुरेन्टहरु निर्माणका क्रममा आवश्यक पर्ने काठ, फर्निचर, बालुवा, गिट्टी लगायतका वन पैदावारका साथै साना होटल तथा लज एवं रेष्टुरेन्ट चिया पसलहरुले अवैध रूपमा दाउराको संकलन गर्ने क्रम बढ्दै जादा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रका प्राकृतिक स्रोत एवं साधन माथिको चाप बढ्दो क्रममा रहेको छ ।
- ४) हात्ती लगायतका सफारीमा प्रयोग हुने जनावरहरुलाई गरिने परम्परागत व्यवहारका कारण यसलाई जनावर माथिको हिंसाको रूपमा लिई नकारात्मक प्रचार गर्ने क्रम समेत बढेको छ ।
- ५) पर्यटकीय पूर्वाधार विकासका लागि अधिकतम जमीनको प्रयोग गर्ने क्रम बढ्दै जाँदा सौराह लगायतका पर्यटकीय स्थानहरुमा प्राकृतिक भू-परिधि र भू-उपयोग प्रणालीमा परिवर्तन देखिन थालेको छ । खासगरि कृषि खेती योग्य जमीन, खोला नाला, सिमसार क्षेत्र र वन जंगलको स्वरूपमा परिवर्तन आउन थालेको छ ।

ख) आर्थिक असर (Economic Impacts)

सकारात्मक असरहरु

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा पर्यटनको सवैभन्दा महत्वपूर्ण सकारात्मक असर भनेकै पर्यटनको आर्थिक असर हो । राजस्व संकलन, रोजगारी सृजना र आय आर्जनको माध्यमबाट पर्यटन क्षेत्रले आर्थिक क्षेत्रमा सकारात्मक योगदान पुर्याउन सफल भएको छ ।

- १) राजस्व संकलन: राष्ट्रिय निकुञ्जले प्राप्त गर्ने राजस्वको मुख्य स्रोत पर्यटन रहेको छ । करिव ८० देखि ८२% राजस्व पर्यटक प्रवेश शुल्क र करिव ५ देखि ८% राजस्व जीप सफारी, हात्ती सफारी, डुंगा सयर, डुंगाघाट शुल्क, क्याम्पिङ शुल्क लगायतबाट प्राप्त हुने हुनाले कुल राजस्वको ८५ देखि ९०% सम्म राजस्व पर्यटनसंग सम्बन्धित शीर्षकबाट निकुञ्जले प्राप्त गर्ने गरेको छ । स्थापना काल (आ. व. २०२९/०३० देखि आ. व. २०७२/०७३ को अवधिमा राष्ट्रिय निकुञ्जले कुल रु. १,९३७,०८४,२८६ (१ अरब ९३ करोड ७० लाख भन्दा बढि) राजस्व प्राप्त गरेको छ । आ व २०७०/०७१ मा मात्रै राष्ट्रिय निकुञ्जले रु. २४६,८७१,२०१ राजस्व संकलन गरेको थियो । संकलित राजस्व मध्ये अधिकतम ५०% सम्मको रकम मध्यवर्ती क्षेत्रले पाउने र सो रकमलाई आय आर्जन, सामुदायिक विकास संरक्षण आदि कार्यमा लगाइने भएकोले पर्यटनबाट संकलित राजस्वको समुदायको विकासमा अत्यन्तै ठूलो योगदान रहेको छ ।
- २) व्यवसाय तथा रोजगारी सृजना: चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा पर्यटन गतिविधिको कारण बसोबास तथा खानपिन (Accommodation and Food), पर्यटन यातायात (Tourist Transportation), पथप्रदर्शन (Tour Guiding), वन्यजन्तु सफारी (Safari), मनोरञ्जन (Entertainments), सञ्चार

(Communication) लगायतका व्यवसायीक अवसरहरु सृजना हुनुका साथै सो क्षेत्रलाई आवश्यक पर्ने हजारौको संख्यामा रोजगारी उपलब्ध गराउन सफल भएको छ। साथै उपरोक्त व्यवसायहरु संचालन गर्न आवश्यक पर्ने सेवा तथा कच्चा पदार्थहरु जस्तै हस्तकला, खुद्रा सामाग्री, ताजा तरकारी, माछामासु दुग्ध पदार्थ, फलफुल लगायतका उत्पादनहरु स्थानिय रुपमा खपत हुने अवसरको सृजना भएको छ।

हालसम्म सौराहा, कसरा, मेघौली, पटिहानी रजहर, अमलटारी, त्रिवेणी, माडी, कठार लगायतका स्थानहरुमा पर्यटकीय होटल, लज, रेष्टुरेष्ट, चियापसल, होमस्टे, स्थापना भई धेरै साथनीयहरुले प्रत्यक्ष रोजगारी पाएका छन्। यसैगरी हात्ती सयर, डुंगा सञ्चालन, जिप भ्रमण, पर्यटक यातायात, माइक्रो बस, टेम्पो, रिक्सा आदिमा संगलन भएर पनि थुप्रै स्थानियले प्रत्यक्ष रोजगारी पाएका छन्। सौराहमा मात्रै धेरै व्यवसायीहरुले हस्तकला तथा उपहारका पसल सञ्चालन गरि स्वरोजगार भएका छन्।

यसबाहेक चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा करिव ३०० जना तालिम प्राप्त नेचर टुर गाइडहरुले प्रत्यक्ष रुपमा रोजगारी पाएका छन्। यसै गरी थारु, चेपाङ, कुमाल, वोटे लगायतका संग्राहालय तथा सांस्कृतिक केन्द्रहरुको संचालनबाट सयौंको संख्यामा आंशिक वा पूर्ण रोजगारीको अवसर सृजना भएका छन्। पर्यटकलाई लक्षित गरि स्थापना गरिएका सञ्चार व्यवसायहरु (इन्टरनेट, साइबर क्याफे, टेलिफोन), मेडिकल सेन्टर, मुद्रा सटही केन्द्र, बैकहरु आदिमा समेत सयौंको संख्यामा स्थानीयहरु संगलन भएको अनुमान गर्न सकिन्छ। होटल लज तथा रेष्टुरेन्ट हरुमा आवश्यक पर्ने कृषि तथा पशुजन्य उत्पादन को उत्पादन र विक्रिमा समेत सयौं स्थानीयको प्रत्यक्ष संगलनता रहेको छ। स्थानिय युवाहरुले पूर्वाधार निर्माण, पेन्टिङ, रंगरोगन लगायतका क्षेत्रमा समेत रोजगारी पाएका छन्।

नकारात्मक असरहरु

- १) पर्यटकीय क्षेत्रहरुमा आर्थिक प्रणालीको आधार कमशः कृषिबाट पर्यटन तर्फ परिवर्तन हुँदै गएकाले सौराहा लगायतका पर्यटन व्यवसायमा प्रत्यक्ष एवं परोक्ष रुपमा सहभागी हुने अवसरबाट बंचित भएका स्थानीय सर्वसाधारणहरुले पनि पर्यटनका कारण सृजित मुल्य स्फिती (Inflation) को मार खेप्नु परेको छ।

ग) सामाजिक-साँस्कृतिक असरहरु (Social-Cultural Impacts)

सकारात्मक प्रभावहरु

- १) पर्यटन प्रयोजनका लागि निर्माण गरिएका सुविधायुक्त पहुँच सडक, पुल, बाटो, खानेपानी, बिजुली, सञ्चार, स्वास्थ्य उपचार लगायतका सार्वजनिक पूर्वाधारहरुको विकासले सो स्थानको सामाजिक जीवनमा प्रत्यक्ष सकारात्मक प्रभाव पारेको छ। तुलनात्मक रुपले विश्लेषण गर्दा सौराहा, कसरा लगायतका पर्यटकीय क्षेत्रहरु चितवन मध्यवर्ती क्षेत्रका अन्य स्थानहरु भन्दा निकै अगाडि रहेका छन्।
- २) पर्यटनकै कारण प्रमुख पर्यटकीय स्थल र आसपासका समुदायको चेतना स्तर बढ्नुका साथै शिक्षा, स्वास्थ्य, सञ्चार, रोजगारी लगायतका क्षेत्रसम्मको पहुँचमा समेत उल्लेख्य सुधार भएको छ। पर्यटक र पर्यटन क्षेत्रमा आबद्ध पथ प्रदर्शक एवं अनुसन्धानकर्तासँगको लगातारको सामीप्यता र अन्तर्क्रियाका कारण एक अर्काको साँस्कृति बुझ्ने र साँस्कृतिक पक्षहरुको मूल्य पहिचान गर्न सक्ने क्षमताको विकास भएको छ।
- ३) वढदो जनसंख्या, शहरीकरण, जमिनको खण्डिकरण र परम्परागत साँस्कृति, वस्तुकला एवं रितीरिवाजहरुको तीव्ररुपमा क्षयिकरण भइरहेको सन्दर्भमा प्रकृति र साँस्कृतिमा आधारित पर्या पर्यटन विकासको माध्यमबाट जमिनको खण्डिकरण रोक्ने, हरियाली कायम गर्ने, परम्परागत वस्तुकला, खानपिन, भेषभुषा र संगीत एवं नाचगानहरुको जगेर्ना एवं प्रवर्धन गर्ने कार्यको थालनी अमलटारी होमस्टे लगायतका पर्यटकीय गाँउहरुबाट शुरु भएको छ। जीविकोपार्जनका लागि आफ्नो मौलिक साँस्कृति, परम्परा, रितीरिवाज एवं वास्तुकलाको बेवास्ता गर्नुपर्ने बाध्यताबाट केहि हदसम्म भनेपनि पर्यटनले मद्दत

पुर्याएको देखिन्छ । सौराह र मेघौलीमा स्थापीत थारु संग्रहालय र मेघौली, पिप्रहर अमलटारी तथा माडीमा संचालित थारु जातिय होमस्टेहरु यसका ज्वलन्त उदाहरणहरु हुन ।

- ४) पर्यटन विकासका कारण समावेशी विकासमा समेत टेवा पुगेको छ । खासगरी थारु, कुमाल, बोटे लगायतका आर्थिक रुपले पछाडी परेका जातिहरु र सबै जात जातिका महिलाहरुले पर्यटनमा आधारित व्यवसाय सृजना गर्ने, रोजगारी प्राप्तगर्ने र नेतृत्व विकास गर्ने मौका पर्यटनले उपलब्ध गराएको छ ।

नकारात्मक असरहरु

यथेष्ट चेतना र व्यवस्थापनका उपायहरुको अभावमा पर्यटनले स्थानीय समुदायको सामाजिक र सांस्कृतिक पक्षमा नकारात्मक असर पनि पार्न सक्दछ । चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको सौराहा र आसपासका गाँउहरुमा पर्यटनको सामाजिक-सांस्कृतिक असर त्यति धेरै नकारात्मक रुपमा देखिएको छैन । यद्यपि लागु पदार्थको दुर्व्यशन, बेश्यावृत्ति लगायतका छिटफुट घटनाहरु सुन्नमा आउने गरेका छन् ।

हालसम्मको पर्यटनको असरहरु विशेषगरि सौराह र आसपासका क्षेत्रहरुमा मात्र केन्द्रित भएकोले नयाँ पर्यटकीय स्थलहरुमा सकारात्मक असरहरुलाई अझ बढाउने र नकारात्मक असरहरुलाई न्यून गर्न व्यवस्थापनका विधिहरु शुरुवात नै आवलम्बन गर्न सकिने अवसर उपलब्ध छ ।

२.१० पर्यटनका असर व्यवस्थापन तथा पर्यटकीय संपदाको संरक्षण र व्यवस्थापनमा स्थानीय सहभागिता (Management of Tourism Impacts and Participation of Local Community in Tourism Resource Conservation and Management)

पर्यटनको नकारात्मक असरहरु न्यून गर्न र असरहरुको व्यवस्थापन गर्नका लागि राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयले समुदाय, पर्यटन व्यवसायी र सरोकारवाला निकायहरुलाई चेतना अभिवृद्धि कार्यक्रम संचालन गरि सचेत गराउनुका साथै तोकिएका मापदण्ड र नीति नियम विपरितका पर्यटकीय क्रियाकलाप गर्ने व्यक्ति वा व्यवसायीहरुलाई कानुनी कारवाही समेत गर्दै आइरहेको छ । पछिल्लो समयमा क्षेत्रिय होटल संघ सौराह, रेवान सौराह, नेचर टुर गाइड एशोसियशन आदि समेत चेतना अभिवृद्धि, फोहर मैला व्यवस्थापन र वातावरण मैत्री पर्यटन व्यवसाय संचालन लगायतका क्षेत्रहरुमा सक्रियतापूर्वक काम गरिरहेका छन् ।

समुदायका सदस्यहरुलाई प्राकृतिक एवं सांस्कृतिक स्रोतहरुको संरक्षण र व्यवस्थापनमा सहभागी गराउने कार्य भने मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली र निर्देशिका बमोजिम नै भइरहेका छन् । खासगरि मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समिति, उपभोक्ता समुह, मध्यवर्ती सामुदायिक वन उपभोक्ता समिति, मध्यवर्ती सामुदायिक होम स्टे व्यवस्थापन समिति लगायतका समिति, समुह र उपसमिति मार्फत नै मध्यवर्ती क्षेत्रका समुदायलाई संरक्षण र पर्या पर्यटन विकासमा सहभागी गराउदै आइरहेको छ । सौराह स्थित बाघमारा मध्यवर्ती सामुदायिक वन द्वारा संचालित पर्या पर्यटन र अमलटारी स्थित अमलटारी मध्यवर्ती थारु सामुदायिक हामेस्टे व्यवस्थापन समितिद्वारा संचालित होमस्टे तथा पर्या पर्यटनका नमूनाहरु संरक्षण र पर्यटन विकासमा समुदायका सदस्यहरुको सहभागिताको अनुपम र सफलतम उदाहरणहरु हुन ।

२.११ पर्यटन विकासका मुख्य सवाल, अवसर तथा चुनौतीहरू (Major Issues, Opportunities and Threats)

२.११.१ पर्यटन विकासका मुख्य सवालहरू (Major Issues of Tourism Development)

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको पर्यटन विकासमा देखिएका मुख्य सवालहरू देहाय बमोजिम रहेका छन् :

- क) पर्यटकको संख्या दिनानुदिन बढ्दै गइरहेको परिप्रेक्ष्यमा पारिस्थितीकीय प्रणाली, वन्यजन्तु वासस्थान र संस्कृतिमा पर्न सक्ने पर्यटनको बढ्दो नकारात्मक असरहरूलाई न्यूनीकरण र व्यवस्थापन गर्नुपर्ने टङ्कारो आवश्यकता ।
- ख) पर्यटनका क्रियाकलापहरू सौराह र आसपासका स्थानहरूमा केन्द्रीत भएका कारण जैविक विवधता र वातावरणमा नकारात्मक असर पर्नुका साथै पर्यटकको संतुष्टिमा समेत ह्रास आइरहेको अवस्था । जसका कारण चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा आउने गुणस्तरीय पर्यटकहरू नेपालकै अन्य पर्यटकीय गन्तव्य वा भारततीर आकर्षित हुन सक्ने अवस्था ।
- ग) पर्यटनको प्रतिफल मध्यवर्ती क्षेत्रका सिमित समुदायले मात्र पाइरहेका कारण मध्यवर्ती क्षेत्रको ठुलो हिस्सा पर्यटनको प्रतिफल पाउनवाट वञ्चित रहेकोले संरक्षण प्रति नै वितृष्णा बढ्दै गइरहेको अवस्थामा पर्या पर्यटन विकास र जैविक विविधता संरक्षणमा समुदायका अधिकतम सदस्यहरूको सहभागिता र क्रियाशिलताको सुनिश्चितता गर्नका लागि समेत पर्यटनलाई अन्य क्षेत्रहरूमा समेत विस्तार गरि पर्यटन व्यवसाय तथा रोजगारीका अवसरहरूमा समुदायका अधिकतम सदस्यहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । कम गुणस्तरका पूर्वाधार र पर्यटकीय सेवा र सुविधाको गुणस्तरमा कमी आउदा समग्र पर्यटनको गुणस्तर खस्किराको अवस्था छ ।
- घ) पर्यटन सेवा तथा सुविधाहरूको खस्किंदो गुणस्तर (खासगरी साना तथा मझौला होटल, लज र होमस्टेहरूमा) लाई सुधार गर्नुपर्ने आवश्यकता । तालिमप्राप्त र अनुभवी श्रमिकहरूले जागीर छाडेर वैदेशिक रोजगारीमा जाने क्रम बढनाले प्रवृत्ति बढ्दो रूपमा रहेकाले सेवाको गुणस्तरमा समेत ह्रास आइरहेको अवस्था ।
- ङ) परिवर्तित सन्दर्भमा नयाँ खालका पर्यटन उत्पादनहरूको विकास एवं विस्तार, प्रवर्धन, बजारीकरण, पर्यटनको असर व्यवस्थापन जस्ता विषयहरूमा सरोकारवाला निकायहरू, व्यवसायीहरू र समुदायका सदस्यको क्षमता अभिवृद्धि गर्नु पर्ने आवश्यकता ।
- च) अधिकांश नयाँ पर्यटकीय पूर्वाधारहरू वातावरण तथा संस्कृति मैत्री नहुंदा वातावरण तथा सांस्कृतिक सम्पदामा ह्रास आउनुका साथै पर्यटकीय सन्तुष्टिमा समेत ह्रास आइरहेको अवस्था ।
- छ) पर्यटन विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापनमा सम्बद्ध सरोकारवाला निकायहरूका बीच यथेष्ट समन्वय र साभेदारीको अभाव ।
- ज) पर्यटन बजार, पर्यटनको सन्तुष्टि, समुदायको सन्तुष्टि र पर्यटनको असरका वारेमा तथ्यांकको अपुर्णता तथा अध्ययन अनुसन्धानको कमी ।
- ञ) प्रचुर सम्भावना हुदा हुँदै पनि चितवनलाई गन्तव्यको रूपमा प्रवर्धन गर्नका लागि प्रभावकारी रूपमा कार्य हुन सकेको छैन ।

२.११.२ मुख्य अवसरहरू (Major Opportunities)

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्र आफैमा एउटा सफल र स्थापित पर्यटकीय गन्तव्य हो । अबको मुख्य ध्येय भनेको विद्यमान पर्यटन उत्पादन, व्यवस्थापन प्रणाली र पर्यटनका फाइदालाई अभिगुणस्तरीय, व्यवसायिक, संरक्षणमुखी र बृहत् समुदायको लागि लाभदायक बनाउनु देशको आर्थिक समृद्धिमा योगदान पुऱ्याउनु हो । सो लक्ष्य प्राप्तिका लागि चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा देहायका अवसरहरू विद्यमान छन् :

क) सुदृढ पहुँचका माध्यमबाट सृजना हुनसक्ने अवसरहरू (Opportunities to be created through the Improved Access)

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्र देशका महत्वपूर्ण पर्यटकीय गन्तव्यहरू काठमाण्डौं, पोखरा, लुम्बिनी र जनकपुरको मध्यभागमा रहेको छ । हाल भैरहवामा रहेको गौतम बुद्ध अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलको स्तरोन्नति गर्ने कार्य भइरहेको छ, भने पोखरामा क्षेत्रीय अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल निर्माणको कार्य शुरु भइसकेको छ । यस्तै निजगढमा नेपालको दोश्रो अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल बन्ने प्रक्रिया अगाडी बढिसकेको छ । लुम्बिनी-भैरहवा-रामग्राम-त्रिवेणी-मेघौली हुँदै जाने हुलाकी राजमार्गको निर्माणको प्रक्रिया पनि शुरु भइसकेको छ, भने मुग्लिन-नारायणगढ सडकखण्डको स्तरोन्नति गर्ने कार्य सञ्चालनमा छ । यसै गरी बुटवल नारायणगढ सडक खण्डको स्तरोन्नति गर्ने कार्य निकट भविष्यमै शुरु हुन गइरहेको छ ।

उपरोक्त बाह्य पहुँच सुधारहरूको फाइदा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको पर्यटनले लिन सक्दछ । यसका लागि आन्तरिक पहुँच पूर्वाधार र यातायातका सेवा सुविधाहरू समेतको स्तरोन्नति गर्नुपर्ने हुन्छ, भने सुधारिएको पहुँचका कारण सृजना हुने अवसरबाट फाइदा लिनका लागि स्तरीय होटल, लज लगायतका पूर्वाधारको विकास, स्तरोन्नति र पर्यटन व्यवस्थापन प्रणालीमा सुधार गर्नुपर्ने हुन्छ ।

ख) पर्यटकीय उत्पादन र क्रियाकलापहरूको विविधिकरण, विशिष्टिकरण र विस्तारको अवसर (Opportunity for Diversification, Specialisation, Expansion and Dispersion of Tourism Products and Activities)

विविध खालका बजार खण्डको माग पुरा गर्न र पर्यटकहरूको संतुष्टि बढाउनका लागि विद्यमान पर्यटन उत्पादन र क्रियाकलापहरूलाई विविधिकरण गरी सौराह र आसपासका क्षेत्रलाई सफारी, माइस, खेलकुद, मनोरंजन, शैक्षिक पर्यटन गन्तव्यका रूपमा विकास गर्न सकिन्छ । यसैगरी सौराहलाई माडी, पूर्वी चितवन, कसरा र उत्तर तीर महाभारत पहाडका पर्यटकीय स्थलसँग जोड्न सकिएमा सौराहलाई बृहत्तर चितवन क्षेत्रको पर्यटनको इपिसेन्टर (केन्द्र) को रूपमा विकास गर्न सकिन्छ ।

पर्यटन उत्पादन विशिष्टिकरणको सन्दर्भमा माडी उपत्यकालाई प्राकृतिक, साँस्कृतिक, धार्मिक र कृषिमा आधारित विशिष्ट पर्या पर्यटकीय गन्तव्यको रूपमा विकास गर्न सकिन्छ । मेघौलीलाई स्तरीय सफारी तथा साँस्कृतिक पर्यटकीय गन्तव्यको रूपमा विकास गर्न सकिन्छ । अमलटारीलाई होम स्टे पर्यटन र समुदायमा आधारित पर्या पर्यटन गन्तव्यको रूपमा विकास गर्न सकिन्छ । यथोचित व्यवस्थापनका उपायहरू अवलम्बन गरी त्रिवेणी र बाल्मिकी आश्रमलाई महत्वपूर्ण धार्मिक/तीर्थस्थलको रूपमा विकास गर्न सकिन्छ । यसैगरी गोसाइबावा-बगुवन-त्रिवेणीखण्डलाई उच्च मूल्यको वन्यजन्तु अवलोकन गर्ने पर्यटन उत्पादनका रूपमा विकास गर्न सकिन्छ ।

ग) समुदायमा आधारित संरक्षण र पर्या पर्यटनको नमूनाको रूपमा विकास गर्ने अवसर (Opportunity for Developing the Chitwan NP & BZ as a Model CBET Destination)

बाघमारा मध्यवर्ती सामुदायिक वन, नमूना मध्यवर्ती सामुदायिक वन लगायतका मध्यवर्ती सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिहरू र अमलटारी मध्यवर्ती थारु सामुदायिक होमस्टे व्यवस्थापन समिति लगायतका उपसमितिले जैविक विविधता संरक्षणलाई केन्द्रबिन्दुमा राखेर समुदायको सहभागितामा लागि अवलम्बन

गरेका पर्या पर्यटन विकासको ढाँचा, पर्या पर्यटन विकास प्रकृया र व्यवस्थापन प्रणालीलाई अभि परिस्कृत गरि मध्यवर्ती क्षेत्रका अन्य संभाव्य क्षेत्रहरूमा समेत विस्तार गरि चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रलाई संसारमै समुदायमा आधारित संरक्षण र पर्या पर्यटन विकासको नमूनाको रूपमा विकास गर्न सकिन्छ ।

घ) छिमेकी मुलुकका विशाल पर्यटन बजारहरूलाई आकर्षित गर्न सक्ने अवसर (Opportunity for Attracting Visitors from Two Nearest Emerging Giants)

विश्व अर्थतन्त्रका दुई उदयीमान राष्ट्रहरू तथा चीन र भारतको विशाल पर्यटन बजारहरूलाई आकर्षण गर्नसक्ने क्षमता र अवसर चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रसँग रहेको छ । खासगरी तिब्बतको केरुङ सम्म रेलमार्गको विकास र केरुङ रसुवागढी हुँदै गल्छी सम्मको सडकको स्तरोन्नति भएपछि केरुङ रसुवागढी हुँदै पोखरा र लुम्बिनीसम्म जाने विशाल चिनियाँ पर्यटन बजारबाट चितवनले धेरै फाइदा लिन सक्दछ । यसैगरि लुम्बिनी, पोखरा, काठमाण्डौ हुँदै फर्कने लाखौँ भारतीय पर्यटकहरूलाई वन्यजन्तुमा आधारित मनोरञ्जनात्मक र विदा मनाउने भ्रमण कार्यक्रमहरू मार्फत चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज क्षेत्रमा आकर्षण गर्न सकिन्छ ।

ङ) बढ्दो अन्तरिक पर्यटन बजार (Opportunity for Tapping the Increasing Domestic Market)

बढ्दो शहरीकरण, सुधारोन्मुख अर्थतन्त्र र तुलनात्मक रूपले भ्रमण गर्ने बानीमा आएको परिवर्तनका कारण सृजित बढ्दो आन्तरिक पर्यटनको बजार चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रका थप अवसरहरू हुन सक्दछन् ।

२.११.३ मुख्य चुनौतीहरू (Major Threats)

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रका पर्यटन विकासका चुनौतीहरू देहाय बमोजिम रहेकाछन् :

क) अनियन्त्रित पर्यटनका कारण पारिस्थितिकीय प्रणाली र वन्यजन्तुको वासस्थान क्षयीकरण हुन सक्ने खतरा (Possible Threats on Biodiversity and Wildlife Habitat due to Uncontrolled Tourism)

पर्यटन व्यवस्थापनका उपयुक्त संयन्त्रको विकास र कार्यान्वयन हुन नसकेका खण्डमा बढ्दो पर्यटकहरूको आगमनका कारण चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज र मध्यवर्ती क्षेत्रमा आगामी दिनमा पर्नसक्ने चापलाई मध्यनजर गर्ने हो भने सौराह लगायतका पर्यटकीय क्षेत्रहरूको प्राकृतिक पारिस्थितिकीय प्रणाली, वन्यजन्तुको वासस्थान र आनीवानीमा प्रतिकूल असर पर्ने र कालन्तरमा महत्वपूर्ण दुर्लभ वन्यजन्तुहरू विस्थापित हुने वा उनीहरूको प्राकृतिक आनीवानीमा पूर्ण रूपमा परिवर्तन आउन सक्ने संभावना देखिन्छ ।

ख) बढ्दो जनसंख्या र शहरीकरणका कारण पर्यटकीय स्रोतहरूको गुणस्तरमा ह्रास आउन सक्ने खतरा (Possibility of Tourism Resources being Degraded due to Increased Population and Urbanization)

मध्यवर्ती क्षेत्र वरिपरिको स्थानहरूमा देशका अन्य भु भागहरूबाट वसाई सराई गरि आउने जनसंख्या को कारण बढ्दो शहरीकरण, जग्गाको खण्डिकरण, प्रदुषण आदिका कारण परम्परागत कृषि प्रणाली, संस्कृति र रहनसहन आदिमा नकरात्मक प्रभाव पर्ने सम्भावना बढ्दै गइरहेको छ । बढ्दो शहरीकरणले मध्यवर्ती क्षेत्र भएर वग्ने नदि तथा सिमसार क्षेत्रको गुणस्तरमा ह्रास आई जलचर पारिस्थितिकीय प्रणालीमा असर पर्ने र कृषि योग्य जमिनको विनाशले वन्यजन्तुको हिडडुल र वैकल्पिक वासस्थानमा समेत असर पुग्न गई मानव वन्यजन्तु द्वन्द्व अभि बढ्ने सक्ने र पर्यटकीय महत्वका वन्यजन्तु र वन्यजन्तुका वासस्थानमा समेत असर पुग्न सक्ने खतरा रहेको छ ।

- ग) **आन्तरिक तथा बाह्य प्रतिस्पर्धा (Competition with the similar domestic and international destinations)**
यथोचित रूपमा पर्यटन उत्पादन तथा क्रियाकलापहरूको विविधिकरण र विशिष्टीकरण नहुँदा सौराह उदयीमान पर्यटकीय स्थलहरूमा समेत उस्तै खालका पर्यटन उत्पादनहरूको विकास गरिने र पर्यटकहरू आकर्षित गर्नका लागि कम मूल्यका पर्यटकीय भ्रमण कार्यक्रमहरू बेच्ने कम बढदै जाँदा सम्पूर्ण गन्तव्यकै छुवीमा नकारात्मक असर पर्न सक्ने चुनौती देखा परेको छ । यसैगरि पर्यटन उत्पादन, सेवा र सुविधाहरूको गुणस्तरमा निरन्तर ह्रास आउँदा उच्च मूल्यका भ्रमण प्याकेज खरिद गर्ने पर्यटकहरू विकल्पका रूपमा बर्दिया तथा छिमेकी मुलुक भारतका संरक्षित क्षेत्रमा जान सक्ने जोखिम पनि रहेको छ ।
- घ) **संभावित ठुला पूर्वाधार विकास निर्माणका कारण वन्यजन्तु र वन्यजन्तुका वासस्थानमा पर्नसक्ने प्रभाव (Possible Threats of the ptoposed Mega Infrastructures on Wildlife and Their Habitat)**
प्रस्तावित हुलाकी राजमार्ग र पुर्व पश्चिम रेलमार्ग जस्ता ठुला विकास पूर्वाधारहरूको गलत रेखांकन (Alignment) गरिएमा वा निर्माणको क्रममा पर्नसक्ने वातावरणीय र सामाजिक/साँस्कृतिक प्रभावलाई यथोचित रूपमा सम्बोधन गरिएन भने त्यसले यस क्षेत्रको पारिस्थितिकीय प्रणाली र वन्यजन्तुको वासस्थानलाई क्षयीकरण गर्ने र अन्ततोगत्वा पर्यटकीय उत्पादन र क्रियाकलापहरूको गुणस्तरमा नै ह्रास आउनसक्ने खतरा पनि रहेको छ ।
- ङ) **जलवायु परिवर्तनले पार्न सक्ने नकारात्मक प्रभावहरू (Possible Threats due to the Impacts of Climate Change)**
जलवायु परिवर्तनका कारण जंगलमा आगो लाग्ने जोखिम बढ्ने, नदीमा बाढि आउने, सिमसार क्षेत्रहरू सुक्ने वा नरुचाइएका प्रजातिहरूले वनजंगल ढाक्ने, गैंडा, पाटेवाघ, लगायतका जनावरहरूको वासस्थानमा बदलाव आउने जस्ता कारण स्थापित भइसकेका पर्यटकीय स्थल, रुट, समय र क्रियाकलाप मै व्यापक परिवर्तन आउन सक्ने संभावना रहेको छ ।

परिच्छेद ३
पर्यटन योजनाको सोच, लक्ष्य तथा उद्देश्यहरू
VISION, GOAL AND OBJECTIVES

३.१ पर्यटन योजनाको सोच (Vision Statement)

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको दिगो पर्यटन विकासका लागि देहाय बमोजिमको सोच प्रस्ताव गरिएको छ ।

“आगामी पाँच वर्षमा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्र समुदायमा-आधारित समावेशि, संरक्षणमूखि र दिगो पर्या-पर्यटन विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापनको उत्कृष्ट नमूना गन्तव्यको को रूपमा विकसित हुनेछ ।”

३.२ पर्यटन योजनाको लक्ष्य (Goal of Tourism Plan)

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको मध्यवर्ती क्षेत्रको पर्यटन योजनाको लक्ष्य देहाय बमोजिम कितान गरिएको छ ।

“समुदायमा-आधारित समावेशि, संरक्षणमूखि र दिगो पर्या-पर्यटन विकास र व्यवस्थापनको माध्यमबाट जैविक विविधता एवं साँस्कृतिक सम्पदा संरक्षणमा उल्लेख्य योगदान पुऱ्याउनुका साथै स्थानीय समुदायको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउने र राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा योगदान पुऱ्याउने ।”

समुदायमा आधारित दिगो
पर्या-पर्यटनको उत्कृष्ट नमूना
विकास

जैविक विविधता एवं साँस्कृतिक
सम्पदा संरक्षणमा उल्लेख्य
योगदान

समुदायको जीवनस्तरमा
सुधार र राष्ट्रिय
अर्थतन्त्रमा योगदान

३.३ पर्यटन योजनाको उद्देश्यहरू (Objectives of Tourism Plan)

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको पर्यटन विकास, प्रवर्धन एवं व्यवस्थापनका सोच एवं लक्ष्य हाँसिल गर्नका लागि देहाय बमोजिमका २ मुख्य र ४ सहायक उद्देश्यहरू तय गरिएका छन् ।

प्रमुख उद्देश्यहरू

१) पर्या पर्यटन विकासको माध्यमबाट स्थानीय समुदायको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउने तथा राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा योगदान पुऱ्याउने :

पर्यटन उत्पादनहरूको विस्तार, विविधिकरण एवं स्तरोन्नतिको माध्यमबाट हरित उद्यम तथा रोजगारीको सृजना गरि पर्यटनको लाभ अधिकतम् समुदायसम्म पुऱ्याउने, समुदायको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउने र राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा पर्यटनको योगदानलाई बृद्धि गर्ने ।

- २) पर्यटनको नकरात्मक असर न्यूनिकरण गर्दै जैविक विविधता तथा साँस्कृतिक सम्पदा संरक्षणमा योगदान पुर्याउने :

समुदायमा आधारित पर्या-पर्यटनलाई सहभागितामूलक संरक्षणको महत्वपूर्ण साधन (औजार) को रूपमा प्रवर्धन गरि जैविक विविधता, भू-परिधि र साँस्कृतिक सम्पदा संरक्षणमा योगदान पुर्याउने । सचेतना अभिवृद्धि, योजनावद्ध पर्या-पर्यटन विकास, उपयुक्त प्रविधिको प्रयोग र यथोचित व्यवस्थापनको माध्यमबाट पर्यटनको नकरात्मक असर न्यूनिकरण गर्ने ।

सहायक उद्देश्यहरु

- ३) पर्या पर्यटनको दिगो विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापनको लागि संस्थागत संरचना सुदृढिकरण तथा क्षमता अभिवृद्धि गर्ने :

समुदायमा आधारित समावेशी, संरक्षणमुखी र दिगो पर्या पर्यटनको विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापनका लागि आवश्यक पर्ने संस्थागत संरचनाको सुदृढिकरण र क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।

- ४) पर्यटन गन्तव्यको विस्तार गर्ने र पर्यटकीय उत्पादन तथा क्रियाकलापको स्तरोन्नति, विविधिकरण एवं विशिष्टिकरण गर्ने :

मध्यवर्ती क्षेत्रका अधिकतम समुदायसम्म पर्यटनको प्रतिफल पुर्याउन, पर्यटकको संतुष्टि बढाउन तथा पर्यटनको चाप कम गर्नका लागि पर्यटन उत्पादन र क्रियाकलापहरुको स्तरोन्नति, विविधिकरण एवं विशिष्टिकरण गर्ने र पर्यटन गन्तव्यको विस्तार गर्ने ।

- ५) वातावरण तथा संस्कृति मैत्रि पर्यटन पूर्वाधारहरुको विकास, विस्तार तथा स्तरोन्नति गर्ने :

गुणस्तरीय, संरक्षणमुखी र समुदायमुखी पर्या पर्यटन विकासका लागि स्थानीय वातावरण र संस्कृति मैत्री सामुदायिक तथा नीजि पर्यटन पूर्वाधारहरुको विकास, स्तरोन्नति तथा विस्तार गर्ने ।

- ६) बृहत्तर चितवन क्षेत्रको प्रभावकारी प्रवर्धन गर्ने र बजार विस्तार एवं विविधिकरण गर्ने :

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको मध्यवर्ती क्षेत्रमा थप गुणस्तरीय पर्यटकहरु भित्राउनका लागि बृहत्तर चितवन क्षेत्रलाई उत्कृष्ट बन्यजन्तु सफारी तथा पर्या पर्यटन गन्तव्यको रूपमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय पर्यटन बजारमा प्रभावकारी रूपले प्रवर्धन गर्ने र बजार विस्तार एवं विविधिकरण गर्ने ।

३.४ पर्यटन योजनाको अपेक्षित उपलब्धिहरू एवं प्रमुख परिमाणात्मक लक्ष्यहरू (Expected Outcomes and Quantitative Targets of the Plan)

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको मध्यवर्ती क्षेत्रको पर्यटन योजनाले आगामी पाँच वर्षको अवधिमा देहाय बमोजिमका उपलब्धिहरू हाँसिल गर्नेछ ।

उद्देश्य नं. १ : पर्यटनको माध्यमबाट स्थानीय समुदायको जीवनोस्तरमा सुधार आउनुका साथै राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा समेत योगदान पुगेको हुनेछ ।

उपलब्धि नं १.१: पर्या पर्यटन उत्पादन, प्याकेजिङ, बजारखण्ड, प्रवर्धन, बजारीकरण आदिका वारेमा मध्यवर्ती क्षेत्रका समुदायका सदस्यहरूको चेतना अभिवृद्धि भई पर्यटन उद्यमशिलताको विकास हुनेछ ।

उपलब्धि नं १.२: सीप, उपयुक्त प्रविधि, पूर्वाधार, बजारसम्बन्धी सूचना, पुजी आदि सम्मको पहुचमा अभिवृद्धि भई पर्या पर्यटनमा आधारित हरित उद्यमहरूको विकास, स्तरोन्नती, तथा विस्तार हुनेछ ।

उपलब्धि नं १.३: पर्या पर्यटन उत्पादन र क्रियाकलापहरूको स्तरोन्नति, विविधिकरण एवं विशिष्टिकरण भई हरित रोजगारी र श्रमको वृद्धि हुनेछ ।

उपलब्धि नं १.४: अर्गानिक उत्पादन र परम्परागत सत्कार एवं सीपमा आधारित पर्यटकीय वस्तु एवं सेवा (Tourism Supply Chains) हरुको विकास र विविधिकरण भएको हुनेछ ।

उपलब्धि नं १.५: पर्यटकको संख्या, बसाई अवधि र दैनिक खर्च रकममा वृद्धि भई समग्र पर्यटन आम्दानीमा वृद्धि भएको हुनेछ ।

उपलब्धि नं १.६: मध्यवर्ती क्षेत्रका अधिकतम समुदाय एवं सदस्यहरूले पर्यटनको प्रतिफल प्राप्त गरेका हुनेछन् साथै पर्यटन प्रतिफल समानुपातिक वितरण प्रणाली विकास भई लागु भएको हुनेछ । पर्यटन विकास र संरक्षणमा स्थानिय समुदायको सक्रिय सहभागिता बढेको हुनेछ ।

उद्देश्य नं. २ : पर्यटनको नकरात्मक असर न्यूनिकरण हुनुका साथै जैविक विविधता तथा साँस्कृतिक सम्पदा संरक्षणमा योगदान पुगेको हुनेछ ।

उपलब्धि नं २.१: पर्यटकीय महत्वका जैविक विविधता, प्राकृतिक भु परिधि र साँस्कृतिक सम्पदाहरूको अभिलेखिकरण भई उक्त सम्पदाहरूको पर्यटकीय महत्व र पर्यटनबाट उक्त सम्पदाहरू माथि पर्न सक्ने नकरात्मक प्रभावका वारेमा मध्यवर्ती क्षेत्रका सामुदाय, पर्यटन व्यवसायी तथा स्कुल/कलेजका विधार्थीहरू पर्याप्त मात्रामा सुसूचित भएका हुनेछन् ।

उपलब्धि नं २.२: पर्यटनको नकरात्मक असर कम गर्नका लागि आवश्यक पर्ने नीतिगत खाकाहरू निर्देशिकाहरू (Directives), गाईड लाइन (Guidelines), आचार संहिता (Code of Conducts), पूर्वाधार स्ट्याण्डर्ड तथ भवन कोड (Infrastructure Standards and Building Codes) आदि तयार भई लागु भएका हुनेछन्

उपलब्धि नं २.३: पर्यटनको नकरात्मक असर कम गर्नका लागि उपयुक्त प्रविधि, स्वच्छ उर्जा र वातावरण मैत्री पूर्वाधारहरूको प्रयोग भएको हुनेछ ।

उपलब्धि नं २.४: पर्यटकीय दृष्टिकोणले समेत महत्वपूर्ण मानिएका जंगल, घाँसे मैदान, सिमसार क्षेत्र तथा नदिहरु संरक्षित भई पारिस्थितिकीय प्रणालीको गुणस्तरमा समेत सुधार आएको हुनेछ ।

उपलब्धि नं २.५: पर्यटन, समुदाय र निकुञ्ज बीचको अन्तर सम्बन्ध र पर्यटनका प्रभावका वारेमा नियमित रूपमा अध्ययन अनुसन्धान भई अनुसन्धानबाट प्राप्त नतिजाका आधारमा पर्यटनका प्रभाव न्यूनिकरण तथा व्यवस्थापनका पद्धति लागु भएको हुनेछ ।

उपलब्धि नं २.६: महत्वपूर्ण सांस्कृतिक एवं ऐतिहासिक र पुरातात्विक सम्पदाहरुको अभिलेखिकरण पुर्नरुत्थान, संरक्षण एवं निर्माण भई पर्यटकीय उत्पादनका रूपमा प्रवर्धित भएका हुनेछन् ।

उद्देश्य नं. ३ : पर्या पर्यटनको दिगो विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापनको लागि संस्थागत संरचनाहरुको सुदृढिकरण भई क्षमता अभिवृद्धि भएको हुनेछ ।

उपलब्धि नं ३.१: समुदायमा आधारित पर्या पर्यटन विकासका लागि अनुकूल संस्थागत संरचनाहरुको स्थापना भई सुदृढिकरण भएको हुनेछ ।

उपलब्धि नं ३.२: समुदायमा आधारित पर्या पर्यटन विकासका लागि संगलन सरकारी, नीजि र सामुदायिक संस्थाहरुको क्षमता अभिवृद्धि भई अग्रगामी - पश्चगामी सम्बन्ध विकास भएको हुनेछ ।

उपलब्धि नं ३.३: समुदायमा आधारित दिगो र समावेशी पर्या पर्यटन विकासको लागि सहभागितामूलक योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमन एवं मुल्यांकनको प्रणालीको विकास भई पर्यटन योजनामा समावेश भएका कार्यक्रमहरु संरक्षण क्षेत्र, स्थानीय सरकार एवं क्षेत्रगत योजनाहरुमा एकिकृत भएका हुनेछन् ।

उपलब्धि नं ३.४: समुदायमा आधारित पर्या पर्यटनको दिगो विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापनका लागि दिगो आम्दानी र आर्थिक स्रोतको व्यवस्था भएको हुनेछ ।

उपलब्धि नं ३.५: समुदायमा आधारित पर्या पर्यटन विकासको लागि अनुकूल नीतिगत खाका तयार भई लागु भएको हुनेछ ।

उद्देश्य नं. ४ : पर्यटकीय गन्तव्य बिस्तार हुनुका साथै पर्यटन उत्पादन तथा क्रियाकलापको स्तरोन्नति, विविधिकरण एवं विशिष्टिकरण भएको हुनेछ । :

उपलब्धि नं ४.१: बजार सर्वेक्षण, अनुसन्धान तथा वृस्तित सम्भाव्यता अध्ययनका माध्यमबाट नयाँ पर्यटन गन्तव्य, रुट तथा क्रियाकलापहरुको पहिचान एवं छनौट भएका हुनेछन् ।

उपलब्धि नं ४.२: उपयुक्त प्रविधिको प्रयोग, पर्यटन पुर्वाधारको स्तरोन्नति, उच्च गुणस्तरीय सेवा प्रदान गर्न सक्ने मानव संशाधनको विकास, स्तरीय प्याकेजिङ आदिको माध्यमबाट हालको पर्यटकीय सेवा तथा सुविधाहरुको गुणस्तरमा व्यापक सुधार भएको हुनेछ ।

उपलब्धि नं ४.३: सौराहा जगतपुर र मेधौली केन्द्रित हालको पर्यटन गन्तव्यको बिस्तार भई पुर्वी चितवन, माडी, रजहर, अमलटारी, बगुवन तथा त्रिवेणी क्षेत्र सम्म फैलिएको हुनेछ । पर्यटकको माग (रुची) सामुदायको चाहना र निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको

व्यवस्थापन उद्देश्यहरूसंग तालमेल खानेगरी नयाँ पर्यटकीय रुटहरु, साइटहरु र क्रियाकलापहरुको (Tourism Routes, Sites and Activities) विकास भएको हुनेछ ।

उपलब्धि नं ४.४: समुदाय तथा पर्यटन व्यवसायीहरुको क्षमता अभिवृद्धि तथा बजार सर्वेक्षणका नतिजाका आधारमा विभिन्न थिम (प्रकृतिमा आधारित, संस्कृतिमा आधारित, कृषिमा आधारित, इभेन्टस्मा आधारित आदि) मा आधारित पर्यटन प्याकेज तथा इटेनरीहरु (Tourism Package and Itineraries) विकास भई प्रवर्धित भएको हुनेछन् ।

उपलब्धि नं ४.५: उच्च गुणस्तरका पर्यटन सूचना तथा अनुवादका सुविधाहरुको विकास भई पर्यटकको सन्तुष्टीमा वृद्धि हुनुका साथै नयाँ नयाँ पर्यटकीय स्थलहरुमा समेत पर्यटकको आगमनमा वृद्धि भएको हुनेछ ।

उद्देश्य नं. ५: वातावरण तथा संस्कृति मैत्रि पर्यटन पूर्वाधार विकास, विस्तार तथा स्तरोन्नति भएको हुनेछ । :

उपलब्धि नं ५.१: पर्यटकीय गन्तव्यहरुको सुरक्षा प्रत्याभूति, गन्तव्यको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमतामा अभिवृद्धि, बैक तथा वित्तिय संस्था सम्मको पहुचको सुगमता, निकुञ्जको समन्वयि भूमिका लगायतका माध्यमवाट लगानी मैत्रि वातावरण सृजना भई मध्यवर्ती क्षेत्रको पर्यटन पूर्वाधारमा उल्लेख्य मात्रामा लगानी भएको हुनेछ ।

उपलब्धि नं ५.२: राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्र सम्मको वाह्य र आन्तरिक पहुँचमा उल्लेख्य रुपमा सुधार भएको हुनेछ ।

उपलब्धि नं ५.३: मध्यवर्ती क्षेत्रमा कम खर्च गर्ने (Low-end Accommodation) देखि उच्च मुल्य तिर्ने (High-end Accommodation) होटेल, लज रिसोर्ट, क्याम्प साइट तथा होमस्टेहरुको विकास भएको हुनेछ ।

उपलब्धि नं ५.४: पकाउने, तताउने तथा उज्यालो प्रयोजनका लागि वैकल्पिक उर्जाको प्रयोग भएको हुनेछ भने स्थानीय यातायात सेवाको लागि वातावरण मैत्री यातायात साधनको प्रयोग भएको हुनेछ ।

उपलब्धि नं ५.५: ठोस तथा तरल फोहोर पदार्थको उचित व्यवस्थापन भई सडक, वाटोघाटो, जंगल, नदि तलाउ क्षेत्रहरु प्रदुषणवाट मुक्त भएको हुनेछन् ।

उपलब्धि नं ५.६: प्रत्येक पर्यटकीय स्थलमा सफा खानेपानी, मेडिकल सुविधा, पर्यटक प्रहरी तथा सुरक्षा सम्बन्धि अन्य पूर्वाधारको विकास भएको हुनेछ । प्रत्येक पर्यटकीय गाउँहरुमा इन्टरनेट तथा वाइफाईको सुविधा उपलब्ध भएको हुनेछ ।

उपलब्धि नं ५.७: पर्यटन सूचना र अनुवादको लागि यथेष्ट मात्रामा उच्च गुणस्तरका सूचना बोर्ड, साइनेज, एरोबोर्ड, पर्यटक सूचना केन्द्र आदिको स्थापना भई पर्यटकहरु नयाँ गन्तव्यहरुमा आकर्षित हुनुका साथै पर्यटकको बसाई अबधि लम्बिनेछ ।

उद्देश्य नं. ६: बृहत्तर चितवन क्षेत्रको प्रभावकारी प्रवर्धन भई बजार विस्तार एवं विविधिकरण भएको हुनेछ। :

उपलब्धि नं ६.१: पर्यटक अनुभव सर्वेक्षण, पर्यटन बजार सर्वेक्षण र पर्यटकको हालको आगमन तथा वितरण अबस्था (Arrival and Distribution Pattern) का आधारमा बृहत्तर चितवन क्षेत्रको पर्यटन प्रवर्धन रणनीतिक योजना तथा पर्यटन प्रवर्धन ब्राण्ड/सब-ब्राण्ड तयार भई लागु भएको हुनेछ।

उपलब्धि नं ६.२: पर्यटन बजारको माग र सम्भाव्यताको आधारमा विभिन्न पर्यटन प्याकेजहरु तयार भई प्रवर्धन भएको हुनेछन्।

उपलब्धि नं ६.३: बृहत्तर चितवन क्षेत्रको प्रवर्धनका निम्ति सञ्चार तथा प्रवर्धनात्मक सामाग्रिहरु जस्तै त्रिसयर, नक्शा, गाइड बुक आदि प्रकाशित भई उपयुक्त च्यानलहरु मार्फत वितरण भएको हुनेछ।

उपलब्धि नं ६.४: बृहत्तर चितवन क्षेत्रको डिजिटल माध्यमहरु जस्तै वेभ साइट, Blogs, सामाजिक सञ्जाल आदिको प्रयोग भई प्रभावकारी रुपमा प्रवर्धन भएको हुनेछ।

उपलब्धि नं ६.५: विभिन्न पर्यटन प्रवर्धन अभियानहरु जस्तै सेल्स मिसन आयोजना, फेमिलियराईजेशन टुर, ट्राभल तथा ट्रेड सो हरुमा सहभागिता, पर्यटन मेलाहरुको आयोजना आदि सञ्चालन भई हालको पर्यटन बजार विस्तार हुनुका साथै नयाँ बजार खण्डहरुलाई समेत आकर्षित गर्न सफल भएको हुनेछ।

उपरोक्त उपलब्धिहरु प्राप्त गर्नका लागि चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको पञ्च वर्षीय पर्यटन योजनाले देहाय वमोजिमका परिमाणात्मक लक्ष्यहरु हाँसिल गरेको हुनेछ।

तालिका ७: पर्यटन योजनाको अपेक्षित उपलब्धिहरु एवं प्रमुख परिमाणात्मक लक्ष्यहरु

क्र.स.	विवरण	परिणात्मक लक्ष्यहरु		
		ईकाई	आधार बर्ष तथ्याङ्क	लक्ष्य (आ.व. ०७८।७९)
१.	पर्यटक आगमन			
	आन्तरिक पर्यटक	जना	२०,१५५	५००,०००
	सार्क मुलुकका पर्यटक	जना	१४,६८९	५०,०००
	अन्य विदेशी पर्यटक	जना	१२७,६३९	२५०,०००
२.	पर्यटक बसाई अवधि			
	आन्तरिक पर्यटक	दिन	१.३	२.५
	सार्क मुलुकका पर्यटक	दिन	१.७५	२
	अन्य विदेशी पर्यटक	दिन	२.६	३.५
३.	औसत पर्यटक खर्च (दैनिक)			
	आन्तरिक पर्यटक	रु.	२५००	४५००
	सार्क मुलुकका पर्यटक	रु.	४५००	८०००
	अन्य विदेशी पर्यटक	रु.	६०००	१००००
४.	पर्यटनबाट सृजित रोजगारी			
	प्रत्यक्ष	जना	३०००	७०००

क्र.स.	विवरण	परिणात्मक लक्ष्यहरु		
		ईकाई	आधार वर्ष तथ्याङ्क	लक्ष्य (आ.व. ०७८।७९)
	अप्रत्यक्ष	जना	१०००	२५०००
५.	पर्यटकीय होटल / लज / रिसोर्ट/ होम स्टे			
	जम्मा होटल र लज र रिसोर्ट संख्या	वटा	१६९	३००
	कोठा संख्या	वटा	२४७९	४०००
	शैया संख्या	वटा	५४४२	७०००
६.	सामुदायीक होम स्टे (दर्ता भएका)			
	सामुदायीक होम स्टे संख्या	वटा	५	२०
	सामुदायीक होम स्टे घर संख्या	वटा	७२	२८०
	सामुदायीक होम स्टे कोठा संख्या	वटा	१४९	१०००
	सामुदायीक होम स्टे शैया संख्या	वटा	३१७	२०००
७.	तालिम प्राप्त नेचर टुर गाइड			
	नेचर टुर गाइड	जना	३९०	५९०
	सांस्कृतिक सम्पदा टुर गाइड तालिम	जना	०	५०
८.	तालिम प्राप्त अन्य जनशक्ति			
	स्तरीय कुकिङ्ग तथा लज व्यवस्थापन तालिम	जना		थप ५०० जना
	फन्ट अफिस/वेटर/वेट्रेस तालिम	जना		थप ५०० जना
	भाषा तालिम (चाइनिज)	जना	०	१२५
९.	कला तथा संस्कृति जन्य उद्यम/सेवा			
	हस्तकला विक्रि केन्द्र/पसल	वटा		
	सांस्कृतिक/जातिय संग्रहालय	वटा	३	१०
	सांस्कृतिक/संगीत प्रदर्शनी केन्द्र	वटा	१	१६
१०.	पर्या पर्यटन पूवाधारहरु			
	पर्यटन सूचना केन्द्र/ आखेटोपहार संग्रहालय (संख्या)	वटा	३	९
	राष्ट्रिय निकुंज / मध्यवर्ती क्षेत्रमा क्षेत्रमा स्विकृत सफारी रोड/ट्रेल	कि.मि.	० /वटा	० /वटा
	स्विकृत पदयात्रा मार्ग	कि.मि./वटा	० /वटा	० /वटा
११.	पर्यटनको योजनाबद्ध बिकास तथा व्यवस्थापन			
	पर्यटक प्रहरी इकाई	वटा	१	३
	मौसम तथा विपद सूचना केन्द्र	वटा	०	३
	पर्यटक प्रवेश अनुमति केन्द्र	वटा	१०	१४
	पर्यटन गुरुयोजना	वटा	०	४
	पर्यटन साइट प्लान	वटा	०	१०
	गाँउ पर्यटन योजना	वटा	०	१५
	मध्यवर्ती सामुदायिक बन पर्या पर्यटन योजना	वटा	०	२५

क्र.स.	विवरण	परिणात्मक लक्ष्यहरू		
		ईकाई	आधार वर्ष तथ्याङ्क	लक्ष्य (आ.व. ०७८।७९)
१२.	पर्यटनबाट राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा योगदान			
	पर्यटनबाट प्राप्त हुने राजश्व	रु.	२४६,२३७,६५८	५३४,४८७,८४९
	कुले राजश्वमा पर्यटनबाट प्राप्त हुने राजश्वको योगदान	%	८५ %	९२ %

३.५ पर्यटन योजनाका प्रमुख रणनीतिहरू (Strategies for CNP Buffer Zone Tourism Plan)

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जका तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको पञ्च वर्षीय पर्यटन योजनाले निर्दिष्ट गरेका सोंच, लक्ष्य एवं उद्देश्यहरू प्राप्त गर्नका लागि देहाय बमोजिमका रणनीतिहरू अबलम्बन गरिनेछन् ।

(क) पर्या पर्यटनलाई महत्वपूर्ण संरक्षण औजारको रूपमा प्रवर्धन गरिनेछ ।

जैविक विविधता, प्राकृतिक भु परिधि र सांस्कृतिक सम्पदामा आधारित पर्या पर्यटनको विकासबाट मध्यवर्ती क्षेत्रका समुदायको जीवनोस्तरमा सुधार ल्याई पर्या पर्यटनलाई संरक्षणको महत्वपूर्ण औजारको रूपमा प्रवर्धन गरिनेछ । निकुञ्जका प्राकृतिक स्रोत माथिको चाप कम गर्न, गरिविका कारण हुने गैह्र कानून चोरी शिकारी लगायतका क्रियाकलाप रोक्न तथा वन्यजन्तुबाट हुन सक्ने मानवीय र भौतिक क्षतिबाट वचाउनका लागि समेत पर्या पर्यटनलाई वैकल्पिक जीवनयापनको माध्यमको रूपमा विकास गरिनेछ । दिगो पर्यटन विकासको सुनिश्चतताको लागि स्थानीय समुदायको अगुवाई र सक्रिय सहभागिताद्वारा जैविक विविधता तथा प्रकृतिक र सांस्कृतिक भु परिधि संरक्षण गर्ने अवस्था सृजना गरिनेछ । पर्या पर्यटन विकासका दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण मध्यवर्ती क्षेत्रका सामुदायिक वन, सिमसार क्षेत्र, नदीनाला, घाँसे मैदानलाई महत्वपूर्ण वन्यजन्तु एवं पंक्षीहरूको वैकल्पिक बासस्थानको रूपमा समेत विकास गर्न सहयोग गरिनेछ ।

(ख) पर्यटन जोनिङ (Tourism Zoning) का आधारमा पर्यटन उत्पादन तथा क्रियाकलापहरूको विकास गरिनेछ ।

मध्यवर्ती क्षेत्रलाई पर्यटन विकासका संभावना र राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको व्यवस्थापनका उद्देश्यसंग मेल खानेगरी खास खास क्षेत्रलाई खास खास पर्यटन हवको रूपमा जोनिङ (Zoning) गरि पर्यटन उत्पादन विशिष्टकरण (Product Specialization) गरिनेछ । खासगरी जंगल सफारी, होमस्टे, कृषि पर्यटन, मनेञ्जनात्मक इभेन्टस् आयोजना लगायतका पर्यटकीय क्रियाकलापमा आधारित भई मध्यवर्ती क्षेत्रको जोनिङ गरिनेछ । सम्भव भएसम्म एक सामुदायिक वन एक पर्या पर्यटन उत्पादन र एक सांस्कृतिक गाउँ एक सामुदायिक होमस्टे उत्पादन विकासको रणनीति अबलम्बन गरिने छ ।

(ग) पर्यटकीय गन्तव्यको बिस्तार र पर्यटन उत्पादन तथा क्रियाकलापहरूको विविधिकरण र एवं विशिष्टिकरण गरिनेछ ।

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको साख (Image) लाई अन्तराष्ट्रिय स्तरको वन्यजन्तु सफारी र पर्या पर्यटन गन्तव्यको रूपमा कायमै राखी राष्ट्रिय अन्तराष्ट्रिय स्तरमा अझ प्रतिस्पर्धा र दिगो बनाउनका लागि सौराहलाई प्रमुख गेट वे र केन्द्र बिन्दुको रूपमा विकास गर्दै पर्यटनका उत्पादन तथा क्रियाकलापहरूलाई पुर्वी चितवन, माडी, मेघौली, अमलटारी, त्रिवेणी र महाभारत पहाडसम्म विस्तार गरि विभिन्न पदयात्रा मार्ग (Trekking Trail), जंगल सफारी मार्ग (Jungle Safari Trail), वाइल्डरनेस ट्रेल (Wilderness Trail), हाइकिङ मार्ग (Hiking Trail), जलयात्रा मार्ग (Boating, Kayaking Routes आदि) लगायतका माध्यमबाट सौराह तथा मेघौलीसंग जोडिनेछ ।

यसैगरि सौराह लगायतका स्थापित पर्यटन हबहरूमा पर्यटन उत्पादन र क्रियाकलापहरूको स्तरोन्नति र विविधिकरण गरि पर्यटकीय क्रियाकलापद्वारा वन्यजन्तु र वासस्थान एवं प्राकृतिक भू-परिधिमा पर्ने चाप कम गरिनुका साथै थप गुणस्तरीय पर्यटक र पर्यटन बजार खण्डलाई आकर्षित गरिनेछ । यसैगरि पर्यटन उत्पादन र क्रियाकलापको विविधिकरण र क्षेत्रगत रूपमा विस्तार गरि अधिकतम समुदायका सदस्यहरूलाई पर्यटन व्यवसाय र रोजगारीका अवसर सृजना गरिनुका साथै पर्यटकको संख्या बसाइं अवधि र खर्चमा बृद्धि गरि पर्यटनको आम्दानीमा बृद्धि गरिनेछ ।

(घ) दिगो पर्या पर्यटन विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापनको लागि समन्वय, सहकार्य र साभेदारी ।

गुणस्तरीय पर्यटन सेवा र सुविधाको सनिश्चितता गर्ने, पर्यटन उत्पादन लाई विस्तार गर्ने, अधिकतम समुदायलाई पर्यटनको प्रतिफल प्रदान गर्ने, पर्यटन गन्तव्यको अझ प्रभावकारी रूपले प्रवर्धन एवं बजारीकरण गर्ने र पर्यटनको नकरात्मक असर न्युनिकरण गर्ने उद्देश्य प्राप्तिका लागि सरकारी निकायहरू, नीजि क्षेत्र एवं व्यवसायीहरू, सामुदाय र नागरिक समाजका बीचमा प्रभावकारी - साभेदारी (PPPP), समन्वय र सहकार्य को वातावरण सृजना गरिनेछ । यसका लागि राष्ट्रिय निकुञ्जको कार्यालयले समन्वयकर्ता र सहजकर्ताको भूमिका खेल्नेछ । पर्या पर्यटन विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापनका क्रियाकलापहरूलाई अन्य क्षेत्रगत (सेक्टरल) तथा स्थानीय तहका योजनाहरूसंग एकिकृत गरिनेछ । बृहत्तर चितवनलाई समग्र पर्यटकीय गन्तव्यको रूपमा प्रवर्धन र बजारीकरण गर्नका लागि लुम्बिनी, पोखरा, जनकपुर, काठमाडौं लगायतका गन्तव्यहरूसंग समन्वय र साभेदारीको रणनीति अवलम्बन गरिनेछ ।

(ङ) समावेशी तथा संरक्षणमूखि पर्या पर्यटनको विकासको माध्यमबाट संरक्षणको सुनिश्चितता गरिनेछ ।

समावेशी र संरक्षणमूखि पर्या पर्यटनको विकास गर्नका लागि पर्या पर्यटनलाई क्षेत्रगत, जातिय, लिंगिय र अवसर सम्मको पहुचका दृष्टिकोणले समावेशी बनाइने छ । आवश्यक परेमा सकारात्मक विभेदिकरणको रणनीति अवलम्बन गर्दै खासगरी निकुञ्जका जीवनयापनका लागि प्राकृतिक स्रोतमा अधिक आस्रित, वन्यजन्तुहरूको क्रियाकलापबाट हानी नोक्सानी व्यहोर्नुपर्ने समुदाय, रैथाने एवं जनजाति, महिला एवं पिछ्छडिएको वर्गलाई चेतना अभिवृद्धि सीप विकास तालिम पुर्वाधार विकास र आर्थिक प्रोत्साहन लगायतक माध्यमबाट पर्यापर्यटनमा आधारित उधम विकास र रोजगारीको सृजना गरिने छ । बैकल्पिक उर्जाको प्रयोग, फोहरमैला व्यवस्थापन, निजि करेसावारी व्यवस्थापन र अर्गानिक कृषि प्रणाली जस्ता वातावरण मैत्री क्रियाकलाप सन्चालनको लागि सीप, प्रविधि र प्रोत्साहन अनुदानको व्यवस्था गरिनेछ । निर्माण गरिने पुर्वाधारहरू संभव भएसम्म स्थानीय वातावरण

मैत्री, भूपरिधिको सौन्दर्यतामा ह्रास नआउने र स्थानीय संस्कृति र वास्तुकला भल्कने गरि निर्माण गरिनेछ ।

अधिकतम् समुदायलाई पर्या पर्यटनमा सहभागि गराई प्राकृतिक सम्पदा माथिको अधिक दोहन कम गर्नुका साथै र संरक्षणमा योगदान पुर्याउनका लागि जिम्मेवारपूर्ण पर्यटन व्यवसाय सञ्चालन नमूनाहरू (Responsible Tourism Business Practice Models) को विकास भई लागु हुनेछ ।

३.६ पर्यटन गन्तव्यको विकासका चरण अनुसार अबलम्बन गरिने रणनीतिहरू (Strategies Set to fit with the Development Stages of Tourism Destinations)

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रका सबै पर्यटन क्लस्टर, एवं हवहरूको विकास समान हैसियतमा नभएका कारण स्थान विशेषलाई ध्यानमा राखि पर्यटन विकास, प्रवर्धन र रणनीतिहरू कार्यान्वयन गरिनेछ । बृहत्तर चितवनको समग्र पर्यटन विकासको अवस्थालाई देहाय बमोजिमका ३ वटा विकास चरणमा विभक्त गरि सोहि बमोजिमका रणनीतिहरू तय गरिएको छ ।

क) चरण १: पर्यटन गन्तव्यको लेखाजोखा तथा पर्यटन उत्पादन विकास (Destination Assessment and Tourism Product Development)

- पर्यटन चेतना अभिवृद्धि
- पर्यटन पुर्वाधार विकास
- सीप विकास तालिम
- सर्वेक्षण, अनुसन्धान
- संस्थागत संरचना विकास

ख) चरण २: पर्यटन उत्पादनको स्तरोन्नति, विविधिकरण, विशिष्टिकरण र विस्तार (Tourism Product Upgrading, Diversification, Specialization and Expansion)

- स्थापित पर्यटन सेवा सुविधाहरूको गुणस्तर अभिवृद्धि
- पर्यटकीय क्रियाकलापहरूको विविधिकरण र स्तरीय प्याकेजिङ
- उच्च गुणस्तरका पुर्वाधार सहितका पर्यटकीय सेवा तथा सुविधा विकास गर्नका लागि नीजि क्षेत्रको लगानी आकर्षण गर्ने
- पर्यटकीय उद्यम तथा रोजगारीको विविधिकरण
- पर्यटन व्यवसायी र पर्यटन सम्बन्धि सेवा/सामाग्रिहरू बेच्ने उत्पादक/सप्लायर्सका बीच सम्बन्ध विस्तार
- बजार विस्तार तथा सञ्जाल विस्तार

ग) चरण ३ : पर्यटन असर व्यवस्थापन तथा पर्यटन उत्पादन इनोभेशन एवं विविधिकरण (Tourism Impact Management, Product Innovation and Diversification)

- पर्यटन उत्पादन तथा क्रियाकलाप विविधिकरण
- नविन पर्यटकीय उत्पादन तथा क्रियाकलापको विकास

- पर्यटन असर न्युनिकरण एवं व्यवस्थापन
- उत्तरदायिपूर्ण दिगो पर्यटन अभ्यासका निर्देशिका, आचार सहिता निर्माण कार्यान्वयन
- पर्यटक व्यवस्थापन
- बजार विविधिकरण तथा उच्च मुल्यका बजारमा लक्षित पर्यटन प्रबर्धन
- अन्य पर्यटकीय स्थानसंगको सम्बन्ध विकास
- दिगो पर्यटन अभ्यास

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रका देहायका स्थानहरुमा देहाय बमोजिमका रणनीतिहरु अवलम्बन गरिनेछ ।

तालिका ८: पर्यटन गन्तव्यको बिकासको चरण अनुसार अवलम्बन गरिने रणनीतिहरु

मुख्य पर्यटकीय गन्तव्यहरु/स्थानहरु	समय अवधि तथा रणनीतिहरु		
	चरण नं १ गन्तव्य विस्तार र पर्यटन उत्पादन विकास	चरण नं २ पर्यटन उत्पादन स्तरोन्ती, विविधिकरण, विशिष्टिकरण र विस्तार	चरण नं ३ पर्यटकीय असर व्यवस्थापन, उत्पादन विविधीकरण तथा उत्तरदायीपूर्ण दिगो पर्यटन अभ्यास
पुर्वी चितवन, माडी, गोशाईवावा बगुवन, त्रिवेणीधाम क्षेत्र	पहिलो २ वर्ष	पछिल्लो ३ देखि ५ वर्ष	
पटिहानी, जगतपुर, मेघौली, रजहर, अमलटारी		पहिलो १ देखि ४ वर्ष	पछिल्लो १ वर्ष
सौराह क्षेत्र			१ देखि ५ वर्ष

३.७ प्रमुख कार्यक्रम क्षेत्र तथा क्रियाकलापहरू (Major Programme Areas and Actions)

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको पञ्च वर्षिय पर्यटन योजनाले तय गरेका लक्ष्य, उद्देश्य तथा उपलब्धिहरू प्राप्त गर्नका लागि देहाय बमोजिमका ८ प्रमुख कार्यक्रम क्षेत्रहरूमा पर्या पर्यटन विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापन सम्बन्धि क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरिनेछन् ।

१. संस्थागत संरचना सुदृढीकरण तथा क्षमता अभिवृद्धि ।
२. पर्यटकीय गन्तव्य विस्तार र पर्यटन उत्पादन तथा क्रियाकलापहरूको स्तरोन्नति, विविधिकरण एवं विशिष्टीकरण ।
३. पर्या-पर्यटन पूर्वाधारहरूको विकास, स्तरोन्नति तथा विस्तार ।
४. पर्यटन सूचना तथा अनुवादका सुविधा विकास ।
५. पर्यटन प्रवर्धन तथा बजारीकरण ।
६. पर्यटन उद्यम सृजना, रोजगारी अभिवृद्धि तथा संरक्षणमा स्थानिय समुदायको सहभागितामा अभिवृद्धि ।
७. जैविक विविधता तथा भू-परिधिको दिगो संरक्षण, प्रवर्धन तथा पहरेदारी ।
८. सांस्कृतिक, धार्मिक तथा पूरातात्विक सम्पदाहरूको दिगो संरक्षण, प्रवर्धन तथा पहरेदारी ।

३.७.१ संस्थागत संरचना सुदृढीकरण तथा क्षमता अभिवृद्धि (Institutional Framework Strengthening and Capacity Enhancing)

१. चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रलाई समुदायमा आधारित समावेशि, संरक्षण मुखि र दिगो पर्या पर्यटन विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापनको उष्कृष्ट नमुना र गन्तव्यको रूपमा विकास गर्नका लागि तय गरिएका लक्ष्य, उद्देश्य र रणनीतिहरूलाई प्रभावकारी तथा समन्वयात्मक ढंगले अगाडि वढाउनका लागि निकुञ्ज, मध्यवर्ती क्षेत्र र व्यवसायिक स्तरमा देहाय बमोजिमका संस्थागत संरचनाहरू स्थापना गरि सक्रिय बनाइने छन् ।

क. चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको कार्यलाय अन्तरगत मध्यवर्ती शाखा अन्तरगत रहनेगरि एउटा पर्यटन इकाईको गठन गरिनेछ । यसको नेतृत्व एकजना रेन्जरले गर्ने छन् । यस इकाईले निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा सञ्चालन गरिने पर्या पर्यटन का संपूर्ण गतिविधिहरूको सहजीकरण गर्ने, तथ्यांक अध्यावधिक राख्ने र रिपोटिड गर्ने कार्य गर्नेछ ।

ख. चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा पर्यापर्यटन विकास, पर्यधन र व्यवस्थापनका लागि हालसम्म स्थापना भईसकेका होमस्टे व्यवस्थापनका लागि हाल सम्म स्थापना भईसकेका होमस्टे व्यवस्थापन समितिहरू लगायतका कार्यगत समिति तथा समुहहरूलाई मध्यवर्ती उपसमितिको रूपमा सूचिकृत गरि सुदृढीकरण गरिनेछ ।

दर्ता नभएका सामुदायिक एवं नीजि होमस्टेलाई विधिवत रूपमा दर्ता गर्नका लागि महल गरिनेछ । अन्य व्यवसायिक कार्यगत समुहहरूमा नेचर गाइड एशोसियशन, होटल एशोसियशन हस्तकला उत्पादन समुह सांस्कृतिक समूह, वोटो समूह आदि हुन सक्दछन् । साथै सो समूह तथा समितिहरूको गन्तव्य स्तरीय वा राष्ट्रिय निकुञ्ज स्तरीय सञ्जाल निर्माण गरी सम्बन्धित पर्यटन व्यवसाय र

सेवाको गुणस्तर अभिवृद्धि व्यवसायिक प्याकेजिङ, संरक्षणमा योगदान, पर्यटन फाइदाको उचित बाँडफाँड लगायतका विषयमा अभिमूखिकरण गरिनेछ ।

- ग. समग्र चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रलाई वृहत्तर चितवन क्षेत्रको रूपमा विकास गरी प्रवर्धन गर्नका लागि वृहत्तर चितवन पर्यटन परिषद (Greater Chitwan Tourism Council) गठन गरि सक्रिय गराउन सहजिकरण गरिने छ । सो परिषदमा मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समिति पर्यटन व्यवसायिक संगठनहरु, पर्यटन संग सम्बन्धित कार्यगत समुहहरु/समितिरु (होमस्टे व्यवस्थापन समिति लगायत) आदि संस्थागत पदेन सदस्य रहने गरि व्यवस्था मिलाइने छ । सो परिषदले वृहत्तर चितवन क्षेत्रको पर्यटन योजना निर्माण र पर्यटन उत्पादनहरुको विकास, प्रवर्धन तथा व्यवस्थापन कार्यको क्षत्रिय स्तरमा समन्वय र सहजीकरण गर्ने भूमिका खेल्नेछ । परिषद र परिषद सदस्य संस्थाले नेपाल पर्यटन बोर्ड, केन्द्रीय स्तरीय पर्यटन एशोसियसनहरु र संबन्धित विभाग तथा मन्त्रालय लगायतका निकायहरूसंग अग्रगामी सम्बन्ध विकास गरी पर्यटन विकास र प्रवर्धनमा सघाउ पुरयाउने छ भने लुम्बिनी, जनकपुर, विरगञ्ज, पोखरा लगायतका गन्तव्यका सरोकारवाला निकायहरु संग सहकार्य गरी वृहत्तर चितवन लगायतका क्षेत्रको प्रवर्धनका प्रयासहरु अगाडि बढाउनेछ ।
२. पर्यापर्यटन विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापनका कार्यहरुलाई प्रभावकारी एवं समन्वयात्मक ढंगले अगाडी बढाउनका लागि सो संग सम्बन्धित सरकारी, नीजि तथा सामुदायिक/सामाजिक संस्थाहरुको क्षमता अभिवृद्धि गर्नका लागि देहाय बमोजिमका क्रियाकलापहरु सञ्चालन गरिने छन् ।
- क. पर्या पर्यटन विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापनमा संलग्न हुने निकुञ्ज मुख्यालय कसरा र मातहतका सेक्टर कार्यालयहरु एवं विभिन्न इकाइहरुका कर्मचारीहरुलाई समुदायमा आधारित पर्यापर्यटन विकासका लागि योजना तर्जुमा प्रक्रिया, पर्यटन उत्पादन प्याकेजिङ पर्यटन सूचना तथा अनुवाद, आगन्तुक सूचना केन्द्र व्यवस्थापन पर्यटन प्रवर्धन एवं बजारीकरण, हरित पर्यटन उद्यम विकास, पर्यटनको असर व्यवस्थापन, पर्यटक व्यवस्थापन समावेशी पर्यटनका अवधारण, पर्या पर्यटन विकासका लागि सहकार्य एवं साभदारी विकास लगायतका विषयमा तालिम, गाष्ठी, अन्तरक्रिया कार्यक्रम, भ्रमण गोष्ठी आदिका माध्यमबाट क्षमता अभिवृद्धि गरिने छ । साथै सो तत्तत् निकायमा पर्यटन विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापनका लागि आवश्यक पर्ने भौतिक पुर्वाधार प्रविधि एवं सीप समेत उपलब्ध गराइने छ ।
- ख. पर्या पर्यटनलाई स्थानीय सरकारको योजनामा एकिकृत एवं मूलप्रवाहिकरण गराउनका लागि समबन्धित गाँउपालिका, नगरपालिका एवं महानगरपालिकाका पदाधिकारीहरु, मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समितिका पदाधिकारीहरु र उद्योग वाणिज्य संघका पदाधिकारीहरुलाई पर्या पर्यटन उत्पादनहरुको विकासको लागि योजना तर्जुमा, प्रवर्धन, बजारीकरण, पर्यटन हरित उद्यम तथा रोजगारी विकास, पर्यटन र संरक्षण सम्बन्धि आचार संहिताहरु, पर्यटनका असर व्यवस्थापन आदिका बारेमा अभिमूखिकरण कार्यक्रम संचालन गरिने छ ।
- ग. होटल तथा लज व्यवसायी, रेष्टुरेष्ट व्यवसायी, होमस्टे सञ्चालक, पर्यटन यातायातका सेवा व्यवसायीहरु, हस्तकला व्यवसायी नेचर टुर गाईड, डुंगा चालक, सफारी अपरेटर आदिलाई पर्यापर्यटन, उत्पादन प्याकेजिङ अतिथी सत्कार डिजिटल प्रवर्धन एवं बजारीकरण, पर्या पर्यटन आचार संहिता, फोहरमैला व्यवस्थापन, अग्रगामी पश्चगामी सम्बन्ध विकास, पर्यटनका नकरात्मक प्रभाव न्युनिकरण वैकल्पिक उर्जाको प्रयोग, सूचना, प्रविधि, तथा सञ्चार (Information, Communication Technologies-ICT) जिम्मेवारपूर्ण पर्यटन व्यवसाय सञ्चालन मोडल (Responsible Tourism Business Practice Models) कर्पोरेट सोसियल रेस्पन्सीबिलिटी (Corporate Social Responsibility-CSR) जैविक

विविधता, तथा संस्कृति संरक्षण आदिका सम्बन्धमा तालिम, गोष्ठी, अध्ययन भ्रमण आदिका माध्यमबाट क्षमता अभिवृद्धि गरिने छ ।

३. पर्या पर्यटनको दिगो र योजनावद्ध विकासका लागि सहभागितामूलक विधिबाट योजनाहरू तयार गरि सो योजनाहरूलाई राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रका वार्षिक तथा आवधिक योजनाका साथै स्थानीय गाउँपालिका नगरपालिकाहरूको योजना र अन्य विषयगत क्षेत्रगत योजना (वन, कृषि, पशु, शहरी विकास, सडक, सञ्चार, खानेपानी, उर्जा, यातायात आदि) हरूमा समेत समावेश गरिने छ ।

- मुख्य पर्यटकीय स्थल गन्तव्य हरूको गुरुयोजना वा रणनीतिक योजना
- होमस्टे गाँउ हरूको गाँउ पर्यटन योजनाहरू
- पर्यटन विकासका सम्भावना भएका मध्यवर्ती समुदायिक वनहरूको पर्या पर्यटन योजनाहरू
- करिडोर मध्यवर्ती समुदायिक वनहरूको पर्या पर्यटन योजनाहरू
- पर्यटन विकास र संरक्षणका दृष्टिकोणले संवेदनशिल स्थलहरू (सिमसार, धार्मिक क्षेत्र आदि) को साइट योजनाहरू (Tourism Site Plans)

४. दिगो पर्या पर्यटन विकास र व्यवस्थापनलाई सुनिश्चितता गर्नका लागि समुदाय स्तर र केन्द्रिय स्तरमा दिगो आर्थिक स्रोतका आधारहरू खडा गरिनेछन् । गाँउ स्तरमा समुदायिक पर्यटन तथा संरक्षण कोष (Community Tourism and Conservation Fund-CTCF) खडा गरिने छ । सो कोषमा होमस्टे सञ्चालन, मध्यवर्ती समुदायिक वन पर्या पर्यटन, रिभर बोटिङ, सफारी, टुरगाइड आदिबाट प्राप्त हुने आम्दानीको निश्चित प्रतिशत रकम जम्मा गर्ने व्यवस्था मिलाइने छ । कोषको रकम पर्यापर्यटन विकास र संरक्षणमा प्रयोग गरिनेछ । कोषमा म्याचिङ फण्डको रूपमा रकम जम्मा गर्नका लागि विभिन्न साभेदार निकायहरूलाई समेत अनुरोध गरिनेछ ।

यसैगरि मध्यवर्ती क्षेत्र तथा राष्ट्रिय निकुञ्ज स्तरमा दिगो आम्दानीको स्रोत सुनिश्चित गर्नका लागि राष्ट्रिय निकुञ्जले लगाउने करका दायराहरू फराकिलो बनाइने छन् । यसैगरीनिकुञ्ज र मध्यवर्ती क्षेत्रमा निकुञ्ज स्वयंमले वा नीजि क्षेत्र वा समुदाय मार्फत सञ्चालन गर्न सकिने पर्या पर्यटन सम्बन्धि सेवाहरूको सञ्चालन मार्फत पनि निकुञ्ज को आम्दानी बढाइने छ । जस अन्तरगत थप क्षेत्रहरूमा सफारी पर्यटन खुल्ला गर्ने मचानहरू निर्माण गर्ने, संग्रहालय तथा पर्यटक सूचना केन्द्र सञ्चालन आदि पर्दछन् ।

५. पर्या पर्यटनका गतिविधिहरू थप विस्तार तथा विविधिकरण गरी अधिकतम समुदायलाई पर्यटनको प्रतिफल प्राप्त वातावरण सृजना गर्ने तथा पर्यटकको सुष्टुष्टी बढाउनका लागि देहाय वमोजिमका नीतिगत सुधार गरी सकारात्मक वातावरण सृजना गरिनेछ ।

क. नया पर्यटक प्रवेश अनुमति विन्दुहरूको स्थापना: आरुङखोला, त्रिवेणीधाम, ठोरी, पटिहानी सितामाई ।

ख. थप हाती सार दरवन्दी स्थापना: वसन्तपुर, माडी ४ वटा, खगेन्द्रमल्ली ४ वटा, दिव्यपुरी ४ वटा, गोसाइवावा तमासपुर बगुवन ४ वटा, पटिहानी ४ वटा, वीस हजारी ताल ।

ग. पर्यटक प्रवेश अनुमति पत्रको अवधिलाई लाई बहु-दिने (Multiple-days Tourist Entry Permit) बनाउने : राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा पर्यटकको वसाई अवधि लम्वाउन तथा मुख्य पर्यटकीय स्थलहरू (जस्तै सौराहा, कसरा, आदि संग नयाँ पर्यटकीय स्थल संग जोडनका लागि बहु दिने पर्यटक प्रवेश टिकट को व्यवस्था गरि सोही वमोजिम पर्यटक प्रवेश शुल्क समेत निर्धारण गरिनेछ ।

- घ. बृस्तित संभाव्यता अध्ययन प्रतिवेदनका आधारमा नयाँ सफारी रुटहरु, पदयात्रा मार्गहरु, जलयात्रा मार्गहरु र पर्यटकीय स्थलहरुलाई पर्यटन विकासका लागि खुल्ला गरिनेछ।
६. पर्यटकीय गन्तव्य तथा रुटहरुलाई सुरक्षित बनाउनका लागि मेघौली र अमलटारीमा समेत पर्यटन प्रहरीको सेवा उपलब्ध गराउन पहल गरिनेछ।
७. पर्यटन सूचना केन्द्र तथा पर्यटन प्रवेश बिन्दुहरु लाई थप सूचनामुलक, प्रविधियुक्त र सेवामुलक बनाउने: पर्यापर्यटनको योजनावद्ध विकास, पर्यटन गतिविधिहरुको अनुगमन एवं मुल्यांकन, पर्यटकीय फाइदाहरुको बाडफाइ, पर्यटनका नकरात्मक प्रभावहरुको न्युनिकरण एवं व्यवस्थापन र पर्यटन प्रवर्धन एवं वजारिकरण लगाएतका कार्यलाई सघाउ पुरयाउनका लागि व्यवसाय स्तर, गाउँपालिका/नगरपालिका स्तर जिल्ला स्तर सेक्टर स्तर र केन्द्रिय स्तरमा (पर्यटक सम्वन्धी, व्यवसाय सम्वन्धि, रोजगारी सम्वन्धि) राख्ने प्रणालीको व्यवस्था गरिने छ।

३.७.२ पर्यटकीय गन्तव्य बिस्तार तथा पर्यटन उत्पादन/क्रियाकलापहरूको स्तरोन्नति, विविधिकरण एवं विशिष्टिकरण (Tourism Destination Expansion and Product/Activities Upgrading, Diversification and Specialization)

- १) पर्यटन बजार सर्वेक्षण (Tourist Market Survey) र पर्यटक रुचि सर्वेक्षण (Visitors Perception Survey) का माध्यमबाट पर्यटकका सन्तुष्टी, पर्यटकीय सेवा सुविधाको गुणस्तरको अवस्था र नयाँ पर्यटकीय गन्तव्य, उत्पादन र क्रियाकलापहरू प्रतिको पर्यटकको रुचि र माग पहिचान गरिनेछ ।
- २) उपयुक्त प्रविधिको प्रयोग, पर्यटन पूर्वाधारहरूको स्तरोन्नति, गुणस्तरिय तालिम, व्यवसायिक व्याकेजिड, आदिका माध्यमबाट पर्यटकीय उत्पादन प्याकेज तथा क्रियाकलापहरूलाई थप स्तरीय (Standard), आकर्षक (Attractive), प्रतिस्पर्धी (Competitive) र फाइदामूलक (Profitable) बनाइनेछ । NTB, NATTA, HAN, REBAN, VITOF, HOSAN, TURGAN लगायतका निकायसंग मिलेर जंगल सफारी लगायतका प्राकृतिक, सांस्कृतिक, धार्मिक एवं ऐतिहासिक महत्वका सम्पदाहरूको यथोचित समिश्रण गरि अन्तराष्ट्रिय स्तरका टूर प्याकेजहरू (World Class Tour Packages) को विकास गरिनेछ ।
- ३) पर्यटन गन्तव्य विस्तार (Expansion of Tourism Destination Based on Tourism Potentials):

पर्यटन विकासका संभावनाका आधारमा मध्यवर्ती क्षेत्रका खास खास क्षेत्रहरूलाई खास खास पर्यटकीय उत्पादनको रूपमा विकास गरि पर्यटन गन्तव्य विस्तार (Destination Expansion) गरिनेछ । यसैगरि स्थापित पर्यटकिय गन्तव्यहरूमा समेत पर्यटनका उत्पादन र क्रियाकलापहरूका विविधिकरण एवं विशिष्टिकरण (Product and Activity Diversification and Specialization) गरिनेछ । पर्यटन उत्पादनको संभावनाको आधारमा देहाय बमोजिमका स्थानमा देहाय बमोजिमका पर्यटन उत्पादनहरूको विकास गरिनेछ :

सौराहा: जंगल सफारी + सभा सम्मेलन गोष्ठी तालिम +खेलकुद+साँस्कृतिक+मनोरञ्जन
सौराह पूर्वका क्षेत्र: खेलकुद+मनोरञ्जन +कृषि पर्यटन
पटिहानी/जगतपुर: मनोरञ्जन+ कृषि पर्यटन +धार्मिक पर्यटन
मेघौली: उच्च मूल्यका सफारी+ साँस्कृतिक+ प्राकृतिक+ कृषि
माडी: कृषि पर्यटन + साँस्कृतिक +धार्मिक+ साहसिक पर्यटन
रजहर/दिव्यपुरी: मनोरञ्जन+ साँस्कृतिक+ धार्मिक + सफारी पर्यटन
अमलटारी: साँस्कृतिक+ जंगलसफारी+ माइस
गोसाइबाबा -दाउन्ने -वगुवन: उच्च मूल्यका सफारी +धार्मिक+ साँस्कृतिक
त्रिवेणी बाल्मिकी आश्रम: धार्मिक +ऐतिहासिक+पूरातात्विक +मनोरञ्जन

- ४) उपयुक्त प्रविधिको प्रयोग, पर्यटन पूर्वाधारहरूको स्तरोन्नति, गुणस्तरिय तालिम, व्यवसायिक व्याकेजिड, आदिका माध्यमबाट पर्यटकीय उत्पादन प्याकेज तथा क्रियाकलापहरूलाई थप स्तरीय (Standard), आकर्षक (Attractive), प्रतिस्पर्धी (Competitive) र फाइदामूलक (Profitable) बनाइनेछ । NTB, NATTA, HAN, REBAN, VITOF, HOSAN, TURGAN लगायतका निकायसंग मिलेर जंगल सफारी लगायतका पर्या-पर्यटकीय उत्पादनहरूलाई अन्तराष्ट्रिय स्तरको उत्पादन (World Class Product) का रूपमा विकास गर्न आवश्यक मापदण्ड तयार गरी लागु गरिनेछ ।

५) स्थापित पर्यटकीय Tourism Hub हरु जस्तै सौराह, मेघौली, कसरा आदिलाई अन्य विकास भइरहेका र संभावित पर्यटकीय गन्तव्यहरु (Promising and Potential Tourism Destination) र संभावित पर्यटकीय स्थलहरुसंग जंगल सफारी मार्ग (Jungle Safari Trail), पदयात्रा मार्ग (Trekking Trail), हाइकिङ मार्ग (Hiking Trail), जलयात्रा मार्ग (Boating, Kayaking Routes) आदिका माध्यमबाट जोडिनेछ ।

६) पर्यटन उत्पादन तथा क्रियाकलापहरुको विकास, स्तरोन्नति, विविधिकरण तथा विशिष्टिकरण (Development, Upgrading, Diversification and Specialization of Tourism Products and Activities):

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रका पर्यटकीय उत्पादन तथा क्रियाकलापहरुलाई देशाय बमोजिमका ५ समूहमा विभक्त गरि विकास, स्तरोन्नति, विविधिकरण र विशिष्टिकरण गरिनेछ :

क) सफारी तथा अन्य पर्या-पर्यटकीय उत्पादनहरु (Safari and Other Eco-tourism Products) :

१. मध्यवर्ती सामुदायिक वनहरुलाई वैकल्पिक जंगल सफारी गन्तव्यको रुपमा विकास गरिनेछ । बाघमारा मध्यवर्ती सामुदायिक वनलाई मध्यवर्ती सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहद्वारा व्यवस्थित जंगल सफारी तथा पर्या-पर्यटन विकासको नमूना तथा सिकाई केन्द्र (Buffer Zone Community Forest User Group Managed Jungle Safari and Eco-tourism Development Model and Learning Centre) को रुपमा विकास गरिनेछ । सो को लागि सहभागितामूलक पर्या-पर्यटन योजना तर्जुमा एवं कार्यन्वयन, अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको जंगल सफारी प्याकेज एवं क्रियाकलाप सञ्चालन, उच्च स्तरीय पर्यटक सूचना तथा अनुवादको व्यवस्था, वातावरणमैत्री पूर्वाधार, पर्यटनको असर गर्ने यातायातका साधनहरुको प्रयोग, सफारीमा प्रयोग हुने जनावरहरुको अधिकार संरक्षणको प्रप्याभूति, पर्यटन फाइदाको समानुपातिक बाडफाड प्रणालीको व्यवस्था, उपभोक्ता समितिमा सबै वर्गको सहभागिता, जैविक विविधता संरक्षणका रणनीतिहरु आदि पक्षहरुलाई समेटेर मध्यवर्ती सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहद्वारा व्यवस्थित नमूना जंगल सफारी तथा पर्या-पर्यटन विकासका मापदण्ड एवं सूचकहरु तयार गरि कार्यान्वयन गरिनेछ ।

२. सौराहा, मेघौली, रजहर, अमरटारीमा सञ्चालित जंगल सफारी प्याकेजको स्तरोन्नति गरि अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको बनाइनेछ । खासगरि सफारी रुटको विविधिकरण, जंगल, घासे मैदान, सिमसार क्षेत्रको सुधार, उच्च स्तरका पर्यटन सूचना सम्बन्धी सुविधा, हात्ति लगायतका जनावरहरुको आधारभूत अधिकारको प्रव्यभूति हुनेगरि सफारी सञ्चालन गर्ने, एलिफेन्ट ट्रेकिङ, एलिफेन्ट बाथिङ लगायतका क्रियाकलापहरु सञ्चालन गरि सफारी क्रियाकलापका विविधिकरण, उच्च मूल्यका टेन्टेड क्याम्प सञ्चालन, चक्रिय प्रणाली लागु गरि सफारी रुटहरुको सञ्चालन जंगल सफारी, जलयात्रा र सांस्कृतिक अनुभवको समिश्रण सफारी रुट अनुसार कोटा प्रणाली (प्रत्येक दिनका लागि) को व्यवस्था लगायतका क्रियाकलाप सञ्चालन गरि हालको जंगल सफारीको गुणस्तरमा वृद्धि गरि सौराहा लगायतका क्षेत्रको इमेज पुनस्थापन गर्ने ।

३. देहाय बमोजिमका पर्यटकीय रुट तथा उत्पादनहरुको विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन प्रतिवेदन (Detail Feasibility Study Reports) तयार गरि सो प्रतिवेदका आधारमा नयाँ पर्यटकीय उत्पादन तथा रुटहरुको विकास गरि पर्यटकीय क्रियाकलापहरुलाई विस्तार गरिनेछ :

क. नयाँ जंगल सफारी रुटहरु (Jungle Safari Routes)

- कुमरोज- खगेन्द्रमल्ली- चिसापनी -मनोहरा लोथर : सौराहाबाट कुमरोज, इचर्नीटप्पु, खगेन्द्रमल्ली हुँदै लोथर सम्म जीप सफारी, हात्ती सफारी, जंगल बाक, साइक्लिङ लगायतका क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने ।
- इचर्नी पोष्ट- खगेन्द्रमल्ली
- सौराह - खारेसोरबाट बाघमारा हुँदै बरण्डाभार क्षेत्रको बीस बिहजारी ताल तथा सितामाई क्षेत्रसम्म जीप सफारी एवं हात्ती सफारी सञ्चालन गर्ने
- हरिनगर- शिवद्वार (सामुदायिक वन) माडी : माडीको हरिनगर देखि शिवद्वार सामुदायिक वन सम्म हात्ती तथा जीप सफारी शुरुगरि शिवद्वार होम-स्टे प्याकेजलाई थप आकर्षित बनाउने
- लामीचौर - बादरभुला (पुरानो आइल्याण्ड जंगल सफारी लज) - मेघौली
- अमलटारी -वनकट्टा मेघौली उच्च सूचनामूलक/अनुवादित गाइडेड वाइल्डनेस ट्रेल (Highly Interpretative Guided Wilderness Trail)

ख. गाइडेड वाइलडरनेस ट्रेकिङ सफारी मार्गहरू (Guided Wilderness Trekking Safari Trails)

- सौराह -जर्नेली -पदमपुर -चुरे -बगई (माडी): सौराह - जर्नेली - पुरानो पदमपुर - चुरे - बगई (माडी) लाई उच्च सूचनामूलक तथा गाइडेड सफारी पदमार्ग (Highly Interpretative Guided Safari Trekking Trail) को रूपमा विकास गर्ने ।
- वसन्तपुर -छरछरे -सोमेश्वर हिल
- वैकुण्ठेश्वर -माफी डाडा -पाण्डवनगर
- माडीको वसन्तपुरबाट छरछरे हुँदै सोमेश्वर हिल पुग्ने र शिवद्वार सामुदायिक होम-स्टेबाट वैकुण्ठे पोखरी हुँदै माफी डाडा - पाण्डवनगर पुग्ने मार्गलाई ट्रेकिङ ट्रेलको रूपमा विकास गरी सो रुटमा स्विमिङ, पानीका छहरा अवलोकन, धार्मिक क्षेत्रहरूको दर्शन, भू-परिधि अवलोकन, वन्यजन्तु अवलोकन जस्ता क्रियाकलापहरू प्रवर्धन गर्ने ।

उपरोक्त ट्रेकिङ रुटहरूमा राष्ट्रिय निकुञ्जमा सुचिकृत भएका नेचर गाइडहरूको साथमा मात्र ट्रेकिङ गर्न पाउने व्यवस्था गरिने छ ।

ग. उच्च मूल्यका टेन्टेड क्याम्प प्याकेज - (High Value Tented Camp Package) :

- पुरानो टाइगर टप्स जंगल लज क्षेत्र
- सुखीवार क्षेत्र

टेन्टेड क्याम्पका लागि आवश्यक पर्ने न्यूनतम पूर्वाधारहरू राष्ट्रिय निकुञ्जले निमाण गर्नेछ ।

घ. उच्च मूल्यका डुंगा सफारी प्याकेज - (High Value Boating Safari Package) :

- दिव्यपुरी - गोसाईबाबा - बगुवन - त्रिवेणी खण्ड
- मेघौली -अमलटारी खण्ड

४) देहायका स्थानहरूमा वोटिङ तथा पौडीका क्रियाकलापहरूका लागि खुल्ला गरिने छ ।

- वैकुण्ठताल माडीमा पौडी खेल्ने व्यवस्था
- दरैवोटे ताल वुढीराप्तीमा वोटिङ गर्ने व्यवस्था

- खगेन्द्रमल्ली - पदमपुर डुंगा घाट - इचर्नी पोष्टमा डुंगा चलाउने व्यवस्था
 - कठार चिसोपानीमा पौडी खेल्ने व्यवस्था
- ५) बिसहजारी लगायतका ७ वटा तालहरुलाई समेटेर ताल सर्किट ट्रेल (Lake Circuit Trail) को विकास गर्ने । बिसहजारी ताल वरपर काठको हिड्ने बाटो (Wooden Walkways) तयार गर्ने ।
- ६) आखेटोपहार संग्राहालय, घडियाल संरक्षण तथा प्रजनन केन्द्र तथा हात्तीसार लाई थप स्तरोन्नति गरी थप सूचनामुलक र शिक्षामुलक बनाउने ।

ख) संस्कृति, कला तथा ऐतिहासिक/पूरातात्विक सम्पदामा आधारित (Culture, Arts and History/ Archaeological Heritage Based Products)

१. होम-स्टेलाई संस्कृतिमा आधारित पर्या-पर्यटनको प्रवेश बिन्दुको रुपमा विकास गरिनेछ । थारु संस्कृति र सत्कारलाई सांस्कृतिक पर्यटनको मूल आधारको रुपमा प्रबर्धन गरिनेछ । अमलटारी सामुदायिक होम-स्टे तथा पर्या-पर्यटन विकासको नमूना तथा सिकाई केन्द्र (Community based Cultural Homestay and Eco-tourism Development Model and Learning Centre) को रुपमा विकास गरिनेछ । सो को लागि सांस्कृतिक सम्पदा एवं रितीरिवाज, खानपीन, भेषभुषा, संगित, हस्तकला लगायतका सम्पदाहरुलाई समिश्रण गरी बनाइएको टुर प्योकज निर्माण, पाहुना स्वागत सत्कार, संस्कृति मैत्री पर्यटन पूर्वाधार विकास, सांस्कृतिक सम्पदा संक्षणका क्रियाकलापहरु, पर्यटन फाइदाको समानुपातिक वितरण व्यवस्था, सांस्कृतिक सम्पदा एवं कला एवं रितीरिवाजहरुको अभिलेखीकरण तथा अनुवादको व्यवस्था, सफारी जन्य पर्यटकीय क्रियाकलापहरुको विकासको लागि सामुदायिक बन उपभोक्ता समितिहरु संगको सहकार्य एवं साभेदारी, वातावरण संरक्षण, अर्गानिक खाद्य सामग्रीको उत्पादन एवं प्रयोग आदि पक्षहरुलाई समेटेर नमूना सामुदायिक होम-स्टे तथा पर्या-पर्यटन विकासका मापदण्ड एवं सूचकहरु तयार गरि कार्यान्वयन गरिनेछ ।

२. हाल सञ्चालनमा रहेका मेघौली थारु होम-स्टे, प्रिपहर थारु होम-स्टे, शिवद्वार होम-स्टे, अयोध्यापुरी, बोटे होम-स्टे बनकड्डा पाण्डवनगर लगायतका सामुदायिक होम-स्टेहरुको स्तरोन्नति गरिनेछ । खासगरी सो होम-स्टेहरुको पर्याटन पूर्वाधार (सुत्ने कोठा, शौचालय/बाथरुम, किचन, सफा खानेपानीको सुविधा आदि), इन्टरनेट/वाई-फाईको व्यवस्था, अनिवार्य रुपमा करेशाबारी तथा तरकारी/सब्जीको व्यवस्था, व्यक्तिगत तथा पारिवारिक सरसफाईमा सुधार, स्थानीय उत्पादनमा आधारित स्तरीय र सफा खाने/पिउने व्यवस्था, संस्कृति भल्कने गरि पर्यटक स्वागत गर्ने एवं सांस्कृतिक/सांगितिक कार्यक्रम प्रदर्शन गर्ने व्यवस्था, भिलेज टुर एवं कथा श्रवण (Village Tour and Story Telling) को व्यवस्था, तालिम प्राप्त सांस्कृतिक सम्पदा टुर गाइड (Cultural Heritage Tour Guide) को व्यवस्था, पर्यटक सूचनाको व्यवस्था र संभव भए सम्म जंगल सफारीका क्रियाकलापलाई होम-स्टे टुर प्याकेजमा समावेश गर्ने कार्यहरु गर्नु आवश्यक छ । यसबाहेक होम-स्टे गाउँलाई तालिम केन्द्रको रुपमा विकास गर्नका लागि पर्यटक स्वागत गर्ने, सांस्कृतिक कार्यक्रम देखाउने, पर्यटन सम्बन्धी जानकारीमूलक सूचनाहरु राख्ने र तालिम गोष्ठी सञ्चालन गर्न बहु-उद्देशिय सामुदायिक केन्द्रहरुको स्थापना गरिनेछ ।

सामुदायिक सदस्यहरुको क्षमता विकास गरि प्रतिस्पर्धी होम-स्टे टुर प्याकेज तयार गर्ने, प्रवर्धनात्मक सामग्रीहरु तयार गर्ने र टुर अपरेटर/ट्राभल एजेन्सी तथा गाइडहरूसंग सम्बन्ध वितार गरी होम-स्टेको प्रवर्धन गर्ने कार्य समेत गरिनेछ ।

३. एक सांस्कृतिक गाउँ एक होम स्टे उत्पादनको अवधारणा अनुरूप देहायका गाउँहरूलाई नयाँ होम-स्टे पर्यटकीय गाउँको रूपमा विकास गरिनेछ :

- तामाङ तथा गुरुङ होम-स्टे, गोम्बा टोल, लोथर
- दराई होम-स्टे : घोक्रेला, कुमरोज
- दराई होम-स्टे : पटिहानी
- कुमाल होम-स्टे : गोलाघाट, मेघौली
- कुमाल होम-स्टे : सीतापुर, नन्दमाउज्यू
- कुमाल होम-स्टे : चिसापानी, गोसाईवावा
- कुमाल/थारु होम-स्टे : जोगीकुटी
- मगर/गुरुङ होम-स्टे : चिसेनी, वगुवन
- बोटे होम-स्टे : गोद्यक, द्रौपदीनगर

४. देहायका स्थानहरूमा जातिय तथा सांस्कृतिक संग्रहालय/सांस्कृतिक केन्द्र एवं स्तोरन्तती गरि पर्यटन उत्पादनको रूपमा प्रवर्धन गरिनेछ ।

- तामाङ संग्रहालय, लोथर
- चेपाङ संग्रहालय, सौराहा (स्तरोन्नति गर्ने)
- आर्य संग्रहालय, देवनगर, वरणडाभार
- थारु संग्रहालय, मेघौली (स्तरोन्नति गर्ने)
- मगर संग्रहालय, शिवद्वार, अयोध्यापुर, माडी
- गन्धर्व संग्रहालय, गोद्यक, पाण्डवनगर
- थारु संग्रहालय, पिप्रहर, रजहर
- गुरुङ संग्रहालय, चिसेनी, दाउन्ने

५. थारु, बोटे, कुमाल, दराई, चेपाङ, तामाङ, मगर, गुरुङ, गन्धर्व, ब्राह्मण/क्षेत्री, नेवार लगायतका जात जातिहरूले मनाउने विभिन्न पर्व एवं मेलाहरूलाई संरक्षण गरि पर्यटकीय आकर्षणका रूपमा विकास गरिनेछ ।

५. सौराह लगायतका पर्यटकीय स्थानहरूको वरिपरि रहेका गाँउहरूमा बेलुकी पखको गाँउ भ्रमण, डिनर तथा सांस्कृतिक कार्यक्रम लगायतका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।

ग) धार्मिक तथा आध्यात्मिकतामा आधारित पर्यटन (Religious and Spirituality based Products)

१. राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा रहेका धार्मिक तथा आध्यात्मिक स्थलहरूलाई संरक्षण र प्रवर्धन गरि संस्कृति र प्रकृति जन्य पर्यटन उत्पादनका क्रियाकलापहरूसंग जोड्नुका साथै केहि महत्वपूर्ण क्षेत्रहरूलाई प्रवर्धन गरि आन्तरिक तथा भारतिय पर्यटकहरू आकर्षित गरिनेछ । धार्मिक स्थलहरूमा लाग्ने मेला तथा पर्वहरूको यथोचित व्यवस्थापन गरिनेछ ।

२. बिक्रमबाबा, भोजबाबा, मेघौली, देवीस्थान (कठार), बैकुण्ठेश्वर, सोमेश्वर, गोद्यक, पाण्डवनगर, दाउन्नेदेवी, त्रिवेणीघाम क्षेत्रलाई धार्मिक तीर्थस्थलको रूपमा प्रवर्धन गर्न पूर्वाधार विकास गरिनेछ ।

त्रिवेणीधाम क्षेत्रको गुरुयोजना (२०६६) मा प्रस्ताव गरिएका कार्यक्रमहरू मध्ये जैविक विविधता तथा प्राकृतिक भू परिधिलाई बाधा नपुग्ने कार्यक्रमहरूलाई कार्यान्वयन गर्न सहजिकरण गरिनेछ ।

३. सोमेश्वर गढी, पाण्डवनगर र वाल्मिक आश्रमलाई विशेष धार्मिक तथा पूरातात्विक स्थलको रूपमा विकास एवं प्रवर्धन गरिनेछ ।
- ३) उपरोक्त स्थानहरूमा आध्यात्मिक क्रियाकलाप तथा शैक्षिक एवं अनुसन्धानात्मक क्रियाकलापहरू प्रवर्धन गरिनेछ ।

घ) कृषि पर्यटन (Agro-tourism)

१. माडी उपत्यकालाई समुदायमा आधारित कृषि पर्यटन विकासको नमूना तथा सिकाई केन्द्र (Community based Agro-tourism Development Model and Learning Centre) को रूपमा विकास गरिनेछ । कृषि पर्यटनसंग सम्बन्धित विभिन्न मापदण्ड र सूचकहरू तयार गरि लागु गरिनेछ ।
२. पूर्वी चितवन (कुमरोज, खगेन्द्रमल्ली, लोथर, कठार लगायत), माडी उपत्यका, अमलटारी र नन्दभाउजु - गोसाइबाबा क्षेत्रलाई विशेष कृषि पर्यटन क्षेत्रका रूपमा विकास गरिनेछ । कृषि पर्यटनलाई होम-स्टे पर्यटन र सफारी पर्यटनका प्याकेजसंग जोडिनेछ । जस अन्तरगत माछा पर्यटन (पूर्वी चितवन तथा पूर्वी माडी), फार्म स्टे (माडी, पूर्वी चितवन, गोसाइबाबा), अर्गानिक खेतीको अभ्यास, माहुरी पालन, तोरी खेती, धान खेती, जडीबुटी खेती (मेघौली,माडी), गाई पालन, कुखुरा पालन, बंगुर पालन लगायतका उत्पादनहरूलाई पर्यटनसंग जोडिनेछ । उपरोक्त कृषि प्रणालीका बारेमा पर्यटकलाई जानकारी दिने, कृषि जन्य उपजको उत्पादन प्रक्रियामा पर्यटकहरूलाई सहभागि गराउने, शत प्रतिशत अर्गानिक कृषि उपज (माछा, मासु, तरकारी, मह, दुध, दहि, फलफूल आदि) पर्यटकलाई खुवाउने, रोपाइँ पर्यटन (सौराहा, पूर्वी चितवन, माडी, गोसाइबाबा) लगायतका इभेन्टस् आयोजना गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।

ङ) इभेन्टस्, स्पोर्टस्, माइस, सपिड तथा मनोरञ्जनात्मक (Events, Sports, MICE, Shopping and Entertainment Based Products)

१. स्थापित पर्यटकीय गन्तव्यहरूमा पर्यटनका गतिविधिहरू विविधिकरण गर्न र पर्यटकको आगमन कम हुने सिजनमा समेत पर्यटकहरू आकर्षण गर्नका लागि विभिन्न इभेन्टस्हरू आयोजना गरिनेछ । हाल सौराहामा आयोजना हुदै आइरहेका सौराह हात्ती महोत्सव एवं सौराहा आना महोत्सव र अमलटारीमा आयोजना हुदै आइरहेका हात्ती पोलो लगायतका इभेन्टस्हरूलाई अभि परिरस्कृत, व्यापक र वातावरणमैत्री बनाउँदै डुंगा दौड, बफेलो पोलो, बयलगाढा दौड, साइक्लिड रेस, सांगितिक प्रतियोगिता/इभेन्टस् लगायतका इभेन्टस् तथा स्पोर्टस्का क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरिनेछ ।
२. आन्तरिक र भारतीय पर्यटकलाई लक्षित गरि टाँडी-सौराहा करिडरलाई सपिड तथा मनोरञ्जन जोनको रूपमा विकास गरिनेछ । टाँडी-सौराहा क्षेत्रमा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका सपिड कम्प्लेक्स निर्माण गर्न सम्बन्धित नीजि क्षेत्र तथा नगरपालिकाले पहलकदमी लिने वातावरण बनाउने ।
३. यसैगरी सौराहा, मैघौली र रजहर क्षेत्रलाई उच्च मूल्यका सभा, सम्मेलन, तालिम, विवाह उत्सव लगायतका माइस (मिटिङ, इन्सेन्टिभस्, कन्फेरेन्स, इभेन्टस्) केन्द्रको रूपमा विकास गरिनेछ । टाडी र

मेघौलीमा अन्तराष्ट्रिय सम्मेलन केन्द्र स्थापना गर्न नीजि क्षेत्र तथा नगरपालिका र महानगरपालिकाले पहलकदमी लिने वातावरण बनाउने ।

४. लोथर/मनोहरी, कठार चिसापानी, सितामाई, वैकुण्ठेपोखरी, गोद्यक, शिवालय पार्क (मेघौली), ज्ञानेश्वर ब्लक (नारायणी किनार), लगायतका स्थानलाई स्वमिड, पिक्निक लगायतका मनोरञ्जन स्थलको रूपमा विकास गरिनेछ ।
५. माडीको छरछरे (सोमेश्वर गढी जाने बाटोमा पर्ने) लाई शैक्षि बोटानिकल गार्डेनको रूपमा विकास (गरी गार्डे, सूचनामूलक सामग्री, विश्रामस्ल, पिक्निक लगायतका सुविधाहरू विकास गर्ने ।
६. पटिहानी, जगतपुर, अयोध्यापुरी, रजहर/पिप्रहर तथा अमरटारी क्षेत्रलाई साना तथा मध्यम खालका सभा सम्मेलन तथा तालिम एवं इभेन्ट्स हबका रूपमा प्रवर्धन गरिनेछ ।
७. संयुक्त टुर प्याकेज निर्माण (Joint Tour Package Development) : चितवन राष्ट्रि निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रका पर्यटकीय उत्पादनहरूलाई देशाय बमोजिमका पर्यटकीय स्थल तथा गन्तव्यहरू संगसंगै प्याजिड गरि प्रवर्धन गरिनेछ :
 - चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्र + पर्सा राष्ट्रिय निकुञ्ज + महाभारत क्षेत्र (कोमिनचुली, सिराइचुली, उपरदाडगढि) + देवघाट + मौलाकालिका + देवचुली + दाउन्नेदेवी + मदरबाबा)+ रामग्राम ।
 - चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्र +जनकपुर धाम + मनकामना + गोरखा + बन्दिपुर + पोखरा + पाल्पा + लुम्बिनी ।
८. पर्यटन उत्पादन संग सम्बन्धित सबै प्राकृतिक, सांस्कृतिक, धार्मिक, पूरातात्विक सम्पदा तथा इभेन्टहरूका बारेमा जानकारी दिनका लागि उच्च गुणस्तरका सूचनामूलक सामाग्री (प्रकाशन, श्रव्य दृश्य सामाग्री आदि) तयार गरि सम्पदाका बारेमा बताउन सक्ने हेरिटेज टुर गाइडहरू प्रशिक्षित गरिनेछन् ।

३.७.३ पर्या पर्यटन पूर्वाधारहरूको विकास, स्तरोन्नति तथा विस्तार (Development, Upgrading and Expansion of Ecotourism Infrastructures)

- १) चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको पर्या-पर्यटकीय उत्पादनलाई अन्तराष्ट्रिय मापदण्ड अनुरूपको बनाउन, पर्यटकको हिड्डुल (Mobility) लाई फैलाएर (Dispersion) मध्यवर्ती क्षेत्रका अधिकतम संभाव्य क्षेत्रहरूमा पुऱ्याउन, पर्यटकको सन्तुष्टिको स्तर वृद्धि गर्न, स्थानीय सामुदायको दैनिक जीवनयापनलाई समेत सहज बनाउन र संरक्षणका क्रियाकलापहरूलाई सघाउ पुऱ्याउनका लागि संरक्षण र सामुदाय मैत्री पर्यटन पूर्वाधारहरूको विकास, स्तरोन्नति एवं विस्तार गरिनेछ ।
- २) पर्याटन पूर्वाधारलाई संरक्षणमूख र सामुदायमूख बनाउनका लागि पर्या पर्यटन पूर्वाधार मापदण्ड तथा भवन आचार संहिता (Eco-tourism Infrastructure Standards and Building Codes) तयार गरि लागु गरिनेछ । निर्माण गरिने पर्यटन पूर्वाधारहरूलाई वातावरण एवं संस्कृति मैत्री र स्थानीय वास्तुकला भल्कने, सामुदायको गैर पर्यटकीय क्रियाकलापहरूलाई समेत फाइदा पुऱ्याउने, वन्यजन्तुहरूको क्रियाकलापमा असर नपुऱ्याउने लगायतका मापदण्ड पुरा गर्नुपर्नेछ ।
- ३) नीतिगत सुधार, प्रभावकारी समन्वय र प्रभावकारी गन्तव्य प्रवर्धनका माध्यमबाट रिकारी, नीजि तथा सामुदायिक क्षेत्रलाई पर्याटन पूर्वाधारमा लगानी गर्ने वातावरण सृजना गरिनेछ । ठूला पूर्वाधार निर्माणमा सरकारी-नीजि - सामुदायिक साभेदारी (PPPP) लाई प्रोत्साहन गरिनेछ भने सामुदाय तथा विपन्न वर्गका सदस्यहरूलाई पर्यटन पूर्वाधारमा लगानी गर्न प्रोत्साहन गर्नका लागि क्षमता विकास तालिम, सहलियतपूर्ण ऋण एवं अनुदान रकम उपलब्ध गराउन विशेष पहल गरिनेछ ।
- ४) आन्तरिक तथा वाह्य पहुँचमा सुधार (Improvement in Access and Transportation Services): चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रका प्रमुख पर्यटकीय क्षेत्रसम्म ल्याई गुणस्तरीय पर्यटकहरू आकर्षण गर्नुका साथै मध्यवर्ती क्षेत्रका सम्भाव्य सबै पर्यटकीय क्षेत्रमा पर्यटकको आगमनमा उल्लेख्य सुधार ल्याइनेछ ।
 - क) वाह्य पहुँचमा सुधारका लागि भरतपुर विमानस्थल र मेघौली विमानस्थलको स्तरोन्नतिका लागि पहल गरिनेछ । मेघौली विमानस्थललाई बाह्रै महिना चल्ने (All Season) विमानस्थलको रूपमा विकास गरिनेछ । भरतपुर विमानस्थललाई स्तरोन्नति गरि क्षेत्रिय विमानस्थलको रूपमा विकास गरि रात्रिकालिन उडान भर्न र पोखरा एवं भैरहवासंग उडान गर्न पहल गरिनेछ ।
 - ख) ठोरी र त्रिवेणीबाट भारतीय पर्यटकहरू प्रवेश गर्न सक्ने व्यवस्था मिलाउन पहल गरिनेछ ।
 - ग) पूर्व-पश्चिम राजमार्गबाट मध्यवर्ती क्षेत्रका प्रमुख पर्यटकीय हवहरू (सौराह, कसरा, मेघौली, अमलटारी, त्रिवेणीधाम आदि) सम्म पुग्ने पहुँच मार्गलाई कम्तिमा २ लेनको हुनेगरि स्तरोन्नति गरिनेछ । यस अन्तरगत सडक चौडा गर्ने, सडक वृक्षारोपण, सडक वत्ती, सूचना बोर्डहरूको व्यवस्था, विश्राम स्थल एवं पार्किङ स्थलको निर्माण, पुल कल्भर्ट निर्माण आदि पर्नेछन् ।
 - घ) सौराह, कसरा, मेघौली, अमलटारी लगायतका पर्यटकीय हवहरूलाई अन्य पर्यटकीय स्थलहरूसंग जोड्नका लागि आन्तरिक पर्यटकीय सडकहरूको निर्माण एवं स्तरोन्नति गरिनेछ । यस अन्तरगत सौराह-कुमरोज-खगेन्द्रमल्ली-मनोहरा, सौराह-खारेसोर-बरण्डाभार, बरण्डाभार-बिसहजारीताल-सीतामाई-जगतपुर, जगतपुर-माडी-ठोरी, जगतपुर-मेघौली, आदि । त्रिवेणी देखि बाल्मिकी आश्रम पुग्नका लागि बाटो, पुल लगायतका पूर्वाधारहरूको निर्माण गर्ने ।
 - ङ) प्रमुख पर्यटकीय स्थलहरू सौराह, जगतपुर, मेघौली, अमलटारी र त्रिवेणीमा सुविधा सम्पन्न पर्यटन बसपार्कको निर्माण एवं सञ्चालन गरिनेछ । पर्यटकीय बसपार्क अन्तरगत पार्किङ स्थल, टिकट काउन्टर, पर्यटन सूचना केन्द्र तथा विश्राम स्थल, सफा शौचालय, इन्टरनेट/वाइफाई सुविधा, ढल-

निकासको व्यवस्था, फोहरमैला संकलन गर्ने व्यवस्था, सफा खानेपानीको व्यवस्था, आदिको सुविधा तयार गरिनेछ ।

- च) पूर्वी चितवनको खगेन्द्रमली, कुमरोज, कठार, भण्डारा, पश्चिम माडी तथा गोसाइवाबा, सहेलीधजा, चौतारी सा. वन, पानबारी, ठूलोपोखरा क्षेत्रमा विकास गरिने नयाँ जंगली सफारी मार्गहरू, ट्रेकिङ सफारी मार्गहरू र जलयात्रा मार्गहरूमा वन्यजन्तुको वासस्थान र हिड्डुलमा असर नपुग्ने र प्राकृतिक भू-परिधिको सौन्दर्यतामा असर नपर्ने गरि जंगल सडक, पदयात्रा मार्ग, डुंगा घाट, विश्राम स्थल, मचान, भ्यू टावर, पर्यटन सूचना बोर्डहरू, खानेपानी सुविधा लगायतका पूर्वाधारहरूको विकास गरिनेछ ।
- छ) सौराह लगायतका प्रमुख पर्यटकीय स्थलहरूबाट आय प्रमुख शहरहरूसम्म पुग्ने पर्यटकीय बस तथा जीपहरूको सेवालार्इ अझ सुविधायुक्त र कार्वनमैत्री बनाईने छ ।
- ज) आन्तरिक रुटहरूमा कार्वन मैत्री तथा स्थानीय यातायातका साधनहरू जस्तै बेट्रीबाट चल्ने ई-रिक्सा, वेलगाडा, साइकल, घोडा-टाँगा लगायतका साधनहरूको प्रयोग गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ ।
- भ) रजहर-दिव्यपुरी हुदै पिठौली (नमूना सामुदायिक वन)- भुरीगाँउ-जीतपुर -अमलटारी जोड्ने मार्गलाई हरित करिडोर पर्यटन मार्ग (Green Corridor Tourism Track) को रूपमा विकास गर्ने र आवश्यकता अनुसार सडक मार्गको सुधार, पुल निर्माण, सडक वृक्षारोपण लगायतका पूर्वाधारहरूको विकास गर्ने ।
- ञ) बाघमारा मध्यवर्ती सामुदायिक वन र बीसहजारी ताल वरपर काठको हिड्ने बाटो (Wooden Walkway) बनाउने रजैविक विविधता संरक्षणमा सकारात्मक योगदान पुर्याउन सफल भएमा अन्य ठाउँमा समेत विस्तार गर्ने ।
- ट) कठार, कुमरोज, मेघौली, अयाध्यापुरी, पिप्रहर, अमलटारी, चिसापानी (गोसाइवाबा) लगायतका सम्भावित होम-स्टे गाउँहरूमा कम्तिमा २०/२० वडा साइकल उपलब्ध गराई पर्यटकलाई गाउँ भ्रमण गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ ।
- ५) खानपिन तथा वसोवासका सुविधाहरूको सुधार (Improvement in Accommodation and Food):
चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रलाई उच्च मूल्यका खानपिन तथा वसोवासका सुविधा (High-end Accommodation Facility) भएको गन्तव्यका रूपमा परिवर्तन गर्न हाल स्थापित होट, लज, होम-स्टे तथा रेष्टुरेण्टहरूको स्तरोन्नति गरिनुका साथै आवश्यकता अनुसार थप पूर्वाधारहरूको विकास र विस्तार गरिनेछ ।
- क) सौराह, कसरा, मेघौली, रजहर लगायतका स्थानमा हाल सञ्चालनमा रहेका होटल, लज तथा रेष्टुरेण्टको स्तरोन्नति गरिनेछ । खासगरी सुत्ने कोठा, शौचालय एवं डाइनिङ कक्षमा गुणस्तरीय सामग्रीको प्रयोग, सरसफाई र हाउसकिपिङमा सुधार, फोहरमैला व्यवस्थापन, ढलको उचित निकास एवं प्रशोधन, होटल कम्पाउण्ड भित्र वृक्षारोपण, प्रकृति सुहाउदो डिजाइन तथा रंगको प्रयोग, स्थानीय सामग्री प्रयोग गरेर तयार गरिने खाना/पेय पदार्थ सहितको मेनु, पाहुना सत्कारमा सुधार, पर्यटकीय स्थल र सेवा सम्बन्धी जानकारी राख्ने कर्मचारीको व्यवस्था लगायतका पक्षमा सुधार गरि स्तरोन्नति गरिनेछ ।
- ख) पटिहानी, मेघौली, रजहर, पिठौली (नमूना सामुदायिक वन) र गोसाइवाबा र माडी क्षेत्रमा उच्च मूल्यका नमूना सामुदायिक इको लज तथा रिसोर्ट (Model High-end Community Eco-lodge and Resorts) स्थापना गर्न प्रोत्साहन एवं सहजिकरण गरिनेछ ।

- ग) हाल सञ्चालनमा रहेका सामुदायिक होम-स्टेहरूको स्तरोन्नति गरिनेछ । अमलटारी होम-स्टेलाई नमूना सामुदायिक होम-स्टेको रूपमा विकास गरि पिप्रहर, मेघौली, अयोध्यापुरी लगायतका अन्य होम-स्टेहरूलाई स्तरोन्नति गरि गुणस्तरीय होम-स्टेका रूपमा विकास गरिनेछ । खासगरी सुत्ने कोठा एवं हौचालय र बाथरूमको सुधार, सर सफाईमा सुधार, पर्यटक सत्कारमा सुधार, स्थानीय मेनुमा परिमार्जन एवं सुधार, पर्यटकीय क्रियाकलापहरूको विविधिकरण गरि प्याकेजिङ गर्ने, तालिम तथा सभाहरू आयोजना गर्ने पूर्वाधारका सुधार, सांस्कृतिक कार्यक्रम र सांगितिक कार्यक्रममा सुधार एवं कृषि पर्यटनसंग होम-स्टे अनुभवलाई जोड्ने लगायतका सुधारका प्रयासहरू अगाडी बढाइनेछ ।
- घ) लोथर, कठार, कुमरोज, पटिहानी, गोलाघाट, गोच्चक, गोसाईबाबा, नन्दभाउजु, चिसापानी, चिसेनी, बगुवन लगायतका स्थानहरूमा सामुदायिक होम-स्टे सञ्चालन गरि होम-स्टेलाई सामुदायमा आधारित पर्या-पर्यटन बिकासको केन्द्र बिन्दुको रूपमा बिकास गरिनेछ ।
- ङ) पर्यटन पूर्वाधार निर्माण गर्दा बाढी (Flood), आगालागी (Fire), पहिरो (Erosion) जस्ता संभावित विपद्हरूबाट सुरक्षित हुने बनाउन पहल गरिनेछ । सौराह, मेघौली (गोलाघाट) रजहर, दिव्यपुरी लगायतका स्थानहरूमा बाढीको जोखिमबाट जोगिने खालका सिमेन्ट/काठे पिल्लर रेष्टुरेण्ट/लज (Wooden/Cement Pillar Restaurant/Lodge) बनाउने पहल गरिनेछ । भियतनाम, म्यानमार लगायतका देशहरूबाट यस्ता पूर्वाधारको सफल प्रयोगका बारेमा सिकिनेछ ।
- च. लोथर, कठार, कुमरोज, पटिहानी, गोलाघाट, वनकट्टा (माडी), दिव्यपुरी, ब्रह्मस्थान, त्रिवेत्री क्षेत्रमा थप गुणस्तरीय होटल, लज, रिसोर्ट स्थापना गर्न सहजिकरण गरिनेछ ।
- ६) सञ्चार तथा सूचना (Communication and Information Facilities) : पर्यटकीय होटल, लज, होम-स्टे तथा रेष्टुरेण्टहरूमा वाईफाई सुविधा उपलब्ध गराईने छ । सामुदायिक लजहरूमा सामुदायिक इन्टरनेट/वाईफाईको सुविधा उपलब्ध गराईनेछ ।
- ७) फोहरमैला तथा ढलको व्यवस्थापन : पर्यटकीय होटल, लज, होम-स्टे तथा रेष्टुरेण्टहरूलाई अनिवार्य रूपमा फोहरमैला तथा ढल व्यवस्थापनको भरपर्दो व्यवस्था व्यवस्था गरिनेछ । महानगरपालिका, नगरपालिका तथा गाउँपालिका र व्यवसायीहरू संग मिलेर फोहरमैला संकलन र व्यवस्थापनका पूर्वाधार विकास गरिनेछ । होटल/लज आदिबाट निस्कने तरल फोहर पदार्थलाई प्रशोधन गर्ने वा व्यवस्था मिलाउने ।
- ८) पर्यटकीय स्थलहरूमा सफा र स्वच्छ खानेपानीको सुविधा उपलब्ध गराउने ।
- ९) जंगल सफारी, पदयात्रा मार्ग र जलयात्रा मार्गहरूमा आवश्यकता अनुसार मचान, भ्यू टावर, बोट ल्याण्डिङ साइट, पर्यटन सूचना बोर्ड लगायतका पूर्वाधार निर्माण गरिनेछ ।
- १०) टाडी/सौराह र मेघौलीमा अन्तराष्ट्रिय स्तरको सम्मेलन केन्द्र स्थापना गर्न सहजिकरण गर्ने ।
- ११) कठार चिसापानी, बैकुण्ठेश्वर, गोच्चक, दिव्यपुरी, लगायतका स्थानमा स्विमिङ तथा पिक्निक सुविधाहरू बिकास गरिनेछ ।
- १२) प्रत्येक पर्यटकीय गन्तव्य र गाउँहरूमा पाहुना स्वागत गेट निर्माण, बन्यजन्तु तथा पंक्षीहरूका स्टेचु (Animal and Bird Statue) तथा सौन्दर्यीकरणका पूर्वाधारहरूको (Beautification Related Infrastructures) निर्माण गरिनेछ ।

३.७.४ पर्यटन सूचना तथा अनुवादका सुविधाहरूको विकास (Tourist Information and Interpretation Facilities)

उच्च स्तरका विषय वस्तु र सामग्री (High Quality Themes and Contents) को प्रयोग गरेर विविध खालका पर्यटकीय सूचना एवं अनुपादका सुविधाहरू स्थापना गरि चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा उच्च गुणस्तरका पर्यटकहरूको संख्या बढाउनुका साथै पर्यटकको बसाई अवधि र दैिक खर्चमा समेत वृद्धि गरिनेछ । पर्यटकीय गन्तव्यहरू र सेवा सुविधाका बारेमा यथेष्ट जानकारी उपलब्ध गराई सौराह लगायतका स्थानमा सिमित हुने पर्यटकहरूलाई अन्य स्थानहरूमा पनि घुम्न अभिप्रेरित गरिनेछ । जिम्मेवारपूर्ण पर्यटन व्यवसाय सञ्चालन र पर्यटन आचार संहिता सम्बन्धि सूचना सामग्रीका माध्यमबाट पर्यटक, पर्यटकका सहयोगीहरू र पर्यटन व्यवसायीहरूबाट प्रकृति र संस्कृतिमा पर्न सक्ने नकारात्मक प्रभाव कम गराउन समेत उच्च गुणस्तरका पर्यटन सूचना तथा अनुवादका सुविधाहरू स्थापना गरिनेछ ।

- १) सौराह, टिकौली र कसरामा रहेका पर्यटन सूचना केन्द्र तथा आखेटोपहार संग्रहालयहरूको स्तरोन्नति गरिनेछ । थप सामाग्री र सूचनाहरू राखिनेछन् । डकुमेन्ट्री प्रदर्शनीको व्यवस्था हुनेछ ।
- २) लोथर/भण्डारा, मेघौली, माडी, अमलटारी, आरुङखोला र त्रिवेणी धाममा थप पर्यटन सूचना केन्द्रहरू स्थापना गरिनेछ ।
- ३) पर्यटक प्रवेश द्वार एवं पोष्टहरूलाई थप सूचनामूलक बनाइनेछ ।
- ४) घडियाल संरक्षण तथा प्रजनन केन्द्र, हात्ती प्रजनन केन्द्र, (खोरसोर), गिद्ध रेफ्टुरेण्ट (पिठौली) हरूको स्तरोन्नति गरि थप सूचनामूलक र शिक्षामूलक बनाइनेछ । सो केन्द्रहरूमा सूचना कक्षको व्यवस्था, डकुमेन्ट्री प्रदर्शनी कक्षको व्यवस्था, विश्रामस्थल, शौचालय र उच्च स्तरको अनुवादक (Interpretator) को व्यवस्था गरिनेछ ।
- ५) स्थापित भइसकेका र नयाँ स्थापना गरिने जातिय संग्रहालय तथा सांस्कृतिक केन्द्रहरूलाई थप सूचनामूलक बनाइने छ ।
- ६) सौराह-जर्नेली-पुरानो पदमपुर-चुरे-बगई पदमार्गमा पर्यटकीय आकर्षणहरू, जैविक विविधता, भू-परिधि, पारिस्थितीकीय प्रणाली, भौगर्भिक अवस्था, रुट प्रोफाइल आदिका बारेमा यथेष्ट पर्यटन सूचनाहरू स्थापना गरि तालिम प्राप्त गाइडको साथमा मात्र पदयात्रा गर्न सकिने पदयात्रा मार्गको नमूना (Model for Highly Interpretative Guided Trekking Trail) को रूपमा विकास गरिनेछ ।
- ७) प्रत्येक पर्यटकीय साइट र मार्गहरूको परिचयात्मक लिफलेट तयार गरिनेछ ।
- ८) पहुच मार्गहरू, प्रवेश द्वार एवं पर्यटकीय स्थलहरूमा पर्यटकीय आकर्षण बोर्ड (नक्सा सहित), दिशा निर्देश गर्ने साइनबोर्ड/एरो, आचार संहिता लेखिएका बोर्डहरू रोखिनेछ । फ्लेक्स बोर्ड राख्न बन्द गरिनेछ । काठ वा धातुका बोर्डहरू राख्न प्रोत्साहन गरिनेछ ।
- ९) महत्वपूर्ण जंगल, नदि, सिमसार, घाँसे मैदान, धार्मिक स्थल, पूरातात्विक स्थल, सांस्कृतिक गाउँ, महत्वपूर्ण जनावर/पंक्षीका वासस्थान आदिका बारेमा सो सम्पदानको महत्व भल्कने गरि जानकारी बोर्ड राखिनेछ ।
- १०) गैडा स्थानान्तरण (Rhino Translocation), हात्ती प्रजनन (Elephant Breeding), गोही प्रजनन (Crocodile Breeding) लगायतका महत्वपूर्ण इभेन्टसहरू समावेश गरि उच्च स्तरका डकुमेन्ट्री तयार गरि प्रत्येक सूचना केन्द्र तथा प्रजनन केन्द्रहरूमा प्रदर्शनी गर्ने व्यवस्था गरिनेछ ।
- ११) प्रत्येक सामुदायिक होम-स्टे गाउँमा एउटा बहु-उद्देश्यीय पर्यटन केन्द्र (Multiple Use Visitor Center - MUVC) स्थापना गरिनेछ । सो केन्द्रमा पर्यटकहरूको स्वागत सत्कार गर्ने कक्ष, पर्यटक सूचना कक्ष, सांस्कृतिक/सांगितिक प्रदर्शनी कक्ष, हस्तकला तथा स्थानीय उत्पादन बिक्री कक्ष, प्राथमिक उपचार कक्ष, स्थानीय संस्कृति भल्कने सांस्कृतिक सामग्री संग्रह कक्ष, तालिम कक्ष आदिको व्यवस्था गरिनेछ ।

३.७.५ पर्यटन गन्तव्य प्रवर्धन तथा बजारीकरण (Tourism Destination Promotion and Marketing)

अनुसन्धानबाट प्राप्त तथ्यांकका आधारमा पर्यटन उत्पादन तथा कजार खण्डको यथोचित तालमेल, स्तरीय प्याकेजिङ, पर्यटन सेवाको गुणस्तरमा सुधार, उच्च गुणस्तरका प्रवर्धनात्मक सामग्रीको उत्पादन, उपयुक्त बजारीकरणका च्यानलहरूको छनौट र प्रभावकारी प्रवर्धनका माध्यमबाट चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रलाई सामुदायमा आधारित पर्या-पर्यटन र सफारी पर्यटन गन्तव्यको रूपमा विश्व पर्यटन बजारमा प्रवर्धन गरि हालको पर्यटन बजारलाई थप विस्तार एवं विविधिकरण गरिनेछ।

- १) चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको भ्रमण गर्ने पर्यटकहरूको सन्तुष्टीको स्तर थाहा पाउन र पर्यटकका थप अपेक्षाहरू थाहा पाउनका लागि प्रत्येक वर्ष पर्यटक धारण सर्वेक्षण (Visitor Perception Survey) सञ्चालन गरिनेछ र सामुदायिक होम-स्टे तथा पर्यटन सूचना केन्द्र तथा संग्रहालयहरूमा पर्यटक सुभावा रजिस्टर (Visitor Feedback/Suggestion Register) राखी पाहुनाहरूको सन्तुष्टी स्तर र गुणासाहरू संकलन गरिनेछ। उपरोक्त विधिहरूबाट प्राप्त तथ्यांक र राष्ट्रिय निकुञ्जको कार्यालयले नियमित रूपमा संकलन गर्ने पर्यटक तथ्यांकका आधारमा पर्यटकीय उत्पादन तथा क्रियाकलापहरू परिमार्जन गरिनुका साथै बजारको माग सम्बोधन गर्ने खालका पर्यटकीय उत्पादन - बजार खण्ड समिश्रण (Product-Matrix Mix) तथा टुर प्याकेजहरू डिजाइन गरिनेछ।
- २) प्रवर्धन ब्राण्ड तथा सब-ब्राण्ड तयार गर्ने (Preparation of Promotional Brand and Sub-Brand): जंगल सफारी (Jungle Safari), वन्यजन्तु तथा पक्षी अवलोकन (Wildlife & Bird Watching), थारु संस्कृति एवं सत्कार (Tharu Culture & Hospitality) र अन्य प्राकृतिक एवं सांस्कृतिक अनुभव (Other Natural and Cultural Experiences) को प्रतिनिधित्व गर्ने गरि वृहत्तर चितवन क्षेत्रको प्रवर्धनात्मक ब्राण्ड (Promotional Brand) तयार गरि प्रवर्धन गरिनेछ। ब्राण्डका प्रमुख अंगहरूमा गैडा, पाटेबाघ, घडियाल गोही, लगायतका जंगली जनावर र थारु संस्कृति एवं सत्कार प्रमुख रूपमा भल्कने गरी बनाइनेछ। यसैगरी अन्य प्रमुख पर्यटकीय स्थलहरू (जस्तै सौराह, मेघौली आदि) को छुट्टा छुट्टै सब-ब्राण्डहरू समेत तयार गरिनेछ। प्रमुख गन्तव्यहरूको ब्राण्ड फोकस देहाय बमोजिम हुनेगरी बनाइनेछः
 १. सौराह : जंगल सफारी, थारु संस्कृति, MICE, निकुञ्ज गेट वे हव
 २. मेघौली : जंगल सफारी, थारु संस्कृति
 ३. माडी : कृषि पर्यटन, पदयात्रा र धार्मिक एवं पूरातात्विक
 ४. अमलटारी : नमूना थारु होम-स्टे, जंगल सफारी
 ५. त्रिवेणी धाम : धार्मिक, आध्यात्मिक, ऐतिहासिक, प्राकृतिक
 ६. पूर्वी चितवन : मनोरञ्जन, कृषि पर्यटन, जंगल सफारी

उपरोक्त ब्राण्ड तथा सब ब्राण्डहरूले चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको जंगल सफारीका लागि स्थापित शाख (Established Image) लाई पुनर्स्थापित (Re-established) गरिनेछ।

- ३) वृहत्तर चितवन क्षेत्रको प्रवर्धनको लागि उच्च गुणस्तरका प्रिन्टेड तथा डिजिटल पर्यटन प्रवर्धनका सामाग्रीहरू (Production of Promotional Materials) :
 - क. समग्र चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती प्रवर्धनात्मक वोसियर (नेपाली, अंग्रेजी र चाइनिज भाषा गरि ३ किसिमका)।
 - ख. वृहत्तर चितवन क्षेत्रको पर्यटन गाइड बुक (अंग्रेजी भाषा)।

- ग. उच्च गुणस्तरको प्रवर्धनात्मक डकुमेन्ट्री (अंग्रेजी र नेपाली) ।
- घ. वृहत्तर चितवन क्षेत्रको GIS मा आधारित पर्यटकीय नक्सा (अंग्रेजी) ।
- ङ. धार्मिक, सांस्कृतिक मेला, पर्व, पर्यटन महोत्सव, स्पोर्ट्स, संरक्षणका इभेन्ट्स समेटिने वार्षिक मेला उत्सव पात्रो (Annual Calendar of Festivals and Events Book) (अंग्रेजी) ।
- च. ४ वटा सेक्टरहरूको छुट्टा छुट्टै प्रवर्धनात्मक ब्रोसियर (सौराह, कसरा, माडी, अमलटारी)-(अंग्रेजी) ।
- छ. प्रत्येक सामुदायिक होम-स्टेहरूको प्रवर्धनात्मक ब्रोसियर (अंग्रेजी, नेपाली) ।
- ज. विशेष रचिका पर्यटकीय स्थलहरूको प्रवर्धनात्मक चिनारी लिफलेट (अंग्रेजी, नेपाली)-(जस्तै: वीसजारी ताल, गोही प्रजनन केन्द्र, हात्ती प्रजनन केन्द्र आदि) ।
- ञ. वृहत्तर चितवन क्षेत्रको आधिकारिक वेब साइट र फेसबुक पेजको निर्माण तथा सञ्चालन (अंग्रेजी) ।
- झ. गैडा स्तान्तरण, हात्ती प्रजनन, गोही प्रजनन, थारु नाच, डुंगा सवारी लगायतका पर्यटकीय महत्वका क्रियाकलापहरूको भिडियो फुटेज तयार गरि U-tube मार्फत प्रसारण गर्ने ।

उपरोक्त प्रवर्धनात्मक सामाग्रीहरू पर्यटन सूचना केन्द्र, संग्रहालय, सांस्कृतिक केन्द्र, होटल/लज/होम-स्टे, पर्यटक टुर गाइड, ट्राभल एजेन्सी आदिका माध्यमबाट पर्यटकसम्म पुग्नेगरी वितरण गरिनेछ । सामाग्री उत्पादन र छपाई कार्य निकुञ्ज कार्यालय, पर्यटन व्यवसायी र सामुदायको सहकार्य र साभेदारीमा गरिनेछ ।

४) वृहत्तर चितवन क्षेत्रको प्रवर्धनात्मक अभियान सञ्चालन गर्ने (Promotional Campaigns)

- क. बजार सर्वेक्षणको नतिजाका आधारमा देहाय बमोजिमका खास खास बजार खण्डलाई गरेर पर्यटन प्रवर्धनका अभियान सञ्चालन गरिनेछ ।
- आन्तरिक बजार
 - भारतीय बजार
 - चाइनिज बजार
 - अन्य मुलुकहरू
- ख. वृहत्तर चितवन क्षेत्रको प्रवर्धनका लागि स्थानीय, क्षेत्रिय, राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय पर्यटन प्रवर्धन मेला एवं ट्राभल मार्टहरूमा सहभागिता जनाईने छ । सो मेलाहरूमा प्रवर्धनात्मक सामाग्रीहरू, उच्च गुणस्तरका फोटोग्राफहरू, डकुमेन्ट्री, थारु नाच र थारु खानाहरू समेत प्रदर्शित गरिनेछन् ।
- ग. नयाँ पर्यटकीय गन्तव्य, उत्पादन, क्रियाकलाप र प्याकेजका बारेमा पर्यटन बजार र प्रवर्धकहरूलाई जानकारी दिने र टुर प्याकेजहरूको गुणस्तरीयताको बारेमा सुनिश्चित गराउनका लागि लक्षित बजार खण्डका टुर अपरेटर, ट्राभल अपरेटर, टुर गाइड, पत्रकार, डकुमेन्ट्री मेकर, ब्लग राइटर आदिलाई समावेश गरि प्रवर्धननात्मक-परिचयात्मक भ्रमण (Promotional Familiarization Tour) आयोजना गरिनेछ । सो को लागि नेपाल पर्यटन बोर्ड र पर्यटन एशोसिएसनहरू संग सहकार्य गरिनेछ ।
५. आन्तरिक पर्यटकहरूलाई खासगरि अफ-सिजनका बेला आकर्षित गर्नका लागि रेडियो, टेलिभिजन, पत्रपत्रिका, फेसबुक आदिका माध्यमबाट प्रचार प्रसार र विज्ञापन गरिनेछ ।
६. वृहत्तर चितवन क्षेत्रलाई अन्य गन्तव्यसंग अन्य संयुक्त टुर प्याकेजमा बिक्री गर्ने गरि लक्षित बजार खण्डमा प्रवर्धन गर्नका लागि जनकपुर, विरगञ्ज, लुम्बिनी, पोखरा र काठमाण्डौका टुर अपरेटरहरू संग

समन्वय र साभेदारी गरि संयुक्त प्रवर्धनात्मक अभियानहरु सञ्चालन गरिनेछ । खासगरि भारतीय र चाइनिज बजारहरुमा संयुक्त रुपमा सेल्स मिसन एवं ट्रेड शोहरु आयोजना गरिनेछ ।

७. विशेष रुची भएका पर्यटकहरु आकर्षित गर्न र अफ-सिजनमा समेत आन्तरिक तथा वाह्य पर्यटक आकर्षित गर्नका लागि देहाय बमोजिमका मेला, महोत्सव तथा इभेन्टसहरु आयोजना गरिनेछ :
- अन्तराष्ट्रिय हात्ती पोलो (मेघौली तथा अमलटारी)
 - हात्ती महोत्सव - सौराह
 - खाना महोत्सव - सौराह, मेघौली
 - होम-स्टे मार्ट (वर्षको २ पटक) : अमलटारी, पिप्रहर, अयोध्यापुरी, मेघौलीमा पालैपालो
 - रोपाई महोत्सव - माडी, पूर्वी चितवन, अमलटारी
 - डुंगा चढि प्रतियोगिता (सौराह- कसरा-गोलाघाट, भरतपुर-मेघौली-गोलाघाट, गोलाघाट-अमलटारी)
 - नदि किनारा भलिबल प्रतियोगिता (गोलाघाट, नारायणी, दिव्यपुरी, गोसाईबावा)
 - सांगितिक महोत्सव (रैथान र लोक संस्कृति/संगित)
 - माछा महोत्सव, केरा महोत्सव, पोल्टी महोत्सव
 - अन्य महोत्सवहरु

३.७.६ पर्यटन उद्यम/व्यवसाय सृजना, रोजगारी अभिवृद्धि तथा स्थानिय समुदायको सहभागितामा अभिवृद्धि (Creation of Tourism Enterprise & Job and Enhancing Participation of Local Community)

सामुदायमा आधारित, समावेशी र संरक्षणमुखी पर्य-पर्यटनको विकासको मध्यमबाट स्थानीय सामुदायलाई हरित उद्यम/व्यवसायको विकास गर्ने र रोजगारीका अवसर सृजना गरि जैविक विविधता, प्राकृतिक भ-परिधि र सांस्कृतिक सम्पदा संरक्षणमा मध्यवर्ती क्षेत्रका सामुदायको सक्रिय सहभागिता सुनिश्चित गरिनेछ ।

१. पर्यटन उद्यम विकास र रोजगारीका लागि चेतना अभिवृद्धि तथा उद्यमशिलता विकास (Awareness and Entrepreneurship Development for Green Tourism Enterprise and Employment Creation)

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रका पर्यटकीय आकर्षणहरू, पर्यटन उत्पादन तथा क्रियाकलापहरू, लक्षित बजार खण्डहरू, पर्यटक वितरणको अवस्था, बजार खण्ड र पर्यटकीय क्रियाकलाप बमोजिमका पर्यटकका रुचीहरू, सम्भावित पर्यटकीय उद्यम तथा रोजगारीका अवसरहरू, पर्यटन उत्पादन तथा क्रियाकलापको प्याकेजिङ, उत्तरदायीपूर्ण पर्यटन व्यवसाय सञ्चालन मोडलहरू (Responsible Tourism Business Practice Models), पर्यटन उद्यमका जोखिमहरू, पर्यटनका सकारात्मक र नकरात्मक असरहरू, पर्यटनका नकरात्मक असर न्यूनिकरणका उपायहरू आदिका बारेमा हाल सञ्चालनमा रहेका तथा सम्भाव्य पर्यटन उद्यमी तथा कामदारहरूलाई अभिमूखिकरण तालिम सञ्चालन गरिनेछ । सो को आधारमा सम्भाव्य उद्यमीहरूले उपयुक्त उद्यम छनौट गरि व्यवसाय विकास योजना तयार गर्ने ।

२. हरित पर्यटन उद्यम तथा व्यवसाय सृजना (Creation of Green Tourism Enterprises/Businesses):

आवश्यक सार्वजनिक पर्यटन पूर्वाधारको विकास, उद्यमशिलता तथा सीप विकास तालिम, बैंक तथा सहकारी मार्फत सहज र सहूलियतपूर्ण ऋणको व्यवस्था, बजार संगको सम्बन्ध विकास, पर्यटकीय क्षेत्रको सुरक्षा अवस्थामा सुधार, ठूला तथा साना व्यवसायीहरू र प्रवर्धकहरूका बीच सम्बन्ध स्थापना लगायतका पर्यटन व्यवसाय विकासका पहलहरू अगाडी बढाई मध्यवर्ती क्षेत्रका सामुदायलाई देहाय बमोजिम हरित पर्यटन उद्यम/व्यवसाय सृजना गर्न, स्तरोन्नति गर्न र विस्तार गर्न सहयोग गरिनेछ :

क. पर्यटन बजारीकरण/बुकिङ सम्बन्धी उद्यम/व्यवसायहरू : ट्राभल एजेन्सी, टिकेटिङ सेन्टर, पर्यटन सूचना केन्द्र, पर्यटक पथ प्रर्शक आदि ।

ख. सफारी तथा यातायात सम्बन्धी उद्यमहरू : बयल गाढा, टांगा, घोडाचढी, हात्ती सफारी, डुंगा सफारी, साइकल (भाडामा लगाउने), वातावरण मैत्री रिक्सा/अटो, वातावरणमैत्री जीप सफारी, पर्यटक बस/माइक्रो बस सञ्चालन आदि ।

ग. खानपिन तथा वसोवाससंग सम्बन्धित उद्यमहरू : होटल, लज, रिसोर्ट, इको लज, होम-स्टे, फार्म-स्टे, क्याम्प साइट, रेष्टुरेण्ट, चियापसल, कफी सप, खाजाघर, कुलिनरी सेन्टर आदि ।

घ. मनोरञ्जन र साइट सिइङ (Entertainment and Sightseeing) : संग्रहालय सञ्चालन, सांस्कृतिक/सांगितिक केन्द्र/कार्यक्रम, सञ्चालन, पर्यटक पथ प्रदर्शक, चिनो पसल/हस्तकला पसल, कृषि अर्गानिक फार्महरू, भिलेज टुर आदि ।

अधिकतम सामुदाय सम्म पर्यटन विकासको अवसर उपलब्ध गराउन र पर्यटकको सन्तुष्टी बढाउनका लागि एक आदिवासी गाउँ- एक होम-स्टे र एक सामुदायिक वन एक पर्यटन स्थलको रूपमा विकास गरिनेछ ।

३. दक्षता तथा गुणस्तर अभिवृद्धिका लागि सीप विकास तालिम सञ्चालन (Skill Development Training)

स्थापित पर्यटकीय सेवा तथा सुविधाहरूको गुणस्तर अभिवृद्ध गर्न, नयाँ गन्तव्यहरूमा पर्यटकीय सेवा तथा सुविधाहरूको विस्तार गर्न पर्यटन उत्पादन तथा क्रियाकलापहरूको विविधिकरण गर्नका लागि देहाय बमोजिमका व्यवसायिक सीप विकास तालिमहरू सञ्चालन गरिनेछ । सो तालिमहरू सञ्चालन गर्दा परम्परागत ज्ञान र सीपलाई समेत प्रवर्धन गरिनेछ । तालिम सञ्चालनका लागि राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा संरक्षण क्षेत्रमै कार्यरत विज्ञ व्यवसायी/कामदार, नीजि क्षेत्रका तालिम प्रदायक संस्थाहरू, नेपाल पर्यटन बोर्ड, नेपाल पर्यटन तथा होटल व्यवस्थापन प्रतिष्ठान (NATHM), CTEVT संग सम्बन्धन प्राप्त तालिम इन्स्ट्रिच्युहर आदि संग सहकार्य र साभेदारी गरिनेछ ।

- क. आधारभूत एवं एडभान्स कुकिङ, बेकिङ, हाउस किपिङ तथा लज व्यवस्थापन तालिमहरू
- ख. आधारभूत एवं एडभान्स होम-स्टे व्यवस्थापन तथा पाहुना सत्कार तालिमहरू
३. आधारभूत एवं एडभान्स नेचर गाइड तालिम
- ग. सांस्कृतिक सम्पदा टुर गाइड तालिम
- घ. चाइनिज भाषा तालिम
- ङ. पर्यटनमैत्री हस्तकला डिजाइन तालिम
- च. सिलाई, बुनाई तथा इम्ब्रोइडरी तालिम
- छ. सांस्कृतिक/सांगितिक कोरियोग्राफी तालिम
- ज. संग्रहालय तथा पर्यटन सूचना केन्द्र व्यवस्थापन तालिम
- झ. अर्गानिक कृषि उपज उत्पादन तालिम (तरकारी, माछा, मासु, दुध, मह, फलफूल आदि)
- ञ. स्थानिय वातावरण र संस्कृति मैत्री सिकर्मी तथा डकर्मी तालिम
- ट. विपद जोखिम न्यूनिकरण, व्यवस्थापन, आपतकालिन उद्धार तथा प्राथमिक उपचार तालिम
- ठ. उच्च स्तरीय इभेन्टस् सञ्चालन तथा व्यवस्थापन तालिम
- ड. उच्च स्तरीय वेभसाइट, ब्लग, प्रवर्धनात्मक ब्रोसियर लेखन तथा सञ्चालन तालिम
- ढा. प्रकृति तथा संस्कृति सम्बन्धि कला पेन्टिङ तालिम
- ण. वेटर तथा वेट्रेस तालिम

४. रोजगार वृद्धि तथा विविधिकरण (Increasing and Diversifying the Green Tourism Jobs)

यथेष्ट तालिमको अवसर र पर्यटन व्यवसायको विस्तार एवं विविधिकरणका माध्यमबाट पर्यटन क्षेत्रमा स्थानीय सामुदायको रोजगारीको अवसर सृजना गरिनेछ । हाल सौराह लगायतका सिमित स्थानमा सञ्चालित पर्यटनलाई मध्यवर्ती क्षेत्रका अधिकांश स्थानमा विस्तार गरिनेछ भने जंगल सफारी र होम-स्टेमा सिमित हालको पर्यटकीय क्रियाकलापहरूलाई विविधिकरण गरि कृषिमा आधारित, इभेन्टस्मा आधारित, खेलकुदमा आधारित, मनोरञ्जनमा आधारित, साहसिक क्रियाकलापमा आधारित, धार्मिक तथा आध्यात्मिकतामा आधारित, शिक्षा तथा अनुसन्धानमा आधारित गरि विविध पर्यटकीय क्रियाकलाप सञ्चालन गरि रोजगारीको विस्तार एवं क्षेत्रको विविधिकरण गरिनेछ ।

यसबाहेक वातावरण र संस्कृति मैती पर्यटन पूर्वाधार निर्माण गर्न आवश्यक पर्ने कालिगढीहरु र पर्यटन उद्योगमा आवश्यक पर्ने सेवा तथा सामाग्री सप्लाई गर्ने उत्पादक तथा सप्लायर्स मार्फत रोजगारीका अवसर सृजना गरिनेछ ।

५. **पर्यटन उद्योगमा आवश्यक पर्ने सेवा/सामाग्रीहरुको उत्पादन र सृष्टिकरण (Creating and Strengthening Tourism Supply Chains)**

- क. व्यापक अभिमूखिकरण, क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम, पूर्वाधार विकास, सहज ऋण पहुच र पर्यटन व्यवसायी संग सिधा सम्पर्क स्थापना जस्ता कार्यक्रम मार्फत स्थानीय सामुदायलाई पर्यटन क्षेत्रमा आवश्यक पर्ने सेवा तथा सामाग्रीहरु स्थानीय स्तरमै उत्पादन गरि खपत गरि वाट्य सेवा तथा सामाग्रीको आपूर्तिलाई न्यूनिकरण गरिनेछ ।
- ख. कृषिजन्य उत्पादनहरु जस्तै तरकारी, फलफूल, माछा मासु, दूध, दहि, बटर, मह, अन्नवाली आदिको आपूर्ती मध्यवर्ती क्षेत्रबाटै गर्ने, सकभर सबै उत्पादनलाई अर्गानिक बनाउने (रासयनिक मल र विषादी प्रयोग नगर्ने) र कृषक/उत्पादक र पर्यटन व्यवसायी बीच सहज र दिगो किनबेच गर्ने वातावरण (उत्पादनको निरन्तर आपूर्तीको ग्यारेन्टी, गुणस्तर प्रतिबद्धता र व्यवसायीले अनिवार्य रुपमा किनिदिने ग्यारेन्टी) सृजना गरिनेछ ।
- ग. पर्यटन उद्योगमा प्रयोग हुने सेवा तथा सामाग्री उत्पादन गर्न आवश्यक पर्ने सामुदायिक पूर्वाधार विकास (सिचाई कुलो, चिस्यान केन्द्र, विजुली, सडक, सञ्चार आदि), सीप, प्रविधि र बजार सम्बन्धि सूचना एवं जानकारी उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरिनेछ ।
- ङ. स्थानीय स्तरमा उत्पादन गरिएका सामाग्रीहरु (तरकारी, फलफूल, हस्तकला आदि) बिक्रीका लागि बिक्री तथा प्रदर्शनी केन्द्रहरुको स्थापना गर्न पहल गरिनेछ ।
- च. पर्यटन सम्बन्धि मेला तथा महोत्सवहरुका माध्यमबाट स्थानीय उत्पादनहरुको प्रचार प्रसार र बजारीकरणमा सहयोग गरिनेछ ।
- छ. होम-स्टे गाउँमा एक होम-स्टे घर एक करेशावारीको अवधारणा अनिवार्य रुपमा लागु गरिनेछ ।

६. **समावेशी पर्यटन विकास तथा स्थानीय सामुदायका सहभागिता सनिश्चित गर्ने (Inclusive Tourism Growth & Local Community Participation)**

राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रबाट लिन सकिने पर्यटनको फाइदा मध्यवर्ती क्षेत्रका अधिकतम सामुदाय र सदस्यहरुमा पुऱ्याई सामुदायका सदस्यहरुलाई नै पर्य-पर्यटन विकास र जैविक विविधता संरक्षणको अगुवा एवं अभियन्ताको रुपमा विकास गरिनेछ ।

- क. पर्या-पर्यटन विकास र संरक्षण कार्यको योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र मूल्यांकनका सम्पूर्ण प्रक्रियाहरुमा स्थानीय सामुदाय, महिला, पिछडिएका वर्ग, यूवा सहभागि गराईनेछ ।
- ख. सामुदायिक पूर्वाधार (सडक, बाटो, पुल, विजुली आदि) का अभावका कारण पर्यटन विकास हुन नसकेका स्थामा प्राथमिकताका साथ पूर्वाधार विकास गरिनेछ ।
- ग. नीजि लगानी गर्न नसक्ने सामुदायका गरिब सदस्यहरु, महिला, पिछडिएका वर्ग, वन्यजन्तुबाट पीडित तथा दैनिक जीवनयापनका लागि निकुञ्ज र मध्यवर्ती क्षेत्रको प्राकृतिक सम्पदामा आश्रित सदस्यहरुलाई सकारात्मक विभेदिकरणको रणनीति अवलंबन गरि विशेष कार्यक्रम मार्फत क्षमता

विकास तथा सीप विकास तालिम, पूर्वाधार निर्माण अनुदान, सहूलियतपूर्ण ऋण आदिको व्यवस्था गरि पर्यटन उद्यम सृजना गर्न सहयोग गरिनेछ ।

- घ. पर्यटनको फाइदा अधिकतम् सामुदायका सदस्यसम्म पुर्याउनका लागि पर्यटन गन्तव्य विस्तार गरिनुका साथै होम-स्टे लगायतका सामुदायिक/सामूहिक पर्यटन उद्यम सृजना गर्न, पर्यटनका आम्दानीको समानुपातिक वितरण गर्ने प्रणाली अवलम्बन गर्ने लगायतका व्यवस्था गरिनेछ ।
- (ङ) पर्यटनको अधिकतम् लाभ स्थानीय समुदायमै कायम राख्न र पर्यटनको आर्थिक चुहावट (Economic Leakage) कम गर्नका लागि स्थानीय सीप, साधन र प्रविधिमा आधारित पर्यटन क्रियाकलाप, प्याकेज तथा मेनुको विकास हुनेछ ।

७. पर्यटकीय आम्दानीमा वृद्धि गर्ने (Increasing Tourism Revenue/Receipt)

पर्यटन मूल्य शृंखलामा अभिवृद्धि (Tourism Value Chain Chain Upgrading), पर्यटकीय सेवा तथा सुविधाको स्तरोन्नति एवं विविधिकरण, पर्यटकीय गन्तव्यको प्रभावकारी प्रवर्धन आदिको माध्यमबाट पर्यटकको संख्या, बसाई अवधि र दैनिक खर्चमा वृद्धि गरि पर्यटनको कूल आम्दानीमा वृद्धि गरिनेछ र पर्यटनबाट सामुदायको जीस्वनोस्तर सुधारका लागि पुग्ने योगदान र राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा पुग्ने योगदानमा बढाइनेछ ।

३.७.७ जैविक विविधता तथा प्राकृतिक भू-परिधिको संरक्षण, प्रवर्धन तथा पहरेदारी (Conservation, Promotion and Safeguarding of Biodiversity and Natural Landscape)

१. संरक्षणमूख र समावेशी पर्या-पर्यटन विकासको माध्यमबाट स्थानीय स मूदायलाई संरक्षणका अगुवाको रूपमा विकास गर्न र पर्यटनबाट जैविक विविधता एवं प्राकृतिक भू-परिधिमा पार्न सक्ने नकरात्मक प्रभावहरु न्यूनिकरण गर्नका लागि पर्या-पर्यटन विकास तथा व्यवस्थापन निर्देशिका (Ecotourism Development and Management Guidelines) तयार गरिनेछ । सो निर्देशिकाले मुलत निम्न पक्षहरु समेटिनेछ :

क) जिम्मेवारपूर्ण पर्यटन आचार संहिता (Responsible Tourism Code of Conducts)

ख) जिम्मेवारपूर्ण पर्यटन व्यवसाय सञ्चालन मोडेल (Responsible Tourism Business Practice Models)

ग) पर्या-पर्यटन पूर्वाधार मापदण्ड तथा भवन आचार संहिता (Ecotourism Infrastructure Standards and Building Codes)

२. पर्यटन चेतना अभिवृद्धि : पर्यटन विकास र यसको दिगोपनको लागि जैविक विविधता एवं प्राकृतिक भू-परिधिको महत्व, पर्यटनका सम्भावित नकरात्मक प्रभावहरु र नकरात्मक प्रभाव न्यूनिकरण गर्ने उपायहरुका बारेमा सामुदायका सदस्यहरु, पर्यटन व्यवसायी, स्कल/कलेजका विद्यार्थीहरु र सरोकारवाला निकायका सदस्यहरुलाई तालिम, अन्तरक्रिया, अध्ययन भ्रमण आदिका माध्यमबाट चेतना अभिवृद्धि गरिनेछ ।

३. पर्यटनका नकरात्मक असर न्यूनिकरण (Minimization of Possible Negative Impacts of Tourism):

पर्यटनका सम्भाव्य नकरात्मक असरहरु न्यूनिकरण गर्नका लागि चेतना अभिवृद्धि गर्ने कार्यक्रमका अलावा देहाय बमोजिमका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरिनेछ :

क) पर्यटन आचार संहिता र पूर्वाधार निर्माण मापदण्ड लगायतका नीतिगत प्रावधानहरुको कडाईका साथ पालना गरिनेछ । पर्य-पर्यटन निर्देशिका बमोजिम पर्या-पर्यटनका क्रियाकलाप भए नभएको बारे अनुगमन गर्नका लागि राष्ट्रिय निकुञ्ज, मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समिति र व्यवसायी सम्मिलित बहुपक्षिय अनुगमन टोली गठनगरी परिचालन गरिनेछ ।

ख) सौराह लगायतका स्थापित पर्यटकीय स्थलहरुको Carrying Capacity अध्ययन गरि पर्यटकीय होटल/लजको संख्या र पर्यटकको संख्या निर्धारण गरिनेछ ।

ग) बाघमारा मध्यवर्ती सामुदायिक वन लगायतका पर्यटकीय गन्तव्यहरुमा अधिक पर्यटकीय चापका कारण वन्यजन्तु र वासस्थानमा पर्नसक्ने चाप एवं असर कम गर्न बलक अनुसार जंगल सफारी मार्गको निर्माण गरि पालो प्रणाली (Block Wise Rotation System) अनुसार सफारी मार्गको प्रयोग गरिनेछ ।

घ) स्थानीय सरकारसंगको सहकार्यमा होटल, लज, होम-स्टे, रेष्टुरेण्टबाट निस्कने ठोस तथा तरल पदार्थको व्यवस्थापन गर्ने जिम्मेवारी सम्बन्धित व्यवसायीले नै गर्ने व्यवस्था गरिनेछ । फोहरमैला तथा ढलको उचित व्यवस्थापन गर्न सम्बन्धित व्यवसायी तथा स्थानीय निकायसंग मिली फोहरमैला संकलन केन्द्र, व्यवस्थापन केन्द्र तथा ढल प्रशोधन तथा निकासको प्रवन्ध मिलाईने छ ।

ङ) पर्यटकीय गन्तव्यहरुमा प्लाष्टिकको प्रयोग पूर्ण रूपमा निषेध गरिनेछ ।

च) होटल/लज, रेष्टुरेण्ट खाना पकाउन तथा पानी तताउने कार्यका लागि विजुली, सोलार तथा अन्य वैकल्पिक उर्जाको प्रयोग गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ ।

- छ) पर्यटन प्रयोजनका लागि प्रयोग गरिने यातायातका साधनहरूबाट निस्कने कार्बन उत्सर्जन कम गर्नका लागि बयलगाढा, घोडा, साइकल लगायतको प्रयोग, विजुली, तथा सोलारबाट चल्ने रिक्सा, अटोको प्रयोग र कम कार्बन अत्सर्जन गर्ने उच्च मापदण्डका जीप, माइक्रो एवं बसहरू चलाउन प्रोत्साहित गरिनेछ ।
- ज) पर्यटन उद्योगहरूमा प्रयोग हुने कृषि उत्पादनका सामाग्रीहरू जस्तै तरकारी, फलफूल, माछा, मासु आदिको उत्पादनमा प्रयोग हुने विषादी एवं रासयनिक मलको प्रायोगबाट नदि, ताल तलैया, सिमसार क्षेत्रमा पर्न नकरात्मक प्रभाव कम गर्नका लागि “अर्गानिक कृषि उत्पादन”लाई प्रोत्साहित र प्रवर्धन गर्दै विषादि र रासयनिक मलको प्रयोगलाई निरुत्साहित गरिनेछ ।
- झ) नवलपुरको नमूना मध्यवर्ती सामुदायिक वन (पिठौली) लाई पर्यटन असर न्यूनीकरण एवं व्यवस्थापनको नमूना पर्यटकीय वन (Model Community Forest for Minimizing and Managing Negative Impacts of Tourism) को रूपमा विकास गरि अन्य सामुदायिक वनहरूलाई समेत सिक्ने वातावरण सृजना गरिनेछ ।
- ञ) अधिक संख्यामा पर्यटकहरूको आगमन हुने ठाँउहरूमा पर्यटनबाट जैविक विविधता, भूपरिधि र साँस्कृतिक सम्पदामा पर्नसक्ने नकारात्मक प्रभाव कम गर्नका लागि सौराहलाई जंगल सफारी मार्ग, पदयात्रा मार्ग र जलयात्रा मार्गको माध्यमबाट पूर्वी चितवन (कुमरोज, खगेन्द्रीमल्ली, लोथर आदि), उत्तर तर्फ महाभारत पहाड र दक्षिण तर्फ माडी उपत्यका र पश्चिम तर्फ बरण्डाभार/पटिहानी क्षेत्रसंग जोडी पर्यटकहरूको हिड्डुल (Movements) लाई विस्तार (Dispersion) गरिनेछ ।
- ट) परम्परागत हात्ती तालिम (Traditional Elephant Training) र हात्ति सफारी (Elephant Safari) लगायतका क्रियाकलापबाट जनावरको अधिकारमा पर्नसक्ने नकारात्मक प्रभाव (Animal Cruelty) कम गर्न जनावरको अधिकार मैत्री निर्देशिका तयार गरि लागु गरिनेछ र हात्ती माउत लगायतका कर्मचारीलाई निर्देशिकाको बारेमा अभिमुखिकरण गरिनेछ । निर्देशिकामा मुलत तालिमको दौरानमा पिडा दिन नपाउने, सफारीमा प्रयोग गरिने समय घटाउने, जनावरको खानपिन र पौष्टिक आहारको ग्यारेन्टी गर्ने आदि पर्नेछन् ।
- (ड) पिक सिजनमा जंगल सफारीमा केन्द्रित पर्यटकीय क्रियाकलापका कारण जैविक विविधता र , भू परिधिमा पर्नसक्ने नकारात्मक प्रभाव कम गर्नका लागि पर्यटन उत्पादन र क्रियाकलापहरूको विविधिकरण (Diversification) गरिनेछ ।
४. पर्या-पर्यटनका दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण मानिने सामुदायिक वनहरू, सिमसार क्षेत्रहरू, नदि, खोलानाला र घाँसे मैदानलाई वन्यजन्तु एवं पंक्षीहरूको वैकल्पिक वासस्थानको रूपमा समेत विकास गर्नका लागि संरक्षण, वृक्षारोपण, घाँसे मैदानको गुणस्तर सुधार, सिमसार क्षेत्रको सरसफाई लगायतका संरक्षणका कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । यसैगरि हरित पर्यटकीय सडक र हरित पदयात्रा मार्गको विकास गरि वन्यजन्तुको हिड्डुल गर्ने करिडरको रूपमा समेत विकास गरिनेछ ।
५. राष्ट्रिय निकुञ्ज र मध्यवर्ती क्षेत्रमा निर्माण गरिने पूर्वाधारलाई वन्यजन्तु/चराचरुङ्गी मैत्री बनाइनेछ । नदि किनारमा बनाइने बाँध तथा ड्यामहरू जनावर हिड्डुल गर्न सक्नेगरि बनाइनेछन् । होटल/लजहरू रुखको उचाइ भन्दा माथि नदेखिने गरि बनाइनेछ, करेशावारी, होटल परिसर र सडक पेट्टीमा लगाइने रुखहरू चराचरुङ्गी मैत्री हुनेछन् ।
६. जलवायु परिवर्तनका कारण वन्यजन्तुका वासस्थानमा असर पर्न गई पर्यटनमा पर्न सक्ने प्रभाव कम गर्न वृक्षारोपण, सिमसार क्षेत्रको स्थापना लगायतका उपायहरू अवलम्बन गरिनेछ ।

७. पर्यटनका कारण जैविक विविधता र प्राकृतिक भू-परिधिमा परेका वा पर्न सक्ने असरका बारेमा विश्व-विद्यालय तथा अनुसन्धानमूलक संस्थाहरूसंग मिलेर अध्ययन एवं अनुसन्धान सञ्चालन गरि अनुसन्धानका नतिजाको आधारमा व्यवस्थापनका उपायहरु अवलम्बन गरिनेछ ।
- ८) जिम्मेवारपूर्ण पर्यटन विकासको अभ्यासलाई प्रोत्साहन गर्नका लागि देहाय बमोजिमका वार्षिक पुरस्कारको ब्यवस्था गरिनेछ :
- क) Best (Eco) Lodge of the Year.
 - क) Best Cultural Homestay of the Year.
 - ख) Best BZ Community Forest of the Year (Promoting Eco-tourism and conservation)
 - ग) Best NatureTour Guide of the Year.
 - घ) Best Cultural Heritage Tour Guide of the Year.
 - ङ) Best Journalist of of the Year promoting responsible tourism in Greater Chitwan Area.

३.७.८ सांस्कृतिक, धार्मिक तथा पूरातात्विक सम्पदाहरूको दिगो संरक्षण, प्रवर्धन तथा पहरेदारी (Protection, Promotion and Safeguarding of Cultural, Religious and Archaeological Heritages)

१. नेपाल पर्यटन बोर्ड, पुरातत्व विभाग, स्थानिय सरकार लगायतका निकायहरूसंग मिलेर चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा रहेका महत्वपूर्ण मूर्त एवं अमूर्त सांस्कृतिक, धार्मिक एवं ऐतिहासिक एवं पुरातात्विक सम्पदाहरूको उत्खनन् र खोजिनीति गरि पुस्तक एवं डकुमेन्ट्रीका रुपमा अभिलेखीकरण गरि पर्यटन श्रोत पुस्तिका/सामाग्रिका रुपमा प्रयोग गरिनेछ ।
२. सांस्कृतिक, धार्मिक र ऐतिहासिक सम्पदाको संरक्षण गर्न तथा पर्यटन विकासका कारण स्थानीय संस्कृति, वास्तुकला, भेषभुषा तथा रितिरिवाजमा पर्न सक्ने नकरात्मक प्रभावहरू न्यूनिकरण गर्नका लागि सांस्कृतिक सम्पदा संरक्षण शिक्षा (Cultural Heritage Conservation Education) कार्यक्रम सञ्चालन गरि आचार संहिताको पूर्ण रुपमा कार्यान्वयन गरिनेछ ।
३. सांस्कृतिक, धार्मिक एवं पूरातात्विक महत्वका सम्पदाहरूको पुर्नउत्थान, पुननिर्माण, सौन्दर्यिकरण र संरक्षण गरि पर्यटकीय उत्पादनका रुपमा प्रवर्धन गरिनेछ । जस अन्तरगत सांस्कृतिक होम-स्टे, तीर्थान, आध्यात्मिक कार्यक्रम, अध्ययन अनुसन्धान, भिलेज टुर, मेडिटेशन, योगा आदि क्रियाकलाप सञ्चालन हुन सक्नेछन् । एक गाउँ एक जातिय होम स्टे उत्पादनको अवधारणा अनुरूप थप सम्भाव्य स्थानहरूमा सामुदायिक होम स्टे स्थापना गरिनेछ ।
४. स्थानीय संस्कृति, परम्परा, रितिरिवाज, इतिहास भल्कने मेला तथा नाचगानहरू ओयोजना गरि पर्यटकीय आकर्षणका रुपमा विकास गरि र युवा पिढिलाई संरक्षणमा सहभागि गराइनेछे । सांस्कृतिक समूहलाई सांगितिक सामाग्रि, गर गहना तथा कौरियोग्रफी तालिम लगायतका सहयोग उपलब्ध गराईनेछ ।
५. स्थानीय वास्तुकला र संस्कृति भल्कने नीजि तथा सामुदायिक सम्पत्तिहरू (जस्तै: घर, मन्दिर आदि) को निर्माण गर्दा आर्थिक (वा सामाग्रि) प्रोत्साहन उपलब्ध गराइनेछ ।
६. सांस्कृतिक केन्द्र तथा जातिय संग्रहालयहरूको स्तरोन्नति तथा बिस्तार गरि थप सूचनामूलक र आकर्षक बनाइ पर्यटकहरूलाई आर्कषण गरिनेछ ।
७. सांस्कृतिक, धार्मिक र पूरातात्विक सम्पदाहरूको महत्वको बारेमा जानकारी दिन र त्यसको संरक्षणको महत्व जगाउनका लागि सूचनामूलक बोर्डहरू राखिनेछन् ।

परिच्छेद ४

योजना कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्यांकन PLAN IMPLEMENTATION, MONITORING AND EVALUATION

४.१ योजना कार्यान्वयन व्यवस्था (Plan Implementation Mechanism)

यस पर्यटन योजनाको कार्यान्वयन गर्ने मुख्य जिम्मेवारी चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको कार्यालय र चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समितिको हुनेछ। चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको कार्यालयले वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय र राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागको निर्देशन र सुपरिवेक्षणमा रहि स्विकृत पर्यटन योजनालाई देहाय वमोजिम कार्यान्वयन गर्नेछ :

क चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको कार्यालय र मध्यवर्ती क्षेत्रको व्यवस्थापन समितिको नियमित वार्षिक कार्यक्रमको रूपमा सञ्चालन गरिने कार्यक्रमहरु :

स्विकृत पर्यटन योजनामा समावेश गरिएका प्रमुख कार्यक्रम तथा क्रियाकलापहरुलाई चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको व्यवस्थापन योजनामा समावेश गरि राष्ट्रिय निकुञ्ज र मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समिति/समुहहरुद्वारा प्रत्यक्ष रूपमा सञ्चालन गरिने वार्षिक कार्यक्रममा समावेश गरि कार्यान्वयन गरिने छ।

ख विकास तथा संरक्षण साभेदारहरुसंग सहकार्य गरि सञ्चालन गरिने कार्यक्रमहरु :

हाल चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा सञ्चालित तराई भू-परिधि कार्यक्रम तथा हरियोवन कार्यक्रम, राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष अन्तरगतको जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र, Zoological Society of London (ZSL), पंक्षी संरक्षण संघ नेपाल (BCN) लगायतका संरक्षण साभेदार संस्था एवं कार्यक्रमहरुसंग सहकार्य गरेर पर्या-पर्यटन विकास र व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यक्रमहरु कार्यान्वयन गरिनेछन्। आवश्यकता अनुसार चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको कार्यालयले विभागसंग समन्वय गरि अन्य विकास तथा संरक्षण साभेदारहरुसंगको सहकार्यमा पर्यटन सम्बन्धि विशेष कार्यक्रम समेत सञ्चालन गर्न सक्नेछ।

ग स्थानीय सरकार, नीजि क्षेत्र तथा अन्य सरकारी निकायहरुसंग सहकार्य गरि संचालन गरिने कार्यक्रमहरु :

पर्यटन योजनामा समावेश गरिएका अन्य महत्वपूर्ण कार्यक्रम तथा क्रियाकलापहरु सम्बन्धित गाँउपालिकाहरु, नगरपालिकाहरु, महानगरपालिका, जिल्ला समन्वय समितिहरु, अन्य सरकारी निकायहरु, उद्योग वाणिज्य संघहरु, पर्यटन एशोसियशनहरु र गैर सरकारी संस्थाहरुसंग सहकार्य, समन्वय र साभेदारी गरि संचालन गरिनेछ र सोको समन्वय र सहजिकरण गर्ने कार्य समेत राष्ट्रिय निकुञ्जको कार्यालयले गर्नेछ।

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको कार्यालयले प्रत्यक्ष रूपमा र मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समिति/समुहहरू मार्फत सञ्चालन गरिने मुख्य क्रियाकलापहरूमा पर्यटन विकासका लागि सस्थागत संरचना तथा नीति नियमहरूको सुनिश्चितता गर्ने, निकुञ्ज क्षेत्रभित्रका पर्या पर्यटकीय पूर्वाधारहरूको विकास एवं मर्मत संभार गर्ने, समुदायका सदस्यहरूको चेतना अभिवृद्धि गर्ने, उद्यमीहरूका लागि सीप विकास तालिम सञ्चालन गर्ने, पर्यटन उत्पादन, बजारखण्ड र पर्यटनका असरहरूका वारेमा अध्ययन अनुसन्धान गर्ने, पर्यटकीय असरहरूको व्यवस्थापन गर्ने आदि हुनेछन् । यसैगरी पर्यटकीय सम्पदाहरूको संरक्षण गर्ने, नयाँ पर्यटकीय रुट तथा स्थलहरूको पहिचान गरि विकास गर्ने, पर्यटकहरूको सुरक्षा प्रत्याभूत गर्ने आदि क्रियाकलापहरू पर्दछन् ।

यस पर्यटन योजनाको कार्यन्वयनका लागि अन्य निकायको भूमिका देहाय वमोजिमका हुनेछन् :

क मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समिति तथा उपभोक्ता समितिहरू

मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समिति तथा उपभोक्ता समितिहरू, समुहहरू र उपसमितिहरू ले आफ्नो वार्षिक योजनामा पर्या पर्यटन विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापनका क्रियाकलापहरू समावेश गरि कार्यान्वयन गर्ने छन् । यस वाहेक मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समिति र उपभोक्ता समितिहरूले सम्बन्धित गाउँपालिका, नगरपालिका र विकास साभेदार सस्थाहरूसंग समेत सहकार्य र साभेदारी गरी पर्या पर्यटनका क्रियाकलापहरू कार्यन्वयन गर्नेछन् । खासगरि मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समितिहरूले सचेतना अभिवृद्धि, सीप विकास तालिम सञ्चालन, सामुदायिक पुर्वाधार विकास, वन्यजन्तुको वासस्थान संरक्षण लगायतका क्रियाकलापहरू सञ्चालनमा महत्वपूर्ण भुमिका खेल्नेछन् ।

ख पर्यटन एशोसियशनहरू तथा नीजि क्षेत्रहरू

होटल एशोसियसन, नेचर गाइड एशोसियसन, उद्योग वाणिज्य संघ लगायतका संस्थाहरूले होटल, लज, रिसोर्ट, पर्यटन यातायात, सञ्चार, बैकिङ, मेडिकल सेवा लगायतका पुर्वाधारहरूमा स्वमं लगानी गर्ने र लगानी आकर्षित गर्न अनुकूल वातावरण तयार गर्ने कार्य गर्नेछन् । यस वाहेक यी संस्थाहरूले पर्यटकीय सेवा र सुविधाको गुणस्तर अभिवृद्धि गर्ने, कर्मचारीहरूको सीप तथा क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, पर्यटन उत्पादन तथा गन्तव्यहरूको प्रवर्धन र बजारीकरण गर्ने र पर्यटनका नकरात्मक असर कम गर्नका लागि उपयुक्त प्रविधि र पुर्वाधारको प्रयोग गरी फोहोर मैला व्यवस्थापन गर्ने, वायु प्रदुषण एवं जल प्रदुषण कम गर्ने लगायतका क्रियाकलाप समेत सञ्चालन गर्नेछन् ।

ग) स्थानीय सरकारहरू (गाँउपालिका, नगरपालिका तथा महानगरपालिकाहरू)

सम्बन्धित गाँउपालिकाहरू, नगरपालिकाहरू तथा महानगरपालिकाले राष्ट्रिय निकुञ्जको कार्यालय, मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समितिहरू तथा नीजि क्षेत्रसंग मिलेर नयाँ पर्यटकीय उत्पादन तथा गन्तव्यहरूको पहिचान तथा विकास गर्ने, सामुदायिक पुर्वाधारहरूको निर्माण गर्ने, उद्यमीहरूको सीप तथा क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, फोहोरमैला व्यवस्थापन गर्ने, प्राकृतिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाहरूको संरक्षण एवं प्रवर्धन गर्ने र पर्यटकीय गन्तव्यहरूको प्रचार प्रसार गर्ने कार्य गर्नेछन् ।

घ) अन्य सरकारी निकायहरु

जिल्ला प्रशासन कार्यालय तथा अन्य सुरक्षा निकायहरुले पर्यटक तथा पर्यटन व्यवसायीहरुको सुरक्षा गर्ने र पर्यटकीय लगानी तथा सम्पत्तिहरुको सुरक्षा गर्ने कार्य गर्नेछन् । जिल्ला वन कार्यालयले निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्र बाहिरका पर्यटकीय स्रोत एवं सम्पदाहरुको संरक्षण गर्ने र पर्या-पर्यटन विकास गर्ने कार्य गर्नेछन् । कृषि कार्यालय, पशु विकास कार्यालय, उद्योग कार्यालय आदिले तरकारी, माछा मासु, फलफुल, दुग्ध पदार्थ, हस्तकला लगायतका सामाग्रीको उत्पादन सम्बन्धि सीप, प्रविधि र पूर्वाधार सहयोग उपलब्ध गराउनेछन् ।

ङ) विकास तथा संरक्षण साभेदारहरु

राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष/जैविक विविधता तालिम केन्द्र, विश्व वन्यजन्तु कोष नेपाल, ZSL लगायतका विकास तथा संरक्षण साभेदारहरुबाट समुदायका सदस्य तथा उद्यमीहरुको क्षमता अभिवृद्धि, पर्यटन पूर्वाधार निर्माण, प्रवर्धन लगायतका क्रियाकलापहरु सञ्चालन गर्न निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समितिहरुलाई सहयोग गर्नेछन् । यस बाहेक सहभागितामूलक योजना तर्जुमा एवं मुल्यांकन र अध्ययन अनुसन्धानमा समेत यी निकायहरुले सघाउ पुरयाउने छन् । हाल तराई भू परिधि कार्यक्रम तथा हरियोवन कार्यक्रम अन्तरगत विभिन्न किसिमका पर्यटन विकास र प्रवर्धनका कार्यक्रम सञ्चालन भइरहेकोमा अझ यसको दायरा फराकिलो पार्दै विसिएन, जेड एसएल, युएनडिपी लगायतका साभेदारहरूसंग समेत पर्यटन विकासका कार्यक्रम सञ्चालन गर्नका लागि पहल गरिनेछ ।

च) पर्यटन विकास समितिहरु तथा अन्य गैर सरकारी संस्थाहरु

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा पर्यटन विकास र संरक्षणमा भूमिका निर्वाह गर्दै आइरहेका चितवन पर्यटन विकास समिति लगायत विभिन्न समितिहरु र गैर सरकारी संस्थाहरुको भूमिकालाई समेत पर्यटन योजना कार्यन्वयनका लागि अझ समन्वयात्मक र प्रभावकारी ढंगले परिचालन गरिने छ । खासगरी पर्यटन र संरक्षण सम्बन्धी चेतना अभिवृद्धि, पर्यटन प्रवर्धन, सीप विकास तालिम लगायतका कार्यमा उक्त निकायहरुको भूमिका बढाइनेछ ।

छ) नेपाल पर्यटन बोर्ड तथा केन्द्रीय स्तरीय पर्यटन ब्यबसायिक छाता संगठनहरु

वृहत्तर चितवन क्षेत्रलाई आन्तरिक तथा विश्व पर्यटन बजारमा प्रवर्धन र बजारिकरण गर्नका लागि नेपाल पर्यटन बोर्ड र पर्यटन क्षेत्रका छाता संगठनहरु जस्तै NATTA, NATO, HAN, REBAN, HOSAN, VITOF, SOTTO आदिको भूमिका बढाईने छ । खासगरी अन्तराष्ट्रिय मापदण्डका पर्यटन प्याकेज तयार गर्ने, स्तरीय पर्यटन सञ्चार र प्रवर्धनका सामाग्री प्रकाशन गरि प्रवर्धन गर्ने र नीजि क्षेत्रलाई लगानी गर्ने वातावरण तयार गर्नका लागि उपरोक्त निकायहरुको भूमिकालाई प्रभावकारी बनाइने छ ।

ज) क्षेत्रिय तथा केन्द्रिय स्तरका सरकारी निकायहरु

पहुच सडकको विकास तथा स्तरोन्नती, पर्यटन बसपार्क, पर्यटन सूचना केन्द्र, विमानस्थल, सम्मेलन केन्द्र, फोहेरमैला व्यवस्थापन, वैकल्पिक उर्जा र वातावरण मैत्री यातायात साधनको प्रयोग लगायतका ठुला पर्यटन पुर्वाधारहरुको विकासका लागि संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, पर्यटन विभाग, सडक विभाग, शहरी विकास मन्त्रालय लगायतका निकायहरुको लगानी भित्राउनका लागि आवश्यक समन्वय गरिनेछ ।

४.२ बजेट/स्रोत व्यवस्थापन (Fund Management)

४.२.१ प्रस्तावित अनुमानित बजेट (Proposed Estimated Budget)

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको पञ्च वर्षीय पर्यटन योजनामा समावेश गरिएका कार्यक्रम तथा क्रियाकलापहरूको कार्यन्वयनको लागि रु ७७०,६७०,०००.०० (अक्षरूपी सतहत्तर करोड, छ लाख सत्तरी हजार) को अनुमानित बजेट प्रस्ताव गरिएको छ ।

तालिका ९: प्रमुख कार्यक्रम तथा प्रस्तावित अनुमानित बजेट

कार्यान्वयनका प्रमुख क्षेत्रहरू	बजेट (रु.)	बजेटको भाग वा अंश (%) मा
१) संस्थागत संरचना सुदृढीकरण तथा क्षमता अभिवृद्धि	८८,७००,०००	११.५१ %
२) पर्यटकीय गन्तव्य विस्तार र पर्यटन उत्पादन तथा क्रियाकलापहरूको स्तरोन्नति, विविधकरण एवं विशिष्टीकरण	८८,०००,०००	११.४२ %
३) पर्या.पर्यटन पूर्वाधारहरूको विकास, स्तरोन्नति तथा विस्तार	२६०,१००,०००	३३.७५ %
४) पर्यटन सूचना तथा अनुवाद सुविधा विकास	७६,०००,०००	९.८६ %
५) पर्यटन गन्तव्य प्रवर्धन तथा बजारीकरण	९८,७२०,०००	१२.८० %
६) पर्यटन उद्यम सृजना, रोजगारी अभिवृद्धि तथा संरक्षणमा समुदायको सहभागिता अभिवृद्धि	८९,३००,०००	११.५९ %
७) जैविक विविधता तथा भू-परिधिको दिगो संरक्षण, प्रवर्धन तथा पहरेदारी	३९,१५०,०००	५.०८ %
८) सांस्कृतिक, धार्मिक तथा पूरातात्विक सम्पदाहरूको दिगो संरक्षण, प्रवर्धन तथा पहरेदारी	३०,७००,०००	३.९८ %
जम्मा	७७०,६७०,०००	१०० %

प्रस्तावित बजेटमा पर्यटन विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापनका लागि राष्ट्रिय निकुञ्जको कार्यालय तथा मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समिति तथा उपभोक्ता समितिहरूले पर्यटन बाहेकका अन्य क्षेत्रमा गर्ने नियमित खर्चहरू, नीजि क्षेत्रहरूले होटल, लज लगायतका पूर्वाधारको निर्माणमा लगानी गर्ने खर्च र सडक विभाग लगायतका निकायहरूबाट सडक लगायतका ठुला पूर्वाधार निर्माणमा गरिने खर्चहरू समावेश गरिएको छैन ।

४.२.२ स्रोत संभाव्यता प्रक्षेपण तथा नपुग स्रोत परिचालन (Projection of Possible Funding Sources and Management of Deficit Fund)

पर्यटन योजना कार्यन्वयनका लागि आवश्यक पर्ने वजेटको व्यवस्था देहाय वमोजिमका सम्भावित स्रोतहरू परिचालन गरि गरिनेछ ।

- क) वन तथा भू संरक्षण मन्त्रालय/राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागबाट चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयले प्राप्त गर्ने नियमित वार्षिक वजेट ।
- ख) चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जद्वारा संकलित राजश्व मध्येबाट मध्यवर्ती क्षेत्रले पाउने रकम र मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समितिहरू र उपभोक्ता समूहहरूले प्राप्त गर्ने अतिरिक्त आम्दानी एवं सहयोगहरू ।
- ग) तराई भू परिधि कार्यक्रम तथा हरियो वन कार्यक्रम अर्न्तगत पर्यटन विकासका लागि प्राप्त हुने रकम ।
- घ) नीजि क्षेत्रले पर्यटन पूर्वाधार, सेवा, सुविधा र मानव संशाधन विकासमा गर्ने लगानी ।
- ङ) समुदाय र सामुदायिक संस्थाहरूले गर्ने लगानी ।
- चं) स्थानीय सरकार (गाउँपालिका, नगरपालिका र महानगरपालिका) ले गर्ने लगानी ।
- छ) जिल्ला स्थित अन्य सरकारी कार्यालयहरूले गर्ने लगानी (सीप मूलक तालिम, प्रविधि, पूर्वाधार विकास आदि) ।
- जं) अन्य सरकारी मन्त्रालयहरू तथा विभागहरूले ठुला पूर्वाधार विकासमा गर्ने लगानी ।
- झं) नेपाल पर्यटन बोर्डद्वारा पर्यटन प्रवर्धनका लागि गरिने लगानी ।
- ञ) समुदायका सदस्यहरूको जनसहभागिता ।

उपरोक्त नियमित र सम्भावित स्रोतहरूबाट प्राप्त हुने रकममा नपुग हुने रकम व्यवस्थापन गर्नका लागि देहाय वमोजिमका वैकल्पिक रणनीतिहरू अवलम्बन गरिने छन् ।

- क) समुदायका सदस्यहरूको जनसहभागिताको योगदानमा वृद्धि गरिने छ ।
- खं) समुदाय र नीजि क्षेत्रको लगानी प्रवर्धन गर्न आर्थिक प्रोत्साहन (Economic Incentives) र प्रविधि सहयोग उपलब्ध गराइने छ ।
- ग) सामुदायिक पूर्वाधार, सामुदायिक उद्यम सृजना र ठुला पर्यटन पूर्वाधार निर्माणमा सामुदायिक नीजि समुदायिक साभेदारी (PPPP) अवधारणा लागु गरिनेछ ।
- घ) मध्यवर्ती क्षेत्रमा सञ्चलनमा रहेका वचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरूलाई पर्या पर्यटनमा आधारित उद्यम विकासका लागि प्रयोग गर्न सहजिकरण गरिनेछे छ ।
- ङ) आवश्यकता अनुसार स्थानीय सरकारहरूसंग मिलेर अन्य विकास तथा संरक्षण साभेदार निकायहरूको सहयोग जुटाउन पहल गरिने छ ।
- च) बैंक, वित्तीय संस्था तथा सहकारीहरू लाई पर्यटन क्षेत्रमा लगानी गर्ने वातावरण सृजना गरिने छ ।
- छ) समुदायमा आधारित संस्थाहरू र स्थानिय गैर सरकारी संस्थाहरूलाई पर्यटन क्षेत्रमा योगदान गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ ।

४.३ योजना अनुगमन तथा मूल्याङ्कन (Plan Monitoring and Evaluation System eleven)

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको कार्यालय र मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समितिले अन्य निकायहरूसंग समेत समन्वय र सहकार्य गरी आ-आफ्ना मातहतका निकायहरूको परिचालन गरि देहायका विधिहरू अवलम्बन गरी पञ्च वर्षिय पर्यटन योजनाको कार्यन्वयनको अनुगमन र मूल्यांकन गर्ने कार्य गर्ने छन् :

तालिका १०: पर्यटन विकास योजना अनुगमन तथा मूल्याङ्कन तालिका

क्र स	अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्य	समय तालिका	विधिहरू
१	आधार प्रतिवेदन तयारी (Baseline Report Preparation)	आ. व. २०७४/०७५ को पहिलो ६ महिना	यसै योजनामा समावेश गरिएका विवरणमा नपुग विवरण थप गरि प्रतिवेदन तयार गर्ने
२	त्रैमासिक विकास प्रतिवेदन तयारी	प्रत्येक तीन तीन महिनामा	माताहतका कार्यालयहरू, समितिहरू, व्यवसायिक संगठनहरूबाट प्राप्त रिपोर्ट र तथ्याङ्कका आधारमा तयार गरिने
३	वार्षिक प्रगति समीक्षा प्रतिवेदन तयारी	प्रत्येक वर्षको पहिलो तीन महिनामा	वार्षिक प्रतिवेदन, वार्षिक प्रगति समीक्षा कार्यशाला गोष्ठी सञ्चालन
४	योजनाको मध्यावधि मूल्याङ्कन	तेस्रो वर्षको दोस्रो तीन महिनामा	वाह्य स्वतन्त्र परामर्शदाता समूहबाट
५	योजनाको अन्तिम मूल्याङ्कन	पाँचौं वर्षको पहिलो अर्ध वार्षिक अवधिमा	वाह्य स्वतन्त्र परामर्शदाता समूहबाट

अनुगमन तथा मूल्यांकनबाट प्राप्त नतिजाको आधारमा आवश्यकता अनुसार पर्यटन योजना कार्यन्वयनका रणनीति एवं क्रियाकलापहरू पुनरावलोकन र सुधार गरिने छन् । नियमित अनुगमन तथा मूल्यांकन कार्यका अलावा पर्यटक र पर्यटक गाइड, पर्यटन व्यवसायी, पर्यटन समिति लगायतका निकायद्वारा दिइने सुझावहरूलाई समेत मूल्यांकनको महत्वपूर्ण तथ्याङ्क स्रोतकारुपमा लिइने छन् । अनुगमन तथा मूल्यांकन वाट प्राप्त सुझावहरूको कार्यन्वयनका लागि राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयका मातहतका संरचनाहरू, मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्तासमितिहरू, मध्यवर्ती सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरू, होमस्टे व्यवस्थापन समितिहरू, होटल एशोसियसन, रेष्टुरेन्ट एण्ड वार एसोसियसन, नेचर टुर गाइड एशोसियसन लगायतको संयन्त्रको परिचालन गरिनेछ ।

४.४ प्रमुख कार्यक्रम, क्रियाकलाप, बजेट तथा कार्यान्वयन जिम्मेवारी तालिका (Programme Actions/Activities, Budget and Implementation Responsibility Framework)

१. सँस्थागत संरचना सुदृढिकरण तथा क्षमता अभिवृद्धि ।
२. पर्यटकीय गन्तव्य विस्तार र पर्यटन उत्पादन तथा क्रियाकलापहरूको स्तरोन्नति, विविधिकरण एवं विशिष्टिकरण ।
३. पर्या.पर्यटन पूर्वाधारहरूको विकास, स्तरोन्नति तथा विस्तार
४. पर्यटन सूचना तथा अनुवादसुविधा विकास ।
५. पर्यटन प्रवर्धन तथा बजारीकरण ।
६. पर्यटन उद्यम सृजना, रोजगारी अभिवृद्धि तथा संरक्षणमा स्थानिय समुदायको सहभागितामा अभिवृद्धि ।
७. जैविक विविधता तथा भू-परिधिको दिगो संरक्षण, प्रवर्धन तथा पहरेदारी ।
८. सांस्कृतिक, धार्मिक तथा पूरातात्विक सम्पदाहरूको दिगो संरक्षण, प्रवर्धन तथा पहरेदारी ।

तालिका ११: प्रमुख कार्यक्रम, क्रियाकलाप, बजेट तथा कार्यान्वयन जिम्मेवारी तालिका
(Major Programme Actions/Activities, Budget and Implementation Responsibility Framework)

तालिका ११.१ : सँस्थागत संरचना सुदृढिकरण तथा क्षमता अभिवृद्धि (Institutional Framework Strengthening and Capacity Building Programme)

क्र.सं	प्रमुख कार्यक्रम तथा गतिविधिहरू	स्थान	लक्ष्य		बजेट (रु. हजारमा)	बाषिक लक्ष्य					कार्यान्वयन गर्ने निकाय र लगानीको संभाव्य श्रोत	
			इकाई	परिमाण		वर्ष १	वर्ष २	वर्ष ३	वर्ष ४	वर्ष ५	नेतृत्वदायी संस्थाहरू	सहयोगी संस्थाहरू
१.१	चितवन रा.नि.को कार्यालयको मध्यवर्ती शाखा अन्तरगत पर्या-पर्यटन ईकाइको को स्थापना गर्ने	चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको कार्यालय (चि.रा.नि.)	ख्या	१	१०००		१				चि.रा.नि., Department of National Parks and Wildlife Conservation (DNPWC), Ministry of Forest and Soil Conservation (MoFSC)	
१.२	सांस्कृतिक समूह, गाइड एशोसिएशन, होम-स्टे व्यवस्थापन समिति लगायतका पर्यटन सम्बन्धी कार्यगत समूहहरूलाई उपसमितिको रूपमा संस्थागत गर्ने र क्षमता अभिवृद्धि गर्ने	पूर्वी चितवन, माडी, पटिहानी, मेघौली, रजहर, दिव्यपुरी, अमलटारी, नन्दभाउजु, गोसाइवाबा, जोगीकुटी, बगुवन, त्रिवेणी धाम लगायत	वटा	३०	३०००	५	५	१०	५	५	चि.रा.नि., मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समिति (म.क्षे.उ.स.)	स्थानीय सरकार (गाउँपालिका, नगरपालिका, महानगरपालिका), विकास / संरक्षण साभेदार
१.३	होम-स्टे व्यवस्थापन समिति, सांस्कृतिक समूह, गाइड एशोसिएशन लगायतका कार्यगत समूहहरूको कार्यालय स्थापना गर्न सामाग्रि उपलब्ध गराउने तथा क्षमता अभिवृद्धि तालिम सञ्चालन गर्ने	पूर्वी चितवन, माडी, पटिहानी, मेघौली, रजहर, दिव्यपुरी, अमलटारी, नन्दभाउजु, गोसाइवाबा, जोगीकुटी, बगुवन, त्रिवेणी धाम लगायत	वडा	३०	६०००	५	५	१०	५	५	चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स.,	स्थानीय सरकार, विकास/ संरक्षण साभेदार
१.४	वृहत्तर चितवन पर्यटन परिषदको गठन गर्न सहजिकरण गर्ने र परिषदको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने	चि.रा.नि., मध्यवर्ती क्षेत्र (म.क्षे.)	वटा	१	५०००		२				मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समिति (म.क्षे.व्य.स.), व्यवसायीहरू, पर्यटन एशोसियेशनहरू	चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., स्थानीय सरकार, विकास/ संरक्षण साभेदार
१.५	चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको कार्यालय कसरा, सेक्टर कार्यालयहरू र पोष्टहरूमा कार्यरत कर्मचारीहरूका लागि पर्या-पर्यटन विकास, प्रवर्धन, व्यवस्थापन र योजना तर्जुमा सम्बन्धी अभिमूखिकरण तथा एड्भान्स तालिम सञ्चालन गर्ने	कसरा, सौराह, बगई, अमलटारी	पटक	८	२४००	२	२	२	२		चि.रा.नि.,	ने.प.वो., National Trust for Nature Conservation (NTNC), संरक्षण / विकास साभेदार
१.६	मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समिति, स्थानीय सरकार (गा.पा., न.पा., म.न.पा.), उद्योग वाणिज्य संघ र पर्यटन एशोसिएशनका पदाधिकारीहरूका लागि पर्या-पर्यटन योजना तर्जुमा, पर्यटन उत्पादन विकास पवर्धन र व्यवस्थापन	प्रत्येक सेक्टरमा १/१ वटा	वटा	४	१२००		४				चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., NTNC, स्थानीय सरकार	नेपाल पर्यटन बोर्ड (नेपवो), विकास/ संरक्षण साभेदार

क्र.सं	प्रमुख कार्यक्रम तथा गतिविधिहरू	स्थान	लक्ष्य		बजेट (रु. हजारमा)	बाषिक लक्ष्य					कार्यान्वयन गर्ने निकाय र लगानीको संभाव्य श्रोत		
			इकाई	परिमाण		वर्ष १	वर्ष २	वर्ष ३	वर्ष ४	वर्ष ५	नेतृत्वदायी संस्थाहरू	सहयोगी संस्थाहरू	
	सम्बन्धी आधारभूत तालिम सञ्चालन गर्ने												
१.७	कार्यगत समूका सदस्यहरू (होम-स्टे, हस्तकला, सांस्कृतिक समूह आदि) लाई पर्या-पर्यटन विकास, प्रवर्धन, व्यवस्थापन, प्याकेजिङ, नेटवर्किङ, पर्यटन असर व्यवस्थापन, नेतृत्व विकास, प्रभावकारी सञ्चार आदिका बारेमा अभिमुखिकरण तालिम सञ्चालन गर्ने	सबै सेक्टरमा २/२ पटक	पटक	८	२४००	२	२	२	२		चि.रा.नि., NTNC	नेपवो, विकास/संरक्षण साभेदार, स्थानीय सरकार	
१.८	पर्या-पर्यटन विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापनलाई समन्वयात्मक ढंगले अगाडी बढाउन र सहकार्य एवं साभेदाररु अभिवृद्धि गर्नका लागि वार्षिक पर्यटन समन्वय गोष्ठी आयोजना गर्ने	सौराह, जगतपुर, मेघौली, अमलटारी, माडी	पटक	५	१५००	१	१	१	१	१	चि.रा.नि., स्थानीय सरकार, मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समिति (म.क्षे.व्य.स)	पर्यटन एशोसिएशन, विकास/संरक्षण साभेदार, गैर सरकारी संस्था (गै.स.स.)	
१.९	देहाय बमोजिमका पर्यटन योजना तयार गरि सम्बन्धित निकायको योजनामा समेत समावेश गरि कार्यान्वयन गर्ने												
	क) पर्यटन गुरु योजना/रणनीतिक योजना	सौराह, मेघौली, माडी उपत्यका, रजहर-अमलटारी	वडा	४	४०००	१	२	१			चि.रा.नि., NTNC, स्थानीय सरकार, पर्यटन विभाग	NTNC, संरक्षण/विकास साभेदार, पर्यटन एशोसिएशनहरू	
	ख) होम-स्टे गाउँ पर्यटन योजना	होम-स्टे गाउँहरू	वटा	१५	३०००	१	५	५	३	१	चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., स्थानी सरकार	ने.प.वो., तारा गाउँ विकास समिति (तागाविस), विकास/संरक्षण साभेदार	
	ग) मध्यवर्ती सामुदायिक वन पर्या-पर्यटन योजना	बाघमारा, नमूना लगायतका सम्भावित म.सा.वनहरू	वटा	२०	४०००	२	५	५	५	३	चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., म.सा. वन, स्थानी सरकार	ने.प.वो., तागावीस, विकास/संरक्षण साभेदार,	
	घ) करिडर - मध्यवर्ती सामुदायिक वन पर्या-पर्यटन योजना	कठार -खगेन्द्रमल्ली - कुमरोज, वरणडाभार क्षेत्र, राधाकृष्ण सा. वन, सदावहार सा. वन, (मेघौली), गोलाघाट - नारायणी तीर (ज्ञानेश्वर ब्लक), रजहर-दिव्यपुरी - पिठौली -अमलटारी	वटा	५	२०००		२	२	१		चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., म.सा. वन, स्थानीय सरकार	ने.प.वो., तागाविस, विकास/संरक्षण साभेदार,	
	ड) संरक्षण दृष्टिकोणले संवेदनशील पर्यटकीय स्थलहरूको पर्यटन योजना	सोमेश्वर पहाड क्षेत्र, सौराह-पदमपुर-वगई पदयात्रा मार्ग, सुखीवार क्षेत्र,, टाइगर टप्स लज क्षेत्र, वगुवन-त्रिवेणी क्षेत्र	वटा	१०	५०००	२	२	२	२	२	चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., म.सा. वन,स्थानीय सरकार	ने.प.वो., तागाविस, विकास/संरक्षण साभेदार,	
१.१०	पर्यटन विकास र संरक्षणका लागि प्रमुख पर्यटकीय स्थल र होम-स्टे गाउँहरूमा सामुदायिक पर्यटन तथा संरक्षण कोष (Community Tourism and Conservation Fund) स्थापना गरि म्याचिङ फण्ड समेत उपलब्ध गर्ने	पर्यटकीय स्थलहरू/गाउँहरू	वटा	३०	१५०००	५	१०	१०	५	५	चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., कार्यगत समूह, सहकारीहरू	स्थानीय सरकार, विकास/संरक्षण साभेदार,	
१.११	पर्या पर्यटन विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापनका लागि देहाय												

क्र.सं	प्रमुख कार्यक्रम तथा गतिविधिहरू	स्थान	लक्ष्य		बजेट (रु. हजारमा)	बाषिक लक्ष्य					कार्यान्वयन गर्ने निकाय र लगानीको संभाव्य श्रोत		
			इकाई	परिमाण		वर्ष १	वर्ष २	वर्ष ३	वर्ष ४	वर्ष ५	नेतृत्वदायी संस्थाहरू	सहयोगी संस्थाहरू	
	बमोजिमका नीतिगत सुधार गरिनेछन्												
	क) नयाँ पर्यटक प्रवेश अनुमति विन्दुहरू खुल्ला गर्ने	ईचर्नी पोष्ट, ठोरी, त्रिवेणी, आरुङखोला	बटा	४	४०००		२	२			चि.रा.नि., म.क्षे.व्य.स., DNPWC, वन मन्त्रालय	स्थानीय सरकार, पर्यटन एशोसिएशनहरू	
	ख) थप हात्तीसार, हात्ती दरवन्दी र कर्मचारी दरवन्दी सृजना गर्ने	माडी (४), खगेन्द्रमल्ली (४), दिव्यपुरी(४), पटिहानी(४), गोसाइबावा (तमासपुर-४)	स्थल	६	१६०००		४	३			चि.रा.नि., म.क्षे.व्य.स., DNPWC, वन मन्त्रालय	स्थानीय सरकार, पर्यटन एशोसिएशनहरू	
	ग) पर्यटक निकुञ्ज प्रवेश अनुमति पत्रलाई १ दिन बाट बहु दिनको बनाई शुल्क समेत परिवर्तन गर्ने	चि.रा.नि., म. क्षे.	पटक	१			१				चि.रा.नि., म.क्षे.व्य.स., DNPWC, वन मन्त्रालय	स्थानीय सरकार, पर्यटन एशोसिएशन	
	घ) थप पर्यटन प्रहरी युनिट स्थापना गर्ने	मेघौली, अमलटारी	बटा	२	२०००		१	१			जिल्ला प्रशासन कार्यालय, न.प.वो., स्थानीय सरकार	चि.रा.नि., पर्यटन एशोसिएशन, स्थानीय समुदाय	
१.१२	पर्या पर्यटन विकास, प्रवर्धन र व्यवस्थापनका उत्कृष्ट नमूनाहरूको अध्ययन गर्नका लागि देशिय तथा अन्तरदेशिय अध्ययन अवलोकन भ्रमण आयोजना गर्ने	उत्कृष्ट पर्या पर्यटकीय स्थलहरू	६		३०००		३	३			चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स.,	स्थानीय सरकार, विकास/संरक्षण साभेदार, पर्यटन एशोसिएशनहरू	
१.१३	सुधारिका फारामहरू, उपकरण तथा क्षमता विकास तालिम उपलब्ध गराई रा.नि. तथा म.क्षे.को पर्यटन तथ्यांक संकलन र वितरण प्रणालीलाई सुधार गर्ने	चि.रा.नि., म.क्षे.	स्थान	१५	७५००	१					चि.रा.नि.	न.प.वो., पर्यटन व्यवसायी संगठनहरू, विकास/संरक्षण साभेदार	
	जम्मा				६६,०००. ००								

तालिका ११.२ : पर्यटकीय गन्तव्य विस्तार र पर्यटन उत्पादन तथा क्रियाकलापहरूको स्तरोन्नति, विविधिकरण एवं विशिष्टिकरण
(Tourism Destination Expansion and Tourism Products/Activities Upgrading, Diversification and Specialization)

क्र.सं	प्रमुख कार्यक्रम तथा गतिविधिहरू	स्थान	लक्ष्य		बजेट (रु. हजारमा)	बाषिक लक्ष्य					कार्यान्वयन गर्ने निकाय र लगानीको संभाव्य श्रोत		
			इकाई	परिमाण		वर्ष १	वर्ष २	वर्ष ३	वर्ष ४	वर्ष ५	नेतृत्वदायी संस्थाहरू	सहयोगी संस्थाहरू	
२.१	नेपाल पर्यटन बोर्ड, पर्यटन एशोसिएशनहरू, राष्ट्रिय निकुञ्जको कार्यालय, सम्बन्धित व्यवसायीहरू, स्थानीय सरकार र सामुदायिक सदस्यहरू सहितको उपस्थितिमा टुर प्याकेज विकास गोष्ठी आयोजना गरि चितवन रा.नि. तथा म.क्षे.का स्थापित, विकास हँदै गरेका र सम्भावित पर्यटकीय स्थलहरूलाई समेटेर विभिन्न बजार खण्डहरूलाई लक्षित गरि टुर प्याकेज तयार गर्ने	प्रत्येक सेक्टरमा १/१ गोष्ठी	गोष्ठी (वटा)	४	२०००		४					चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., NTNC, स्थानीय सरकार, पर्यटन एशोसियशनहरू, कार्यगत समूहहरू	नेपबो, HAN, NATTA, TURGAN, TAAN, REBAN, FHAN, HOSAN, VITOF, विकास/संरक्षण साभेदार
२.२	विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन प्रतिवेदन (Detail Feasibility Study Report) तयार गरि देहायका रुटहरू/स्थलहरूमा जंगल सफारी प्याकेज विकास गर्ने :											चि.रा.नि., NTNC, म.क्षे.उ.स., स्थानीय सरकार, पर्यटन एशोसियशनहरू, कार्यगत समूहहरू	नेपबो, HAN, NATTA, TURGAN, REBAN, FHAN, HOSAN, VITOF, विकास/संरक्षण साभेदार
	क) कुमरोज- खगेन्द्रमल्ली- चिसापनी -मनोहरा लोथर		वटा	१	५००		१						
	ख) इचर्ना पोष्ट- खगेन्द्रमल्ली		वटा	१	५००		१						
	ग) हरिनगर- शिवद्वार (सामुदायिक वन) माडी		वटा	१	५००					१			
	घ) लामीचौर - बादरभुला (पुरानो आइल्याण्ड जंगल सफारी लज) - मेघौली		वटा	१	५००	१							
	ङ) वनकट्टा मेघौली उच्च अनुवादित गाइडेड वाइल्डनेस ट्रेल		वटा	१	५००		१						
	च) सहेलीघजा - गुलेलीघाट - चौतारी सा. वन - ठूलोपोखरा		वटा	१	५००		१						
२.३	विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन प्रतिवेदन (Detail Feasibility Study Report) तयार गरि देहायका रुटहरूमा गाइडेड सफारी पदयात्रा प्याकेज विकास गर्ने :											चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., NTNC, स्थानीय सरकार, पर्यटन एशोसियशनहरू, कार्यगत समूहहरू	नेपबो, HAN, NATTA, TURGAN, TAAN, HOSAN, VITOF, विकास/संरक्षण साभेदार
	क) सोराह -जर्नेली -पदमपुर -चुरे -वर्गई (माडी)		वटा	१	१०००	१							
	ख) वसन्तपुर -छरछरे -सोमेश्वर गढी हिल		वटा	१	५००		१						
	ग) वैकुण्ठेश्वर -माभी डाडा -पाण्डवनगर		वटा	१	५००			१					
२.४	विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन प्रतिवेदन (Detail Feasibility Study Report) तयार गरि देहायका स्थानहरूमा उच्च मूल्यका टेन्टेड क्याम्प प्याकेज विकास गर्ने :											चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., NTNC, स्थानीय सरकार, पर्यटन एशोसियशनहरू, कार्यगत समूहहरू	नेपबो, HAN, NATTA, TURGAN, REBAN विकास/संरक्षण साभेदार
	क) पुरानो टाइगर टप्स जंगल लज क्षेत्र		वटा	१	५००		१						
	ख) सुखीवार क्षेत्र		वटा	१	५००			१					
२.५	विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन प्रतिवेदन (Detail Feasibility Study Report) तयार गरि दिव्यपुरी - गोसाइवाबा - बगुवन - त्रिवेणी खण्डमा उच्च मूल्यका डुंगा सफारी प्याकेज विकास गर्ने	दिव्यपुरी, गोसाइवाबा, बगुवा, त्रिवेणी	वटा	१	५००				१			चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., NTNC, स्थानीय सरकार, पर्यटन एशोसियशनहरू, कार्यगत समूहहरू	नेपबो, HAN, NATTA, TURGAN, REBAN, विकास/संरक्षण साभेदार
२.६	विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन प्रतिवेदन (Detail Feasibility Study Report) तयार गरि देहायका स्थानहरूमा डुंगा सफारी तथा पौडी प्याकेज विकास गर्ने :											चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., NTNC, स्थानीय सरकार, पर्यटन एशोसियशनहरू,	नेपबो, HAN, NATTA, TURGAN, REBAN, विकास/संरक्षण

क्र.सं	प्रमुख कार्यक्रम तथा गतिविधिहरू	स्थान	लक्ष्य		बजेट (रु. हजारमा)	बाषिक लक्ष्य					कार्यान्वयन गर्ने निकाय र लगानीको संभाव्य श्रोत		
			इकाई	परिमाण		वर्ष १	वर्ष २	वर्ष ३	वर्ष ४	वर्ष ५	नेतृत्वदायी संस्थाहरू	सहयोगी संस्थाहरू	
	व) वैकृष्टेताल माडी: पौडी खेल्ने व्यवस्था		वटा	१	२००			१				कार्यगत समूहहरू	साभेदार
	ख) दरैचोटे ताल बुढीराप्ती: बोटिङ गर्ने व्यवस्था		वटा	१	२००			१					
	ग) खगेन्द्रमल्ली - पदमपुर डुंगा घाट - इचर्ना पोष्ट: डुंगा चलाउने व्यवस्था		वटा	१	२००		१						
	घ) कठार चिसोपानी: पौडी खेल्ने व्यवस्था		वटा	१	२००		१						
२.७	विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन प्रतिवेदन (Detail Feasibility Study Report) तयार गरि वीसहजारी ताल लगायतका ७ वटा ताल समेटेर ताल सर्किट ट्रेल प्याकेज विकास गर्ने ।	बीसहजारी ताल	वटा	१	३००		१					चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., NTNC, पर्यटन एशोसियशनहरू	स्थानीय सरकार, विकास/संरक्षण साभेदार
२.८	सामुदायिक बन उपभोक्ता समूहद्वारा व्यवस्थित जंगल सफारी तथा पर्या-पर्यटन विकासको नमूना तथा सिकाई केन्द्र, विकास गर्ने	बाघमारा- मध्यवर्ती सामुदायिक बन, सौराह	वटा	१	३०००	१						चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., NTNC, म.सा.बनहरू, पर्यटन एशोसियशनहरू	स्थानीय सरकार, विकास/संरक्षण साभेदार
२.९	स्थापना भईसकेका होम-स्टेहरूकोसेवा तथा सुविधाहरूको स्तरोन्नति गरी पर्यटनका क्रियाकलापहरूको विविधिकरण र बिशिष्टिकरण गर्ने	अमलटारी, पिप्रहर, मेघौली, अयोध्यापुरी, बरौली	वटा	५	७५००	२	३					चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., NTNC, स्थानीय सरकार, होमस्टे व्यवस्थापन समितिहरू	नेपवो, HOSAN, VITOF, तागाविस, विकास/संरक्षण साभेदार
२.१०	देहायका स्थानहरूमा होम-स्टेमा आधारित गाउँ पर्यटनको विकास गर्ने											चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., NTNC, स्थानीय सरकार, कार्यगत समूहहरू	नेपवो, HOSAN, VITOF, तागाविस, विकास/संरक्षण साभेदारहरू
	क) तामाड तथा गुरुड होम-स्टे, गोम्बा टोल, लोथर		वटा	१	१५००	१							
	ख) दराई होम-स्टे : घोक्रेला कुमरोज		वटा	१	१५००		१						
	ग) दराई होम-स्टे : पटिहानी		वटा	१	१५००				१				
	घ) कुमाल होम-स्टे : गोलाघाट, मेघौली		वटा	१	१५००			१					
	ङ) कुमाल होम-स्टे : सीतापुर, ब्रह्मस्थान नन्दमाउज्यू		वटा	२	१५००			१					
	च) कुमाल होम-स्टे : चिसापानी गोसाइवावा		वटा	१	१५००			१					
	छ) कुमाल/थारु होम-स्टे : जोगीकटी		वटा	१	१५००			१					
	ज) मगर/गुरुड होम-स्टे : चिसेनी, बगुवन		वटा	२	१५००				१				
	झ) बोटे होम-स्टे : गोचक, द्रौपदीनगर		वटा	१	१५००		१						
	ञ) अन्य सम्भाव्य गाँउहरू		वटा	४	६०००		२				२		
२.११	देहायका स्थानहरूमा सांस्कृतिक पर्यटन उत्पादनको परिपुरकका रूपमा जातिय संग्रहालयहरू स्थापना तथा स्तरोन्नति गर्ने											चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., NTNC, स्थानीय सरकार, कार्यगत समूहहरू	नेपवो, HOSAN, VITOF, तागाविस, विकास/संरक्षण साभेदार
	क) तामाड संग्रहालय, लोथर		वटा	१	२५००	१							
	ख) चेपाड संग्रहालय, सौराह (स्तरोन्नति गर्ने)		वटा	१	२५००		१						
	ग) आर्य संग्रहालय, देवनगर, बरण्डाभार		वटा	१	२५००				१				
	घ) थारु संग्रहालय, मेघौली (स्तरोन्नति गर्ने)		वटा	१	२५००			१					
	ङ) मगर संग्रहालय, शिवद्वार, अयोध्यापुर, माडी		वटा	१	२५००			१					
	च) गन्धर्व संग्रहालय, गोचक, पाण्डवनगर		वटा	१	२५००			१					
	छ) थारु संग्रहालय, पिप्रहर, रजहर (सम्पन्न गर्ने)		वटा	१	२५००			१					
	ज) गुरुड संग्रहालय, चिसेनी, दाउन्ने		वटा	१	२५००				१				

क्र.सं	प्रमुख कार्यक्रम तथा गतिविधिहरू	स्थान	लक्ष्य		बजेट (रु. हजारमा)	बाषिक लक्ष्य					कार्यान्वयन गर्ने निकाय र लगानीको संभाव्य श्रोत	
			इकाई	परिमाण		वर्ष १	वर्ष २	वर्ष ३	वर्ष ४	वर्ष ५	नेतृत्वदायी संस्थाहरू	सहयोगी संस्थाहरू
२.१२	देहायका स्थानहरूमा धार्मिक तथा आध्यात्मिक क्रियाकलाप प्रवर्धन गर्ने										जिल्ला प्रशासन कार्यालय, स्थानीय सरकार, म.सा.वनहरु	चि.रा.नि., पर्यटन एशोसियशन, स्थानीय समितिहरु
	क) वैकुण्ठेश्वर, सोमेश्वर, पाण्डव नगर		वटा	३	४५००		१	१	१			
	ख) विक्रमबाबा आश्रम, भोजबाबा आश्रम		वटा	२	२५००	१		१				
	ग) बाल्मिकी अश्रम, त्रिवेणी		वटा	१	९०००	१						
	घ) दाउन्ने देवी, मदरबाबा		वटा	२	१०००				१			
२.१३	लोथर - खगेन्द्रमल्ली - कुमरोज क्षेत्रमा राप्ती नदिमा लगाईएको ड्युगामा जीप सफारी एवं साईक्लिड प्याकेज टुर प्याकेज विकास गर्ने		वटा	२	५००		१				चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., स्थानीय सरकार, म.सा.वनहरु	विकास/संरक्षण साभेदार, कार्यगत समूहहरु
२.१४	होमस्टे तथा प्राकृतिक र धार्मिक पर्यटनका क्रियाकलापहरूसंग जोडेर माडी उपत्यकालाई कृषि पर्यटनको नमूना गन्तव्यको रूपमा विकास गर्नका लागि टुर प्याकेज तयार गर्ने	माडी उपत्यका	संख्या	१	५०००	१					चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., स्थानीय सरकार, कृषि विकास कार्यालय, कार्यगत समूहहरु	नेपबो, तागाविस, विकास/संरक्षण साभेदार
२.१५	देहायका स्थानहरूलाई कृषि पर्यटन हबको रूपमा विकास गर्ने										चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., स्थानीय सरकार, कृषि विकास कार्यालय, कार्यगत समूहहरु	नेपबो, तागाविस, विकास/संरक्षण साभेदार
	क) कठार, भण्डारा: माछा, मह, धान		वटा	१	१०००			१				
	ख) पटिहानी: तोरी, तरकारी		वटा	१	१०००			१				
	ग) माडी : तोरी, तरकारी, माछा, धान		वटा	२	२०००		१	१				
	घ) गोसाइबाबा, नन्दभाउजु : माछा, तरकारी, धान		वटा	२	२०००			१	१			
२.१६	कार्यशाला गोष्ठी आयोजना गरी चितवन आसपासका पर्यटकीय स्थलहरु समेत समेटेर बृहत्तर चितवन क्षेत्रको टुर प्याकेज निर्माण गर्ने क) चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्र + पर्सा राष्ट्रिय निकुञ्ज+महाभारत क्षेत्र (कोमिनचुली, सिराइचुली, उपरदाङगढि)+देवघाट+मौलाकालिका + देवचुली+दाउन्नेदेवी+मदरबाबा) + रामग्राम ख) चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्र +जनकपुर धाम + मनकामना + गोरखा + बान्दिपुर + पोखरा + पाल्पा + लुम्बिनी		पटक	२	६००		२				चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., NTNC, स्थानीय सरकार, पर्यटन एशोसियशनहरु, कार्यगत समूहहरु	नेपबो, HAN, NATTA, TURGAN, TAAN, HOSAN, VITOF, विकास/संरक्षण साभेदार
	जम्मा				६६, ७००.००							

तालिका ११.३ : पर्यटन पूर्वाधारहरूको विकास, स्तरोन्नति तथा बिस्तार (Development, Upgrading and Expansion of Tourism Infrastructures)

क्र. सं	प्रमुख कार्यक्रम तथा गतिविधिहरू	स्थान	लक्ष्य		बजेट (रु. हजारमा)	बाषिक लक्ष्य					कार्यान्वयन गर्ने निकाय र लगानीको संभाव्य श्रोत	
			इकाई	परिमाण		वर्ष १	वर्ष २	वर्ष ३	वर्ष ४	वर्ष ५	नेतृत्वदायी संस्थाहरू	सहयोगी संस्थाहरू
३.१	पर्या-पर्यटन पूर्वाधार मापदण्ड तथा भवन निर्माण आचार संहिता (Tourism Infrastructures Standards and Building Codes) तयार गरि लागू गर्ने	चि.रा.नि., म.क्षे.	वटा	१	३००		१				चि.रा.नि., म.क्षे.व्य.स., स्थानीय सरकार, पर्यटन एशोसिएशनहरू	व्यवसायीहरू, विकास/संरक्षण साभेदार
३.२	वातावरण तथा संस्कृति मैत्रि पर्यटन पूर्वाधार निर्माणका मापदण्ड र आचार संहिता वारेमा सम्बन्धित सरोकारवालाहरू तथा उद्यमीहरूलाई अभिमुखिकरण तालिम सञ्चालन गर्ने	सौराह, माडी, मेघौली, अमलटारी	वटा	४	६००		४				चि.रा.नि., म.क्षे.व्य.स., स्थानीय सरकार, पर्यटन एशोसिएशन	व्यवसायी, विकास/संरक्षण साभेदार
३.३	देहाय बमोजिमका पहुँच विकासका पूर्वाधारहरूको विकास, स्तरोन्नति तथा बिस्तार गर्ने											
	क) मेघौली विमानस्थललाई स्तरोन्नति गरि बाह्र महिना चल सक्ने बनाउने	मेघौली	वटा	१	Not Available (NA)		१				Ministry of Culture, Tourism and Civil Aviation (MoCTCA), Civil Aviation Authority of Nepal (CAAN), चि.रा.नि, स्थानीय सरकार	पर्यटन एशोसिएशन, वाणिज्य संघहरू, विकास/संरक्षण साभेदार
	ख) भरतपुर विमानस्थललाई क्षेत्रिय विमानस्थलको रूपमा स्तरोन्नति गरि पोखरा, विराटनगर र भैरहवामा सम्म उडान शुरु गर्ने	भरतपुर	वटा	१	NA			१				
	ग) ठोरी र त्रिवेणीधामबाट भारतीय पर्यटकहरू प्रवेश गर्नका लागि प्रशासनिक तथा भौतिक पूर्वाधार स्थापना गर्ने	ठोरी, त्रिवेणीधाम	वटा	२	४०००			१	१		वन मन्त्रालय, गृह मन्त्रालय, चि.रा.नि., स्थानीय सरकार	पर्यटन एशोसिएशन, वाणिज्य संघहरू
	घ) राजमार्गबाट राष्ट्रिय निकुञ्ज वा मध्यवर्ती क्षेत्रका मुख्य पर्यटकीय स्थलहरूमा पुग्ने मुख्य पहुँच सडकहरू कम्तिमा २ लेनको हुनेगरी हरित पर्यटन सडकको रूपमा स्तरोन्नति गर्ने										सडक विभाग, स्थानीय सरकार, चि.रा.नि.	वाणिज्य संघहरू, पर्यटन एशोसिएशनहरू, म.क्षे.उ.स.
	खुरखुरे/भण्डारा-कठार		कि. मि									
	टाडी-सौराह		कि. मि	६	NA		१					
	भरतपुर-जगतपुर		कि. मि		NA		१					
	डण्डा-अमलटारी		कि. मि		NA		१					
	आरुङखोला-चिसापानी		कि. मि		NA							
	ड) प्रमुख पर्यटकिय स्थलहरूमा गुणस्तरीय र वातावरण मैत्री पर्यटकीय बसपार्कको स्थापना गर्ने	सौराह, जगतपुर, मेघौली, अमलटारी, त्रिवेणीधाम	वटा	५	NA		१	२	२			
	च) जंगल सफारीका लागि देहायका स्थानमा सफारी रोड/फयर लाइन/कल्भर्ट लगायतका पूर्वाधारहरूको निर्माण तथा मर्मत गर्ने - कुमरोज-खगेन्द्रमल्ली-कठार-मनहरा - इचनौ पोष्ट-खागेन्द्र मल्ली - हरिनगर-शिवद्वार		वटा	४	२००००		१	१	१		चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., म.सा.वन, स्थानीय सरकार	पर्यटन व्यवसायी, विकास/संरक्षण साभेदार

क्र. सं	प्रमुख कार्यक्रम तथा गतिविधिहरू	स्थान	लक्ष्य		बजेट (रु. हजारमा)	बाषिक लक्ष्य					कार्यान्वयन गर्ने निकाय र लगानीको संभाव्य श्रोत		
			इकाई	परिमाण		वर्ष १	वर्ष २	वर्ष ३	वर्ष ४	वर्ष ५	नेतृत्वदायी संस्थाहरू	सहयोगी संस्थाहरू	
	- सहेलीधजा-गुलेलीघाट-चौतारी सा. वन - टुलोपोखरा												
	छ) देहायका प्रस्तावित सफारी पदयात्रा मार्गहरूमा पूर्वाधार विकास गर्ने (वाटो, पुल, विश्रामस्थल, सूचनाबोर्ड, खानेपानी, सुरक्षा व्यवस्था आदि): - सौराह-जनेली-पदमपुर-चुरे-वगई (माडी) - वसन्तपुर-छरछरे-सोमेश्वर गढी - वैकुण्ठेश्वर-माभीडाडा-पाण्डवनगर		वटा	३	१५०००	१	१	१			चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., म. सा.वन, स्थानीय सरकार	पर्यटन व्यवसायी, विकास/संरक्षण साभेदार	
	ज) रजहर-दिव्यपुरी-पिठौली अमलटारीलाई हरित करिडर पर्यटकीय मार्गको रूपमा विकास गर्न थप पूर्वाधार विकास गर्ने (बाँकी रहेका रोड/ट्रयाक खोल्ने, भोलुङ्गे पुल, कल्भर्ट, साइनबोर्ड आदि)		वटा	१	१००००				१		स्थानीय सरकार, चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स.,	स्थानीय समूह/समितिको विकास/संरक्षण साभेदार	
	झ) गजेन्द्रमोक्ष धाम - वाल्मिकी आश्रम धार्मिक तथा पूरातीत्वक सम्पदा मार्ग विकास गर्नका लागि वातावरण मैत्री पूर्वाधारहरूको विकास गर्ने (भोलुङ्गे पु, सिङ्ग/वाटो, कल्भर्ट आदि)	त्रिवेणीधाम, वाल्मिकी आश्रम	वटा	१	३००००	१					चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स.	स्थानीय सरकार, धार्मिक समितिको विकास, वाणिज्य संघहरू	
	ञ) निम्न स्थानहरूमा वातावरण र जैविक विविधता मैत्री काठको हिड्ने वाटो (Wooden Walkways) निर्माण गर्ने										चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., म. सा. वन, स्थानीय सरकार	विकास/संरक्षण साभेदार, पर्यटन एशोसिएशन	
	- बाघमारा म.सा.वन	बाघमारा, सौराह	कि.मी.	२	२०००		१	१					
	- वीसहजारी ताल वरपर	बरण्डाभार, टिकौली	कि.मी.	५	५०००		२	१	१	१			
	ज) प्रमुख पर्यटकिय स्थलहरूमा वातावरण मैत्री यातायात साधनहरू (ई-रिक्सा/अटो, बयलगाडा, साइकल) सेवा सञ्चालन गर्ने सहयोग गर्ने	सौराह, जगतपुर, पटिहानी, मेघौली, अमलटारी	वटा	१००	३०००	२०	२०	२०	२०	२०	वाणिज्य संघ, पर्यटन एशोसिएशन, यातायात व्यवसायीहरू	चि.रा.नि., विकास/संरक्षण साभेदार	
३.४	देहाय बमोजिमका वसोवास तथा खानपिन सम्बन्धि पूर्वाधारहरूको विकास, स्तरोन्नति र विस्तार गर्ने												
	क) हाल सञ्चालनमा रहेका कम गुणस्तरीय होटल, लज, रेष्टुरेण्ट, चियापसलहरूको स्तरोन्नति गर्ने (सत्ने कोठा, स्तरीय मेनु, फोहरमैला व्यवस्थापन, AC सविधा, पर्यटक सत्कार आदि)	सौराह, पूर्वी चितवन, कसरा, मेघौली, रजहर, त्रिवेणीधाम	वटा	१५०							होटल/लज/रेष्टुरेण्ट व्यवसायी, पर्यटन एशोसिएशन	चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., स्थानीय सरकार	
	ख) हाल सञ्चालनमा रहेका सामुदायिक होम-स्टेहरूको स्तरोन्नति गर्ने (सरसफाई, सत्ने कोठा, शौचालय/वाथरुम, सरसफाई, मेनु आदि)	अमलटारी, पिप्रहर, मेघौली, शिवद्वार, बरौनी	वटा	७२	२१०००	२०	३०	१२			होम-स्टेने सञ्चालक, होम-स्टे समितिको स्थानीय सरकार	चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., विकास/संरक्षण साभेदार, तागाविस,	
	ग) संभावित पर्यटकीय गाँउहरूमा नयाँ सामुदायिक होम-स्टे स्थापना गर्ने	गोम्वाटोल (लोथर), घोक्रेला (कुमरोज), पटिहानी, गोलाघाट, गाञ्जक, सीतापुर, ब्रह्मस्थान, चिसापानी, जोगीकुटी, चिसेनी, बगुवन लगायतका गाँउहरू	स्थान (वटा)	१५ (१५०)	बजेट २.१० मा समावेश गरिएको छ	१	३	३	२	१	होम-स्टेने सञ्चालक, होम-स्टे समितिको स्थानीय सरकार	चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., विकास/संरक्षण साभेदार, तागाविस, बैक, सहकारी	
	घ) उच्च मूल्यका नमूना सामुदायिक इको-लज (High	पिठौली (नमूना सा.वन), चिसापानी	वटा	३	१५०००		१	१	१		चि.सा.नि, म. क्षे.उ.स.,	स्थानीय सरकार,	

क्र. सं	प्रमुख कार्यक्रम तथा गतिविधिहरू	स्थान	लक्ष्य		बजेट (रु. हजारमा)	बाषिक लक्ष्य					कार्यान्वयन गर्ने निकाय र लगानीको संभाव्य श्रोत		
			इकाई	परिमाण		वर्ष १	वर्ष २	वर्ष ३	वर्ष ४	वर्ष ५	नेतृत्वदायी संस्थाहरू	सहयोगी संस्थाहरू	
	End Model Community Eco-Lodge) निर्माण गरि सञ्चालन गर्ने	(गोसाइबाबा), माडी										म. सा.वन.उ.स.,	विकास/संरक्षण साभेदार, महिला समूह
	ड) नयाँ होटल, लज, रिसोर्ट स्थापना गर्न सहजिकरण गर्ने	लोथर, कुमरोज, कठार, सितामाई, पटिहानी, गोलाघाट, बनकट्टा, दिव्यपुरी, ब्रह्मस्थान त्रिवेणीधाम	स्थान	१०	NA	६						व्यवसायी, पर्यटन एशोसिएशन	चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., स्थानीय सरकार, बैक/सहकारी
	च) पिलर (काठ वा सिमेन्टका), रेष्टुरेण्ट/लज (Pillar Restaurant, Hotel/Lodge) स्थापना गर्न सहयोग गर्ने	सौराह, मेघौली, रजहर, दिव्युरी	स्थान	४	NA	१	१	१	१			व्यवसायी, पर्यटन एशोसिएशन, HAN	चि.रा.नि., स्थानीय सरकार, म.क्षे.उ.स.
	छ) उच्च मूल्यका टेन्टड क्याम्प (High Value Tented Camp) का लागि आवश्यक पर्ने न्यूनतम पूर्वाधारहरू निर्माण गर्ने	पुरानो टाइगर टप्स जंगल लज र सुखिवार क्षेत्र	स्थान	२	१००००		१	१				चि.रा.नि.,	स्थानीय सरकार, म.क्षे.उ.स., पर्यटन एशोसिएशन
३.५	नयाँ पर्यटकीय गन्तव्यहरू तथा सामुदायिक होम-स्टे गाउँहरूमा प्रभावकारी इन्टरनेट वा वाईफाई सुविधा उपलब्ध गराउने	पूर्व चितवन, सौराह, पटिहानी, जगतपुर, मेघौली, माडी, रजहर, अमलटारी, गोसाइबाबा, त्रिवेणी धाम आदि	स्थान	२५	१२५००	५	५	५	५	५		पर्यटन व्यवसायी, पर्यटन एशोसिएशन, नेपाल टेलिकम	टेलिफोन/इन्टरनेट सेवा प्रदायी संस्थाहरू, स्थानीय सरकार, विकास/संरक्षण साभेदारहरू
३.६	प्रमुख पर्यटकीय स्थानहरूमा स्वच्छ एवं सफा खानेपानीको सुविधा उपलब्ध गराउने। प्रत्येक होमस्टे गाउँमा	सबै सम्भाव्य पर्यटकीय स्थलहरू	स्थान	सबै पर्यटकीय गाँउहरू								खानेपानी तथा सरसफाई डिभिजन, स्थानीय सरकार	चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., विकास/संरक्षण साभेदार
३.७	सौराहमा नमूना ठोस तथा तरल फोहर मैला संकलन, व्यवस्थापन तथा प्रशोधन केन्द्र स्थापना गर्ने	सौराह	वटा	१	४०००		१					स्थानीय सरकार, चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स.,	शहरी विकास मन्त्रालय, विकास/संरक्षण साभेदार, व्यवसायीहरू
३.८	पर्यटकीय महत्वका अन्य स्थलहरूमा समेत फोहरमैला संकलन तथा व्यवस्थापन प्रशोधनकेन्द्र, ढल निकासका पूर्वाधार तथा फोहर संकलन टोकरी/डस्ट बिनहरूको स्थापना गर्ने	सबै पर्यटकीय स्थलहरू	स्थल	२५	२५०००	५	५	५	५	५		स्थानीय सरकार, चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स.,	शहरी विकास मन्त्रालय, विकास/संरक्षण साभेदार, व्यवसायीहरू
३.९	जंगल सफारी तथा मनोरञ्जन क्रियाकलापहरूका लागि भ्यू टावर, मचान, पिकनिक स्थल, स्विमिङ्ग स्थल लगायतका पूर्वाधारहरूको को निर्माण गर्ने	डुषी ताल, कठार, इचर्नीटप्पु, खगेन्द्रमल्ली, कुमरोज सा.वन, पदमपुर, बरण्डाभार क्षेत्र, बीसहजारी ताल, सीतामाई, सुखीवार, देवीताल, लामीताल, तमोरताल, ज्ञानेश्वर ब्लक, अयोध्यापुरी, पाण्डवनगर, छरछरे, बनकट्टा, बैकूणेश्वर, ठोरी, गोलाघाट, दिव्यपुरी, शान्तिकुञ्ज, गोसाइबाबा, चौतारी सा. वन, ठूलो पोखरा	स्थल	२५	७५०००	५	५	५	५	५		चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., म.सा.वनहरू, स्थानीय सरकार, पर्यटन विभाग	व्यवसायीहरू, विकास/संरक्षण साभेदार
३.१०	शहिद पार्क, शैक्षिक पार्क, जैविक पार्क, फन पार्क	बादरमुढे (शहिदपार्क), पाण्डवनगर,	स्थल	२५	१२५००	५	५	५	५	५		चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स.,	व्यवसायीहरू,

क्र. सं	प्रमुख कार्यक्रम तथा गतिविधिहरू	स्थान	लक्ष्य		बजेट (रु. हजारमा)	बाषिक लक्ष्य					कार्यान्वयन गर्ने निकाय र लगानीको संभाव्य श्रोत	
			इकाई	परिमाण		वर्ष १	वर्ष २	वर्ष ३	वर्ष ४	वर्ष ५	नेतृत्वदायी संस्थाहरू	सहयोगी संस्थाहरू
	आदि निर्माण गर्ने	छरछरे (वसन्तपुर-शैक्षिक जैविकापार्क), राजरत्न (कावासोती), गोलाघाट, ठोरी (राईधारा पार्क)									म.सा.वनहरु, स्थानीय सरकार, पर्यटन विभाग	विकास/संरक्षण साभेदार
	जम्मा				२६०,१००.००							

तालिका ११.४ : पर्यटन सूचना तथा अनुवाद सुविधा विकास (Tourist Information and Interpretation Facilities Development)

क्र. सं.	प्रमुख कार्यक्रम तथा गतिविधिहरू	स्थान	लक्ष्य		बजेट (रु. हजारमा)	बाषिक लक्ष्य					कार्यान्वयन गर्ने निकाय र लगानीको संभाव्य श्रोत	
			इकाई	परिमाण		वर्ष १	वर्ष २	वर्ष ३	वर्ष ४	वर्ष ५	नेतृत्वदायी संस्थाहरू	सहयोगी संस्थाहरू
४.१	स्थापित पर्यटन सूचना केन्द्र तथा आखेटोपहार संग्रहालयहरूको स्तरोन्नति गर्ने	टिकौली, सौराह, कसरा	वटा	३	६०००		१	१	१		चि.रा.नि., NTNC	ने.प.बो., विकास/संरक्षण साभेदार
४.२	अन्य पर्यटकीय स्थलहरूमा नयाँ पर्यटन सूचना केन्द्रहरू स्थापना गर्ने	माडी, खुरखुरे/भण्डारा, मेघौली, अमलटारी, आरुडखोला, त्रिवेणी धाम	वटा	६	३००००		२	२	१	१	चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., पर्यटन विभाग	ने.प.बो., स्थानीय सरकार, विकास/संरक्षण साभेदार
४.३	प्रस्तावित नयाँ सांस्कृतिक/जातिय संग्रहालयहरू लाई थप सूचनामूलक बनाउने	लोथर, सौराह, देवनगर, शिवनगर, गोचक, पिप्रहर, चिसेनी	वटा	८	८००		२	२	२	१	चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स.,	पर्यटन विभाग, ने.प.बो., स्थानीय सरकार, तागाविस, विकास/संरक्षण साभेदार
४.४	घाँडियल संरक्षण तथा प्रजनन केन्द्र, हात्ती प्रजनन केन्द्र (खारेसोर), गिद्ध रेष्टुरेण्ट (पिठौली) हरूको स्तरोन्नति गरि थप सूचनामूलक बनाउने	कसरा, सौराह, पिठौली	वटा	३	६०००		१	१	१		चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स.	संरक्षण साभेदार, NTNC, विकास/संरक्षण साभेदार
४.५	सौराह-जनैली-पदमपुर-चुरे-बगई पदयात्रा मार्गलाई उच्च गुणस्तरको सूचना र अनुवादको सुविधा भएको नमूना सफारी पदयात्रा मार्गको रूपमा विकास गर्ने	सौराह-चुरे - माडी	स्थान	१	६०००	१					चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., NTNC	पर्यटन व्यवसायिक एशोसियशनहरू, स्थानीय सरकार, विकास/संरक्षण साभेदार
४.६	मध्यवर्ती क्षेत्र तथा राष्ट्रिय निकुञ्ज प्रवेश गर्ने मूल विन्दुहरूमा स्वागत गेट, सूचना मूलक बोर्डहरू र सो ठाउँको आकर्षण भल्काउने जनावर/पंक्षीको मुर्तीहरू (स्ट्याचु) राख्ने	लोथर, खुरखुरे/भण्डारा, वीसहजारी ताल, सीतामाई, जगतपुर, वनकट्टा, ठोरी, वसन्तपुर, दिव्यपुरी, दण्डा, आरुडखोला, त्रिवेणी धाम	स्थान	१५	७५००	३	३	३	३	३	चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., स्थानीय सरकार	पर्यटन एशोसियशनहरू, होम-स्टे समिति, पर्यटन व्यवसायी, वाणिज्य संघहरू
४.७	चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज प्रवेश गर्ने केन्द्रहरूको स्तरोन्नति गरि सूचनामूलक बनाउने	सुनाचुरी, खगेन्द्रमल्ली, सौराह, घटगई, कसरा, वनकट्टा, भिमले, कुजौली, लौखानी, अमलटारी	स्थान	१३	६५००	१	३	३	३	३	चि.रा.नि., NTNC	म.क्षे.उ.स., विकास/संरक्षण साभेदार, स्थानिय सरकार, ने.प.बो.
४.८	होम-स्टे गाउँहरूमा स्थापना गरिएका/गरिने सामुदायिक हल वा बहु-उद्देश्यीय आगन्तुक केन्द्रमा उच्च गुणस्तरका पर्यटन सूचना र अनुवादका सामाग्री राख्ने	अमलटारी, पिप्रहर, मेघौली, शिवद्वार, लोथर, कुमरोज, पटिहानी, गोचक, सीतापुर, चिसापानी, चिसेनी, गोचक लगायत	वटा	११	११०००	३	३	३	१	१	चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., स्थानीय सरकार	विकास/संरक्षण साभेदार, ने.प.बो., पर्यटन विभाग, तागाविस
४.९	मुख्य पर्यटकीय स्थलमा साइटहरूमा उच्च गुणस्तरका पर्यटन सूचना बोर्डहरू, एरो बोर्ड तथा संकेत चिन्ह बोर्डहरू राख्ने	मुख्य पर्यटकीय क्षेत्रहरू	वटा	१००	१५००	२०	२०	२०	२०	२०	चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., स्थानीय सरकार	विकास/संरक्षण साभेदार, ने.प.बो., पर्यटन विभाग,
४.१०	सौराहका पर्यटन होटलहरूमा स्थापित पर्यटन सूचना केन्द्रहरूलाई स्तरोन्नति गर्ने र अन्य पर्यटकीय स्थलहरूमा समेत विस्तार गर्ने	बठार, सौराह, मेघौली, रजहर, माडी, अमलटारी, त्रिवेणी	स्थान	७	७००	७					चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स.,	विकास/संरक्षण साभेदार, ने.प.बो., स्थानीय सरकार
	जम्मा				७६,०००.००							

तालिका ११.५ : पर्यटन गन्तव्य प्रवर्धन तथा बजारीकरण (Tourism Destination Promotion and Marketing)

क्र. सं.	प्रमुख कार्यक्रम तथा गतिविधिहरू	स्थान	लक्ष्य		बजेट (रु. हजारमा)	बाषिक लक्ष्य					कार्यान्वयन गर्ने निकाय र लगानीको संभाव्य श्रोत	
			इकाई	परिमाण		वर्ष १	वर्ष २	वर्ष ३	वर्ष ४	वर्ष ५	नेतृत्वदायी संस्थाहरू	सहयोगी संस्थाहरू
५.१	चितवन रा.नि. तथा म.क्षे.का पर्यटकीय उत्पादनको बजार माग सर्वेक्षण गर्ने										पर्यटन एशोसियशनहरू, ने.प.बो.	चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., स्थानीय सरकार, विकास/संरक्षण साभेदार, अनुसन्धान संस्थाहरू
	नेपाली बजार	मुख्य शहरहरू	पटक	१	१०००		१					
	भारतीय बजार	लक्षित शहरहरू	पटक	१	५००		१					
	चाइनिज बजार	लक्षित शहरहरू	पटक	१	१०००		१					
५.२	चितवन रा.नि. तथा म.क्षेत्रमा भ्रमण गर्ने पर्यटकले प्राप्त गर्ने सन्तुष्टीको स्तर सर्वेक्षण गर्ने	चि.रा.नि., म.क्षे.	पटक	२	१०००		२		२		चि.रा.नि., पर्यटन एशोसियशनहरू, ने.प.बो.	म.क्षे.उ.स., स्थानीय सरकार, विकास/संरक्षण साभेदार, अनुसन्धान संस्थाहरू
५.३	पर्यटन प्रवर्धन ब्राण्ड तयारी कार्यशाला गोष्ठी सञ्चालन गरि चितवन रा.नि. र म.क्षे.को समग्र प्रवर्धन ब्राण्ड तथा अन्य मुख्य पर्यटकिय गन्तव्यहरूको सब-ब्राण्डहरू तयार गर्ने	चि.रा.नि., म.क्षे.	पटक	१	७००	१					चि.रा.नि., पर्यटन एशोसियशनहरू, ने.प.बो.	स्थानीय सरकार, विकास/संरक्षण साभेदारहरू, वाणिज्य संघहरू
५.४	वृहत्तर चितवन क्षेत्रको प्रवर्धनात्मक रणनीतिक योजना तयार पार्ने	चि.रा.नि., म.क्षे.	पटक	१	५००	१					चि.रा.नि., पर्यटन एशोसियशनहरू, ने.प.बो.	स्थानीय सरकार, विकास/संरक्षण साभेदारहरू, वाणिज्य संघहरू
५.५	वृहत्तर चितवन क्षेत्रको प्रभावकारी पर्यटन प्रवर्धका लागि देहाय बमोजिमका प्रवर्धनात्मक सामाग्री प्रकाशन गरि वितरण गर्ने	चि.रा.नि., म.क्षे.									चि.रा.नि., पर्यटन एशोसियशनहरू, ने.प.बो.	स्थानीय सरकार, विकास/संरक्षण साभेदारहरू, वाणिज्य संघहरू, होम-स्टे समिति
	क) वृहत्तर चितवन क्षेत्रको प्रवर्धनात्मक ब्रोसियर (अंग्रेजी, नेपाली, चाइनिज भाषामा)		पटक	२	२०००	१		१				
	ख) पर्यटक प्रवर्धन गाइड बुक		पटक	१	१०००		१					
	ग) उच्च गुणस्तरको प्रवर्धनात्मक डकुमेन्ट्री		पटक	१	१०००		१					
	घ) GIS मा आधारित पर्यटन स्रोत तथा सुविधा नक्सा		पटक	१	३००		१					
	ड) वार्षिक चाडपर्व एवं इभेन्टस् पात्रो पुस्तिका		पटक	५	१५००	१	१	१	१	१		
च) प्रमुख पर्यटकिय साइट, होम-स्टे, धार्मिक स्थल आदिको प्रवर्धनात्मक ब्रोसियर		स्थान	२०	४०००	५	१०	५					
५.६	वृहत्तर चितवन क्षेत्रको प्रवर्धनको लागि देहाय बमोजिमका डिजिटल प्रवर्धनात्मक सामाग्री/प्लेटफर्म तयार गरि सञ्चालन गर्ने										चि.रा.नि., पर्यटन एशोसियशनहरू, ने.प.बो.	स्थानीय सरकार, विकास/संरक्षण साभेदारहरू, वाणिज्य संघहरू, होम-स्टे समिति
	क) उच्च गुणस्तरका कन्टेन्ट, फोटो, नक्शा, भिडियो फुटेज तथा पर्यटकीय सेवा सुविधाहरूको जानकारी सहितको वेबसाइट		पटक	१	१५०	१						
	ख) होम स्टे हरूको उच्च गुणस्तरका कन्टेन्ट, फोटो, नक्शा, भिडियो फुटेज तथा पर्यटकीय सेवा सुविधाहरूको जानकारी सहितको वेबसाइट		वटा	१५	१५००	५	१०					
	ग) फेसबुक पेज/ट्विटर पेज		पटक	१	२०	१						
घ) ब्लग लेखन (Blog Writing)		वर्ष	५	५००	१	१	१	१	१			
५.७	पर्यटन व्यवसायीहरू, पर्यटन एशोसियशनहरूका कर्मचारीहरू तथा सूचना केन्द्रका कर्मचारीहरूका लागि Digital Promotion, Web-page Handling, Blog writing, Online booking आदिका बारेमा तालिम	चि.रा.नि., म.क्षे.	जना	४०	८००		२०		२०		चि.रा.नि., पर्यटन एशोसियशनहरू, ने.प.बो.	स्थानीय सरकार, विकास/संरक्षण साभेदारहरू, वाणिज्य संघहरू, होम-स्टे

क्र. सं.	प्रमुख कार्यक्रम तथा गतिविधिहरू	स्थान	लक्ष्य		बजेट (रु. हजारमा)	बाषिक लक्ष्य					कार्यान्वयन गर्ने निकाय र लगानीको संभाव्य श्रोत		
			इकाई	परिमाण		वर्ष १	वर्ष २	वर्ष ३	वर्ष ४	वर्ष ५	नेतृत्वदायी संस्थाहरू	सहयोगी संस्थाहरू	
	सञ्चालन गर्ने												सर्माति
५.८	पर्यटन पत्रकार तथा मिडिया कर्मीहरूका लागि चितवन रा.नि. तथा म.क्षे.का पर्यटकीय आकर्षक, पर्यटन बजार र पर्यटन प्रवर्धनका रणनीतिहरूका बारेमा समाचार लेखन तालिम सञ्चालन गर्ने	चि.रा.नि., म.क्षे.	पटक	२	६००	१		१			चि.रा.नि., पर्यटन एशोसियशनहरू, ने.प.बो.	स्थानीय सरकार, विकास/संरक्षण साभेदारहरू, वाणिज्य संघहरू	
५.९	राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय बजारको प्रतिनिधित्व गर्ने महत्वपूर्ण पर्यटन पत्रकार, टि.भी. जर्नालिष्ट, टुर अपरेटर, ब्लगर, ट्राभल राइटरहरूका लागि चितवन रा.नि. तथा मध्यवर्ती क्षेत्रका स्थापित तथा नयाँ पर्यटकीय गन्तव्यहरूमा Familiarization Tour आयोजना गर्ने	चि.रा.नि., म.क्षे.	पटक	५	१५००	१	१	१	१	१	चि.रा.नि., पर्यटन एशोसियशनहरू, ने.प.बो., व्यवसायी	स्थानीय सरकार, विकास/संरक्षण साभेदारहरू, होम-स्टे समिति	
५.१०	लक्षित भारतीय र चाईनिज पर्यटन बजार (शहर) हरूमा पर्यटन प्रवर्धन अभियान (बैठक, रोड-शो, मार्ट) सञ्चालन गर्ने	भारत, चीन	पटक	१०	५०००	२	२	२	२	२	चि.रा.नि., पर्यटन एशोसियशनहरू, ने.प.बो., पर्यटन व्यवसायी	स्थानीय सरकार, विकास/संरक्षण साभेदारहरू, वाणिज्य संघहरू	
५.११	नेपाल पर्यटन बोर्ड तथा पर्यटन एशोसिएशनहरूसंग सहकार्य गरि विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय स्तरका पर्यटन मेला, ट्राभल-शो, विजिनेश मार्टहरूमा सहभागि जनाई वृहत्तर चितवन क्षेत्रको प्रवर्धन गर्ने	नेपाल, भारत, चाइना, जर्मनी, अस्ट्रेलिया, फ्रान्स, अमेरिका, बेलायत आदि	पटक	२०	२००००	४	४	४	४	४	चि.रा.नि., पर्यटन एशोसियशनहरू, ने.प.बो., व्यवसायी	स्थानीय सरकार, विकास/संरक्षण साभेदारहरू, वाणिज्य संघहरू	
५.१२	आन्तरिक पर्यटन बजारलाई आकर्षित गर्न र विस्तार गर्नका लागि पत्रिका, टि.भी. र रेडियो मार्फत समाचार तथा विज्ञापन प्रशारण गर्ने	चितवनका काठमाण्डौ, लुम्बिनी, पोखरा	पटक	१००	३०००	२०	२०	२०	२०	२०	चि.रा.नि., पर्यटन एशोसियशनहरू, व्यवसायी	पत्रकार, मिडिया हाउसहरू, स्थानीय सरकार, विकास/संरक्षण साभेदारहरू, वाणिज्य संघहरू, ने.प.बो.	
५.१३	लुम्बिनी, पोखरा, जनकपुर, काठमाण्डौ आउने पर्यटकहरूलाई चितवनमा समेत आकर्षण गर्नका लागि संयुक्त प्रवर्धनात्मक अभियान सञ्चालन गर्ने उद्देश्यका लागि प्रवर्धनात्मक बैठकहरू आयोजना गर्ने	लुम्बिनी, पोखरा, काठमाण्डौ, जनकपुर	पटक	८	८००	४		४			चि.रा.नि., पर्यटन एशोसियशनहरू, व्यवसायीहरू	स्थानीय सरकार, विकास/संरक्षण साभेदारहरू, वाणिज्य संघहरू, ने.प.बो.	
५.१४	अफ सिजनमा समेत पर्यटक आकर्षण गर्न र पर्यटकीय क्रियाकलाप विविधिकरण गर्नका लागि देहाय बमोजिमका मेला तथा इभेन्ट्सहरू आयोजना गर्ने	कठार, सौराह, कसरा, मेघौली, माडी, रजहर, अमलटारी, त्रिवेणी धाम	पटक	५०	५००००	१०	१०	१०	१०	१०	चि.रा.नि., पर्यटन एशोसियशनहरू, व्यवसायीहरू	स्थानीय सरकार, विकास/संरक्षण साभेदारहरू, वाणिज्य संघहरू, ने.प.बो.	
५.१५	वृहत्तर चितवन क्षेत्रको प्रचार प्रसार र प्रवर्धनका लागि सौराह लगायतका सबै पर्यटकीय स्थल र आकर्षणहरू भल्कने प्रवर्धनात्मक डिजिटल बोर्डहरू रणनीतिक स्थलहरूमा राख्ने	भरतपुर/मेघौली विमानस्थल, सौराह, हेटौडा, पथलैया, वीरगञ्ज, भैरहवा, मुग्लिन	स्थान	७	३५०		३	४			चि.रा.नि., पर्यटन व्यवसायी संघहरू, ने.प.बो.	स्थानीय सरकार, वाणिज्य संघहरू, विमान सेवा कम्पनीहरू	
	जम्मा				९८,७२०.००								

तालिका ११.६ : पर्यटन उद्यम सृजना, रोजगारी अभिवृद्धि तथा संरक्षणमा स्थानिय समुदायको सहभागितामा अभिवृद्धि
(Creation of Tourism Enterprises and Jobs, Increasing Participation of Community in Conservation)

क्र. सं.	प्रमुख कार्यक्रम तथा गतिविधिहरू	स्थान	लक्ष्य		बजेट (रु. हजारमा)	बाषिक लक्ष्य					कार्यान्वयन गर्ने निकाय र लगानीको संभाव्य श्रोत	
			इकाई	परिमाण		वर्ष १	वर्ष २	वर्ष ३	वर्ष ४	वर्ष ५	नेतृत्वदायी संस्थाहरू	सहयोगी संस्थाहरू
६.१	सम्भाव्य पर्यटन उद्यमी तथा कामदारहरूलाई पर्यटन सम्बन्धि सचेतना तथा उद्यमशिलता विकास तालिम सञ्चालन गर्ने	सम्भाव्य सबै पर्यटन स्थलहरू	वटा (जना)	५० (२०००)	१००००	१०	१०	१०	१०	१०	चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., उद्योग कार्यालय, स्थानीय सरकार, कार्यगत समूहहरू	विकास/संरक्षण साभेदारहरू, पर्यटन एशोसियेशनहरू, समुदाय
६.२	पर्यटन उद्यम/व्यवशाय विकासका लागि उद्यम विकास योजना तयारी तथा पर्यटन उत्पादन प्याकेज निर्माण तालिम सञ्चालन गर्ने	सम्भाव्य सबै पर्यटन स्थलहरू	वटा (जना)	५० (२०००)	१००००	१०	१०	१०	१०	१०	चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., उद्योग कार्यालय, स्थानीय सरकार, कार्यगत समूहहरू, व्यवसायीहरू	विकास/संरक्षण साभेदारहरू, पर्यटन एशोसियेशनहरू
६.३	पर्यटन सम्बन्धि सिप विकास तालिका सञ्चालन गर्ने										चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., उद्योग कार्यालय, कृषि कार्यालय, स्थानीय सरकार, व्यवसायीहरू, पर्यटन एशोसियेशनहरू	NATHM, CTEVT, NTNC, ने.प.वो., विकास/संरक्षण साभेदारहरू, तालिम प्रदापक संस्थाहरू
	क. आधारभूत एवं एडभान्स कुकिङ, बेकिङ, हाउस किपिङ तथा लज व्यवस्थापन तालिमहरू	सबै पर्यटकीय स्थलहरू	वटा (जना)	२५ (५००)	७५००	१००	१००	१००	१००	१००		
	ख. आधारभूत एवं एडभान्स होम-स्टे व्यवस्थापन तथा पाहुना सत्कार तालिमहरू	सबै पर्यटकीय स्थलहरू	वटा (जना)	१५ (३००)	४५००	५०	५०	५०	५०	५०		
	ग. आधारभूत एवं एडभान्स नेचर गाइड तालिम	सबै पर्यटकीय स्थलहरू	वटा (जना)	१० (२००)	३०००	५०	५०	५०	२५	२५		
	घ. सांस्कृतिक सम्पदा टुर गाइड तालिम	सबै पर्यटकीय स्थलहरू	वटा (जना)	४ (८०)	१२००	२५		२५				
	ङ. चाईनिज भाषा तालिम	सबै पर्यटकीय स्थलहरू	वटा (जना)	५ (१२५)	२५००	२५	२५	२५	२५	२५		
	च. सिलाई, बुनाई तथा इम्ब्रोइडरी तालिम	सबै पर्यटकीय स्थलहरू	वटा (जना)	१० (२००)	१०००	४०	४०	४०	४०	४०		
	छ. सांस्कृतिक/सांगतिक प्रदर्शन तथा नृत्य सम्बन्धी कोरियोग्राफी तालिम	सबै पर्यटकीय स्थलहरू	वटा (जना)	१० (२००)	१०००	४०	४०	४०	४०	४०		
	ज. संग्रहालय तथा पर्यटन सूचना केन्द्र व्यवस्थापन तालिम	सबै पर्यटकीय स्थलहरू	वटा (जना)	१ (२५)	४००		२५					
	झ. अर्गानिक कृषि उपज उत्पादन तालिम (तरकारी, माछा, मासु, दुध, मह, फलफूल आदि)	सबै पर्यटकीय स्थलहरू	वटा (जना)	५० (१०००)	२५००	२००	२००	२००	२००	२००		
	ञ. स्थानिय वातावरण, संस्कृति र परम्परागत बास्तुकला मैत्री सिकर्मी तथा डकर्मी तालिम	सबै पर्यटकीय स्थलहरू	वटा (जना)	१० (२००)	३०००	४०	४०	४०	४०	४०		
	ट. विपद जोखिम न्यूनिकरण, व्यवस्थापन, आपतकालिन उद्धार तथा प्राथमिक उपचार तालिम	सबै पर्यटकीय स्थलहरू	वटा (जना)	५ (१००)	१०००	२०	२०	२०	२०	२०		

क्र. सं.	प्रमुख कार्यक्रम तथा गतिविधिहरू	स्थान	लक्ष्य		बजेट (रु. हजारमा)	बाषिक लक्ष्य					कार्यान्वयन गर्ने निकाय र लगानीको संभाव्य श्रोत		
			इकाई	परिमाण		वर्ष १	वर्ष २	वर्ष ३	वर्ष ४	वर्ष ५	नेतृत्वदायी संस्थाहरू	सहयोगी संस्थाहरू	
	ठ. उच्च स्तरी स्तरीय इभेन्टस् सञ्चालन तथा व्यवस्थापन तालिम	सबै पर्यटकीय स्थलहरू	वटा (जना)	१ (२५)	३००		२५						
	ड. उच्च स्तरीय वेबसाइट कन्टेन्ट लेखन/व्यवस्थापन, ब्लग लेखन तथा प्रवर्धनात्मक ब्रोसियर लेखन तालिम	सबै पर्यटकीय स्थलहरू	वटा (जना)	२ (४०)	६००	२०		२०					
	ढ. प्रकृति तथा संस्कृति सम्बन्धि कला पेन्टिङ तालिम	सबै पर्यटकीय स्थलहरू	वटा (जना)	१ (२५)	२००		२५						
	ण. वेटर तथा वेट्रेस तालिम	सबै पर्यटकीय स्थलहरू	वटा (जना)	२५ (५००)	५०००	५	५	५	५	५			
६.४	जिम्मेवारपूर्ण पर्यटन व्यवसाय अभ्यासका मोडलहरू (Responsible Tourism Business Practice Models) का बारेमा व्यवसायीलाई अभिमुखिकरण तालिम सञ्चालन गर्ने	४ वटै सेक्टरहरू	वटा	४	१०००		२	२			चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., पर्यटन एशोसियशनहरू, व्यवसायीहरू, NTNC	स्थानीय सरकार, उद्योग कार्यालय, विकास/संरक्षण साभेदारहरू	
६.५	पर्या पर्यटन व्यवसाय प्रवर्धन, बजारीकरण र नेटवर्किङ तालिम	सम्भाव्य सबै पर्यटन स्थलहरू	वटा (जना)	२५ (१०००)	५०००	५	५	५	५	५	चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., पर्यटन एशोसियशनहरू, व्यवसायीहरू	ने.प.वो., स्थानीय सरकार, नेपवो, विकास/संरक्षण साभेदारहरू	
६.६	आदिवासी, पिछडिएका वर्ग, वन्यजन्तुवाट पिडित तथा महिला उद्यमीहरूलाई सहूलियतपूर्ण पर्यटन उद्यम/व्यवसाय ऋण उपलब्ध गराउन स्थानीय सहकारी एवं बैकहरूसंग विशेष समझदारी र समन्वयको ब्यस्था गर्ने	सबै मध्येवर्ती क्षेत्र	आवश्यकता अनुसार								म.क्षे.उ.स., होम-स्टे समिति, वित्तिय संस्थाहरू	चि.रा.नि., स्थानीय सरकार	
६.७	प्रस्ताविक सामुदायिक पर्यटन तथा संरक्षण कोषवाट विपन्न वर्ग र वन्यजन्तुवाट पिडित सामुदायका सदस्यहरूलाई पर्यटन पूर्वाधार निर्माणका लागि सहूलियतपूर्ण ऋण र अनुदान रकम उपलब्ध गराउने	चि.रा.नि., म.क्षे.	जना (रुपया)	एकमुष्ट	१००००						चि.रा.नि., म.क्षे.व्य.स., स्थानीय सरकार, पर्यटन एशोसियशनहरू	विकास/संरक्षण साभेदारहरू	
६.८	पर्यटन उद्यम तथा सेवा/सामागि उत्पादनका लागि आवश्यक पर्ने प्रविधि एवं पूर्वाधार निर्माण (सिंचाई कुलो, चिस्यान केन्द्र, सोलार पम्प, हाट बजार आदि) का लागि सहयोग गर्ने	सबै पर्यटकीय क्षेत्रहरू	जना (रुपया)	एकमुष्ट	१००००						स्थानीय सरकार, कृषि कार्यालय, म.क्षे.उ.स., वित्तिय संस्थाहरू	चि.रा.नि., विकास/संरक्षण साभेदारहरू	
६.९	कृषि उपज उत्पादक र ठूला पर्यटन व्यवसायी बीच अन्तरक्रिया आयोजना गरि कृषि उत्पादनलाई प्रवर्धन गर्ने र सेवा/उत्पादनको गुणस्तर सुनिश्चत गर्ने र भरपर्दो आपूर्ती ब्यस्थाको आधार खडा गर्ने	सौराह, खगेन्द्रमल्ली, माडी, कसरा, मेघौली, रजहर, अमलटारी	वटा	६	६००	१	२	२	१		पर्यटन एशोसियशनहरू, कृषि कार्यालय, स्थानीय निकाय	चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., विकास/संरक्षण साभेदारहरू	
६.१०	देहायका गाँउहरूमा होम-स्टेमा आधारित पर्यटन उद्यम विकास गर्ने क) गोम्बा टोल लोथर - तामाङ, गुरुङ ख) घोक्रेला, कुमरोज, पटिहानी - दै		वटा	१५	बजेट २.१० मा समावेश गरिएको	३	२	२	२	१	चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., स्थानीय सरकार	नेपवो, ताविस, पर्यटन विभाग, विकास/संरक्षण साभेदारहरू	

क्र. सं.	प्रमुख कार्यक्रम तथा गतिविधिहरू	स्थान	लक्ष्य		बजेट (रु. हजारमा)	बाषिक लक्ष्य					कार्यान्वयन गर्ने निकाय र लगानीको संभाव्य श्रोत	
			इकाई	परिमाण		वर्ष १	वर्ष २	वर्ष ३	वर्ष ४	वर्ष ५	नेतृत्वदायी संस्थाहरू	सहयोगी संस्थाहरू
	ग) गोलाघाट, सीतापुर (नन्दभाउजु), चिसापानी, जोगीकुटी - कुमाल घ) चिसेनी, बगुवन - गुरुड र मगर ङ) गोधक (पाण्डवनगर), द्रौपदीनगर - बोटे च) अन्य गाँउहरू				छ							
६.११	नमूना पर्या-पर्यटन सामुदायिक इको लजहरू स्थापना गर्ने	पिठौली, गोसाईबाबा, नन्दभाउजु, माडी	वटा	४	बजेट पूर्वाधार शिर्षकमा समावेश		१	१	१		चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., म.क्षे.सा.वन	स्थानीय सरकार, आमा समूह, विकास/संरक्षण साभेदारहरू
६.१२	देहायका स्थानहरूमा कृषि पर्यटनमा आधारित व्यवसाय सृजना										म.क्षे.उ.स., पर्यटन एशोसियशनहरू, कृषि कार्यालय, स्थानीय निकाय	चि.रा.नि., स्थानीय सरकार, आमा समूह, विकास/संरक्षण साभेदारहरू
	क) शिव सामुदायिक वन, माडी- माछा पालन	अयोध्यापुरी	वटा	१	२०००	१						
	ख) सीतापुर, नन्दभाउजु - माछा पालन	नन्दभाउजु	वटा	१	२०००		१					
	ग) पिप्ले, कठार - माछा पालन	लोथर, भण्डारा	वटा	२	४०००		१	१				
६.१३	माडी उपत्यकालाई नमूना कृषि पर्यटन गन्तव्य बनाउन व्यवसायिक विकास योजना तयार गरि लागू गर्ने	माडी	वटा	१	१०००	१					माडी न.पा., म.क्षे.उ.स., पर्यटन एशोसियशनहरू, कृषि कार्यालय, स्थानीय निकाय	चि.रा.नि., स्थानीय सरकार, आमा समूह, विकास/संरक्षण साभेदारहरू
	जम्मा				६९,३००.००							

तालिका ११.७ : जैविक विविधता तथा प्राकृतिक भू-परिधिको दिगो संरक्षण, प्रवर्धन तथा पहरेदारी
(Biodiversity and Natural Landscape Conservation, Promotion and Safeguarding)

क्र. सं.	प्रमुख कार्यक्रम तथा गतिविधिहरू	स्थान	लक्ष्य		बजेट (रु. हजारमा)	बाषिक लक्ष्य					कार्यान्वयन गर्ने निकाय र लगानीको संभाव्य श्रोत	
			इकाई	परिमाण		वर्ष १	वर्ष २	वर्ष ३	वर्ष ४	वर्ष ५	नेतृत्वदायी संस्थाहरू	सहयोगी संस्थाहरू
७.१	चितवन रा.नि. तथा म.क्षेका लागि पर्य-पर्यटन विकास तथा व्यवस्थापन निर्देशिका तयार गर्ने (२ दिने गोप्टी सहित)	चि.रा.नि.	वटा	१	५००		१				DNPWC, चि.रा.नि., म.क्षे.व्य.स.	NTNC, स्थानिय सरकार, विकास/संरक्षण साभेदारहरू, पर्यटन एशोसियशनहरू
७.२	समुदायका सदस्यहरू विभिन्न समूहका सदस्यहरू, विभिन्न समितिका सदस्यहरू स्कूलका विद्यार्थी तथा व्यवसायीहरूलाई वातावरण तथा पर्यटन सम्बन्धी सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	मध्यवर्ती क्षेत्रका सबै गा.पा., न.पा. र म.न.पा.	वटा	२००	५०००	४०	४०	४०	४०	४०	चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स. NTNC	स्थानिय सरकार, विकास/संरक्षण साभेदारहरू, पर्यटन एशोसियशनहरू, स्कूल/कलेज, क्लबहरू, आमा समूह, सा.व.उ.स.
७.३	पर्या-पर्यटन विकास तथा व्यवस्थापन निर्देशिका र आचार संहिताको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि बहु-सरोकारवाला मूल्यांकन समिति गठन गरि क्रियाशिल बनाउने	चि.रा.नि.तथा म.क्षे.	वटा	४	४००	४					चि.रा.नि., म.क्षे.व्य.स.	स्थानिय सरकार, विकास/संरक्षण साभेदारहरू, NTNC, पर्यटन एशोसियशनहरू, पर्यटन व्यवसायी
७.४	मुख्य पर्यटकीय स्थलहरूको Carrying Capacity Assessment Report तयार गरि सोहि बमोजिम पर्यटन विकास र व्यवस्थापनका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्ने	सौराह, मेघौली, अमलटारी	स्थान/वटा	३	१२००		१				चि.रा.नि., म.क्षे.व्य.स.	नेपबो., NTNC, स्थानिय सरकार, विकास/संरक्षण साभेदारहरू, पर्यटन एशोसियशनहरू, अनुसन्धान संस्थाहरू
७.५	जंगल सफारीको अत्याधिक चाप भएका सामुदायिक वनहरूलाई ल्बकमा विभाजित गरी रोटेशन प्रणाली अनुसार जीप/हात्ती सफारी सञ्चालन गर्ने	बाघमारा, नमूना, कृष्णसार, गुन्द्रही ढकाहा	वटा	४	४००		१	३			चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., सा.व.उ.स.	NTNC, स्थानिय सरकार, विकास/संरक्षण साभेदारहरू, पर्यटन एशोसियशनहरू
७.६	पर्यटकीय स्थलहरूमा ल्याण्डिङ भोला निषेध गर्ने र कपडा/जुट जस्ता बैकल्पिक सामाग्रीको प्रयोग गर्न अनुदान उपलब्ध गराउने	सबै पर्यटकीय स्थानहरू	एक मुस्ट	१	१०००	१					चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स.	NTNC, स्थानिय सरकार, विकास/संरक्षण साभेदारहरू, पर्यटन एशोसियशनहरू
७.७	पर्यटन उद्यमी/व्यवसायीहरूलाई ठोस तथा तरल फोहरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धी तालिम सञ्चालन गर्ने	प्रमुख पर्यटकीय स्थानहरूमा	वटा	१०	२०००	२	४	४			चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., NTNC	स्थानिय सरकार, विकास/संरक्षण साभेदारहरू, पर्यटन एशोसियशनहरू, गै.स.स.
७.८	प्रमुख पर्यटकीय गन्तव्यहरूमा फोहरमैला संकलन तथा व्यवस्थापन केन्द्र स्थापना गर्ने	सौराह, कसरा, मेघौली	वटा	३	३०००	१	२				स्थानीय सरकार, व्यवसायी	चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., शहर विकास, विकास/संरक्षण साभेदारहरू, पर्यटन एशोसियशनहरू
७.९	प्रत्येक होम-स्टेहरूमा कम्पोस्टिङ पिट तथा कसेरावारी स्थापना गर्ने	सबै होम-स्टेहरू	वटा	१५०	१५०	१००	५०				होम-स्टे सञ्चालक/समिति	चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., स्थानिय सरकार
७.१०	नमूना मध्यवर्ती सामुदायिक वन, पिठौलीलाई पर्यटन असर न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनको नमूनाको रूपमा विकास गर्ने	पिठौली, नवलपुर	वटा	१	१५००	१					चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., म.सा.वन	NTNC, विकास/संरक्षण साभेदारहरू, पर्यटन एशोसियशनहरू
७.११	जंगल सफारीमा जंगली जनावर (हात्ती लगायत) को प्रयोग र जंगली जनावरको अधिकार सम्बन्धी कार्यविधि तयार गरि	सौराह, कसरा, अमलटारी	वटा	३	६००	१	२				चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स.	पर्यटन व्यवसायी, NTNC, विकास/संरक्षण साभेदारहरू,

क्र. सं.	प्रमुख कार्यक्रम तथा गतिविधिहरू	स्थान	लक्ष्य		बजेट (रु. हजारमा)	बाषिक लक्ष्य					कार्यान्वयन गर्ने निकाय र लगानीको संभाव्य श्रोत	
			इकाई	परिमाण		वर्ष १	वर्ष २	वर्ष ३	वर्ष ४	वर्ष ५	नेतृत्वदायी संस्थाहरू	सहयोगी संस्थाहरू
	सरोकारवाला पक्षहरूलाई अभिमुखिकरण तालिम सञ्चालन गर्ने											पर्यटन एशोसियशनहरू, व्यवसायिहरू, माउतेहरू
७.१२	पर्या-पर्यटन विकासका दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण जंगल, सिमसार, क्षेत्र, ताल तलैया, नदिनाला, घाँसे मैदानहरूको संरक्षण/सुधार र प्रवर्धनका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने (वृक्षारोपण, घाँसे मैदान/सिमसार सफाई, जंगल डडेलो नियन्त्रण आदि)	बाघमारा, नमूना सा.वन, बुलबुले, डुमीघोल ताल, भ्यालचौर (लोथर), कमल ताल, छरछरे, नमूना सा.वन, सिलट घोल (कावासोती), भुल्केपानी, ठूलो पोखरा, सहेलीभुजा आदि	वटा	२०	१००००	५	५	५	५		चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., सा.व.उ.स., जि.वि.का.	NTNC, स्थानीय सरकार, विकास/संरक्षण साभेदारहरू, पर्यटन एशोसियशनहरू
७.१३	पर्याटनको सकारात्मक र नकारात्मक प्रभावहरूको अध्ययन अनुसन्धान गर्ने/गराउने र नतिजा बारे सरोकारवाला निकायहरूलाई सूचित गर्ने	सौराह, मेघौली, अमलटारी, माडी	पटक	२	८००		१		१		चि.रा.नि., NTNC, पर्यटन एशोसियशनहरू	विश्व विद्यालय, अनुसन्धान संस्थाहरू, विकास/संरक्षण साभेदारहरू,
७.१४	पर्यटनबाट जैविक विविधता र प्राकृतिक भू-परिधिमा पर्न सक्ने प्रभावको मापन गर्न सूचक तथा स्टाण्डर्डस् तयार गर्ने, सो को आधारमा अनुगमन फ्रेमवर्क तयार गर्ने र लागु गर्ने	चि.रा.नि. तथा म.क्षे.	संख्या	१	५००		२				चि.रा.नि., DNPWC	NTNC, विकास/संरक्षण साभेदारहरू, स्थानीय सरकार, पर्यटन एशोसियशनहरू
७.१५	पर्यटनका नकारात्मक प्रभाव द्वारा सृजित असरहरूको व्यवस्थापन गर्ने (केहि समयका लागि पर्यटन गतिविधि बन्द गर्ने, बैकल्पिक रुट तथा स्थानहरू प्रयोग गर्ने, पुनर्उत्थानका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने आदि)	सौराह, बाघमारा	संख्या	४	२०००		२				चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., म.सा.व.उ.स.	NTNC, विकास/संरक्षण साभेदारहरू, पर्यटन एशोसियशनहरू
७.१६	कार्वन उत्सर्जन नगर्ने वा कम उत्सर्जन गर्ने यातायातका साधन तथा खाना पकाउने/पानी तताउने उपकरण प्रयोग गर्न व्यवसायीहरूलाई आर्थिक प्रोत्साहन (वयलगाडा, ई-रिक्सा, सोलार बत्ती, सोलार गिजर, सोलार/विजुली कुकर, गोबर ग्यास आदि) उपलब्ध गराउने	सबै पर्यटकीय स्थानहरू	वटा	१००	५०००	१००	१००	१००	१००	१००	चि.रा.नि., स्थानीय सरकार, व्यवसायी	विकास/संरक्षण साभेदारहरू, पर्यटन एशोसियशनहरू
७.१७	स्विकृत पर्या-पर्यटन निर्देशिका बमोजिका पूर्वाधार तथा सफारीमा प्रयोग हुने उपकरणहरूको रंग र पर्यटनकर्मीहरूको ड्रेस कोड (Color & Dress Code) लागु गर्ने (गाडीको रंग, टुर गाईडको ड्रेस, होटलको रंग, लजका कामदारहरूको कपडाको रंग होम-स्टे सञ्चालक सदस्यको कपडा आदि)	चि.रा.नि., म.क्षे.	पटक	१	१००	१					चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., पर्यटन एशोसियशनहरू	व्यवसायी, विकास/संरक्षण साभेदारहरू, व्यवसायीहरू
७.१८	संरक्षण शहिद पार्क निर्माण गर्ने	पिठौली (नमूना सा.वन)	वटा	१	३०००		१				चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स.	NTNC, स्थानीय सरकार, विकास/संरक्षण साभेदारहरू, पर्यटन एशोसियशनहरू, समुदाय
७.१९	पया पर्यटन र संरक्षण सम्बन्धि बाषिक पुरस्कारहरूको घोषणा गरी पया पर्यटन र संरक्षणमा योगदान गर्ने व्यक्ति तथा संस्थाहरूलाई पुरस्कृत गर्ने	चि.रा.नि., म.क्षे.	पटक	५	२०००	१	१	१	१	१	चि.रा.नि., म.क्षे.व्य.स.	NTNC, पत्रकार संघहरू, विकास/संरक्षण साभेदारहरू, पर्यटन एशोसियशनहरू, स्थानीय सरकार
	जम्मा				३९,१५०.००							

तालिका ११.८ : सांस्कृतिक, धार्मिक तथा पूरातात्विक सम्पदाहरूको दिगो संरक्षण, प्रवर्धन तथा पहरेदारी
(Cultural, Religious and Architectural Heritage Conservation, Promotion and Safeguarding)

क्र. सं.	प्रमुख कार्यक्रम तथा गतिविधिहरू	स्थान	लक्ष्य		बजेट (रु. हजारमा)	बाषिक लक्ष्य					कार्यान्वयन गर्ने निकाय र लगानीको संभाव्य श्रोत	
			इकाई	परिमाण		वर्ष १	वर्ष २	वर्ष ३	वर्ष ४	वर्ष ५	नेतृत्वदायी संस्थाहरू	सहयोगी संस्थाहरू
८.१	ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक महत्वका स्थलहरूको उत्खनन, अभिलेखिकरण, पुननिर्माण तथा संरक्षण गर्ने	वैकुण्ठेश्वर, पाण्डवनगर, सोमेश्वर, वाल्मिकी आश्रम लगायत	वटा	५	२५००	१	१	१	१	१	चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., स्थानीय सरकार, पुरातत्व विभाग	विकास/संरक्षण साभेदारहरू, पर्यटन एशोसियशनहरू
८.२	चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रका सांस्कृतिक, धार्मिक, ऐतिहासिक, पुरातात्विक सम्पदा एवं स्थलहरू (मूर्त एवं अमूर्त) को अध्ययन गरि सांस्कृतिक पर्यटन स्रोत पुस्तिका तयार गर्ने	रा.नि. र म.क्षे.का सबै क्षेत्रहरू	वटा	१	२०००	१					चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., स्थानीय सरकार, पुरातत्व विभाग	विकास/संरक्षण साभेदारहरू, पर्यटन एशोसियशनहरू, नेपबो
८.३	पर्यटकीय दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण मूर्त एवं अमूर्त सम्पदा (मेला, रितिरिवाज, खानपिन, संगित, नाचगान, भेष भुषा आदि) को उच्च गुणस्तरको डकुमेन्ट्री तयार गर्ने	रा.नि. तथा म.क्षे.का सबै क्षेत्रहरू	वटा	१	१०००	१					चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., स्थानीय सरकार, स्कुलहरू,	विकास/संरक्षण साभेदारहरू, पर्यटन एशोसियशनहरू, गै.स.स, जातिय संघहरू
८.४	सांस्कृतिक, धार्मिक, ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक महत्वका सम्पदाहरूको संरक्षणका लागि सम्पदा संरक्षण शिक्षा सञ्चालन गर्ने	रा.नि. तथा म.क्षे.का सबै क्षेत्रहरू	पटक	४२	४२००	१०	२०	१०	२		चि.रा.नि., स्थानीय सरकार, म.क्षे.उ.स.,	स्कुलहरू, गै.स.स, पर्यटन एशोसियशनहरू, विकास/संरक्षण साभेदारहरू
८.५	सांस्कृतिक हिसावले महत्वपूर्ण बस्तीहरूलाई होम-स्टे रुपमा विकास गरी गाँउ पर्यटनका अन्य क्रियाकलापहरु संग जोड्ने	गोम्वाटो (लोथर), कुमरोज, पटिहानी, दौप्रदीनगर, गोलाघाट, गोधक, चिसापानी, सीतापुर, जोगीकुटी, चिसेनी वगुवन लगायतका गाँउहरू	वटा	१५	बजेट २.१० मा समावेश गरिएको छ	२	४	३	३	२	चि.रा.नि., म.क्षे.व्य.स., सामुदाय, स्थानीय सरकार	तागाविस, नेपबो, पर्यटन विभाग, होम-स्टे HOSAN, VITOF विकास/संरक्षण साभेदारहरू
८.६	सांस्कृतिक एवं जातिय संग्रहालय स्थापना गरी स्थानिय संस्कृति र रितिरिवाजको संरक्षण गर्दै पर्यटन पर्वघन गर्ने	लोथर (तामाङ), संराह (चेपाङ), देबिनगर (आर्य), पिप्रहर (थारु), शिवद्वार (मगर), पाण्डवनगर (गन्धर्व), चिसेनी (गुरुङ) लगायत	वटा	८	बजेट २.१० मा समावेश गरिएको छ		२	२	२	१	चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., स्थानीय सरकार, पुरातत्व विभाग, जातिय संगठन	विकास/संरक्षण साभेदारहरू, पर्यटन एशोसियशनहरू, नेपबो
८.७	लोप हुन लागेका गीत, संगीत, मेलाहरूको अन्वेषण तथा पुनर्उत्थान गरि प्रवर्धनात्मक मेला तथा सांस्कृतिक/सांगितिक कार्यक्रमहरू आयोजना गर्ने	सम्भाव्य सबै होम-स्टे एवं धार्मिक स्थलहरू	वटा	२०	२०००	४	४	४	४	४	म.क्षे.उ.स., होम-स्टे समिति, धार्मिक संस्थाहरू	चि.रा.नि., स्थानीय सरकारहरू, जातिय संघहरू
८.८	विक्रमवाबा, भोजवाबा, सोमेश्वर कालिका, वैकुण्ठेश्वर, पाण्डवनगर, त्रिवेणीधाम लगायतका धार्मिक, ऐतिहासिक तथा पूरातात्विक स्थलहरूमा लाग्ने मेलाहरू व्यवस्थापन गरी संरक्षण गर्ने र पर्यटक आर्कषण गर्ने	धार्मिक स्थानहरू	वटा	५०	५०००	१०	१०	१०	१०	१०	चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., धार्मिक समितिहरू, स्थानीय सरकार	पर्यटन व्यवसायी, क्लबहरू
८.९	परम्परागत वास्तुकला र सामाग्रीको प्रयोग गरि भवन निर्माण गर्नका लागि आर्थिक प्रोत्साहन तथा सामाग्री	सम्भाव्य सबै स्थानहरू	जना	१००	१००००	४०	२०	४०	४०	४०	चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., स्थानीय सरकार	होम-स्टे समिति, म. सामुदायिक वनहरू

क्र. सं.	प्रमुख कार्यक्रम तथा गतिविधिहरू	स्थान	लक्ष्य		बजेट (रु. हजारमा)	बाषिक लक्ष्य					कार्यान्वयन गर्ने निकाय र लगानीको संभाव्य श्रोत		
			इकाई	परिमाण		वर्ष १	वर्ष २	वर्ष ३	वर्ष ४	वर्ष ५	नेतृत्वदायी संस्थाहरू	सहयोगी संस्थाहरू	
	सहयोग उपलब्ध गराउने												
८.१०	सांस्कृतिक समूह/ सांस्कृतिक केन्द्रहरूलाई सामाग्री (बाजा, गहना, ड्रेस, फर्निचर आदि) र तालिम उपलब्ध गराउने	होम-स्टे सञ्चालित गाउँहरू र मुख्य पर्यटकीय स्थलहरू	समूह	२०	२०००	४	४	४	४	४	चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., स्थानीय सरकार	नेपबो., विकास/संरक्षण साभेदारहरू	
८.११	पर्यटकीय दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण धार्मिक, सांस्कृतिक, पुरातात्विक महत्वका स्थल एवं सम्पदाको महत्व भल्कने र संरक्षण सन्देश दिने सूचनामूलक र संरक्षणका सन्देशमूलक बोर्डहरू राख्ने	सबै सम्भाव्य स्थानहरू	वटा	१००	२०००	२०	२०	२०	२०	२०	चि.रा.नि., म.क्षे.उ.स., धार्मिक समितिहरू, स्थानीय सरकार	पर्यटन व्यवसायी, क्लबहरू	
	जम्मा				३०,७००.००								

सन्दर्भ सामाग्रिहरु (REFERENCES)

1. DDC Chitwan (2004), Participatory District Tourism Development and Management Plan for Chitwan (2005-2009), District Development Committee, Chitwan, Nepal
2. DDC Nawalparasi (2066 BS), Tourism Development Plan for Nawalparasi, 2066, DDC, Nawalparasi
3. GoN/MoCTCA (2009), Tourism Vision 2020, Ministry of Culture, Tourism and Civil Aviation, Kathmandu, Nepal.
4. MoFSC/DNPWC (2007), Sagarmatha National Park Management and Tourism Plan, (2007-2012), Ministry of Forests and Soil Conservation/Department of National Parks and Wildlife Conservation, Kathmandu, Nepal.
5. MoCTCA (2015), Nepal Tourism Statistics- 2014, Ministry of Culture, Tourism and Civil Aviation, Kathmandu, Nepal.
6. NTB (2013), National Ecotourism Strategy and Marketing Programme of Nepal, Nepal Tourism Board, Kathmandu, Nepal.
7. TRPAP (2004), Tourism Marketing Strategy for Nepal (2005-2020), Tourism for Rural Poverty Alleviation Programme, Kathmandu, Nepal.
8. GoN/MoFSC (2014), Nepal Biodiversity Strategy and Action Plan 2014-2020, Government of Nepal, Ministry of Forests and Soil Conservation, Kathmandu, Nepal.
9. GoN/MoCTCA (2016), National Tourism Strategic Plan 2016-2025, Ministry of Culture, Tourism and Civil Aviation, Kathmandu, Nepal.
10. CNP (2015), Status of Wetlands and Magar Crocodile in and Around Chitwan National Park, Chitwan national Park Office, 2015.
11. CNP (2013), Chitwan National Park and Buffer Zone: Management Plan (2013-2017), Chitwan National Park Office, Kasara, Chitwan, 2013.
12. CNP (2016), Annual Progress Report-FY 2072/073, Chitwan National Park Office, Kasara, Chitwan.

अनुसूचीहरु

अनुसूचि नं १ : पर्यटन तर्जुमा सम्बन्धी विभिन्न गोष्ठीहरुमा सहभागि विभिन्न व्यक्ति तथा संस्थाहरु

केन्द्रिय स्तरीय पर्यटन योजना प्रस्तुती एवं परामर्श गोष्ठी, भरतपुर
मिति : ३ पौष २०७३ स्थान : भरतपुर

क्र.सं	सहभागीहरुको नाम थर	संस्थाहरुको नाम	पद	मोबाइल नम्बर	इ मेल
१	रामचन्द्र कडेल	चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको कार्यालय	प्रमुख संरक्षण अधिकृत	९८५५०५४२३४	rckandel@yahoo.com
२	मधुकर मल्ल	मध्यवर्ती क्षेत्र व्य.स.	अध्यक्ष	९८४५२०१४८७	
३	सुरेश आचार्य	सस्कृति पर्यटन तथा नागरीक उड्डयन मन्त्रालय	सह सचिव	९८५११७३७०५	suhacharya@gmail.com
४	केशव देवकोटा	म.क्षे.व्य.स. सस्थापक अध्यक्ष			
५	कृष्ण प्रसाद भुर्तेल	म.क्षे.व्य.स. पूर्व अध्यक्ष			
६	दिलीप मैनाली	चि.प.वि.समिती अध्यक्ष		९८५५०५५७९३	
७	भिम बा. पाण्डे	चितवन उद्योग संघ	अध्यक्ष	९८५५०५५७९५	
८	शान्ता अधिकारी	समचारदाता गोरखापत्र रा.दै.		९८४५०४८३१२	shata2047@gmail.com
९	कुल बा. गुरुङ्ग	दाउन्ने देवि उ.स.		९८४७०४२०७८	
१०	नवराज मिश्र	कान्तिपुर टि.भी.		९८५५०५९७४२	tearnabraj@gmail.com
११	रमेश कुमार यादव	TAL PAB2 सौराहा		९८४१५८५०८७	rkyadavcnp@gmail.com
१२	वासुदेव ढुंगाना	मृगकुञ्ज उ.स.		९८५५०६६७३३	bashu2007@gmail.com
१३	डि.वि. चौधरी	नवलपरासी पर्यटन विकास सस्थाँ		९८५७०४१२५२	dbchaudhary@yahoo.com
१४	अच्युत मल्ल	राष्ट्रिय अनुसन्धान चितवन		९८४१९३७८६६	
१५	सुक बा. तमाङ्ग	खगेन्द्र मल्ली उ.स. अध्यक्ष		९८५५०५८४४६	
१६	सुर्य प्रकाश कडेल	संवाददाता अन्नपूर्ण रा.दै.		९८९८४५०४८९६९	surya75@gmail.com
१७	दीपेन्द्र बडुवाल	उपाध्यक्ष पत्रकार महासंघ		९८५५०६५१९६	baduwaldipp@gmail.com
१८	बिमल खतिवडा	संवाददाता कान्तिपुर		९८५५०६५४३५	bimalnews@gmail.com
१९	सुजता कुवर	बेसो टि.भी		९८४५५८९८२०	kshetry.sujata@gmail.com
२०	तिलक रिमाल	हिमालयन टाइम्स		९८५५०८२५८५	tilakrimal@gmail.com
२१	देवराज सापकोटा	वरण्डाभार उ.स.			
२२	रमेश पौडेल	वरण्डाभार उ.स.			
२३	देव लोहनी	होटल व्यवसायी			
२४	हेम रोकाहा	सिर्नर्जी एफ. एम		९८४५६५३३६९	hrokaha@gmail.com
२५	विष्णु पौडेल	क्षेत्रिय वन निर्देशनालय, हेटौडा			
२६	कृष्ण राज अधिकारी	होटल व्यवसायी		९८५५०५७८६८	krsha@yahoo.com
२७	गिरीधारी चौधरी	सौराहा RHAN		९८५५०६२७८०	

क्र.सं	सहभागीहरुको नाम थर	संस्थाहरुको नाम	पद	मोबाइल नम्बर	इ मेल
२८	नारायण दत्त लामिछाने	बछौडा म.उ.स.		९८४५०५६७०८	
२९	भुनक वा. महतो	पिप्रहर होमस्टे		९८४८७२८३४०	
३०	लिला धर अधिकारी	शिसवार उ.स.		९८४७१२७६३७	
३१	अनुपा गुरुङ्ग	क्रिष्टल टि.भि.		९८४५२७९६४२	
३२	सन वाहादुर तामाङ्ग	के.उ.स.		९८४५६९२०४६	
३३	राजेन्द्र थापा	प्र.नि. वडा प्रहरी कार्यालय		९८४९३८४५८६	
३४	छविीलाल भट्टराई	माडी न.पा.		९८४५९५२८५५	
३५	आनन्द पोखरल	आभाष टि.भि.		९८४६२६२८५६	
३६	दिपक कुमार श्रेष्ठ	सेनानी श्री श्री गण		९८४९५७८९७६	
३७	श्याम कोईराला	स. प्र. आपटाडी		९८५१२७२९९७	
३८	मोहन वाहादुर पुन मगर	होम स्टे माडी		९८०४२२०९९२	
३९	माया कडेल	नमस्ते टि.भि		९८४५७७०५२७	
४०	सुबोध प्रधान	M.D. Saranga Wild Life Meghauri		९८०९३७०७०९	
४१	मथुरा वा. भण्डारी	अयोध्यापुरी उ.स.		९८४५०८५०८३	
४२	शिव कार्की	रेवा उ.स.		९८५५०४६०६९	
४३	सुजन पण्डित	एभिन्युज टि.भि		९८४५२९४२८४	
४४	प्रस्ताव सुवेदि	पत्रकार		९८५५०५४९३५	
४५	गीता गुरुङ्ग	पत्रकार		९८४५३६०५०२	
४६	अनिल ढकाल	पत्रकार		९८५५०५९४९६	
४७	प्रवीण कुमार दत्त	पत्रकार कान्तिपुर		९८५५०६३६७०	
४८	प्रकाश सिग्देल	पत्रकार		९८५५०५२०६७	
४९	विकास पौडेल	पत्रकार A.B.C.		९८५५०६२२९८	
५०	देवेन लोहनी	Lake Tweenty Thousand Farm & Retreat Center		९८४३२८२९७२	
५१	महेन्द्र नाथ खनाल	गैडाकोट नगरपालीका		९८४५०५६९८९	
५२	सोमलाल महतो	मेघौलि होम स्टे			
५३	बिनय कुमार मिश्र	चि. रा. नी.			
५४	चिन्तामणि पौडेल	सम्पादक शुभेच्छा सन्देश			
५५	गोपाल घिमिरे	रा. अ.नि.का.			
५६	मिन राज भण्डारी	E.D. Made Nepal			
५७	शिव शर्मा उपाध्याय	भरतपुर विमानस्थल		९८४५०४८७९९	
५८	टंकनाथ पौडेल	देवघाट क्षेत्र विकास समिती		९८५९०४५६६५	
५९	दिनेश कुमार चुके	केन्द्रिय सल्लाहकार होटल व्यवसाही माहासंघ			

क्षेत्रिय योजना तर्जुमा कार्यशाला, गोष्ठी, सौराहा क्षेत्र (सेक्टर)

मिति : २८ जेठ २०७३

स्थान : जंगल नेपाल रिसोर्ट, सौराहा

क्र.सं	सहभागीहरुको नाम थर	संस्थाहरुको नाम	पद	मोबाइल नम्बर	इ मेल
१	हिरा बहादुर गुरुङ्ग	कुमराज मध्यवर्ती सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह	अध्यक्ष	९८५५०६५८४५	
२	बाबुराम पाठक	लोथर उपभोक्ता समिति	अध्यक्ष	९८५५०६७०६०	
३	घनश्याम तिमल्सिना	जनकौली सामुदायिक वन		९८४५३५०९७३	
४	हरिभक्त घिमिरे	होटल संघ नेपाल, सौराहा,	पूर्व अध्यक्ष	९८५५०५५४२२	
५	अशोक दराइ	मृगकुञ्ज उपभोक्ता समिति	सदस्य सचिव	९८४५२४२५३६	
६	सञ्जु चौधरी	मिलिजुली मध्यवर्ती स. मि.कु.	सदस्य	९८०९२५३०३३	
७	गोविन्द दराइ	बूढी राप्ती उपभोक्ता समिति	कार्यालय सचिव	९८४५५६५७९५	
८	नारायण दत्त तिमल्सिना	बूढी राप्ती उपभोक्ता समिति	अध्यक्ष	९८५५०६६२४९	
९	सुकबहादुर तामाङ्ग	खगेन्द्रमल्ली उपभोक्ता समिति	अध्यक्ष	९८५५०६६२४९	
१०	जल्लु चौधरी	राप्ती एकता सामुदायिक वन	अध्यक्ष	९८५५०५८४४६	
११	बलराम बर्देवा	कुचकुचे मध्यवर्ती सामुदायिक वन उपभोक्ता समिति	अध्यक्ष	९८४५४८२५९२	
१२	लोकेन्द्र अधिकारी	पर्यटन प्रहरी, सौराहा	का. प्रमुख	९८४५०५०८७२	
१३	लवराज लामा	पर्यटन प्रहरी, सौराहा		९८४९२८३७८९	
१४	होम बहादुर कुमाल	सौराहा डुङ्गा घाट			
१५	विका चौधरी	सौराहा डुङ्गा घाट		९८९७२९९३७९	
१६	आइतराम बोटे	सौराहा डुङ्गा घाट			
१७	सीता तामाङ्ग	कपिया सहकारी संस्था	को	९८४५९२८४८३	
१८	विक्रम चौधरी	देवीथान मध्यवर्ती सामुदायिक वन उ. समिति	सचिव	९८४५३४५००६	UBikry66@gmail
१९	अनिल कुमार गुरुङ्ग	नेचर गाइड एशोसिएशन	उपाध्यक्ष	९८४९०९९७८८	Rgnide4tour@gmail
२०	दीपेन्द्र दराइ	दराइ उत्थान समाज गा. इ स	सचिव	९८४५९४२५५८	
२१	उदयचन्द्र अर्याल	नेचरगाइड एशोसिएसन	अध्यक्ष	९८४५३२४७९८	
२२	धर्मराज सेढाई	खगेन्द्रमल्ली उपभोक्ता समिति	उपाध्यक्ष	९८४५०९०९४५	
२३	गोकर्ण गिरी	रेष्टुरेण्ट एण्ड वार एशोसीएसन	प्रथम उपाध्यक्ष	९८४४०२४९०८	
२४	गिरीधारी चौधरी	होटल एशोसिएसन नेपाल	पूर्व अध्यक्ष	९८५५०६२७८०	

क्र.सं	सहभागीहरुको नाम थर	संस्थाहरुको नाम	पद	मोबाइल नम्बर	इ मेल
२५	टिकाराम गिरी	होटल एशोसीएसन नेपाल, सि.जि.एल.		९८४९५०९७६४	tikaramgiri@gmail
२६	टेक बहादुर गुरुङ्ग	वर्ड एजुकेशन सोसाइटी	अध्यक्ष	९८४५५८००९८	chitwanecotrek@gmail
२७	इश्वर रिजाल	होटल एशोसिएसन नेपाल		९८५५०६६९९४	
२८	लोजिक श्रेष्ठ	क्षेत्रीय होटल संघ	सदस्य	९८५५०८००७९	hotelatchitwan@gmail
२९	प्रदीप श्रेष्ठ	राप्ती जलयात्रा	सदस्य	९८५५०६२९९३	
३०	जित बहादुर तामाङ्ग	पर्यटन व्यवसायी	सञ्चालक	९८४५५२३४९२	jitutamang@hotmail
३१	शरद श्रेष्ठ	वाइल्डलाइफ एड रिसोर्ट	अध्यक्ष	९८४९९०५९८८	contactofwildadventureResort.com
३२	अभिनय पाठक	चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज	सहायक संरक्षण अधिकृत	९८४६३६०३७३	abiaever@yahoo
३३	बासु विडारी	नेपाल पंक्षी संरक्षण संघ		९८५५०६६९३६	Birdbasu@gmail
३४	ज्ञानेन्द्र कुमार विष्ट	क्षेत्रीय होटल संघ	अध्यक्ष	९८५५०५६९६९	gyan_bista@hotmail.com
३५	छत्र बहादुर खड्का	चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज	रेन्जर	९८४६३४७९८३	chhatra10@gmail.com
३६	राम कुमार अर्याल	नेपाल प्रकृति संरक्षण कोष/बी सी सी	सहायक अधिकृत (ए. ओ.)	९८५५०५७०९२	rkaryal-bcc@hotmail
३७	भेष राज दुवाडी	क्षेत्रीय होटल संघ र उद्योग वाणिज्य संघ चितवन	उपाध्यक्ष	९८५५०६०९९२	brduwadi2@gmail
३८	तुलसी न्यौपाने	मृगकुञ्ज उपभोक्ता समिति	सदस्य	९८४५०८२००८	
३९	हीरा पौडेल	मृगकुञ्ज उपभोक्ता समिति	सदस्य	९८४५०७३०७४	
४०	इश्वरी सापकोटा	वरण्डाभार उपभोक्ता समिति	सचिव	९८४५०५६२३९	
४१	राममणी खनाल	होटल एशोसिएसन नेपाल/मृगकुञ्ज उपभोक्ता समिति	सचिव	९८४५९९७२७९	
४२	टीका प्रसाद कँडेल	मृगकुञ्ज उपभोक्ता समिति	सदस्य	९८४५०४६९९०	tika1259@hotmail.com
४३	रामकृष्ण ढकाल	माउण्टेन हेरिटेज प्रा लि	सदस्य	९८४९८४३०५५	sisnopani@gmail.com
४४	विश्वराज सुवेदी	माउण्टेन हेरिटेज प्रा लि	पर्यटन विज्ञ	९८५५०६०३४०	brsubedi@yahoo.com
४५	रामचन्द्र सेढाई	माउण्टेन हेरिटेज प्रा लि	प्रबन्ध निर्देशक	९८४३६८७५४८	sedairam@yahoo.com
४६	सुवास शर्मा	मेड नेपाल	कार्यक्रम संयोजक	९८४९९५९३२०	subashsharma43@gmail.com

क्षेत्रिय योजना तर्जुमा कार्यशाला, गोष्ठी, बगई क्षेत्र (सेक्टर)

मिति : २६ जेठ २०७३

स्थान : साँस्कृतिक भवन, अयोध्यापुरी मध्यवर्ती सामुदायिक होम स्टे, शिवद्वार, माडी

क्र.सं	सहभागीहरूको नाम थर	सँस्थाहरूको नाम	पद	मोबाइल नम्बर	इ मेल
१	मोहन बहादुर पुन	अयोध्यापुरी मध्यवर्ती सामुदायिक होम स्टे	अध्यक्ष	९८०४२२०९९२	
२	तुल बहादुर मगर	"	सचिव	९८४५९९५२९२	
३	हरि प्रसाद खनाल	निर्मल ठोरी उपभोक्ता समिति	अध्यक्ष	९८०८९५७३	
४	विक्रम कुमार विष्ट	"	कार्यालय सहायक	९८०४२७२४०७	
५	बीरेन्द्र बहादुर भण्डारी	अयोध्यापुरी मध्यवर्ती उपभोक्ता समिति	उपाध्यक्ष	९८१७४२८०६७	
६	राम प्रसाद सापकोटा	माडी नगरपालिका	कार्यकारी अधिकृत	९८५५०५०३०६	
७	प्रत बहादुर पुन	अयोध्यापुरी			
८	सन्देश पौडेल			९८५११४९४९५	
९	सुरेश कुमार गुरुङ्ग	माडी नगरपालिका १०		९८५५०५१२१३	
१०	अविनाश थापा मगर	चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज	रेञ्जर	९८४७६३३०४७	
११	हरिश्चन्द्र अधिकारी	माडी नगरपालिका	वडा सचिव	९८४५०५००६२	
१२	विष्णु प्रसाद ढकाल	माडी नगरपालिका	लेखापाल	९८५५०४६४७०	
१३	नारायण प्रसाद पौडेल	माडी क्याम्पस	सहायक प्राध्यापक	९८४५०३०२४४	narayanpauddel65@gmail.com
१४	अमर बहादुर मगर	पाँच पाण्डव उ.स.अन्तर्गत चोरी शिकारी नियन्त्रण विरुद्ध युवा सञ्जाल	अध्यक्ष	९८४५३३२५९०	
१५	अशोक पाण्डे	माडी सौराहा पर्यटन मार्ग	सदस्य	९८५५०४८१२२	
१६	मान बहादुर विष्ट	माडी सौराहा जैविक मार्ग	सदस्य	९८५५०४८१११	
१७	सोम माया पुन	अयोध्यापुरी मध्यवर्ती सामुदायिक होमस्टे	सदस्य	९८४५९९५२९२	
१८	पम्फा श्रेष्ठ	"	"	९८४५९३८५६१	
१९	मायानाथ अधिकारी	अयोध्यापुरी उपभोक्ता समिति	सदस्य	९८४५४४९७०७	
२०	घनश्याम भण्डारी	माडी क्याम्पस	प्रमुख	९८५५०६३४३४	
२१	प्रवीण भण्डारी	माउण्टेन टेलिभिजन	पत्रकार	९८४९९००३६	me.prabin75@gmail.com
२२	विष्णु प्रसाद ढकाल	गर्दी मध्यवर्ती क्षेत्र	सदस्य	९८४५६९०८०२	
२३	इश्वरी प्रसाद ढकाल	पाँच पाण्डव मध्यवर्ती उपभोक्ता समिति	सल्लाहकार	९८५५०६५२०२	IshwariDhakal12@gmail.com
२४	मोहन प्रसाद भण्डारी	वैकुण्ठेश्वर पर्यटन विकास समिति	अध्यक्ष	९८०३०८३३७२	
२५	शिव बहादुर कार्की	रेवा उपभोक्ता समिति	अध्यक्ष	९८५५०४६०६१	

क्र.सं	सहभागीहरुको नाम थर	संस्थाहरुको नाम	पद	मोबाइल नम्बर	इ मेल
२६	सूर्यकान्त खनाल	रेवा उपभोक्ता समिति	कार्यालय सहायक	९८५५०५२९४९	Suryakhanal123@yahoo.com
२७	जीतेन्द्र भण्डारी	माडी भरतपुर सम्पर्क मञ्च	अध्यक्ष	९८५५०५९८७७	bhandarijit@hotmail.com
२८	रामकृष्ण ढकाल	माउण्टेन हेरिटेज प्रा लि	सदस्य	९८४९८४३०५५	sisnopani@gmail.com
२९	विश्वराज सुवेदी	माउण्टेन हेरिटेज प्रा लि	पर्यटन विज्ञ	९८५५०६०३४०	
३०	रामचन्द्र सेढाई	माउण्टेन हेरिटेज प्रा लि	प्रबन्ध निर्देशक	९८४३६८७५४८	

क्षेत्रिय योजना तर्जुमा कार्यशाला, गोष्ठी, कसरा क्षेत्र (सेक्टर)

मिति : २५ जेठ २०७३

स्थान : इको वाइल्डलाइफ लज, कसरा

क्र.सं	सहभागीहरुको नाम थर	संस्थाहरुको नाम	पद	मोबाइल नम्बर	इ मेल
१	रमेश सुवेदी	नारायणी नगरपालिका	कार्यकारी प्रमुख		
२	कृष्ण प्रसाद भुर्तेल	मेघौली पर्यटन विकास समिति	अध्यक्ष	९८५५०६६३६९	
३	विजय बहादुर घले	नारायणी उद्योग वाणिज्य संघ	अध्यक्ष	९८५५०५५८५३	
४	चन्द्र शेखर चौधरी	चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय कसरा	सहायक संरक्षण अधिकृत	९८०२९३४७४५	
५	विजय कुमार भुजेल	कसरा सेक्टर	निवर्तमान अध्यक्ष	९८५५०६९४८५	
६	खेम भट्ट	पटिहानी पर्यटन विकास समिति	अध्यक्ष	९८५५०५७६६५	
७	रितेश भट्ट	सी जी सदन (सी जी होटल)	महाप्रबन्धक	९८६०८९२९८९	ritesh.bhatt@tajhotel.com
८	सन बहादुर तामाङ	केरुङ्गा उपभोक्ता समिति	अध्यक्ष	९८४५६९२०४६	
९	राम बहादुर थापा	केरुङ्गा उपभोक्ता समिति	सदस्य	९८४५९२०४९९	
१०	सोमलाल महतो	थारु सामुदायिक होम स्टे	अध्यक्ष	९८४५६७२९६९	
११	रामसिंह गुरुङ	टाइगर टप्स प्रा लि	प्रबन्धक	९७४५०९५५९९	
१२	गौरी मालाकार	कसरा जंगल रिसोर्ट	महाप्रबन्धक	९८५९०९३०३८	
१३	पदम प्रसाद भुषाल	नेपाल रेडक्रस सोसाइटी जगतपुर	अध्यक्ष	९८४५९६७८३८	
१४	श्याम प्रसाद अधिकारी	मेघौली उपभोक्ता समिति	अध्यक्ष	९८५५०५९५९८	
१५	द्रोण प्रसाद शर्मा पौडेल	जगतपुर समाज सेवी / ना.न.पा. १०	ने.काँ. सभापति	९८४५३७०२६९	
१६	विष्णुहरि तिवारी	लेक २०,००० फार्म एण्ड रिट्रिट प्रा लि	प्रबन्धक	९८५५०५९४४२	
१७	नरहरि घिमिरे	नारायणी नगरपालिका ४	सचिव	९८५५०६४२९७	
१८	कृष्णराज सुवेदी	नारायणी नगरपालिका १०	समाजसेवी	९८४५५९३९४२	
१९	केशव भुषाल	नारायणी नगरपालिका १०	नगर सदस्य	९८४५०८२७६४	

क्र.सं	सहभागीहरुको नाम थर	संस्थाहरुको नाम	पद	मोबाइल नम्बर	इ मेल
२०	जित बहादुर बस्नेत	नारायणी नगरपालिका १०	एमाले अध्यक्ष (वडा)	९८४५०८२७७९	
२१	राम प्रसाद चालिसे	धैलाघारी सामुदायिक वन , ना.त. पा. १०	सदस्य	९८४५०५५९७५	
२२	लाल कुमार जोशी	इको होटल	कर्मचारी	९८४५०४४५४६	
२३	मिलन पौडेल	नारायणी उद्योग बाणिज्य संघ	कार्यालय व्यवस्थापक	९८५५०६०३९५	
२४	लोकनाथ सापकोटा	मेघौली पर्यटन विकास समिति		९८४५१११०४७	
२५	पीताम्बर अर्याल	मेघौली पर्यटन विकास समिति	सचिव	९८४५४६८६४२	
२६	विकास पाठका क्षेत्री	केरुङ्गा उपभोक्ता समिति	संयोजक	९८४५५२०२२९	pathakbikashc013@gmail.com
२७	विश्वराज सुवेदी	माउन्टेन हेरिटेज प्रा लि	पर्यटन विज्ञ	९८५५०६०३४०	
२८	रामचन्द्र सेढाई	माउन्टेन हेरिटेज प्रा लि	प्रबन्ध निर्देशक	९८४३६८७५४८	
२९	राम कृष्ण ढकाल	माउन्टेन हेरिटेज प्रा लि	सदस्य	९८४१८४३०५५	sisnopani@gmail.com
३०	सुवास शर्मा	मेड नेपाल, भरतपुर	अधिकृत	९८४११५९३२०	

क्षेत्रिय योजना तर्जुमा कार्यशाला, गोष्ठी, अमलटारी क्षेत्र (सेक्टर)

मिति : २४ जेठ २०७३

स्थान : अमलटारी होम स्टे नवलपरासी

क्र.सं	सहभागीहरुको नाम थर	संस्थाहरुको नाम	पद	मोबाइल नम्बर	इ मेल
१	प्रेम शंकर मर्दनिया	अमलटारी मध्यवर्ती सामुदायिक होमस्टे	अध्यक्ष	९८०२६३७८२५	
२	हरिलाल पुरी	कावासोती नगर पालिका	कार्यकारी प्रमुख	९८५७०४१४१५	harilalpurii55@gmail
३	कमल प्रसाद आचार्य	प्रशासकीय प्रमुख (क्षेत्रीय)	प्रशासकीय प्रमुख	९८५५०५४२७०	
४	सुवास पाण्डे	नवलपरासी पर्यटन विकास समिति	अध्यक्ष	९८५५०५८८८८	subash25202@hotmail.com
५	मन्दिप अधिकारी	„	सदस्य	९८५११९८६२३	Adhikarimandip007@gmail.com
६	लीलाधर अधिकारी	शिसवार उपभोक्ता समिति	अध्यक्ष	९८४७९२७६३७	
७	ऋषिराम भट्टराई	„ चोरी सिकारी नियन्त्रणका लागि युवा सञ्जाल	सदस्य	९८५७०४०८२१	
८	नरेश बहादुर कुमाल	ठूलोपोखरा मध्यवर्ती सामुदायिक वन	अध्यक्ष	९८५७०४१६१८	
९	धनमाया लामा	अरुण ज्योति सामुदायिक वन	अध्यक्ष	९८४७२६९९४१	
१०	कुल बहादुर गुरुङ	दाउन्नेदेवी मध्यवर्ती सामुदायिक वन उपभोक्ता समिति	अध्यक्ष	९८४७०४२०७८	

क्र.सं	सहभागीहरुको नाम थर	सँस्थाहरुको नाम	पद	मोबाइल नम्बर	इ मेल
११	विफला थारु	गोसाइँ बाबा उपभोक्ता समिति	अध्यक्ष	९८४७३७७८२५	
१२	चिरञ्जीवि राना मगर	पा.भ. सा.व.उ.स.वे.	अध्यक्ष	९८४४७१०९२७	
१३	डि पी चौधरी	थारु भिलेज रिसोर्ट	प्रबन्धक	९८५७०४१२५२	
१४	बासुदेव पौडेल	लामीचौर उपभोक्ता समिति	अध्यक्ष	९८०७४३९७२७	
१५	पलट प्रसाद चौधरी	पार्क भ्यू रिभर रिसोर्ट प्रा लि	प्रोप्राइटर	९८४५०४५५७९	
१६	देव नारायण महतो	नेचर एज रिसोर्ट प्रा लि	प्रोप्राइटर	९८४७०३८३९३	
१७	धनीराम गुरौ थारु	अमलटारी मध्यवर्ती सामुदायिक होम स्टे	व्यवस्थापक	९८०२६३७८११	
१८	सिमन महतो	तराइ भूपरिधि (ताल)/दीगो गाउँ	एल आर पी	९८०२६३७८१७	simonmahato44@gmail.com
१९	डम्बर बहादुर महतो	बाघखोर खानेपानी तथा सरसफाइ उपभोक्ता समिति	सुपर भाइजर	९८१८०७५३८२	Dambarbahadurmahato413@gmail
२०	मान बहादुर बोटे	बोटे कटेज		९८११११२८७१	
२१	विष्णु श्रेष्ठ	श्रेष्ठ होटल लज		९८१७५२७९२०	
२२	एक बहादुर धामी	अमलटारी पार्कसाइड रेष्टुरेण्ट		९८४७०८७५०७	
२३	देव नारायण महतो	गुन्द्रही ढकाहा म.सा.व.उ.स.	अध्यक्ष	९८०४४९६०९०	debdndramahato4@gmail.com
२४	दोमन भण्डारी	नन्दभाउजू मध्यवर्ती उपभोक्ता समिति	अध्यक्ष	९८४५४३१८२२	domanbh@gmail.com
२५	मधुकर मल्ल	मध्यवर्ती क्षेत्र	अध्यक्ष	९८४५२०९६१४	
२६	विश्वराज सुवेदी	माउन्टेन हेरिटेज प्रा लि	पर्यटन विज्ञ	९८५५०६०३४०	brsubedi@yahoo
२७	रामचन्द्र सेठाई	माउन्टेन हेरिटेज प्रा लि	प्रबन्ध निर्देशक	९८४३६८७५४८	
२८	छन्नुराम महतो	अमलटारी मध्यवर्ती सामुदायिक होम स्टे	सचिव	९८४७२४०९२२	chhannu.mahato@gmail.com
२९	रामकृष्ण ढकाल	माउन्टेन हेरिटेज प्रा लि	सदस्य	९८४१८४३०५५	sisnopani@gmail.com

अनुसूचि २ : चितवन राष्ट्रिय निकुंज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रका प्रमुख पर्यटकीय आकर्षणहरु

क्र.सं.	पर्यटकीय आकर्षणहरु	स्थान	विवरण	किसिम			बजार सम्भाव्यता			पर्यटन विकासको अवस्था		
				प्राकृतिक	सांस्कृतिक / धार्मिक	ऐतिहासिक / पुरातात्विक	आन्तरिक	भारतीय	अन्तर्राष्ट्रिय	विकसित भइसकेको	उदयीमान वा विकसित हुन लागेको	सम्भाव्य
१	मृगकुञ्ज मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समिति, सौराह क्षेत्र											
	बाघमारा सामुदायिक वन	रत्ननगर नगरपालिका	२१५ हेक्टर क्षेत्रफलमा फैलिएको पहिलो पर्या पर्यटकीय मध्यवर्ती सामुदायिक वन	✓			✓	✓	✓	✓		
	बीसहजारी ताल, टिकौली ताल, तमोर ताल लगायत तालहरु	रत्ननगर नगरपालिका र भरतपुर महानगर पालिका	बि.स.२०२२ सालमा खगेरी नहर निर्माण गरिए संगै अस्तित्वमा आएको, भरतपुरबाट ६ कि.मि. दक्षिणपूर्वमा अवस्थित, रामसारमा सूचिकृत, ३२ वर्ग कि.मि.मा फैलिएको सिमसार तालहरुको समूह, तिब्बत, साइबेरिया तथा अफ्रिकी महादेशबाट चराहरु बसाई सराई गरि आउने स्थल ।	✓			✓		✓		✓	
	थारु सांस्कृतिक केन्द्र	सौराह बजार	लाठीनाच, भूमतानाच लगायत विभिन्न किसिमका थारु नाच देखाइने	✓			✓	✓	✓	✓		
	हात्ती प्रजनन केन्द्र	खेरसोर, सौराह	हात्ती प्रजनन गरिने तथा हात्ती संबन्धि तालिम दिइने	✓			✓	✓	✓	✓		
	पर्यटकीय नगरी सौराह	सौराह	हात्ती महोत्सव, खाना महोत्सव, चितवन राष्ट्रिय निकुंजको पर्यटन प्रवेश द्वार	✓	✓		✓	✓	✓	✓		
	खोरसोर मचान	खोरसोर	रात्रीवास सुविधा सहितको मचान	✓			✓	✓	✓		✓	
	राप्ती नदी	राप्ती	डुंगा सयर, हात्ती स्नान, चरा अवलोकन र सूर्यास्तको दृश्यावलोकन	✓	✓		✓	✓	✓	✓		
	थारु संग्रहालय	सौराह	थारु सांस्कृति र परम्परा भल्कने सामाग्रीहरु र सूचनाहरु		✓		✓		✓	✓		
	चेपाङ संग्रहालय	सौराह	३०७ प्रकारका सामग्री संकलन		✓		✓		✓		✓	
२	खगेन्द्र मल्ली मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समिति, खगेन्द्रमल्ली											
	राप्ती नदी	सामुदायिक वन, कठार-१		✓			✓	✓	✓		✓	
	राप्ती एकता सामुदायिक वन		२७८ हेक्टर क्षेत्रफलमा फैलिएको	✓			✓	✓	✓		✓	
	लोक कल्याणकारी सामुदायिक वन			✓			✓	✓	✓		✓	

क्र.सं.	पर्यटकीय आकर्षणहरू	स्थान	विवरण	किसिम			बजार सम्भाव्यता			पर्यटन विकासको अवस्था		
				प्राकृतिक	सांस्कृतिक / धार्मिक	ऐतिहासिक/पुरातात्विक	आन्तरिक	भारतीय	अन्तर्राष्ट्रिय	विकसित भइसकेको	उदयीमान वा विकसित हुन लागेको	सम्भाव्य
	देवीथान सामुदायिक वन		१४० हेक्टर क्षेत्रफलमा फैलिएको, चिसोपानी मुहान र देवीथान मन्दिर, गैडा पाइने	✓	✓		✓	✓	✓		✓	
	कण्डेश्वरी सामुदायिक वन		११५ हेक्टर क्षेत्रफलमा फैलिएको	✓			✓	✓	✓		✓	
	कुचकुचे सामुदायिक वन	खगेन्द्रमल्ली	११८ हेक्टर क्षेत्रफलमा फैलिएको, चिसोपानी मुहान	✓			✓	✓	✓		✓	
	दराइबोटे ताल			✓					✓			✓
	मचान-२ (चिया पसल),	कुमरोज		✓			✓	✓	✓		✓	
	थारु सँग्रहालय	कुमरो			✓		✓	✓	✓		✓	
	देवी थान मन्दिर, समूह	देवीस्थान	चिसोपानी मुहान, मन्दिर, गैडा व्यवस्थापन		✓		✓					✓
	गुम्बा, राधास्वामी मन्दिर, जलेश्वर महादेव, अर्चना वावा	कुमरोज			✓		✓					✓
	घाँसे मैदान ठूलो चौर (सामुदायिक वन भित्र)			✓			✓	✓	✓			✓
	फायर लाइन जीप ड्राइभ गर्न मिल्ने			✓			✓	✓	✓			✓
	साँस्कृतिक संग्रहालय (थारु,दराइ,तामाङ्ग,बोटे,चेपाङ्ग,मुसहर)				✓		✓		✓			✓
	कृषि पर्यटन (१घर १ पोखरी)	खै न पा १५मा)			✓		✓		✓			✓
३	बूढी राप्ती मध्यवर्ती उपभोक्ता समिति	(खैरहनी)										
	राप्ती नदी, राप्ती डयाग		राजमार्गबाट ३ किमि	✓			✓	✓	✓			✓
	ताल तलैया, सीमसार क्षेत्र घाँसे मैदान											
	सामुदायिक वनहरू		-करिव ३५-४० कि.मि. जीप सफारी चलाउन सकिने, बूढी राप्ती र खगेन्द्रमल्ली उपभोक्ता समिति अर्न्तगतका ४ वटा सामुदायिक वनहरू चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जसंग जोडिएर रहेका छन् र करिव ३५-४० कि.मि. जीप सफारी संचालन गर्न सकिन्छ । -गैडा, पाटे बाघ, चितुवा, चित्तल, जरायो, मृग, बंदेल जस्ता जनावरहरूको वासस्थान ।	✓			✓	✓	✓			✓

क्र.सं.	पर्यटकीय आकर्षणहरू	स्थान	विवरण	किसिम			बजार सम्भाव्यता			पर्यटन विकासको अवस्था		
				प्राकृतिक	सांस्कृतिक / धार्मिक	ऐतिहासिक/पुरातात्विक	आन्तरिक	भारतीय	अन्तर्राष्ट्रिय	विकसित भइसकेको	उदयीमान वा विकसित हुन लागेको	सम्भाव्य
	लाली गुराँस गाई फार्म र बाखा फार्म				✓		✓					✓
	पुमरी एग्रे फरेष्ट्री फार्म				✓		✓					✓
	माछा पोखरीहरू			✓			✓	✓	✓			✓
	चिल्ड्रेन पार्क, वनभोज स्थल											
	कुमरोज मध्यवर्ती सामुदायिक वन	बुढी राप्ती	सौराहवाट ३ कि.मि. पूर्वमा ६९७ हेक्टर क्षेत्रफलमा फैलिएको, रात्रीबास सुविधा सहितका ६ वटा ब्लक मचानहरू,	✓			✓	✓	✓		✓	
	दरै होम स्टे (निर्माणधिन)	घोकेला, खैरहनी-११	११ वटा होम स्टे		✓		✓		✓		✓	
	थारु होम स्टे (निर्माणधिन)	हर्नहरी, खैरहनी-१३	१० वटा होम स्टे		✓		✓		✓		✓	
	तामाङ होम स्टे (निर्माणधिन)	बैरिया तामाङ गाँउ	१० वटा होम स्टे		✓		✓		✓		✓	
	पुरानो पदमपुर		अर्ना बासस्थान	✓			✓	✓	✓		✓	
	पेरिहाप, भण्डारा	भरतपुरबाट २९ कि.मी पूर्व	२ वटा सरकारी हात्ती, ३ होटल, चिसोपानी मुहान, देविस्थान मन्दिर, गुरुङ, तामाङ राई, बोटे लगायत १६ जात जातिहरू	✓	✓		✓		✓			✓
	इचर्ना टप्पु			✓			✓	✓	✓		✓	
	पियारी ढाब	भरतपुरबाट २९ कि.मि.	३ वटा होटल, २ वटा सरकारी हात्ती	✓								
४	लोथर मध्यवर्ती उपभोक्ता समिति	भरतपुरबाट ३७ कि.मि.										
	निर्माणधिन मचान (लोथर उपभोक्ता समितिले निर्माण गरेको)		केही गैँडाहरू देख्न सकिने ।	✓			✓		✓			✓
	भयाला चौर, डुम्रीघोल ताल र १० कट्टा ताल			✓			✓		✓			✓
	त्रिवेणी (लोथर,मनहरी र राप्ती नदीहरूको संगम)			✓			✓		✓			✓
	दनुवार, गुरुङ्ग, तामाङ र मगरहरूको संस्कृति	गोम्बा टोल			✓		✓		✓			✓
	पुरानो मचान लज	सुनाचरी क्षेत्र		✓			✓	✓	✓	✓		
	कोरियन नमूना गाँउ (SAIMUAL VILLAE)				✓		✓					✓

क्र.सं.	पर्यटकीय आकर्षणहरू	स्थान	विवरण	किसिम			बजार सम्भाव्यता			पर्यटन विकासको अवस्था		
				प्राकृतिक	साँस्कृतिक / धार्मिक	ऐतिहासिक/पुरातात्विक	आन्तरिक	भारतीय	अन्तर्राष्ट्रिय	विकसित भइसकेको	उदयीमान वा विकसित हुन लागेको	सम्भाव्य
	परेवाकोट	पिप्लेवाट २ घण्टा हिंडेर पुगिने	चेपाड संस्कृति, नोक गुफा, कमिनचुली (१९६५ मी.), उत्कृष्ट भ्यू प्वाइन्ट सूर्योदय/सूर्यास्त भ्यू		✓		✓		✓			✓
५	पटिहानी मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समिति, पटिहानी	भरतपुरवाट १७ कि.मि.										
	सटिक ताल	पटिहानी	१५ हेक्टर क्षेत्रफल भएको	✓			✓		✓		✓	
	राप्ती र केरुङगा नदी		जलजन्य क्रियाकलाप जस्तै डुङ्गा सयरका लागि सम्भाव्य, मगर गोही, चरा अवलोकन र घाँसे मैदान	✓			✓	✓	✓		✓	
	थारु गाँउ				✓		✓	✓	✓		✓	
	सीतामाइ धार्मिक क्षेत्र				✓		✓	✓			✓	
	आदिवासी थारु र बोटे बस्ती				✓		✓		✓			✓
	बाटुली ताल	उज्जवल नगर	२० हेक्टर क्षेत्रफल, ६० प्रजातिका चरा, गैंडा, मगर गोही, पाटेबाघ, डुङ्गा सयर आदि ।	✓			✓		✓			✓
	कमल ताल (पोखरी)			✓			✓					
६	केरुङगा मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समिति	घैलाघारी, बेलहट्टा, जगतपुर । भरतपुरवाट जगतपुर २० कि.मि. र कसरा २२ कि.मि.	माडी प्रवेश द्वार									
	विक्रम बाबा धार्मिक स्थल	निकुञ्जको मूल प्रवेशद्वार नजीकै	चैतेदशैमा १५ दिन मेला लाग्ने, थारु सामुदायका इष्टदनेता		✓		✓	✓		✓		
	गोही प्रजनन केन्द्र	कसरा, विक्रमबाबाको नजिकै	साना देखि ठूलासम्म गोही एकैस्थानमा हेर्न पाइने	✓			✓	✓	✓	✓		
	गिद्ध प्रजनन केन्द्र	कसरा		✓			✓		✓			✓
	आखेटोपहार संग्रहालय	कसरा				✓						
	राप्ती नदी	कसरा		✓			✓	✓	✓	✓		
	बेलहट्टा सामुदायीक वन		१५० हेक्टर क्षेत्रफल, गैंडा, मृग, भालु आदि जनावरहरु अवलोकन गर्न पाइने ।	✓			✓		✓		✓	
	दराई वस्ती साँस्कृतिक संग्रहालय				✓		✓		✓		✓	

क्र.सं.	पर्यटकीय आकर्षणहरु	स्थान	विवरण	किसिम			बजार सम्भाव्यता			पर्यटन विकासको अवस्था		
				प्राकृतिक	सांस्कृतिक / धार्मिक	ऐतिहासिक/पुरातात्विक	आन्तरिक	भारतीय	अन्तर्राष्ट्रिय	विकसित भाइसकेको	उदयीमान वा विकसित हुन लागेको	सम्भाव्य
	अजिंगर ताल			✓			✓		✓			✓
७	मेघौली मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समिति (मेघौली, तेलौली र भङ्गाहा)											
	गोलाघाट	भरतपुरबाट ३५ कि.मि.	नारायणी नदी र राप्ती नदीको संगमस्थल, रमणीय वातावरण, सूर्यास्त दृश्यावलोकन	✓			✓	✓	✓		✓	
	थारु संग्रहालय (निर्माणाधिन)	मेघौली एयरपोर्ट			✓							
	भोजराज बाबा, गोम्बा (पर्शा ढाप),				✓		✓	✓			✓	
	मेघौली एयरपोर्ट खेल मैदान (हात्तीपोलो)			✓			✓		✓			✓
	थारु सामुदायिक होमस्टे थारु गाउँ, मेघौली				✓		✓		✓		✓	
	राप्ती नदी र नारायणी नदी		डुङ्गा सयर, जलयात्रा र चरा अवलोकन	✓			✓	✓	✓		✓	
	थारु, कुमाल, गुरुङ्ग लगायतका आदिवासीका संस्कृति र परम्परा		थारु परिकार जस्तै घुडी, चिचड(लट्टे),मोद(थारु रक्सी), पोका वा डल्लो,	✓			✓		✓		✓	
	शिवालय पार्क	भरतपुरबाट २३ कि.मि.	२ बिगाह ७ कठ्ठा क्षेत्रफलमा फैलिएको शिवालय मन्दिर, राधाकृष्ण मन्दिर, १०८ शिवलिङ्ग पार्क, सत्तल, प्रवेशद्वार, पिकनिक स्पट, परशुराम कण्ड (निर्माणाधिन) इत्यादी ।		✓		✓				✓	
	सामुदायिक बनहरु राधाकृष्ण, सदावहार लगायतका सामुदायिक बनहरु			✓			✓		✓		✓	
	सुखिबार तथा भिम्ले जंगल क्षेत्र		बेलायती महारानी एलिजाबेथले शिकार खेलेको ठाँउ	✓			✓	✓	✓	✓		
८	कालावञ्जर मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समिति		डुंगा सयर									
	नारायणी नदी	गाजापुर -भगडी - गोलाघाट	राफिटिङ्गका लागि उपयुक्त	✓			✓	✓	✓			✓
	नारायणी तट -गाजापुर -भगडी ड्याम		पर्यटकीय साइकल मार्ग वा जीप सफारी	✓			✓		✓			✓
	सिसडू विउविजन संग्रहालय			✓			✓					✓
	शिवालय मन्दिर	भगडी	शिवरात्रीमा मेला लाग्ने		✓		✓					✓
	ज्ञानेश्वर ब्लक (४ वटा मध्यवर्ती)		गैडा, हरिण, बंदेल आदि अवलोकन गर्न सकिने	✓			✓		✓			✓

क्र.सं.	पर्यटकीय आकर्षणहरू	स्थान	विवरण	किसिम			बजार सम्भाव्यता			पर्यटन विकासको अवस्था		
				प्राकृतिक	सांस्कृतिक / धार्मिक	ऐतिहासिक/ पुरातात्विक	आन्तरिक	भारतीय	अन्तर्राष्ट्रिय	विकसित भइसकेको	उदयीमान वा विकसित हुन लागेको	सम्भाव्य
	सामुदायिक वन		८ कि.मी. लामो, नारायणी किनारा									
९	रेवा मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समिति (पुरानो गर्दी गा वि स), कल्याणपुर		पाँचपाण्डव उपभोक्ता समिति									
	माहिलीमरठ र कान्छीमरठ छहरा			✓	✓		✓	✓				✓
	भण्डी डाँडा			✓			✓					✓
	भीमसेन कुवा				✓		✓	✓				✓
	परशुरामराम कुण्ड				✓		✓	✓				✓
	शिवलिंग, (कुकुर नाच र विरालो नाच)	देवता खोला			✓		✓	✓				✓
	गोधकनाथ		चैते दशैं मेला		✓		✓	✓				✓
	बोटे, थारु र तामाङ वस्ती		बोटे र मगर घरबास (होम स्टे)		✓		✓		✓			✓
	शहीद पार्क	शितलपुर				✓	✓					✓
	मध्यवर्ती सामुदायिक वनहरू		गैडा,बाघ, भालु,हरिण जस्ता वन्यजन्तुहरू सजिलै अवलोकन गर्न सकिने ।	✓			✓		✓			✓
	गन्धर्व संस्कृति				✓		✓		✓			✓
	देवीकोट कृष्ण मन्दिर र शिवालय मन्दिर				✓		✓					✓
	रेशम किरा पालन	स्याउलीवास, लक्ष्मी निवास		✓			✓					✓
	माछा पालना	गोपाल नगर, गौरी नगर र हरि नगर		✓			✓		✓			✓
१०	पाँचपाण्डव क्षेत्र	भरतपुरबाट ३२ कि.मि.										
	गोदक नाथ, कुकुर नाथ, विराला नाथ		-रामायण तथा महाभारतकालिन पुरातात्विक एवं धार्मिक स्थलहरू, प्रस्तर मूर्तिहरू		✓	✓		✓	✓			✓
	परशुराम कुण्डदेखि भीम मन्दिर हुँदै बाल्मीकि आश्रम, त्रिवेणी		बाल्मीकि आश्रम, अष्टभुज शिवलिङ्ग,परशुराम कुण्ड र भिम मन्दिर अष्टभुजा शिव लिंग		✓	✓	✓	✓				✓
	वगइ खोला		माण्डव ऋषि, रेवा (वाल्मीकीको श्रीमती)	✓			✓		✓			✓
	अमिलिया सिमसार क्षेत्र		कुवर, राम, सिता	✓			✓		✓			✓

क्र.सं.	पर्यटकीय आकर्षणहरू	स्थान	विवरण	किसिम			बजार सम्भाव्यता			पर्यटन विकासको अवस्था		
				प्राकृतिक	सांस्कृतिक / धार्मिक	ऐतिहासिक/पुरातात्विक	आन्तरिक	भारतीय	अन्तर्राष्ट्रिय	विकसित भइसकेको	उदयीमान वा विकसित हुन लागेको	सम्भाव्य
	बोटे/थारु/मगर संस्कृति / होम स्टे		रेवा, वाल्मिकी, तपस्वी		✓		✓		✓			✓
	४ वटा भरना	मराठे खोला		✓			✓		✓			✓
	गोदक मेला, खेल मैदान र वनभोज स्थल	गोधक	चैत्रमा ७ दिने मेला, गर्दि-पाण्डवनगर २ कि.मि., गर्दि-गोधक ३ घण्टा पैदल ।		✓		✓	✓				✓
११	बघौडा मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समिति (सोमेश्वर क्षेत्र)											
	सोमेश्वर काली मन्दिर, सोमेश्वर गढी		भरतपुरबाट ४० कि.मि (सोमेश्वर)		✓	✓	✓	✓	✓			✓
	बराहधुनी				✓	✓	✓	✓				✓
	पातालगंगा, लक्ष्मणको बाणले पानी निकालेको इनार	सोमेश्वर गढी			✓	✓	✓	✓				✓
	ऋषिहरूको इनार	सोमेश्वर गढी			✓	✓	✓	✓				✓
	सोमेश्वर पहाडका गुफाहरू				✓	✓	✓	✓	✓			✓
	चुली पर्वत नातन		उत्तरमा हिमालय र दक्षिणमा भारतीय भूभाग देखिने, अध्यात्मिक स्थल, गुफा, रावणले तपस्या गरेको भनाई	✓		✓	✓	✓	✓			✓
	महेश्वरी नदी		(हाल मुवही खोला भनिने) सेतो, रातो, कालो शालिग्राम पाइने ।	✓			✓	✓	✓			✓
	धोवाहा सिमरा क्षेत्र		पर्यापर्यटकीय स्थल	✓			✓		✓			✓
	मितेरी पार्क	छरछरे		✓			✓					✓
	छरछरे मन्दिर	छरछरे	योगी नरहरिनाथले कोटीहोम लगाएको मन्दिर	✓	✓		✓					✓
	घोसरी -छरछरे - ढुकुरबारी क्षेत्र		पर्या पर्यटन, दृष्यावलोकन, पार्क, पिकनिक पार्क,भ्यु टावर	✓			✓					✓
	सीमसार क्षेत्र			✓			✓					✓
	शीतलपुरमा निर्माणाधीन एकता स्तम्भ				✓		✓					✓
	थारु र दराइ संस्कृति				✓		✓					✓
	आधुनिक रंगशाला (खेल पर्यटन)	बसन्तपुर			✓		✓					✓
१२	अयोध्यापुरी मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समिति, (बैकुण्ठेश्वर क्षेत्र)		माण्डव ऋषिको नामबाट माडी नामाकरण भएको जनाविश्वास छ ।									

क्र.सं.	पर्यटकीय आकर्षणहरू	स्थान	विवरण	किसिम			बजार सम्भाव्यता			पर्यटन विकासको अवस्था		
				प्राकृतिक	सांस्कृतिक / धार्मिक	ऐतिहासिक/ पुरातात्विक	आन्तरिक	भारतीय	अन्तर्राष्ट्रिय	विकसित भइसकेको	उदयीमान वा विकसित हुन लागेको	सम्भाव्य
	शिव देवी गढीमाई	बैकुण्ठेश्वर धाम			✓		✓	✓				✓
	वालाचतुर्दशीमा सद्बीज छर्ने स्थल	बैकुण्ठेश्वर धाम			✓		✓	✓				✓
	सानो ताल, सानो छहरा, बैकुण्ठताल	बैकुण्ठेश्वर धाम		✓			✓		✓			✓
	राम सीता गुफा , बुलबुले ताल	बैकुण्ठेश्वर धाम			✓	✓	✓	✓				✓
	छघर खोला, अनार खोला	चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज		✓			✓		✓			✓
	कैलाश डाँडा		हिमालहरु देखिने	✓			✓		✓			✓
	शिवद्वार घरबास (मगर र नेवारी होम स्टे)	शिवद्वार			✓		✓	✓	✓		✓	
	मगर, दुरा, ब्राम्हण, क्षेत्री भजनकीर्तन				✓		✓	✓				✓
	बुलबुले कुवा			✓			✓		✓			✓
	अमलाधारी बनभोज स्थल	बगाई			✓		✓					✓
	बगाई शिवालय		तीज र शिवरात्रीमा मेला लाग्ने		✓		✓					✓
	डडेली चौकीको चिसोपानीको मुहान			✓			✓		✓			✓
	अनार खोला तथा बगाई खोला			✓			✓		✓			✓
१३	निर्मलठोरी उपभोक्ता समिति											
	सेता भीर, सीता गुफा, भोलुङ्गे पुल, अमृतधारा, तालखोला, गोले डाँडा, राइधारा, शिकारीबास, शिव मन्दिर र सीता निवास	वनशक्तिमाई मन्दिर		✓	✓	✓	✓	✓				✓
१४	शिसवार उपभोक्ता समिति											
१५	सिखौली मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समिति (कुलेहनी, फारम, रजहर क्षेत्र)											
	पिप्रहर थारु होम स्टे				✓		✓		✓		✓	
	सिखौली महादेव	सिखौली	कार्तिकमा मेला लाग्ने		✓		✓					✓
	पिठौली र गुन्द्रही बजारका शिवालयहरु	पिठौली र गुन्द्रही बजार			✓		✓					✓
	भीम बाँध नदीमा बाँधजस्तो प्राकृतिक संरचना	नारायणी नदी		✓			✓	✓				✓

क्र.सं.	पर्यटकीय आकर्षणहरू	स्थान	विवरण	किसिम			बजार सम्भाव्यता			पर्यटन विकासको अवस्था		
				प्राकृतिक	सांस्कृतिक / धार्मिक	ऐतिहासिक/पुरातात्विक	आन्तरिक	भारतीय	अन्तर्राष्ट्रिय	विकसित भइसकेको	उदयीमान वा विकसित हुन लागेको	सम्भाव्य
१६	लामिचौर उपभोक्ता समिति											
	जटायु रेष्टुरेण्ट वा गिद्ध संरक्षण केन्द्र	कावासोती, नवलपरासी		✓			✓		✓		✓	
	नमुना सामुदायीक वन			✓			✓		✓		✓	
	कृष्णसार सामुदायीक वन			✓			✓		✓		✓	
१७	अमलटारी उपभोक्ता समिति											
	गुन्द्रही ढकाहा सामुदायीक वन			✓			✓		✓		✓	
	अमलटारी थारु होम स्टे				✓		✓		✓		✓	
	थारु, मुसहर र बोटे संस्कृति				✓		✓		✓			✓
१८	नन्द भाउज्यू उपभोक्ता समिति											
	गोही (नारायणी नदीमा) र डल्फिन (बगुवन देखि त्रिवेणी सम्म)			✓			✓	✓	✓		✓	
१९	गोसाई बाबा उपभोक्ता समिति											
	गुलेलीघाट		२८ वटा सम्म गैडा एउटै भुण्डमा भेटिएको ।	✓			✓		✓			✓
२०	दाउन्नेदेवी मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समिति (सिसेनी, वगवन, दाउन्ने)											
	जोगीकुटी	दुम्कीवास, नवलपरासी			✓	✓	✓					✓
	मनकामना	दुम्कीवास, नवलपरासी			✓		✓					✓
	सालीभेना	दुम्कीवास, नवलपरासी			✓		✓					✓
	मगर, गुरुङ्ग, र अन्य आदिवासीको संस्कृति				✓		✓					✓
	दाउन्ने देवी र अन्य धार्मिक स्थलहरू				✓		✓					✓
	ठुलोपोखरा			✓			✓		✓			✓
२१	त्रिवेणी मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समिति, त्रिवेणी सुस्ता											
	त्रिवेणी धाम	त्रिवेणीसुस्ता १ र ३, नवलपरासी	माघे संक्रान्ति, माघे औंसी र चैते दशैमा मेला लाग्ने, नारायणी, सोना र तमोसा संगमस्थल	✓	✓		✓	✓	✓		✓	
	गजेन्द्रमोक्ष धाम	त्रिवेणी सुस्ता, नवलपरासी			✓		✓	✓			✓	

क्र.सं.	पर्यटकीय आकर्षणहरु	स्थान	विवरण	किसिम			बजार सम्भाव्यता			पर्यटन विकासको अवस्था		
				प्राकृतिक	सांस्कृतिक / धार्मिक	ऐतिहासिक/ पुरातात्विक	आन्तरिक	भारतीय	अन्तर्राष्ट्रिय	विकसित भइसकेको	उदयीमान वा विकसित हुन लागेको	सम्भाव्य
	नागा बाबा कुटी, शिवपुर गढी मन्दिर, लक्ष्मी नारायण मन्दिर	त्रिवेणी			✓		✓	✓				✓
	बालापुरी सिद्धाश्रम	त्रिवेणी			✓	✓	✓	✓				✓
	लक्ष्मी बेंकटेश्वर मन्दिर, लक्ष्मी नारायण मन्दिर, रामजानकी, वागेश्वरी र भक्तेश्वर शिव मन्दिरहरु	त्रिवेणी			✓		✓	✓				✓
	जटाशंकर महादेव	भारतको चम्पारण जिल्ला तर नेपालको त्रिवेणीसँग टाँसिएको र नेपालबाटै देखिने			✓		✓	✓				✓
	वाल्मिकी आश्रम	त्रिवेणीधामबाट २ कि.मि. पूर्वमा अवस्थित माडी न.पा.	वाल्मिकी ऋषिको समाधीस्थल, लवकुश जन्मस्थल, सीता पाताल प्रवेश द्वार, रामायणकीलन भग्नावशेषहरु, अमृत कुवा, हवनकुण्ड, अमरलता र वाल्मिकीले लवकुशललाई शिक्षा दिएको स्थल ।		✓	✓	✓	✓	✓		✓	
	बराह विष्णु अवतार	त्रिवेणीधाम (पारीपट्टी)			✓		✓					✓
	लक्ष्मी नारायण हनुमान	त्रिवेणीधाम (पारीपट्टी)			✓		✓					✓
	केउलानी माता				✓		✓					✓

अनुसूचि ३ : चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा संचालित होटल, लज, रिसोर्ट तथा होम-स्टेहरुको बिबरण

स्थान : सौराह

क्र.स	उधमको नाम	ठेगान	दर्ता अवस्था			रुम/बेड				उर्जाको प्रयोग पकाउन र वाल						कामदार			पारीवारीक कामदार		
			छैन	छ	दर्ता भएको सस्था	जम्मा	ए.सि	न	ए.सि	एटाज	बिजुली	सौर्य उर्जा	गोबर स्यास	एल. पिप्यास	दाउरा	गुइटा	जम्मा	पुरुष	महिला	जम्मा	पुरुष
१	हेटल जंगल भ्यू	सौराहा			आन्तरिक रा का	१४/१४	४/४	१०/१०	१४/१४							७	५	२	१	१	
२	चितवन सफारी क्याम्प	सौराहा			स्थायी लेखा	१४/२८	६/१२	८/१८	१४/२८							७	७		१	१	
३	जंगल सफारी रिसोर्ट	सौराहा			आन्तरिक राजस्व कार्यालय	२५/५०	२५/५०		२५/५०							१६	१४	२			
४	रोयल पार्क होटल	सौराहा			आन्तरिक राजस्व कार्यालय	४२/८४	४२									२२	१८	४			
५	हेटल रिभरसाइड रिसोर्ट	सौराहा			आन्तरिक राजस्व कार्यालय	२५/५०	२५/५०		२५/५०							७	५	२	१	१	
६	होली लज एण्ड रेस्टुरेण्ट	सौराहा			आन्तरिक राजस्व कार्यालय	२३/४४	१०/२०	१३/२२	२३/४४							९	७	२	२	१	१
७	हेटल नेचर हेरिटेज	सौराहा			आन्तरिक राजस्व कार्यालय	४०/७६	२१/४०	१९/३६	४०/७६							९	७	२	४	४	
८	हेटल शिवाज ड्रिम	सौराहा			आन्तरिक राजस्व कार्यालय	१०/२०	५/१०	५/१०	१०/२०							७	६	१	१	१	
९	होलीडे सफारी जंगल लज	सौराहा			आन्तरिक राजस्व कार्यालय	१८/३६	१०/२०	८/१६	१८/३६							५	४	१	३	२	१
१०	होलीडे पिकक	सौराहा			स्थायी लेखा नम्बर	८/१६		८/१६	८/१६							४	४		२	१	१
११	चितवन रेष्ट हाउस	सौराहा			स्थायी लेखा नम्बर	८/१६		८/१६	८/१६							४	४		१	१	
१२	हेटल जंगल भिष्ठा	सौराहा			स्थायी लेखा नम्बर	१०/२०		१०/२०	१०/२०							७	६	१	२	२	
१३	ल्हासो गेष्ट हाउस	सौराहा			स्थायी लेखा नम्बर	४/८		४/८	४/८							३	३		२	१	१
१४	हेटल वाइल्ड लाइफ होलीडे इन	सौराहा			स्थायी लेखा नम्बर	८/१६		८/१६	८/१६							३	३		२	१	१
१५	विन्डीज लज	सौराहा			आन्तरिक राजस्व कार्यालय	८/१६		८/१६	८/१६							५	४	१	१	१	
१६	इभर ग्रीन इको लज	सौराहा			आन्तरिक राजस्व कार्यालय	९/३०		९/३०	२/४							५	५		१	१	
१७	हेटल वाइल्ड लाइफ क्याम्प	सौराहा			आ. रा. का.	४२/८०	४२/८०		४२/८०							१२	१०	२			
१८	ट्राभलर्स जंगल क्याम्प	सौराहा			आ. रा. का.	२३/४७	१९/३५	४/७	२३/४७							१७	१६	१			
१९	जंगल सफारी लज	सौराहा			आ.रा.का.	३४/६८	३४/६८		३४/६८							१८	१७	१	१		
२०	जंगल टुरिष्ट क्याम्प	सौराहा			स्थायी लेखा नम्बर	१०/२०	२/४	८/१६	१०/२०							५	४	१			
२१	राइना लज एण्ड होटल	सौराहा			आ. रा.का.	२५/५०	२५/५०		२५/५०							९	६	३	४	४	
२२	फेमिलि गेष्ट हाउस	सौराहा			स्थायी लेखा नम्बर	८/१६		८/१६	८/१६							२	१	१	२	१	१
२३	सौराहा रिसोर्ट	सौराहा			स्थायी लेखा नम्बर	१७/३४	१२/२४	५/१०	१७/३४							४	२	२			
२४	चितवन पार्क कटेज	सौराहा			आ.रा.का.	१८/३६	८/१६	१०/२०	१८/३६							१२	१०	२	४	३	१
२५	टाइगर रेसिडेन्सी रिसोर्ट	सौराहा			आ. रा. का.	२०/४०	२०/४०		२०/४०							१२	१०	२	२	२	
२६	यूनिक वाइल्ड रिसोर्ट	सौराहा			आ. रा.का.	२६/५२	२६/५२		२६/५२							१०	९	१			
२७	वाइल्ड होराइजन गेष्ट हाउस	सौराहा			आ. रा. का.	९/१८		९/१८	९/१८							५	४	१			
२८	हेटल नेशनल पार्क	सौराहा			स्थायी लेखा नम्बर	८/१६	२/४	६/१२	८/१६							५	५		५	५	
२९	राइना रेसिडेन्सी रिसोर्ट	सौराहा			स्थायी लेखा नम्बर	२४/४८	२४/४८		२४/४८							३५	३२	२			
३०	चितवन मिलेज रिसोर्ट	सौराहा			स्थायी लेखा नम्बर	१२/२४	८/१६	४/८	१२/२४							९	९		१	१	
३१	सफारी क्लब प्रा. लि.	सौराहा			आ. रा. का.	१६/३०	१६/३०		१६/३०							९	७	२	१	१	
३२	जंगल सनसेट क्याम्प	सौराहा			आ. रा. का.	२१/३७	१६/३०	२/७	२१/३७							१३	११	२	१	१	
३३	जंगल वाइल्डलाइफ क्याम्प	सौराहा			स्थायी लेखा नम्बर	२०/३०	८/१६	१२/१४	२०/३०							१०	८	२	१	१	

३४	होटल थारु लज	सौराहा		आ. रा. का. , कर कार्यालय	८/१६		८/१६	६/१२									४	४		३	२	१
३५	चितवन फरेस्ट रिपोर्ट	सौराहा		आ.रा.का., कर कार्यालय	२३/४६	१७/३४	६/१२	२३/४८									९	७	२	१	१	
३६	होटल हर्मिटेज	सौराहा		आ रा का	२४/४८	२४/४८		२४/४८									१४	१२	२			
३७	गैडा आइल्याण्ड होटल	सौराहा		आ रा का	८/१६		८/१६	८/१६									६	६		१	१	
३८	वाइल्डलाइफ एडभेन्चर रिपोर्ट	सौराहा		आ रा का	१७/३४	१४/२८	३/६	१४/२८									१६	१३	३			
३९	फेवा वाइल्ड लाइफ रिपोर्ट	सौराहा		आ रा का	१८/१८	१८/१८		१८/१८									७	५	२			
४०	सफारी एडभेन्चर	सौराहा		आ रा का	२८/५६	२८/५६		२८/५६														
४१	ग्रीन मानसन	सौराहा		आ रा का	३२/६४	३२/६४		३२/६४									२२	१८	४			
४२	एलिफेन्ट क्याम्प	सौराहा		स्थायी लेखा नम्बर	५/१०		५/१०	५/१०									५	५				
४३	जंगल क्राउन	सौराहा		स्थायी लेखा नम्बर	२८/५२	२८/५२		२८/५२									१९	१६	३			
४४	ग्रीन पार्क	सौराहा		आ रा का	३२/६०	३२/६०		३२/६०									२४	१९	५			
४५	बाघमारा वाइल्डलाइफ रिपोर्ट	सौराहा		आ रा का	३१/६२	३१/६२		३१/६२									२०	१७	३			
४६	सपना भिलेज लज	सौराहा		आ रा का	२४/४५	८/१६	१६/२९	२४/२५									२०	१७	३			
४७	सेन्टरपार्क रिपोर्ट	सौराहा		स्थायी लेखा नम्बर	४६/८४	४६/८४		४६/८४									१७	१४	३			
४८	नेवा लज	सौराहा		आ रा का	८/१६		८/१६	८/१६									४	४				
४९	चितवन एडभेन्चर रिपोर्ट	सौराहा		आ रा का	३४/६४	३४/६४		३४/६४									२५	२१	४	२	१	१
५०	ल्याण्डमार्क फरेस्ट पार्क	सौराहा		आ रा का	४६/७७	४६/७७		४६/७७									४५	३३	१२	२	१	१
५१	एस. नेचर वाइल्ड रिपोर्ट प्रा लि	सौराहा		आ रा का	१०/२०	१०/२०		१०/२०									५	५				
५२	रोयल टाइगर रिपोर्ट	सौराहा		स्थायी लेखा नम्बर	१६/३२	१६/३२		१६/३२									९	६	३	२	१	१
५३	चितवन प्याराडाइज प्रालि	सौराहा		आ रा का	६२/११८	६२/११८		६२/११८									५२	४२	१	४	२	२
५४	जंगल रिपोर्ट	सौराहा		स्थायी लेखा नम्बर	८/१६	४/८	४/८	८/१६									३	३				
५५	चितवन रिभर साइड रिपोर्ट	सौराहा		आ रा का	२२/४४	२२/४४		२२/४४									१५	११	४	२	१	१
५६	जंगल वर्ल्ड रिपोर्ट	सौराहा		स्थायी लेखा नम्बर	१६/३२	१६/३२		१६/३२									१६	१४	२			
५७	मदरल्याण्ड रिपोर्ट	सौराहा		आ रा का	८/१६	८/१६		८/१६									६	५	१			
५८	होटल राइनो ल्याण्ड	सौराहा		स्थायी लेखा नम्बर	११/२२		११/२२	११/२२									७	७		१	१	
५९	इडेन जंगल रिपोर्ट	सौराहा		आ रा का	२२/४४		२२/४४	२२/४४									१०	९	१	१	१	
६०	सफारी वाइल्डलाइफ	सौराहा		स्थायी लेखा नम्बर	१०/१६		१०/१६	१०/१६									६	४	२			
६१	चितवन गैडा लज			स्थायी लेखा नम्बर	१६/३२	९/१८	७/१४	१६/३२									९	७	२	२	१	१
६२	अन्नपूर्ण भ्यू लज तथा होटल	सौराहा		स्थायी लेखा नम्बर	८/२०		८/२०	८/२०									४	४				
६३	होटल रेनफरेस्ट	सौराहा		आ रा का	२४/४८	२४/४८		२४/४८									१३	१२	१	२	२	
६४	होटल अर्किड	सौराहा		स्थायी लेखा नम्बर	८/१६		८/१६	८/१६												५	३	२
६५	गोर्खा ह्यामलेट रिपोर्ट	सौराहा		आ रा का	१७/५१	७/११	१०/४०	१७/५१									८	७	१			
६६	होटल वेष्टउड	सौराहा		आ रा का	२४/४८	२४/४८		२४/४८									१९	१६	३			
६७	टाइगर वाइल्डलाइफ क्याम्प			स्थायी लेख नम्बर	१६/३२	८/१६	८/१६	१६/३२												१०	७	३
६८	होटल मोनालिसा			आ रा का	२०/४५	२०/४५		२०/४५									२५	२१	४			

६९	होटल रोयल सफारी			स्थायी लेखा नम्बर	३८/७४	३८/७४		३८/७४									१२	९	३			
७०	हाम्रो होटल तथा लज			आ रा का	१२/२०		१२/२०	१२/२०												४	२	३
७१	चितवन टाइगर क्याम्प			आ रा का	१५/३०	६/१२	९/१८	१५/३०									१८	१६	२			
७२	सौराहा गेष्ट हाउस			आ रा का	७/१४		७/१४	७/१४												२	१	१
७३	न्यु गेष्ट हाउस	सौराहा		आ रा का	५/१०		५/१०	५/१०									१०	६	४			
७४	पोखरेली थकाली किचन	सौराहा		आ रा का	९/१८	२/४	७/१४	९/१८									४	३	१			
७५	होटल सेफल्याण्ड	सौराहा		आ रा का	८/१६		८/१६	८/१६									१	१				
७६	जंगल नेपाल रिसोर्ट	सौराहा		आ रा का	२६/५२	२६/५२		२६/५२									१३	१०	३			
७७	होटल जंगल जर्नी लज	सौराहा			१०/२४		१०/२४	१०/२४									४	२	२			
७८	नाना होटल	सौराहा			१६/३०	१६/३०		१६/३०									४	२	२			
७९	पार्क भ्यु लज	सौराहा			४/५		४/५	४/५												३	२	१
८०	क्रोकोडाइल सफारी लज	सौराहा			८/१६		८/१६	८/१६									४	४		२	१	१
८१	होटल ट्रि टप	सौराहा			९/१८		९/१८	९/१८									४	४		१	१	
८२	रेन्वो सफारी रिसोर्ट	सौराहा		पर्यटन विभाग, कम्पनि रजिष्ट्रारको कार्यालय	२०/६०		२०/६०	२०/६०									१५	१३	२	१	१	
८३	बटरफ्लाइ क्याम्प	सौराहा		घरेलु ,	१०/३०		१०/३०	१०/३०									४	४		३	१	२
८४	मारुनी सेञ्चुरी लज	सौराहा		घरेलु, कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय	२५/७५		२५/७५	२५/७५									२०	१५	५			
८५	होटल पार्कसाइड	सौराहा		घरेलु, कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय	२०/६०		२०/६०	२०/६०									१०	८	२	१	१	
८६	होटल सेभेन स्टार	सौराहा		पर्यटन विभाग, कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय	३५/७०	२०/४०	१५/३०	३५/७०									४०	३५	५			
८७	सतनचुली वाइल्डलाइफ	सौराहा		घरेलु पर्यटन विभाग	९/१८		९/१८	९/१८									४	४		१	१	
८८	होटल टि टप	सौराहा			१०/२०		१०/२०	१०/२०									६	५	१	२	१	१
८९	होटल मिष्टी नेपाल	सौराहा		घरेलु	१०/२०		१०/२०	१०/२०									४	३	१	२	२	
९०	वाइल्डलाइफ एडभेन्चर रिसोर्ट	सौराहा		पर्यटन विभाग	१५/४५	७/२१	८/२४	१५/४५									८	८				
९१	जोली गेष्ट हाउस	सौराहा		घरेलु	४/८		४/८	४/८									२	२		१	१	

९२	टाइगर क्याम्प	सौराहा		पर्यटन विभाग	२०/४०		२०/४०	२०/४०								१३	११	२			
९३	जंगल एडभेन्चर वर्ल्ड होटल	सौराहा		पर्यटन विभाग	१८/५४		१८/५४	१८/५४								९	८	१			
९४	टिफिन हाउस रेष्टुरेण्ट	सौराहा		घरेलु	१२/२४		१२/२४	१२/२४								७	६	१			
९५	रोयल इन	सौराहा			८/१६		८/१६	८/१६								५	५				
९६	गैडा लज	सौराहा		पर्यटन विभाग	१५/३०	३/६	१२/२४	१५/३०								१०	९	१	२	१	१
९७	होटल पार्कल्याण्ड	सौराहा		कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय	२४/७२	६/१८	१८/५४	२४/७२								१७	१४	३			
९८	जंगल नेपाल रिसोर्ट	सौराहा		पर्यटन विभाग	२०/६०	३/९	१७/५१	२०/६०								१०	९	१			
९९	ल्याण्डमार्क होटल	सौराहा	छ	पर्यटन विभाग	३०/६०	४/८	२६/५२	३०/६०								४०	३४	६			
१००	मुनलाइट होटल	सौराहा			८/१६		८/१६	८/१६								३	३		२	१	१
१०१	रिभर भ्यु जंगल क्याम्प	सौराहा	छ	घरेलु, पर्यटन विभाग	२४/४८	३/६	२१/४२	२४/४८								१४	११	३			
१०२	होटल पार्क इन	सौराहा	छ	घरेलु,	४/८		४/८	४/८								३	३		१	१	
१०३	के सी'ज रेष्टुरेण्ट	सौराहा	छ	घरेलु	८/१६		८/१६	८/१६								६	६		२	१	१
स्थान : मेघौली, चितवन																					
१०४	चितवन बम्बू लज	बुद्धनगर		स्थायी लेखा नम्बर	७/१४		७/१४	७/१४								७	५	२	२	१	१
१०५	मेघौली बाइल्ड लाइफ रिसोर्ट		छ	कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय	१२/२४	१२/२४		१२/२४								७	६	१	१	१	
१०६	मेघौली सेराइ चितवन नेशनल पार्क	नारायणी नगरपालिका ३	छ	कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय	२९/८०	१८/६४		१२/१६	२९/८०							६२	५४	८			
१०७	गोलाघाट बाइल्डलाइफ रिसोर्ट	गोलाघाट		स्थायी लेखा नम्बर	८/१६		८/१६									२	१	१			
१०८	चित्तल लज	धरमपुर		घरेलु	६/१२		३/६	३/६								१		२	२		
१०९	बाराही रिसोर्ट प्रा. लि.	नारायणी नगरपालिका		स्थायी लेखा नम्बर	३५/७०		३५/७०	३५/७०								७०	६०	१			
११०	चौतारी रिसोर्ट प्रा. लि.				४/८		४/८												२	१	१
१११	थारु कम्पनिटी होमस्टे		छ	नारायणी न. पा. कार्यालय	२२/४४		२२/४४	२२/४४											२१	९	१३
११२	राइना हर्न रेष्टुरेण्ट	नारायणी नगरपालिका			२/४		२/४	२/४											४	१	३
११३	साराड बाइल्डलाइफ साइचुअरी	„	छ	कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय, पर्यटन विभाग	२४/४८	२४/४८										२५	२३	२			
११४	केरुङगा रिभर रेष्टुरेण्ट	„			६/१२			६/१२								४	४				
जगतपुर																					
११५	टाइगर ल्याण्ड बाइल्डलाइफ	बेलहट्टा	छ	कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय	३५/७०	२/४		३३/६६								४	४	५			

	रिसोर्ट	जगतपुर														५	०			
११६	जंगल भिल्ला रिसोर्ट	भउनपा २७		छ	कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय	२५/५०	२/४	२३/४६	२५/५०							४	३	६		
११७	कसारा रिसोर्ट	भउनपा २७		छ	कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय	३२/६४		३२/६४								५	९	४		
११८	अन्नपूर्ण होटल	नारायणी नगरपालिका १०				२/४			२/४									२	१	१
११९	सागर गेष्ट हाउस	"				१/२			१/२									१	१	
१२०	धेला कटेज	"				३/४			३/४							२	२	१	१	
१२१	सन वर्ड कटेज	"			घरेलु	३/६			३/६							४	४	१	१	
१२२	विक्रम बाबा खाजाघर	"				२/४			२/४							१	१	२	१	१
१२३	कसारा डगल रेष्टुरेण्ट	"				२/४			२/४							२	२	१	१	
१२४	फरेष्ट गेट इन					४/८			४/८							३	२	१	२	१
१२५																				

त्रिवेणी सुस्ता नवलपरासी

१२६	रोयल पीस होटल	त्रिवेणी, नवलपरासी				१२/२४		१२/२४	१२/२४							७	७	१	१	
१२७	शीनलाइन होटल	त्रिवेणी, नवलपरासी				६/१२		६/१२	६/१२							३	३	१	१	
१२८	त्रिवेणी लज	त्रिवेणी, नवलपरासी				३/६		३/६	३/६							१	१	१	१	

खैरहनी खगोन्द्रमल्ली, चितवन

१२९	रापती भिलेज रिसोर्ट	खैरहनी ७			घरेलु	१६/४८		१६/४८	१६/४८							७	७	१	१	
१३०	कुमरोज रिसोर्ट	खैरहनी ११, जनकपुर				२/२										४	४	१	१	
१३१	कस्तुरी होटल	खैरहनी १३, बैरिया			पर्यटन विभाग	४/१६		८/१६	८/१६							३	३	१	१	
१३२	दराइ होमस्टे	खैरहनी ११, धोक्रोला																		
१३३	राप्ती भ्यु	खै न पा १५				२/२			२/२									२	१	१
१३४	विन्दास थरुनी कटेज	खै न पा १५				३/५			३/५			छ						३	२	१
१३५	वनवास चितवन	खैरहनी १३				२३/४६														
१३६	राइनो रिभर साइड	खैरहनी १६				४/८														
१३७	कुसुम होटल	खैरहनी १६				४/८			४/८							२	२	१	१	
१३८	पंचवटी जंगल कटेज	प्यारीढाप																		
१३९	ए वान कटेज	प्यारीढाप																		
१४०	कुमरोज रिसोर्ट	खैरहनी नगरपालिका ११, जनकपुर				४/२४		४/२४	४/२४							३	३			
१४१	कस्तुरी होटल	खैरहनी नगरपालिका १२, सिम्रेनी				८/१६		८/१६	८/१६							३	३	१	१	

२४	लामा गाइड होम	सौराहा			स्थायी लेखा नम्बर						१	१	
२५	जलपान रेष्टुरेण्ट एण्ड बार	सौराहा			स्थायी लेखा नम्बर						४	४	
२६	रुस्लान शिशिर सपिड सेण्टर	सौराहा			स्थायी लेखा नम्बर		४	२	२				
२७	लक्ष्मी कोल्ड स्टोर	सौराहा			स्थायी लेखा नम्बर						२	१	१
२८	टाइगर इन्काउण्टर	सौराहा			स्थायी लेखा नम्बर						१	१	
२९	नेचर इन्काउण्टर टुर	सौराहा			स्थायी लेखा नम्बर						१	१	
३०	थारु फाइन आर्टस्	सौराहा			स्थायी लेखा नम्बर						१	१	
३१	थकाली किचन	सौराहा			आन्तरिक राजस्व कार्यालय		१०	६	४				
३२	चितवन ह्याण्डीक्राफ्ट	सौराहा			स्थायी लेखा नम्बर						२	१	१
३३	नेचर एक्स्पीडिसन टुर्स	सौराहा			रत्न नगर नगर पालिका		३	३					
३४	जंगल सफारी टुर्स	सौराहा			स्थायी लेखा नम्बर		१	१					
३५	सौराहा साइवर				स्थायी लेखा नम्बर		१	१					
३६	ओमेन एण्ड आर्ट ह्याण्डीक्राफ्ट	सौराहा			स्था. ले. न.		४	२	२				
३७	दीप दीपा स्टोर्स	सौराहा			स्था. ले. न.						१	१	
३८	गुरुङ रेष्टुरेण्ट	सौराहा			घरेलु, स्था. ले. न.						२	१	१
३९	जंगल एक्स्कर्सन गाइड टीम	सौराहा			स्थायी लेखा नम्बर		३	३					
४०	नमूना लघुउद्योग महिला समूह	सौराहा			रत्न नगर नगरपालिका		२५		२५				
४१	राइनो रेष्टुरेण्ट	सौराहा			स्थायी लेखा नम्बर						२	१	१
४२	शिवानी खाजा घर	सौराहा									२	१	१
४३	ए एण्ड ए कोल्ड स्टोर	सौराहा			स्थायी लेखा नम्बर						१	१	
४४	वाइल्डलाइफ एडभेन्चर टुर	सौराहा			आ. रा. का.						१	१	
४५	ओपन नेपाली किचन	सौराहा									३	२	१
४६	सौराहा बीच रेष्टुरेण्ट एण्ड बार	सौराहा			आ. रा. का.		११	१०	१				
४७	राप्ती बीच रेष्टुरेण्ट	सौराहा			स्थायी लेखा नम्बर		१०	९	१				
४८	सेन्टर बीच	सौराहा			स्थायी लेखा नम्बर		८	८					
४९	सनसेट भ्यु रेष्टुरेण्ट एण्ड बार	सौराहा			स्थायी लेखा नम्बर		९	८	१				
५०	थारु गाइड अफिस	सौराहा			नगरपालिका		२	२					
५१	होली रिजभेसन सर्भिस	सौराहा			स्थायी लेखा नम्बर		२	२					
५२	नेपाल डाइनामिक इको टुर्स	सौराहा			स्थायी लेखा नम्बर						२	२	
५३	रापती रेष्टुरेण्ट	सौराहा			स्थायी लेखा नम्बर						२	१	१
५४	रापती ह्याण्डीक्राफ्ट	सौराहा			स्थायी लेखा नम्बर						२	१	१
५५	चितवन बार एण्ड रेष्टुरेण्ट	सौराहा			स्थायी लेखा नम्बर						५	५	
५६	सौराहा टेप्ट फुड होम	सौराहा					५	५					
५७	यूनिक जंगल गाइड सर्भिस	सौराहा			नगर पालिका		३	३					
५८	सौराहा सपिड सेन्टर	सौराहा			स्थायी लेखा नम्बर						२	१	१
५९	लामा रेष्टुरेण्ट एण्ड थकाली भान्साघर	सौराहा			स्थायी लेखा नम्बर						१	१	
६०	चितवन आर्ट ग्यालरी	सौराहा			स्थायी लेखा नम्बर						१	१	
६१	रुफटप रेष्टुरेण्ट	र न पा १८ सौराहा				१८ / ५४					३	२	१
अमलटारी													
६२	टाइनी गिफ्ट शप	कावासोती १५ अमलटारी									२	१	१

होमस्टे सञ्चालकको नामावलीहरु

अमलटारी मध्यवर्ती थारु सामुदायिक होमस्टे, अमलटारी

- १) वीर बहादुर महतो
- २) भोज बहादुर महतो
- ३) हस्त बहादुर महतो
- ४) धनीराम महतो
- ५) डम्बर बहादुर महतो
- ६) टोप नारायण चौधरी
- ७) चन्द्र बहादुर महतो
- ८) नवीन महतो
- ९) नर बहादुर महतो
- १०) कृष्ण प्रसाद महतो
- ११) चुडामणी महतो
- १२) छत्तुराम महतो
- १३) चुनीलाल महतो
- १४) शोभाराम महतो
- १५) लोक बहादुर महतो
- १६) माधुरी बोटे
- १७) प्रेम शंकर मर्दनीया थारु
- १८) धनीराम गुरौ
- १९) गोविन्द महतो
- २०) रन बहादुर बोटे
- २१) शंकर प्रसाद थारु
- २२) श्यामलाल थारु

बरौली सामुदायिक होम स्टे, नबलपुर

- १) शिव चौधरी
- २) बुद्धिराम महतो
- ३) डिल्लीराम चौधरी
- ४) धन बहादुर महतो
- ५) सूर्य बहादुर महतो
- ६) टेक नारायण महतो
- ७) खेम नारायण महतो
- ८) मान बहादुर महतो
- ९) भिउराज महतो
- १०) रूप नारायण महतो
- ११) ढोल बहादुर महतो
- १२) देवीराम महतो

मेघौली थारु गाउँ होम स्टे, मेघौली

१) सोमलाल महतो	३ कोठामा ६ वटा खाट तर ७जना अटने
२) जीवन महतो	८ कोठामा १६ वटा खाट १६ जना अटने
३) ठगनी महतो	२ कोठामा ४ वटा खाट ४ जना अटने
४) बुद्धिराम महतो	३ कोठामा ६ वटा खाट ६ जना अटने
५) आशाराम महतो	४ कोठामा ८ वटा खाट ८ जना अटने
६) पुष्पराज महतो	२ कोठामा ४ वटा खाट ४ जना अटने

शिवद्वार मध्यबर्ती मगर होमस्टे, अयोध्यापुरी, माडी

- १) मोहन बहादुर पुन मगर
- २) तुल बहादुर मगर
- ३) चन्द्र बहादुर थापा मगर
- ४) पम्फा श्रेष्ठ

- ५) गौमाया पुन मगर
- ६) शान्ति पुन मगर
- ७) गीतादेवी पुन मगर
- ८) नैना श्रेष्ठ
- ९) लाल बहादुर पुन मगर
- १०) ठिल बहादुर पुन मगर
- ११) शर्मिला राई

पाण्डव नगर होम स्टे, माडी

१) सरिता बोटे	२ कोठामा जम्मा ४ वटा एकल खाट
२) सीता लामिछाने	२ कोठामा जम्मा ४ वटा एकल खाट
३) कालुराम तामाङ	५ कोठामा जम्मा १० वटा एकल खाट

अनुसूचि - ४ : चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रका मुख्य पर्यटकीय स्थानहरुको पर्यटन औषत बसाई अबधि र सरदर खर्च बिबरण (टुर प्याकेज मुल्य अनुसार)

पर्यटकीय स्थानहरु Tourist Places	पर्यटन बजार दण्ड Tourist Market Segments	कम खर्च गर्ने पर्यटक Low Level	मध्यम खालका पर्यटक Medium Level	गुणस्तरीय पर्यटक High Level
सौराह Sauraha	Nepali	2,500	3,500	7,000
	SAARC	3,500	5,000	8,000
	Third Country	4,500	6,500	10,000
मेघौली Meghauri	Nepali	2,000	7,000	15,000
	SAARC	2,500	8,600	25,000
	Third Country	3,500	11,000	35,000
पटिहानी/जगतपुर Patihani/Jagatpur	Nepali	2,200	3,200	6,000
	SAARC	3,000	4,500	8,000
	Third Country	4,000	6,500	10,000
माडी Madi	Nepali	1,000	3,000	7,000
	SAARC	1,500	2,500	8,000
	Third Country	2,000	3,000	10,000

Market Segments	Sauraha		Meghauri		Patihani/Jagatpur		Madi	
	Stay	Expenditure	Stay	Expenditure	Stay	Expenditure	Stay	Expenditure
Low Level								
Nepali	1.2	3,250	1.5	3,000	1.5	3,300	2.2	2,200
SAARC	1.2	6,125	2	5,000	1.75	5,250	2	3,000
Third Country	1.3	11,700	3	10,500	2.75	10,000	2	4,000
Medium Level								
Nepali		4,550		10,500		4,800	2.2	4,400
SAARC		8,750		17,000		7,875	2	5,000
Third Country		16,900		33,000		1,625	2	6,000
High Level								
Nepali	1.3	9,100	1.5	22,500	1.5	9,000	2.2	13,000
SAARC	1.75	14,000	2	50,000	1.75	14,000	2	16,000
Third Country	2.6	26,000	3	1,05,000	2.5	25,000	2	20,000